

**Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola**

A francia területfejlesztés változó paradigmái

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Készítette: Egyed Ildikó

Témavezető: Dr. Faragó László
tudományos főmunkatárs

Pécs, 2016.

Tartalom

BEVEZETÉS.....	6
A NÖVEKEDÉSI PÓLUSOKTÓL A HELYI TERMELÉSI RENDSZEREKIG	12
1.1. A centralizációs korszak „spontán” regionalizmusa.....	12
1.2. A területfejlesztésnek alárendelt funkcionális regionalizmus.....	18
1.2.1. Az ellenpólus-nagyvárosok politikája	25
1.2.2. Az ipari decentralizációs politika mérlege (50-70-es évek).....	33
1.2.3. Az egyenlőtlen fejlődési elméletek függelmi viszonyokat konzerváló térszemlélete	38
1.3. A PAT politikái a diverzifikált térszemlélet fényében.....	43
1.3.2. Az endogén fejlesztési irányzatok és a milió alapú megközelítés	47
1.3.3. A csúcspári technopolisz-stratégia	57
1.3.4. A helyi termelési rendszerek politikája	65
2. PARADIGMAVÁLTÁS A VERSENYKÉPESSÉGI FORDULAT JEGYÉBEN	67
2.1. A „konszenzusos” területfejlesztés korszaka	67
2.2. A facilitátor állam és a távvezérelt politikák.....	77
2.2.1. Területi verseny és távkormányzás: a recentralizáció felé?.....	77
2.3. A versenyképességi fókuszú politikák	87
<i>Bevezetés</i>	87
2.3.1. A francia kutatási szektor általános helyzetéről.....	89
2.3.2. Az állami finanszírozás jelentőségéről.....	93
2.3.3. Az iparpolitikai szemléletváltást szorgalmazó jelentések	97
2.3.4. A versenyképességi pólusok: területfejlesztés vagy iparpolitika?	107
<i>Működési keretek, tapasztalatok, eredmények</i>	113
<i>A kutatási projektek finanszírozási eszközei</i>	118
<i>A pólushatás érvényesülése</i>	120
<i>A pólusprogram értékelése, összegzés</i>	122
2.3.5. Jövőbemutató gazdaságfejlesztési és iparpolitikai programok.....	125
3. A MEZOSZINT REFORMJA A VERSENYKÉPESSÉG ÉS HATÉKONYSÁG JEGYÉBEN (2010-)	131
3.1. Metropolizáció és koncentráció	131
3.2. A metropoliszok intézményesítése	137
3.3. A szuperrégiók lehatárolása	140
3.4. Az adminisztratív struktúra ésszerűsítéséről szóló NOTRE-törvény.....	144
3.5. A területi reformok ellentmondásairól	147

4.	GRENOBLE, A TECHNOLISZ VAGY METROPOLISZ	159
4.1.	A látens erőforrásoktól specifikus erőforrásokig	159
4.2.	A csúcsipari milió „alapkövei”	165
4.3.	A versenyképességi pólusok és kiválósági klaszterek.....	173
4.4.	Grenoble valódi metropolisz vagy csak technopolisz?.....	175
4.5.	A metropolisz térség kormányzása felé	179
	Összefoglalás	182
5.	MELLÉKLET I.....	186
6.	MELLÉKLET II.....	188
7.	Melléklet III.....	189
	A francia települési struktúra és a metropoliszok.....	189
	Irodalomjegyzék	190

BEVEZETÉS

A disszertáció¹ célja, hogy igazolja azt a tézist, amely szerint az eredetileg egydimenziós centrum-periféria viszony keretében zéró összegű játszmaként koncepcionált, hagyományosan antipárizsi és antiurbánus szemléletű tradicionális francia területfejlesztési politika beavatkozásai közvetve és közvetlen módon nem a *Párizs kontra francia sivatag* „megoldhatatlan probléma” megszüntetéséhez, hanem többszintű centrum-periféria pozíciókat generáló, korlátozott számú befolyásos nagyváros hálózatos kapcsolatai mentén definiált szigetvilág (Veltz 2005) vagy oázis-gazdaságok (Benko 1998a) megjelenését/konzolidációját támogatják.

A *politique d'aménagement du territoire*, a 20. század közepétől alkalmazott területfejlesztési akciók és praxisok sokaságát integráló gyűjtőfogalom lefordíthatatlan, sok tekintetben különbözik az angolszász irodalomból ismert *spatial development* fogalmától. Cél-, eszköz- és intézményrendszerét a kezdetektől fogva áthatja az ország népesség-és településszerkezetét torzító, a hagyományos jakobinus központosító hatalmi szerkezetből fakadó aránytalanságok csökkentésének imperatívusza.

Az *első fejezet* az 1950-es években intézményesült területfejlesztési politika hatáskörébe tartozó emblematikus programokat, az eredetileg a perifériák elmaradottságát, erőforrás-hiányát orvosolni hivatott növekedési pólus politikát, a párizsi térség policentrikus és kiegyenlített fejlődésére irányuló beavatkozásokat (újvárosok politikája), a technopolisz-stratégiát, az innovációs miliő-alapú *helyi termelési rendszerek* támogatására vonatkozó terveket tekint át. Az állami területfejlesztési politika aranykora (1945-75) az egyközpontúság oldására irányuló intervencionista akciók pozitív mérlegével zárul, noha a sikerek nem bizonyulhattak tartósnak (*1.2.2. fejezet*). A 70-es évek válságait követően a területfejlesztési akciók kedvezményezettjeinek változása, az új prioritások megjelenése rávilágítanak a területfejlesztési politika(ák) folyamatos adaptációs és megújuló képességére, a diakronikus vizsgálat homogén értékelési szempontjain át (térbeli vs. térnélküli koncepció, dekoncentráció vs. koncentráció, divergencia vs. konvergencia érvényesülése) az egyes politikák párhuzamosságai és lényeges különbségei is megmutatkoznak. A földrajzi vonatkozás, a fizikai határok a kapcsolatok által strukturált gazdasági térrel szemben sem a növekedési pólusainál, sem a porteri klasztereknél (Porter 1990) nem releváns tényezők. A két fogalom (pólus, klaszter) konceptuális elaszticitása, a földrajzi, ágazati, térbeli, funkcionális lehatárolás hiánya miatt sokféle alkalmazásukra

¹ A disszertáció a K115870 számú OTKA projekt támogatásában készült.

nyílt lehetőség, rendkívüli vonzerejük tulajdonítható a homály által fedett objektumok diszkkrét bájának (Steiner 1998), a jelentés körülhatárolatlanságának (Martin-Sunley 2003). Az általánosíthatóság, a sokoldalúság a *miliő-alapú alapú stratégiák* (1.3.2. fejezet) esetében is érvényes: bármilyen erőforrásra (nem csak gazdasági) épülhetnek, innen az endogén fejlesztések körébe tartozó elmélet eredendő vonzereje.

A 2000-es évek közepén indult versenyképességi pólusprogram a területfejlesztési politika paradigmaváltását (versenyképességi fordulat) tükrözi. A program a távvezérelt politikák körébe (Epstein) tartozik, tekintve, hogy végrehajtása és monitoringja is az állam által tökéletesen szabályozott formában történik. A porteri klaszterek sajátos francia válfaját képező francia versenyképességi pólusok, annak ellenére, hogy ideológiai szinten hangsúlyos területpolitikai vonatkozással rendelkeztek és helyi fejlesztési eszközként alkalmazták őket (ami a pólusok térbeli diszperziójában (71) érvényesült). A tapasztalatok szerint a kutatás hatékonysága annak függvénye, milyen mértékben képes korlátozott számú (az európai térben mintegy 30) versenyképességi pólus köré szerveződni. A francia pólusok a nemzeti térben egyenlőtlenül, leginkább a nagy agglomerációkban helyezkednek el. A kiegyenlített területi fejlődés követelménye viszont megkívánja a pólusok térbeli diszperzióját (főleg a középvárosokban). Ezt a látszólagos ellentmondást oldja fel a francia versenyképességi pólus program. A pólusok nagy száma ellenére a gyakorlat nem a dekoncentráció előnyeit igazolja. A legtöbb támogatást a befolyásos nagyvállalatok köré szerveződő koncentrációk, vagy a már létező, jelentős kutatási potenciálokkal rendelkező helyi termelési rendszerek kapták, ahogy ezt a FUI-támogatások néhány világszínvonalú pólusban megfigyelhető erőteljes koncentrációja is mutatja.

A globalizációval megjelenő általános folyamatok (koncentráció, terciarizáció, metropolizáció) a térben nem homogén, hanem szelektív és differenciált módon fejtik ki hatásukat. A területfejlesztési politika, mivel eredendően a francia kivételek sorába tartozó „közjó” megtestesítője, a térségek hosszútávú jövőjét, a nemzeti kohézió biztosítását kell szem előtt tartania. Egy térség számára a hosszútávú tervezhetőség (vállalati szereplőkkel koevolúció) feltételezi a térségi specializációk rögzülését, a külső szereplők beágyazódását (vállalati és helyi szereplők érdekközösségét, specifikus erőforrások előállítására irányuló ko-konstruktív folyamatban való elköteleződését). Ugyanakkor a globalizáció a rövid távokra, a termék-és technológiai ciklusokra, a telephelyváltoztatási képességre helyezi a hangsúlyt. A versenyképességi fókusz megfosztja a térségeket a hosszútávú jövőjük feletti rendelkezés lehetőségétől, az egyéni (privát) és kollektív érdekek (közjó) eltérő szinteken történő artikulációja pedig antagonisztikus viszonyokat hoz létre a térség és a vállalatok között. A területfejlesztési politika célja szerint ezen ellentétek kibékítésére, az érdekek harmonizálására kell törekedjen. Ennek ellenére a

tapasztalatok szerint bár a domináns területi folyamatok negatív hatásait „tűzoltó jellegű” intézkedéseivel mérsékelheti, az általa kedvezőnek ítélteteket pedig a kívánt célterületek felé terelheti, egyre kevesebb lehetőséget kap a válságba jutott vállalatok vagy ágazatok megmentésére irányuló közvetlen beavatkozásokra. Változó szerepfelfogásának kérdése, feladatainak öndefiníciója (tervező-szervező, adminisztrátorként működő, beavatkozó, tűzoltó helyett képessé tevő állam) szorosan összefügg a Pierre Veltz által számos műben tárgyalt a struktúrák laposodását eredményező hálózatosodási folyamatokkal, valamint egyes növekvő autonómiájú, kollektív cselekvőként fellépő területi szereplők (metropoliszok, régiók), minden korábbinál jelentősebb felértékelődésével a területi folyamatok alakításában. Az egyes térformáló cselekvések aggregátuma alapvetően átalakítja azt a teret, amely egyszerre vizsgálható az emberi cselekvést behatároló szerepében (struktúrák inerciája, útfüggő fejlődés, lock-in), és permanensen alakuló emberi konstrukció minőségében is. Nincs okunk feltételezni, hogy a hálózatosodás haszna ösztársadalmi szinten jelentkezik, hogy minden teret egyaránt érint, legyen szó akár egy olyan modern és ipari nagyhatalomként számontartott országban is, mint Franciaország. Olyan tényezőket is figyelembe kell venni, mint a francia társadalom eredendő konzervativizmusa, a tradicionális struktúrák iránti vonzalma, valamint a hálózatokban való részvételt meghatározó aszimmetrikus egyéni és területi szintű erőforráskészletek és kapacitások elérhetősége. Az elmondottak fényében a mai törésvonal nem Párizs és a sivatag, hanem a neoliberais, versenyorientált térségek kontra a hagyományos republikánus, turizmusra, szolgáltató funkciókra berendezkedő régiók (2.1. fejezet) közt húzódik. A globális gazdasági vérkeringésből kieső térségek a gondoskodó állam leépülésével magukra hagyottá válhatnak, ahogy a *DATAR* kedvezőtlen jövőképeiben a Párizs és a francia sivatag elfogadhatatlan, illetve a *differenciált lokalitás vs. a pozitív hálózatos policentrizmus* scenáriókban (Guigou 2000) ezt felvázolja. A jól működő, komplex redisztribúciós mechanizmusok és bonyolult térségi összefonódások miatt Párizs gyengítése az egész országnak árthat (mivel az egyetlen esélyt jelenti a globális metropoliszok versenyében): a nemzeti GDP 30%-át előállító fővárosi agglomeráció a jövedelmek 20%-át koncentrálja az ország területének 0,15%-án és régiója területének 7%-án. A fővárosból a vidék felé csatornázott jelentős transzferek megszűnésével a jövedelmi konvergencia és a területi kohézió több oldalról is veszélybe került, ezt a tézist támasztja alá az élesedő területi verseny (2.2.1. fejezet), az állami támogatások fokozott elapadása és szelektív jellege (2.3.5. fejezet), a mezoszintek mélyreható reformja, a politikai decentralizáció kiteljesedése, az autonóm régiók önálló tervezési és politikaalkotási jogköreinek bővülése (3.2-4. fejezet), a fővárost súlytó aránytalan terhek kritikája (3.5. fejezet).

Az új, a gazdasági áramlások és a népesség mindennapi mozgását leképező új területi felosztások áttekintése kapcsán megfogalmazódott kérdés: vajon nem-e a homogén térszemlélet vezetett a térségek fejlődési pályáját top-down kijelölő fejlesztési stratégiák kudarcához/kétes sikeréhez? A Szerző a regionalizmus folyamatának vázlatos áttekintésével igazolni próbálta – Faragó L. (2003) posztpozitivisták térelemző munkájának állításaival egyetértve –, hogy a francia régiók szubjektív entitások, nem „felfedezett” és feltárt egységek. Térben és időben is állandóan változó egységek, funkcionális jellegüket kidomborítja, hogy a területi verseny szempontjainak és a versenyképes méret elérése céljának felelnek meg az új regionális lehatárolások, nem pedig a 20. század elején a humán földrajz és a regionalizmus helyi milió kutatásaival feléledő egyedi, regionális „személyiség” posztulálása alapján. A nemzetközi gazdasági versenyben szereplő régiók nem a priori, fix határokkal rendelkező, folytonos és belső koherenciát mutató egységek, hanem bizonytalan, nyitott és tagolt egységek, amelyek egyes területi és gazdasági elemei különböző módon kapcsolódhatnak a nemzeti és globális gazdasági térbe (Martin 2006).

Ha a kezdeti éra strukturalista irányzatok által erőteljesen befolyásolt területfejlesztési filozófiájánál maradunk, el kell fogadnunk azt a feltételezést, hogy Párizs termelhette ki az üresség átlójának nevezett „*diagonale du vide*”-et, Franciaország legelmaradottabb belső perifériáit, amelynek felszámolására lehetőség nincs, taszítóhatása viszont egyértelműen kimutatható. Mint önszerveződésre képtelen, jelöletlen terek, e belső perifériák vajon azért nem fejlődnek, mert nem rendelkeznek a nemzetközileg látható, nagy beruházásokat vonzó terek szervezetségi fokával, vagy pedig azért jelöletlenek, mert a domináns diskurzus által megbélyegzettek (belső perifériák)? A differenciáltság általában a magasfokú szervezetségű terek „kiváltsága”, és sajátos „angyali körök” mentén fejlődnek, míg az elmaradottságot homogénnek szokás feltételezni. Az elmaradott térségek számára is kiutat kínáló endogén fejlesztési elméletek vajon alkalmasak-e a jelöletlen, strukturálatlan, elmaradottságukban homogénnek vélt terek láttatására? A látens erőforrások feltárása masszív külső támogatások nélkül megalapozhatja-e a térségek hosszútávú jövőjét? Bizonyíthatóan nem, mivel a földrajzi és egyéb hátrányokkal jellemezhető, a fő közlekedési tengelyektől távoleső térségekben is csak a tőkeberuházások, a nagymértékű állami beruházások generálhatnak fejlődést, nem pedig egy adott város felett örökdő *genius loci*.

Egy adott térség specifikus fejlődési pályájának az idő faktort is figyelembevevő elemzése (4. fejezet) komplexebb képet ad a területi folyamatok valóságos térben történő lecsapódásáról, mint az absztrakt elvek mentén történő top-down régióközi erőforrás-allokáció létjogosultsága melletti/elleni állásfoglalásból történő megközelítés, vagy a metropolizációhoz kapcsolatos

folyamatokat támogató közpolitikai fókusz melletti/elleni állásfoglalásból merítő nagyrészt ideológiai síkú eszmefuttatások. Az első fejezetben bemutatott, innovatív milió alapú megközelítések szemléletmódja alkalmazható a grenoble-i agglomeráció, később csúcsipari metropolisz fejlődési dinamikájának magyarázatára. A szabályozási iskolához köthető rugalmas specializáció a marshalli ipari körzetek felelevenítése alapján közelítette az agglomerálódás dinamikáját, rámutatva egyes rugalmas ágazatokra specializálódó a KKV-kat integráló *termelési rendszerek* kivételes teljesítményére. Grenoble-ban e rugalmas ágazatok az informatikai és elektronika, ahol a legszorosabb és legtermékenyebb együttműködések képződtek, és a kisvállalatok voltak a fő munkahelyteremtők. Pierre Veltz a biztosítórendszerként működő nagyvárosi agglomerációk előnyeit emelte ki a monokulturális, ágazati sokkoknak kitett térségekkel szemben. A 20. század első évtizedeiben a vízenergia hasznosítására épülő nehézipari ágazatok nyomán indult be a jelentős gazdasági diverzifikáció. Toulouse-al ellentétben, a grenoble-i csúcsipari technopolisz nem ex nihilo kreált övezetként jött létre, hanem szerves fejlődés eredménye. (A technopolisz sokszor a metropolisz előképe, illetve szinonimájaként szerepel.) Grenoble területén működő versenyképességi pólusok is a helyi ökoszisztéma által kitermelt szereplőkre és hálózataikra épülnek, amelyeket az állami program segít a nemzetköziesedési stratégiájukban. A grenoble-i pólusok, ellentétben számos másik francia pólussal, megfelelnek a mérethatékonysági kritériumnak, amely szerint méret nélkül nincs teljesítmény.

Grenoble 20. századi történetében minden korábbi fejezetben tárgyalt ipari formációt leképez: Paul Vidal de la Blache regionális centrumát, növekedési pólusként funkcionáló régiószékhelyet, amely nem mérete, lakossága, a tisztviselők részaránya, vagy a gazdasági tevékenységei, hanem egy minőségi elem, a tevékenységek gyakorlásának eredetisége alapján tűnik ki. Grenoble-nál ez a minőségi elem a helyi milióban a kapcsolatok intenzitása. A gazdasági tevékenységek bevonzásának és megtartásának kiemelkedő képességével jellemezhető „sticky” (ún. *lieu-aimant*) város (Markusen 1996), emellett nagyfokú adaptivitási képességgel rendelkezik, amely lehetővé tette a 20. századi látványos fejlődése során a bizonytalanságokkal és válságokkal teli periódusainak kezelését is. Az endogén fejlődési elméletek által fókuszba helyezett, az esedékesség körébe tartozó, kis, és másutt nem reprodukálható lépések és események mentén alakult ki a technológiai fejlődés irreverzibilis folyamata, ahol egyik tevékenység vonzotta a másikat, míg egyes ágazatok leépültek, mások azonnal a helyükre léptek. A permanens elemet a turbulens környezetben a marshalli körzetekre jellemző iparági atmosféra jelenti. Grenoble-ra fokozottan érvényes, hogy a helyi innovatív milió magas termelékenysége nem a gazdasági egységek önálló teljesítményének összege, a helyi kapcsolati hálók

sűrűségén túl a milió külső nyitottsága legalább olyan meghatározó. Továbbá a helyi milió kiterjedésénél egyre kisebb jelentőséget mutat a földrajzi határok szerepe, mivel a helyi kutató létesítmények nagy nemzeti kutatóközpontok társlaboratóriumai, kihelyezett egységei, a legtöbb vállalat a földrajzi telephelyétől távoli szereplőkkel (beszállítókkal, partnerekkel, kliensekkel) áll kapcsolatban, főleg amerikai és német befektetőkkel. A sajátos ipari kultúrát létrehozó atmoszféra Grenoble szempontjából kiemelkedő jelentősége emelte ki a várost a többi francia középváros sorából és helyezte a nemzeti átlagot meghaladó növekedést (+3%) produkáló francia nagyvárosok körébe. Grenoble esete jól példázza, hogy az új gazdaság, a kulcsfontosságú alaptechnológiák (KET) és az innováció nem kizárólag a valódi metropoliszok kiváltsága. Jövőbeli fejlődése szervesen kötődik a harmadik ipari forradalomhoz, amely a megújuló (ingyenes, kimeríthetetlen) energiákra épülő intelligens energetikai rendszereken alapul és amely megvalósíthatja a városi ökoszisztéma „visszaágyazódását” a planetáris ökoszisztéma.

Grenoble-ban nem jelentek meg a fordizmus hálózatosodás szempontjából inerciát mutató hierarchikus struktúrái, tudományos technológiai pályája, a posztfordista gazdaság kísérleti terei francia viszonylatban is avantgárdnak számítanak. A Grenoble-hoz hasonló erőteljesen specializálódó, technológiailag pionír városok fő hátulütője, hogy ami előnyös egyes szereplők hálózatainak hatékony és optimális működése szempontjából, nem feltétlenül kedvező a helyi társadalom egészének. A technológiai fejlődés legitimációja, annak sikeres penetrációja a helyi társadalomban, az újfajta értékek „inkulturációja” akkor lehet sikeres, ha a sajátos helyi kultúra letéteményesei (kézzelfogható) materiális előnyökkel is alá tudják támasztani a specifikus fejlődési pálya fenntarthatóságát és emberközpontúságát. Ellenkező esetben az egyes csoportokhoz köthető érdekkonfliktusok szétszabdalthatják a városi textúrát (*többsebességű városfejlődés*). A jelen dolgozat során alkalmazott módszerek közül hangsúlyos szerepet kaptak a feltáró jellegű közpolitikai dokumentumelemzések (minisztériumok által közreadott jelentések, szakpolitikai dokumentumok, tervezési-fejlesztési dokumentumok), a grandiózus célok és a tényleges eredmények közti disszonanciák megállapításához az összehasonlító területi statisztikai elemzések, a területfejlesztési akciók és az egyes fejlesztési irányzatokhoz rendelt mantrák és „receptek” elméleti háttérének vázlatos és a semmiképpen sem a teljesség igényével történő bemutatása pedig a frankofón és esetenként angolszász szakirodalmi szintézisre támaszkodott. A különböző területfejlesztési trendek (ipari övezetek, technopoliszok, pólusok) gyakorlati megjelenésének vizsgálata (Grenoble metropolisz mint városlaboratórium elemzése) pedig kizárólag a francia szakirodalomból merített.

A NÖVEKEDÉSI PÓLUSOKTÓL A HELYI TERMELÉSI RENDSZEREKIG

1.1. A centralizációs korszak „spontán” regionalizmusa

Az egységes nemzetállam területének megszilárdulása viszonylag egyszerűen áttekinthető (transzparensnek tűnik) a jakobínus centralizáció fényében. A regionalizációt megelőző kb. másfél évszázadban az adminisztratív központosítás töretlenül haladt előre. Ha meg is jelent az (alulról építkező) regionalizmus, nem volt ereje ahhoz, hogy a politikai szférába behatoljon, azaz domináns ellenerőként szolgáljon a központi hatalom ellensúlyozására. A forradalom után létrejött település-megyerendszer-állam vertikális struktúrára épült az oszthatatlan, egységes nemzetállamról szóló republikánus narratíva. A központi hatalom által működtetett prefektusi rendszer a hatalom kinyújtott karjaként szolgált, közvetítő szerepet töltött be a legfelső szint és a települési demokrácia alapegységeiként funkcionáló községek között. Egy ilyen központosított rendszerrel *egy viszonylag autonóm középszintű irányítási szintnek az állam és a községek közé való beékelődése összeférhetetlen volt.* A két szélsőség, az egy és oszthatatlan köztársaság által megjelenített unicitás és a különböző tájak, kultúrák, nyelvek által megjelenített – az előbbi viszonylatában diszruptív erők – közti egyensúly megtalálása helyett az állam, aszimmetrikus hatalmi pozíciójából fakadóan egyértelműen a helyi szintek korlátozásával, permanens kontrolljával terelte azok működését az általa kijelölt irányba.¹ Míg a forradalom előtt a régi közigazgatási egységek (tartományok) egységét a dinasztia és a király személyéhez való kötődés garantálta, az ancien régime megdöntése után az egységes köztársaság integrálta magába a széttartó részeket.

A harmadik köztársaság (1870-1940) alatt formálódó nemzeti identitás gondolat a folytonosságra épült. Az egységes francia identitás megszilárdulását szolgálta a 19. századtól a *történelemírás* a közös identitás mitologikus eredetének, a múltbeli heroikus tettek és a jelen töréspont-mentes kapcsolatának hangsúlyozásával. Az immuabilitás tudományaként létrejött *földrajztudomány*² pedig Franciaország területi integritását, a leülepedett strukturák mozdíthatat-

¹ Paul Vidal de la Blanche (1908) így ír az állandóságról: „A gazdaságban végbemenő változások, amelyek napjainkban az ember lelkét felkavarják, vágyait mozgósítják, új ambíciókat, egyesekben megbánást, másokban hiábavaló terveket inspirálnak. Mindezen perturbációk nem érinthetik azonban a dolgok lényegét. Ha egy szellőkés erőteljesen megkavarja a víz felszínét, minden megmozdul és felkavarodik, ám egy pillanattal később a mélyben ismét kirajzolódik a kép. Ugyanígy számunkra is, minden korábbinál jobban, a földrajzi feltételek közül a fix és állandó tényezők mélyreható kutatása, kell, hogy irányadóvá váljék.”

„Úgy gondoljuk, hogy a napjainkban megfigyelhető változások nem gyakorolnak mélyreható befolyást nemzeti temperamentumunkra. A vidéki jelleg, országunk klímája és talajai a természet és az idő által lerakott alapok. Ez

lanságát, a térbeli differenciálódást a naturalizmusra visszavezető szemléletet, a „kishazák” szeretetét hatékonyan ötvözte össze az ország kiemelkedő adottságainak, harmonikus természeti formáinak, kedvező földrajzi pozíciójának, a talajok és klimatikus viszonyok rendkívüli diverzitásának tényével. A mai konstruktivista álláspont a vidék “elfranciasítását” explicite a republikánus elit nemzetépítési politikájához köti, ahhoz a folyamathoz, amely során az állami politika az identitás létrejöttében szerepet játszó sokféle és szerteágazó mítoszból egyetlen domináns narratívát emelt piedesztárra, az *egy és oszthatatlan, igazságos, harmonikus területi struktúrával jellemzett és sérthetetlen határokkal rendelkező nemzetállamét*. Az idealizált társadalmi szerződés és Franciaország „személy és lélekként” való Jules Michelet-i reprezentációja a 19. századtól kezdve a diverzitás jelentőségének háttérbe szorulását és a különbözőségekből létrejövő egység gondolatának népszerűsítését szolgálta (Nora 2001). A republikánusok számára az egyetemességre törekvés felette állt a helyi mozgalmak partikuláris érdekeinek, az egyetemes és oszthatatlan állam eszméje erősebb kötőanyagot jelentett, mint az egyes nyelvjárások, vallások, szokások összessége, amelyeket forradalmat követően bevezetett homogén megyerendszerre épülő racionális közigazgatás és az egységes nyelv hatékonyan olvasztott magába. Schleiben-Lange (1996) a francia forradalmat a társadalom (tér-és időbeli), de elsősorban a nyelv által végbevitt uniformizációjára tett kísérleteként definiálja: többlépcsős kísérletnek, mivel a nyelvi uniformizációs program megvalósítására egészen a 19. század második feléig nem volt lehetőség. Annak ellenére, hogy a Harmadik Köztársaság (1860-1940) a francia nyelv terjesztését célzó oktatáspolitikája igyekezett a regionális nyelvjárásokat a folklór területére visszazorítani, a 21. századig fennmaradtak az elzász, baszk, breton, katalán, korzikai, flamand és okszitán dialektusok.³ 1880-ig, a Jules Ferry nevével fémjelzett kö-

tárulkozik fel abban a tényben is, hogy hazánkban több a földbirtokos, mint bárhol másutt a világon. Erre alapul az a rendkívüli stabilitás, amelyet talán egyetlen másik ország sem mondhat magáénak. A szomszédos ipari társadalmakban egyre inkább megfigyelhető, hogy a lakosság kívülről szerzi erőforrásait, míg nálunk az anyaföld maradt gyermekei legfőbb táplálója.”Az analógiában természetesen a tiszta víz a rurális struktúrát szimbolizálja, míg a felszíni perturbációk az urbanizálódó világ jelenségeire utalnak (Lévy 2015).

³ A 21. századig a legtöbb nyelvjárás Franciaországban maradt fenn (Cerquiglini 1999-es jelentésében 75 regionális nyelvet említ). A regionális nyelvek hanyatlását azonban a kilencvenes évektől a hivatalos elismerésükben bekövetkezett pozitív fordulat sem fordította vissza. 2008-ban egy alkotmánymódosítás értelmében az állam a regionális nyelveket a francia kulturális örökség részeinek nyilvánította, amelyek mindmáig csak a kulturális és magánszférában maradhattak fenn. A folyamatos nyomás ellenére 2015-ben sem történt előrelépés a kisebbségi nyelvek pozícióját megerősítő Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának ratifikálása terén. A mélyen meggyökerezett jakobinista centralizmussal, a francia nép egységének mítoszával, a diverzitás elutasítá-

telező és ingyenes közoktatás bevezetéséig ugyanis egy francia állampolgár a francia nyelv ismerete nélkül is elboldogulhatott, 1900-ban még a lakosság alig fele beszélte a franciát. A különböző tartományok népessége rendkívül változatos képet mutatott, a vidéki népesség gyakran csak a saját nyelvét beszélte, a franciát egyáltalán nem, a helyi dialektusok mindaddig fennmaradhettek, ameddig nem veszélyeztették a nemzet egységét (Bell 2003). A francia forradalommal az eltérő, a heterogén, a partikuláris a *tökéletlen, az igazságtalan, a korrigálható* szimbólumaivá váltak, az adminisztratív egységesítéssel összeférhetetlen volt a kondíciók és attitűdök pluralitása (Weber 1976). A jakobinus centralizáló hagyomány inkompatibilis volt az *ancien régime* világát, annak széthúzó tartományi struktúráját felidéző regionalizmus gondolatával.

A regionalizmus eszméje azonban már a 19. század eleje óta váltakozó intenzitással, de fellelhető a domináns centralizáló akarat mellett. A múlt századi funkcionalista regionalizmus megjelenése előtt két alkalommal ismertek jelentősebb regionalizációs törekvések. A 19. század végén Jean Charles-Brun⁴ és Paul Boncour (erőteljesen a proudhoni eszmékből táplálkozó) ún. spontán regionalizmusa (Belle époque regionalizmus) kapcsán került be a régiók ügye a köztudatba. Charles-Brun spontán regionalizmusát nehéz szétválasztani a korszak irodalmi és szentimentalista, provinciálisnak bélyegezett (az *ancien régime* iránti nosztalgiát megjelenítő, hagyomány-orientált kulturális) a jobboldali eszmékkel rokonságot mutató regionalizmussal való összemosása miatt. A kulturális színezetű regionalizmus a modernitás által még nem transzformálódott vidéki Franciaország perennitását emelte eszményi magasságba, az egalitarizmus és racionalizmus jegyében felosztott, absztrakt és homogénnek feltételezett nemzeti tér helyett a valódi, autentikus, kistájak Franciaországát kívánta feléleszteni, revitalizálni⁵. A girondista, a tájak sokféleségét kifejező regionalizmus és a nemzeti identitás erősítésére irányuló központi akarat az intenzív nemzetépítés időszakában (1860-1940) nem voltak egymást kizáró fogalmak, ez utóbbi ráadásul a 19. század végén megjelenő regionalizmus céljai között szerepelt. Charles-Brun regionalizmusa azonban távolról sem illethető a reakcionizmus vádjával, mivel teljes mértékben elhatárolódott korának *csecsebecseszerű* regi-

sával magyarázható az is, hogy a szenátus megakadályozta, hogy 2015 októberben parlamenti vitára kerüljön a ratifikáció ügye.

⁴ A csak kevéssé ismert Charles Brun jelentőségére Anne Marie Thiesse, később Julian Wright (2003) a Belle Époque regionalizmusának bemutatására vállalkozó tanulmánya hívta fel a figyelmet.

⁵ Ekkor még nem volt jellemző a vidéki térségekből való tömeges elvándorlás, a vidéki, paraszti alapú Franciaország mítoszának dekonstrukciója, a 20. század első évtizedeiig a vidéki népesség túlsúlyban volt. A szülőföld (*terroir*) kultusza az iparosodás és a modernizáció személytelen tereinek megjelenésével szemben erősödött fel.

onalizmusától, ahol egyeseket saját szavaival „pusztán a halott dolgok feletti elérzékenyültség vagy a festői szépségű tájak kultusza készítet arra, hogy megőrizték ezt vagy azt az öltözetet, táncot, éneket ...” egy vidék azonban nem csecsebecse vagy zsidó, hanem sajátos érzékenység, a lélek egy rezdülése. A regionalizmus a rend felé törekvés, egy szervezőelv kifejeződése (Charles-Brun 1911). A *Regionalizmus* című, 1911-ben megjelent főműve a kulturális elemek, a helyi tradíciók, nyelvjárások, stb. védelmezése helyett politikai decentralizációs programjának leírását, a régióknak az állam és a helyi szint közti köztes szabályozási térként való megjelenítését tartalmazza. Hogy a könyvet 2004-ben ismét kiadták, utal arra a jelentőségre, ami miatt nem lehet a *megfoghatatlan*, irracionális szférájába száműzött bűvópatakként felfelbukkanó szentimentális, nosztalgikus regionalizmus tárgykörébe sorolni. A Charles-Brun által koncepcionált regionalizmus *módszer, ellentétek kibékítése, szervezési kísérlet, tudományterület* (Charles-Brun 1905, idézi Wright 2003). Realizmusa, amely által tudatosan szembehelyezkedett a jakobinus centralizáció absztrakt térfelosztásának merevségével, nélkülöz minden doktrínéséget és apriorizmust, az azonnali output helyett a figyelmet a folyamat-aszpektusra, a társadalom sokszínűségére, a decentralizációs reformok kísérleti és átmeneti jellegére, a lassú, pragmatikus változások és a lépcsőzetes (inkrementális) megvalósítás fontosságára irányította.

Az apriorizmustól és a racionalista, absztrakt elveken nyugvó államszervezéstől elhatárolódó Charles-Brun által alapított Francia Regionalista Föderáció (*FRF*) számos periferikus mozgalmat fogott össze és ruházott fel közös célokkal. A Föderáció definíciója szerint a regionalizmus "...sajátos módszer, amely lehetővé teszi a legszerteágazóbb és legsürgetőbb problémák orvoslását". Az *FRF* inkluzív filozófiáját mutatja, hogy – autonómiájukat tiszteletben tartva – minden egyént és csoportosulást magába foglal, akik ellenzik a túlzott központosítást és érdeklődnek a regionalizmus ügye iránt, és politikailag semleges terepül szolgál a korábban elszigetelt mozgalmak számára (Wright 2003, 148)⁶.

Az ország homogén régiókra osztása helyett a *régiócentrumok* kialakítása került napirendre. Paul Vidal de la Blache régióközpont elmélete adta a mozgalom számára azt a hátteret, amely leginkább megfelelt a spontán *öndefiníálás* lehetőségét megőrző régiók kialakításához. Vidalnál a régió a centrum térszervező erejére alapszik és a régiócentrum körül spontán kialakuló vonzáskörzet függvényében képlékeny határokkal rendelkezik. Paul Vidal de la Blache Lyon-t tartotta ilyen képlékeny határu régióval rendelkező befolyásos ipari központnak,

⁶ Az *FRF* tagjai közt voltak prominens politikusok (Tardieu, Boncour), írók (Mistral, Barrès) és a földrajztudós Paul Vidal de la Blache.

amely már a 20. század elején is kisugárzó hatást gyakorolt a hinterlandjára (*Massif Central, Dauphiné*). Az adminisztratív lehatárolás csupán másodlagos jelentőségű a régióképződés által feltáruló valós folyamatokhoz képest: az empirikus adatgyűjtés, a helyi demokráciával való kísérletezés (helyi lakosság elköteleződése!) sokkal inkább kívánatos volt egy a politika által absztrakt módon vizionált régiófelosztáshoz képest. “Mindenekelőtt el kell kerülni, hogy törvényben szabják meg a regionális lehatárolásokat: nem szabad bántani a kötődéseket, inkább engedni kell, hogy azok maguktól kialakuljanak, ezáltal egy lassabb, de tartósabb decentralizáció mehet végbe, nincs jobb módszer, mint az emberi szándék és az idő kombináció...” (Veitl 2013).

A 20. század első felének jelentős regionalizációs kísérletét az Étienne Clémentel miniszter neve által fémjelzett reformok jelentették, amelyek kapcsán az ország kereskedelmi kamaráit regionális alapon szervezték újjá. Clémentel gazdasági regionalizációja az állami beavatkozás modern felfogását reprezentálta (Veitl 2013). Clémentel fő tanácsadója Henri Hauser volt, aki reformtervezetét Vidal de la Blache munkásságából merítette. A regionalizáció népszerűségét indokolta, hogy a század elején a *szülőföldek halála* (Weber 1983), a nagyipar terjedése és a vidék válságának korszakában a helyi beágyazottság hangoztatása egyet jelentett a társadalmi rend *eredeti harmóniájának* visszaállítására irányuló törekvéssel a modernizáció okozta törésvonalak, a stagnáló és prosperáló Franciaország közt szélesedő szakadék közepette. A Clémentel-régiók csekély forrással és befolyással rendelkeztek (Wagstaff 1999), jelentőségük inkább annak tulajdonítható, hogy első alkalommal került sor egy a megyei szintet meghaladó területi lehatárolás kormányzati körökben való elismertetésére.

Paul Vidal de la Blache-nál a gazdaság primátusa jelenik meg a regionalizáció viszonylatában: egyértelmű összefüggést talál az ipar koncentrációja és a régiószervező funkcióval rendelkező város között. Hogy Vidal de la Blache regionalizmusa milyen mértékben elhatárolódott a földrajzi determinizmustól, a természetes régió mint felfedezhető, analizálható, már létező egység fogalmától, az a Franciaország földrajzáról szóló *Tableau de la géographie de la France* c. magnum opus-ának gyakran citált részletéből is kiolvasható:

„A földrajzi személyiség nem pusztán klimatikus és geológiai tényezők eredője. Nem a természet által előre elkészített „valami”. Abból a gondolatból kell kiindulni, hogy a régió egy tartály, tele szunnyadó energiákkal, amelyeknek a magvát a természet elhelyezte, de az emberen múlik, hogyan használja. Sajátos *arculatát* azáltal nyeri el, hogy az ember alkalmassá teszi saját szükségleteinek kielégítésére. Az elszórt elemek közt kapcsolatokat létesít, a helyi összefüggések inkohereus hatásait egymással versengő erők szisztematikus rendszerével cse-

réli föl. Ily módon különül el és differenciálódik egy régió, és lesz végülis hasonlónvá egy nép arcát ábrázoló éremhez” (Vidal de la Blache 1908, idézi Ribeiro 1968).

A fenti soroknál semmi se fejezi ki jobban Vidal de la Blache földrajzi posszibilizmusát. Az ember – mindenkori technológiai színvonalának és társadalmi-gazdasági fejlettségének megfelelően – kiaknázhajta, de figyelmen kívül is hagyhatja a természetben rejlő lehetőségeket (a természet *felkínálja* azokat). A régió fizikai adottságai egy lehetőségthalmaz, amelyre többféle emberi válaszadás lehetséges. Az ember megjelenésével a jelenségeket csak a kontingens, az előre nem látható és kiszámíthatatlan események mentén lehet vizsgálni. Vidal ezzel kifejezésre juttatta eltávolodását a 19. század végéig uralkodó kauzális kapcsolatokat feltételező determinista nézetektől (földrajzi iskola, Le Play, Ratzel) amelyek szerint a földrajzi milió az emberre is, akárcsak a többi populációra, totális befolyással bír.

Vidal de la Blache azoknak a tényezőknek és környezeti hatásoknak kombinációit kereste, amelyek képesek meghatározni az egyes régiók sajátos identitását, az egyedi tájegységek *földrajzi személyiségét*. A régiók különbözősége a milió és az általa szekretált, kiválasztott életformák (*genres de vie*) sokféleségére vezethető vissza. Vidal de la Blache elemzéseinek fókuszában szinte minden esetben az ember-milió kapcsolat, az emberi világra jellemző *életformák* és a kolonizálandó fizikai környezet kölcsönhatásai állnak.⁷

A vidali értelmezésében a régió a geológiai és klimatikus tényezőkön túlmutató, saját identitással rendelkező entitás, a benne rejlő látens energiák felfedezése az ott élők feladata. A régió a központjaként funkcionáló nagyváros, a régiócentrum/metropolisz köré szerveződik, és nincsenek konkrét határai. *A régiócentrumot nem lakossága, a bizonyos területeken működő tisztségviselők részaránya, vagy a rá jellemző tevékenységek különböztetik meg a többi városától, hanem egy minőségi elem, amely sokkal inkább a tevékenységek gyakorlásának módjában fedezhető fel.*

A vidali csomóponti régiók is a polarizáció és az aszimmetrikus gazdasági kapcsolatok szempontjából strukturálják a nemzeti teret és körvonalazzák a gazdasági pólusokat. A régiócent-

⁷ Az *eltérő életformák szerepe az emberföldrajzban* (1911) c. tanulmányában az ember által kezdeményezett voluntarista beavatkozás természetalakító hatásait elemzi, amely relációban mindkét fél (az ember és a természet) adaptációs képessége egyaránt fontos szerepet játszik. A darwini determinizmussal szakító, neolamarckiánus szemléletet tükröző *élettudományként* az emberföldrajz az egyes csoportok környezetükhöz való alkalmazkodására helyezi a hangsúlyt. Az emberföldrajz feladata a társadalmi csoportok eltérő stratégiáinak, a heterogén miliókben kifejlődött alkalmazkodási módjainak vizsgálata, azon gazdasági és politikai szempontok mentén, amelyek lehetővé teszik az erőforrásokhoz való optimális hozzáférést és a legkedvezőbb pozíciók megszerzését.

rumként funkcionáló város azáltal emelkedik ki a regionális településhálózatból, hogy alkalmas a diszperz és szunnyadó erőforrások közti kapcsolatok létesítésére. Vidal de la Blache-nál megjelenik a városnak a régió feletti primátusa, amely utóbbit csupán egy holdudvarként fog fel, miközben a város az, amely a fizikai vonzástörvényhez hasonlóan, a tömegével arányos vonzerőt fejt ki, és egy térség diszperz elemeit egyetlen nyalábba egyesíti. Akkor minősül a város regionális centrumnak, ha a társadalom innovatív elemeit és impulzív erőit koncentráló gócként viselkedik. Vidal de la Blache 17 csomóponti városa képes a centrális struktúrák miatt kihasználatlan és feltáratlan erőforrások kiaknázására.

1.2. A területfejlesztésnek alárendelt funkcionális regionalizmus

A 2. világháborút követő területfejlesztési politika modernizációs, regionális kiegyenlítődési céljai a főváros-vidék dichotómia mentén értelmezhetők. A karakteres anti-Párizs vonulat elméleti háttérét J.-F. Gravier 1947-ben megjelent *Párizs és a francia sivatag* című feltáráselemző műve jelentette. J.F. Gravier felhívta a politikai szereplők figyelmét arra a súlyos aránytalanságra, hogy a főváros koncentrálja a gazdasági, felsőoktatási, adminisztratív, pénzügyi, kulturális és politikai döntési központok túlnyomó részét. A mű alapvető kérdése az volt, vajon lehet-e az ország egészének fejlődését a nemzeti tér 4 %-ának egészségtelen felduzzasztására alapozni, míg a vidéki régiók fele folyamatosan csökkenést tapasztal mind a termelési tényezők, mind az emberi erőforrások tekintetében. Az aránytalanság tetten érhető volt a GDP és a demográfiai tényezők kirívó regionális különbségeiben. 1851 és 1931 között az ország területének 5,5 %-át lefedő 6 megyében koncentráldott a népességnövekedés majdnem teljes egésze (Vanier – Jean 2008). A többi megye lakossága ugyanebben az időszakban több mint 2 millió fővel csökkent. A nagyvárosokra nehezedő demográfiai nyomás meglehetősen magas társadalmi költséget vont maga után (ingatlanok szűkössége, a kollektív létesítmények iránti növekvő igény, külvárosok korlátlan terjeszkedése).

J.F. Gravier meggyőződése szerint az erő és a gazdagság egyetlen és legfőbb forrása az ember. Az országot fenyegető legsúlyosabb veszély pedig a kedvezőtlen demográfiai folyamatok jellege és a népesség egyenlőtlen eloszlása. A kantonok, körzetek vagy megyék vizsgálatakor arra a következtetésre jut, hogy az ország 2/3-a lassan kihalófélben van. Két súlyos jelenség, a *kóros vérszegénység* (a lakosság 25 %-a a nemzeti terület ¼-ére szorul) és a gazdasági és demográfiai hanyatlás jegyeit mutató „üresség átlója”, a Pireneusoktól az Ardennekig húzódó *diagonale du vide* váltakozik az ország deformálódó és előregedő népességű területén.

Gravier a nagyvárosra mutat, mint fő felelősre, amely szerinte a vidéki térségeket lecsapolja, a fiatalságot is sterilizálja. A főváros kóros felduzzadásának következménye, hogy hatalmas pénzügyi terheket rótt az országra, munkásnegyedek kialakulásához, politikai és gazdasági válságokra rendkívül érzékeny övezetek keletkezéséhez vezetett. A vidéki (Párizson kívüli) népesség súlyos helyzete miatt arra kényszerül, hogy a fővárosba költözzön, a helyi elit és tőke Párizsba menekül, a kollektív cselekvésre képtelen és az átfogó vidékpolitikát nélkülöző vidék kiürülése Európa egyik legtermékenyebb országában megállíthatatlan folyamat.

Tömören így jellemzi Gravier a Párizs és a francia sivatag aszimmetrikus helyzetét. A statisztikai adatokból látható, hogy az ipari foglalkoztatottak 23%-a, az üzleti forgalom 60 %-a, a bejelentett jövedelmek 46 %-a, a hallgatók 46 %-a a fővárosban koncentrálódik, az 1947-es diagnózis elrettentő: Párizs a termelési tényezők legjavát, a gazdagság összes forrását kisajátítja. Az amúgy is fejletlen, élettelen periféria pedig egyre inkább kiürül, ahogy Párizs gazdagodik. Azonkívül, hogy a főváros a településeknek járó állami támogatások felére ráteszi a kezét, a munkanélküli segélyek meghatározó része is itt kerül kifizetésre. Egyszóval Párizs megfizeti, és meg is fizetteti gigantikus méretének következményeit. Az ország javait felfalja (Gravier 1947).

A területi egyenlőtlenségek „felfedezése” nem J.F Gravier művének tulajdonítható. Már a 19. században is születtek a gazdasági egyenlőtlenségek, az egyes megyék és régiók eltérő fejlettségéből fakadó problémákat elemző tanulmányok⁸, ezek azonban részlegesek voltak és nem vezettek korrigáló jellegű átfogó közpolitikai intézkedésekhez. Ahogy a 2. világháborút követően a statisztikai mérések egyre kifinomultabbá, a társadalmi és gazdasági mutatók közti korreláció kimutatására alkalmasabbá váltak, megváltozott a területi egyenlőtlenségek értelmezése is: már nem kizárólag a nemzeti tér gazdasági differenciáltságának kifejeződései, hanem súlyosbodó társadalmi egyenlőtlenségek indikátorai, amelyek aláássák a republikánus egyenlőség eszméjét (Leménorel 2008). Ahogy Marcel Roncayalo summásan foglalja össze a földrajzi és társadalmi egyenlőtlenségek problematikáját, az alapvető különbség, hogy míg a 19. században a társadalmi szegregáció vonta maga után a térbeli szegregációt, addig az 1945 utáni időszakban az irány megfordult, a földrajzi szegregációt tekintették a társadalmi szegregáció hátterének (Roncayalo 1963), a gazdasági és egyéb javakhoz való eltérő hozzáférésben tükröződő társadalmi rétegződés kiváltó okának. A földrajzosok és történészek számára,

⁸ Különösen a főváros és a vidék viszonylatában, amelyet jól megragad a „gutaütés a centrumban, paralízis a végekben” analógia. A főváros nemcsak demográfiai, hanem gazdasági, pénzügyi, társadalmi, kulturális centrum funkciói alapján is elnyomta a perifériát.

akik vizsgált régiójukat korábban elszigetelt egységként kezelték, az osztálykülönbségekkel és azok térbeli kivetülésével foglalkoztak, ez episztemológiai forradalmat jelentett (Frémont 2005). Az a tény, hogy a területi egyenlőtlenségek társadalmi egyenlőtlenségekben, az egyéni életpályák közti egyenlőtlenségben csapódtak le és az egyes térségeket megbélyegző tartós szociális egyenlőtlenségekben materializálódtak, ellentmond a republikánus eszménynek, amely a determinizmussal szemben tagadta a helyi társadalom történetének a fizikai, földrajzi adottságokba való ágyazottságát. Ekkor még az infrastruktúrához való egyenlőtlen hozzáférés a társadalmi egyenlőtlenségek legfontosabb indikátora. A földrajz inegalitárius természete, valamint a földrajzi egyenlőtlenségek *elfogadhatatlan rosszként* való feltüntetése politikai válaszadást követelt. Annak felismerése, hogy a regionális különbségek társadalmi következményei mélységes igazságtalanság hordozói, a közjó és a demokrácia nevében a javakhoz és szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést és a társadalmi-politikai egyenlőtlenségek csökkentését célzó közhatalmi intézkedéseket tett szükségessé. A korszak lehetővé tette, hogy a területfejlesztés ne csupán projektek szintjén, nem pusztán tűzoltó-jellegű korrigáló intézkedéscsomagként, hanem *átfogó politikaként* láthasson napvilágot. Politikai bátorságra is szükség volt ahhoz, hogy a nemzet válasszon a „hanyatlás és újjászületés, a sivatag meghódítása és a belső gyarmatosítás között” (Gravier 1947, 147).

A területfejlesztés és a regionalizáció szimbiózisa

A legtöbb kutató nem feltételez kontinuitást a 19. századi embrionális, kulturális színezetű és a vidéki Franciaország felélesztéséhez kapcsolódó mozgalmak és a 20. század utolsó évtizedein átívelő regionalizáció között. Ez utóbbi folyamat ugyanis az ötvenes években az ország újjáépítési munkálatai és a területfejlesztés (területi tervezés) céljainak alárendelve indult el (Pasquier 2004). Egy sajátos korszak viszonyait tükrözte (jóléti állam, gazdasági modernizáció, exogén növekedés és redisztribúciós igény), amelyben az alulról építkező, nyelvi-kulturális talajból táplálkozó, az egyes tájak önszerveződését előtérbe helyező folyamatok másodlagos jelentőségűek. A francia régiók gazdaságfejlesztési célok teljesülésének térbeli kereteit, inkább mintsem az ott élők mindennapi gyakorlatainak releváns egységeit adják. A régiók kialakulását, intézményesülésük fejlődését az állam (mint a szuverén hatalom megtestesítője) és a fennhatósága alá tartozó nemzeti (és tengerentúli) területek kapcsolatának alakulása mentén vázoló fel (áttekintve a régió gazdasági tervezési térrel való megfeleltethetőségétől az autonóm területi szereplőként való elismertetéséig zajló folyamatot). Az állam

területi struktúrája (a regionális intézményrendszer alapjainak lerakása), a voluntarista ipari decentralizációs politika és a központi dirigista tervezés (központi terv regionális vetületei) csak egymással összefüggésben tárgyalható.

Mivel a területfejlesztés aranykora előtti későkapitalista korszakban a jakobinus centralizációból átöröklődött térszemlélet uralkodott – a homogén nemzeti tér mítoszából fakadóan univerzális elvek preferálása (egyenlőség qua igazságosság megtestesülése), a közpolitika szektorális szemlélete érvényesült az ország egész területére vonatkozó ágazati (mezőgazdaság, ipar, oktatás) tervek formájában. A tevékenységek térbeli allokációjának figyelembevétel nélkül koncepcionált ágazati szemléletű gazdaságfejlesztés irreális, absztrakt, és területi beágyaltságot nélkülöző célok kitűzéséhez vezetett. Az újjáépítéssel és a gazdasági tervezéssel kapcsolatos célok teljesítésére szolgáló régiók, – a mai NUTS3 régiók elődei – ezt a hiányosságot voltak hivatottak orvosolni⁹. Az 1946-ban alakult, még túlnyomóan vidéki jellegű ország modernizációjának feladatával megbízott Tervbizottság (CGP) ágazati jellegű tervei néhány éven belül regionalizálódtak. Az absztrakciókból a gyakorlat síkjára való alászállást, a konkrét, a partikuláris viszonyokba ágyazott fejlesztések előtérbe kerülését jelképezte a térbeliség szempontjainak megjelenése a francia kivételek közt számon tartott *politique d'aménagement du territoire* (továbbiakban PAT) autonóm politikaként való intézményesülésében. Az ágazati tervek koordinációját, a területi szempontok érvényesülését az 1963-ban létrejött DATAR (Területfejlesztési és Regionális Kormánybizottság) biztosította.

Massé szerint az alapvető probléma, hogy egy ország fejlődésében a politikai, társadalmi, kulturális, földrajzi tényezők olyan szoros összefüggésben állnak egymással, hogy szétválasztásuk és elszigetelt vizsgálatuk egy olyan megcsonkított arcra hasonlítana, amelyből eltávolítottak egy vonást. A *területi kohézió* országos tervdokumentumokban való megjelenése és a *stricto sensu* területfejlesztési politika genezise Eugène Claudius-Petit miniszter nevéhez fűződik, aki 1948-tól került a Nemzeti Újjáépítési és Urbanisztikai Minisztérium élére. A Tervezési Főtanács (*Commissariat général au Plan*) által végbevitt gazdasági modernizáció¹⁰, J.-

⁹ Mivel a 2. világháborút követően sem a megye, sem a község nem jelentett megfelelő keretet a kiegyenlítési célú állami beavatkozások számára. A közhatalmi feladatok dekoncentrációjának igénye mellett a programozási régiók egyéb gazdasági, politikai és kulturális jellegű feladatokat is kaptak, úgymint az elmaradott térségek felzárkóztatása, a regionális felelősségi körök kialakítása, a térfüggetlen anonim állampolgárság helyett a helyi kötődésekre épülő regionális identitás (breton, provanszál, stb.) afirmációja.

¹⁰ A Felszabadulás után az V. Köztársaságot megalapító Charles De Gaulle elnök (1959-69) voluntarista modernizációs politikája (jobboldali republikanizmus) a nemzeti nagyság visszaszerzését vette célba. A tervezés új lendületet kapott (1962-65: IV. Terv), Pierre Massé Tervezési Főbiztos a nemzeti GDP éves 5,5%-os növekedé-

F. Gravier elképzeléseivel összhangban, megkövetelte a vállalatok telephelyválasztásának befolyásolására, a túlzott vállalati koncentrációk megakadályozására törekvő kiegyenlítési és decentralizációs politika kialakítását, amelynek az említett vetületein túl további fontos csapásiránya volt a vidéki térségek kiürülésének megakadályozása, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésük aktív támogatása. A Nemzeti Területfejlesztési Terv (1950) fektette le a top-down szemléletű területfejlesztési politika alapjait.

A koordinációs funkcióval felruházott 22 programozási régió lehatárolása óta folyamatosan (át)szerveződnek a francia regionalizmus adminisztratív bázisai. A megyehatárokat követő programozási régiók 2-8 megyét foglaltak magukban, 14 régió neve a régi tartományokét őrzi. Az 1955-ös *regionális akcióprogramok* az egyes régiók gazdasági és társadalmi fejlődését szolgálták. A regionális programok finanszírozására az állam a szétaprózott regionális célú eszközök egyesítésével külön alapot hozott létre (gazdasági és szociális fejlesztési alap, F.D.E.S.), a segélyek az infrastrukturális fejlesztésekhez és a gazdasági tevékenységek modernizációjához kötődtek (mezőgazdaság, ipar és az ipari decentralizáció).

Az 1964-ben lehatárolt és intézményi státusszal felruházott regionális akciókörzetek (CAR) a prefektusok irányításával működtek, a régió irányítását a gazdasági és egyéb szakemberekből és politikusokból álló regionális fejlesztési tanáccsal (CODER) közreműködésben végezték. Az egyes területfejlesztési beavatkozások elemzését segíti a francia területfejlesztési politika definíciójának ismerete.

„A területfejlesztés az emberek és tevékenységeik, az általuk használt létesítmények és kommunikációs eszközök a nemzeti térben valamilyen rendező elv szerinti elhelyezésének jövőorientált akciója és gyakorlata (inkább, mintsem tudománya, technikája vagy pedig művészete), amely a természetes, emberi és gazdasági (stratégiai) korlátok figyelembevételével az emberek közti funkciók és kapcsolatok lehető legkényelmesebb, leggazdaságosabb és legharmonikusabb megvalósítását szolgálja. A területfejlesztés sem a tudományok, sem a művészetek, sem a technikák körébe nem sorolható, helyette inkább egy empirikus alapokra támaszkodó gyakorlat és akciók (praxis) összessége (Merlin 2008).

A fenti definícióból számos tényező kiderül. Pl. az, hogy végső soron az ember áll a területfejlesztési akciók középpontjában, nem pedig a dolgok, eszközök, infrastruktúra valamilyen szempontból történő optimális elrendeződése. Ezek után az első Nemzeti Területfejlesztési

sét tűzte ki célul, ebből került finanszírozásra a korszak szülöttének számító területfejlesztési politika is. Ebben a korszakban az állam közvetlenül beavatkozik a gazdaság működésébe, azaz aktívan részt vállal a jövőbeli növekedés feltételeinek létrehozásában, a francia gazdaság nemzetközi versenyképességének növelésében, a nemzetközileg versenyképes vállalatok létrehozása érdekében a vállalati koncentrációt támogatja.

Tervben (1950) található definíciót is érdemes elemezni, amely szerint a *területfejlesztés arra törekszik, hogy biztosítsa a Franciaország határain belül élő embereknek a természeti erőforrások és a gazdasági tevékenységek szempontjából optimálisabb területi eloszlását.*

Ebben a legkorábbi definícióban megjelenik az emberi tényező mobilitásának (terelhetőségének, irányíthatóságának) feltételezése a gazdasági szempontok (profitmaximalizálás) végett, nem pedig fordítva, a gazdasági tevékenységek térbeli áthelyeződésén volt a hangsúly.

„A területfejlesztési politika nem jelenthet önmagában való célt, csupán részelemét alkothatja a gazdasági tevékenységek nemzeti téren belüli jobb megszervezésére irányuló globális politikának” (Courtin és Maillot, idézi Massé 1965), végezetül Eugène Claudius-Petit szerint a területfejlesztés valójában nem más, mint a társadalom szervezése. Mivel magyarázható, hogy nagyobb céloknak alárendelt pozíciója ellenére önálló politikaként vált ismertté és meglehetősen nagy karriert futott be, különösen a politika aranykorának nevezett fordista növekedési korszakban (Trente Glorieuses)? A magasrangú tisztviselők és mérnökök által irányított területfejlesztési akciók a beavatkozások az ország területi struktúrájában mind infrastrukturális, mind intézményi szempontból mélyreható változásokat eredményeztek. Ebben ragadható meg a területfejlesztés alapvető jellemzője: látható, hosszútávú, a földfelszínbe beleíródó masszív beavatkozások végrehajtása (Massé 1965).

A területfejlesztési szakemberek vizsgálták az USA, Nagy-Britannia, Hollandia és a Szovjetunió tervezési gyakorlatát is, a területfejlesztés céljai (Franciaország modernizációja, Párizs forgalmi túlszűfoltjának mérséklése, a vidék infrastrukturális ellátása, fejlesztési tengelyek és pólusok kiépítése) ekkor még kifejezetten az országhatárokon belül voltak értelmezhetők.

Robert Sack értelmezésében a territorialitás az ember (csoport) által végrehajtott, egy fizikai terület elemeinek módosítására irányuló beavatkozásokat jelenti. Az emberek, jelenségek, kapcsolatok befolyásolására/irányítására vonatkozó akciók az adott földrajzi tér lehatárolásán és az afeletti ellenőrzés megszerzésén alapulnak. A terület (*territoire*) a térből az önmagukról, történelmükről, egyediségükről sajátos reprezentációval rendelkező emberi csoportosulások által kiharított, gazdasági, ideológiai és politikai kisajátítást tükröző szeptet (Di Méo, 1998), amely emberek, jelenségek, kapcsolatok befolyásolására/terelésére vonatkozó stratégiák terméke (Sack 1986, 19). A tervezők által felosztott *hexagon* területi szerveződésének logikájára, mint speciális, célzott beavatkozások tárgyára, a lehatárolások megkülönböztető jellege volt érvényes (éles kontúrok, felhasználók vagy tervezők által bizonyos sajátosságok mentén történő megkülönböztetések kizárólagossága, pl. az övezetbe/pólusokba sorolás, egyes befolyási övezetek lehatárolása, privilégizált vs. kieső térségekre osztás). A területfejlesztés definíciójában a nemzethatárokon belüli zárt nemzeti tér szerepel, amely kifejezi a földrajzilag

lehatárolt területi egység (az országhatárokon belüli kompakt, nemzeti terület) és az azon beavatkozásokat eszközöző állam kapcsolatát, amelyek a tér-konténerben lokalizálható objektumok, személyek (vállalatok, emberek) átcsoportosítására, generálására, megszüntetésére, stb. irányulnak. Az állam szuverén hatalmának alárendelt tér formálásában egyéb, államhatárokon túli zárt egységek is résztvesznek, amelyekkel az állam kapcsolatban áll. Ha a térre érvényes az az általános lefebvre-i megállapítás, miszerint politikai konstrukció, amelyet folyamatosan „termelnek” befolyásos szereplők (érdekcsoportok), akkor a regionalizáció és a progresszív decentralizáció folyamata felfogható a fix, inerciára hajló területi-adminisztratív struktúra és a kívánt politikai célok közti feszültség feloldásának kísérleteként, másfelől vizsgálható az áramlások terének szemszögéből is, amely a változásokkal szemben rezisztens, immobil és rögzült (szerveződés, tradíció, téregység) fogalmát negatív színezetben tünteti fel.

A területfejlesztés a térségi determinizmus szemléletével szakítva (=nincsenek megpecsételt sorsú térségek), a jövőalakításban elsődleges szerepet tulajdonít a kollektív cselekvésnek (voluntarista jelleg). A változás tényének elfogadása a területfejlesztési politika sine qua non-ja. A térségek, a korábbi strukturák látszólagos fixitása és perennitása ellenére soha nem mentesek a változástól, a területrendezésnek az a feladata, hogy a változások csapásirányába helyezkedve támogassa a területek fejlődését. A beavatkozásokat indokolja, hogy a területi kiegyenlítődés a piaccgazdaságban nem automatikusan folyamat, a központi beavatkozások (az állam és a területi szereplők részéről) kívánatosak olyan területeken, mint a közlekedés, a városrendezési tervek, a rurális térségek revitalizációja, a közszolgáltatások biztosítása és a területi kiegyenlítődés, a helyi fejlesztések és a környezetvédelem. A domináns területfejlesztési ideológia szerint *a közhatalmi szereplők és a politikai elit nagymértékben befolyásolhatják a nemzeti teret strukturáló külső gazdasági hatások lokalizációját.*

Steck (2002) alapján a területfejlesztési politikának, miután számolnia kell az eltérő gazdaságpolitikai akciók nyomait őrző, eltérő humán, kulturális, épített környezettel rendelkező és eltérő mértékű és ütemű változásoknak kitett térségek közötti feszültségek keletkezésével, törekednie kell azok lehetőség szerinti feloldására. Emiatt a PAT részéről – az uralkodó hatalmi elit irányultságától függetlenül –, folyamatos korrigáló jellegű beavatkozás szükséges a gazdasági szereplők és tevékenységek *jobb és hatékonyabb* elosztása, kiemelten pedig a regionális és helyi fejlesztések területi versenyképességének fokozása érdekében. A republikánus egyenlőség szellemében fogant közpolitikai akciók a területileg igazságosabb Franciaország elérésére törekedtek. Mivel e hangzatos kijelentés erőteljesen absztrakt jellege igen sok értelmezésre engedne teret, a területi igazságosság konkrétabb megfogalmazása szükséges. Egy elfogadható definíció szerint a gyakorlatban akkor érvényesül a területi igazságosság elve, ha

az egyes térségek (és területi egységek) lakosaik számára maximális mennyiségű közjósághoz való hozzáférést képesek biztosítani, valamint lakott terület minőségükben önmaguk is magas színvonalú közjóságot képeznek. Ez a közpolitika részéről megkövetelte, hogy földrajzi pozíciójától függetlenül minden település számára egyenlő hozzáférést biztosítson az alapszintű közszolgáltatásokhoz.

1.2.1. Az ellenpólus-nagyvárosok politikája

A top down politikák egyik emblematikus példája, az ellenpólus nagyváros politika még a területi igazságosság érvényesülésének kontextusában vizsgálendő, mivel leginkább ebben fedezhető fel a tradicionális kiegyenlítő célok primátusa. A Párizs hegemoniáját ellensúlyozandó regionális központokat (*métropoles d'équilibre*) a DATAR jelölte ki a területi kiegyenlítés grandiózus céljával a hatvanas évek elején. A potenciális regionális centrumok a Párizs 300-1000 km-es körzetében fekvő hat, később nyolc vidéki várost/város csoport (Lille-Roubaix-Tourcoing, Nancy-Metz-Thionville, Strasbourg, Lyon-Saint-Étienne-Grenoble, Marseille-Aix-en-Provence-Delta, Toulouse, Bordeaux, Nantes-Saint-Nazaire), a feléjük irányuló új beruházások nagy fordista szektorokhoz tartozó ipartelepek létrehozatalát jelentették (kohászat, autógyártás, vegyipar, acélgyártás, elektronika).

Az ellensúlyképző nagyvárosokkal szembeni elvárás az volt, hogy lakosságuk meghaladja az 1 millió főt. A várakozások szerint a nagyvárosi centrumok versenypozíciójának javulását, a meglévő erőforrások harmonikusabb eloszlását célzó beruházások, az ipari munkások, a munkahelyek, a tőke és a lakosság területi átcsoportosítása hozzájárul a kiegyenlítettebb regionális térszerkezet kialakulásához. Az ipari termeléshez, az agglomerációk működtetéséhez, az IKT szektorhoz kapcsolódó magasfokú szakképzettséget igénylő funkciókat lefedő nagyvárosi felsőfokú munkahelyek (*CFM*) Párizsból a vidéki nagyvárosokba való áttelepítése, – pl. Toulouse-ba a repülőgépgyártás, a Météo France, Grenoble-ba a CEA, a nyugdíjigazgatóságok, és Lyon-ba az École normale supérieure (országos főiskola) – is ezt a célt szolgálta. Számos regionális központban és vidéki nagyvárosban államilag támogatott ipari pólusok létesültek.¹¹ A tervezők ideológiájában a centrumok kiemelt fejlesztése – az *ellenpólus nagyvárosok* súlyának növelése – Párizs túlsúlyának mérséklésével és a területi különbségek csökkentésével párhuzamosan a hosszú távú egyensúlyi állapot elérését szolgálja. A “levetkőztetem Pétert

¹¹ Ezek közül a toulouse-i repülőgépgyártás és a grenoble-i nukleáris pólus a leggyakrabban hivatkozott.

hogy felruházhassam Pált” megközelítés háttérében már felfedezhető a háború utáni modernizációt követő anti-rurális fordulat, valamint az az axióma, hogy a nagyvárosok a kisvárosoknál nagyobb fejlődési dinamikával rendelkeznek, a beruházásokat ezért a nagyvárosokba érdemes koncentrálni, amelyek majd egész térségükre húzóhatást fejtenek ki. Ez az egyoldalú szemlélet valójában nem más, mint a vidéki és a rurális térségek alárendelt pozíciójának konzerválása¹², amely implicite sugallja, hogy az ország gazdagságához azok nem, a nagyvárosok viszont annál inkább hozzájárulnak. A következő alaphiedelmekre támaszkodhatott a központi fejlesztők körében két évtizeden át népszerű pólusstratégiája:

- A lemaradó, hátrányos helyzetű térségekben az ipari zónák, a pénzügyi támogatások és infrastrukturális fejlesztések folytán a támogatásoktól való függőség fokozatosan leépül, a régiók vonzereje megnő.
- A nagy nemzeti bajnokok¹³ leányvállalatainak sikeres térbeli dekoncentrációja a növekedés eredményeinek a nemzeti térben való igazságosabb eloszlását eredményezi.

Rengeteg irodalom foglalkozott már a vidéki ellenpólus nagyvárosok kiemelt fejlesztésére irányuló politika, a területfejlesztés aranykorának értékelésével (Parr 1999, Merlin 2007, Frémont et al 2008, Lacour et al 2008, Subra 2007, Wackermann 2008, Vanier – Jean (szerk) 2008, stb.). Összhang van a tekintetben, hogy az elvárásokkal szemben a politika gyakorlati megvalósulása egészen más képet mutatott. A kudarc okainak feltárásához Francois Perroux növekedési pólus elmélete ad támaszpontokat. A perroux-i növekedési pólusok mint általánosan alkalmazott regionális politikai eszközök a régiók közti egyensúly megteremtését, a hátrányos helyzetű térségek gazdasági és társadalmi leépülésének megakadályozását, a nyugat-franciaországi, tradicionálisan szegényebb és kevésbé iparosodott országrész dinamizálását szolgálták.

A perroux-i heterodox irányzat¹⁴ a klasszikus gazdasági fejlődési irányzatokkal szakítva azt posztulálta, hogy a gazdasági folyamatokat nem egymással versengő szereplők elszigetelt

¹² A 19. százban még túlsúlyban levő agrárnépesség arányának csökkenése folyamatos volt, utoljára 1931-ben volt kimutatható a városi és a vidéki népesség számbeli egyenlősége.

¹³ A fejlesztő-tervező állam „nagy projektjeinek” keretében létrehozott, mára jórészt nemzetköziesedő állami vállalatok: Elf-Aquitaine (Total group), Ariespace, Alcatel, Alstom, France Télécom, EDF, Airbus Industrie (EADS), Snecma (Safran) (Cohen 2007).

¹⁴ Perroux-nál megjelent általános elméleti állítások (a kiegyenlítődésként nem megy végbe automatikusan, a növekedés nem lineáris és homogén jelenség, hanem meghatározott pontokban koncentrálódik, az iparnak elsőrangú szerepe van egy ország fejlődésében és növekedésében, stb.) népszerűsége folytán hamar exportálódott külföldi országok gyakorlatába (Észak-Amerika, Algéria, Latin-Amerika, Olaszország).

döntései, hanem egyes – méretükből és pozíciójukból adódóan befolyásos (domináns) nagyvállalatok tevékenysége (innováció, beruházások, termelés) alakítják. A gazdasági növekedés térbeli manifesztációja és egyenlőtlen terjedése e kitüntetett szereplőkhöz köthető. A *big is beautiful* szellemében kialakított növekedési pólusok az állami akciók által támogatott innovatív nagyvállalatok horizontális és vertikális kapcsolatainak terét jelenítik meg. Az iparági pólusok a Perroux által motorikus, propulzív ágazatoknak hívott húzóágazatok köré szerveződnek, amelyek a “nemzetek gazdagságának legfőbb eszközei és hatalmi fegyverei” (Perroux, 154).

“Egy növekvő nemzetgazdaságra nem csupán úgy tekintünk, mint egy lakott, politikai alapon szerveződő egységre, olyan termelési tényezők forrására, amelyek mobilitása a határoknál megszűnik. Sokkal inkább tekinthetjük viszonylag aktív (húzóágazatok, ipari pólusok, gazdasági tevékenységek földrajzi agglomerációi) és passzív egységek (húzott ágazatok, a pólusok földrajzi agglomerációival függőségi viszonyban levő régiók) sajátos kombinációjának...”

A nemzetgazdasági növekedésnek nincs egységes mechanizmusa, lévén az egyes régiók gazdasági teljesítményének függvénye, amely utóbbit a centrális pozíciójú városi pólus határoz meg (Benko 2008). Egy nemzetgazdaság dinamizmusa a területén tevékenykedő motorikus, innovatív ágazatoktól függ. A növekedési hatásokkal párhuzamosan a húzóágazat jelenléte a nemzeti téren belül regionális különbségeket generál. Az ipari szerkezet felosztható hanyatló, modern és teljesen új ágazatokra. A nemzetgazdaság felosztható aktív (motorikus ágazatok, földrajzilag agglomerálódott ipari pólusok) és passzív (az agglomerálódott térségek periferiái, alárendelt területek) területekre. Ideális esetben az előbbiről terjednek a növekedés hatásai az utóbbira (Perroux 1961). Fontos kiemelni, hogy Perroux nem csak nemzeti, hanem globális fejlesztési pólusokat vizionál, valamint szupranacionális szintű redisztribúciót a nyomor és szegénység elleni hatékony fellépés érdekében, megakadályozandó a pazarlásból és egyes térségek önkényes elzárkózásából fakadó túlzott aránytalanságokat. A modern ágazatok az externáliák legfőbb forrásai, amelyek ágazatközi kapcsolataik révén új tevékenységek megjelenéséhez vezetnek. Az agglomerációs előnyök is megjelennek abban az övezetben, ahova ezek az ágazatok települnek (infrastrukturális és közlekedési hálózatok, új lakóépületek épülnek). Az agglomerációs externáliák a gazdasági szereplők térbeli koncentrációjából eredő pozitív/negatív hatások, amelyeket Marshall a 19. század végén már felfedezett, megkülönböztetve azok három típusát: az inputtényezők, a munkapiac megosztásából és a tudás túlcserélésből (szpillóver) eredő externáliákat (vö. Varga 2005, Lengyel 2002).

A növekedési pólusok keletkezését és egyenlőtlen térbeli eloszlását Perroux szerint a növekedés szporadikus természete magyarázza. A növekedés nem általános, az egész ország terü-

letére kiterjedő jelenség, hanem meghatározott földrajzi pontokban (növekedési pontokban/pólusokban) és váltakozó intenzitással jelenik meg. Nem spontán, hanem a regionális centrumokból ered, majd a regionális gazdasági szerkezet és településhierarchia mentén terjed tovább a hinterland felé. Az intenzív növekedés feltétele a térbeli koncentráció, a térbeli diffúzió pedig mindig következmény, tehát *a posteriori* – a polarizációt követő – jelenség. Ahol a növekedés felüti a fejét, ott területi egyenlőtlenségeket generál, mielőtt különféle csatornákon továbbterjedne. Ez a jelenség odavezet, hogy nem lehet egyszerre megfelelni a területi egyenlőség és a növekedés követelményének is, legalábbis annak kezdeti fázisában.

A gazdasági teret strukturáló növekedési pólusok egy adott iparágon vagy szektoron belüli vállalatok vagy azok tömörülései. Az aszimmetrikus természetű növekedési mechanizmus pedig a következő. Az urbánus-ipari komplexumban a propulzív és innovatív iparág (autóipar, energetika) köré csoportosuló vállalatok input–output kapcsolatai tovaterjedő gazdasági növekedést gerjesztenek, a propulzív vállalat beszállítói köre által eszközölt pótlólagos beruházások *másodlagos pólusok* keletkezését eredményezhetik. A motorikus (propulzív) ágazatok országos átlagot meghaladó növekedési rátái következtében a kezdeti fázisban kiéleződhetnek a GDP területi különbségei (divergencia), amelyet azonban a többi szektorra (és térségre) gyakorolt pozitív hatás csakhamar a konvergencia irányába terel. A kiegyenlítődéskét módon mehet végbe, egyrészt a hátrafelé irányuló/visszaható kapcsolatokon keresztül (*effet amont*), a motorikus ágazat beszállítóinak megrendelésein át, és az előreirányuló tovagyűrűző hatásokon¹⁵ (*effet aval*) keresztül, a húzóágazat más ágazatok felé irányuló nyereséges értékesítéseiből. Ha az előremutató húzóhatások dominálnak, akkor a beszállítói iparágak jelentik a növekedés bázisát, amennyiben viszont a hátrafelé irányuló húzóhatások a jelentősebbek, akkor a felhasználói (fogyasztói javak termelésére szakosodó) iparágak játsszák a főszerepet.

A kétfajta hatás közt jelentős különbségek vannak, a visszaható kapcsolatok automatikusan keletkeznek. A 70-es évekig tartó fordista növekedési korszakban a visszaható kapcsolódások voltak jellemzőek, ezeknek köszönhető a növekedés térbeli diffúziója és a pólusok pozitív, a többi térség növekedése szempontjából is kedvező hatásai, a termelési földrajz átalakulása.

A húzóágazat, azáltal, hogy megteremti az emberek, munkahelyek és tőke intenzív térbeli koncentrációját, képes a környezetét is átalakítani¹⁶.

¹⁵ Ld. a bőségesen rendelkezésre álló, jó minőségű és olcsó energia szolgáltatása a többi ágazat számára, amely számos tevékenység felfutását eredményezte, mint pl. Grenoble esetében. Az energetika ágazat így járult hozzá a regionális gazdaság egészének fellendüléséhez.

¹⁶ Jó példa erre az IBM. Amikor az IBM 1964-ben megalapította montpellier-i egységét, a helyi társadalmi-gazdasági struktúrában visszafordíthatatlan változásokat okozott. A közvetlen hasznot az informatika, mint hú-

“Az agglomerálódó komplex ipari pólus közvetlen földrajzi környezetét, és ha megfelelő súllyal rendelkezik, akkor az egész nemzet-gazdaság szerkezetét alapvetően megváltoztatja” (Perroux 1961, 143).

A főszerepet a motorikus egység (nagyvállalat) innovációs tevékenysége játssza, melynek következménye a termékek iránti növekvő kereslet, árcsökkenés/minőség javulás, a termelési output növekedése. A beszállítói kör, a vertikális kapcsolatok miatt hasznot húz a megnövekedett keresletből, az értékesítési oldalon pedig a minőségjavulás, az árak csökkenése és a megnövekedett termelési kapacitások jelentik az extern hatások forrásait.

A motorikus egységből érkező impulzusra reagáló alvállalkozói csoport a *térben nem szétszórva jelenik meg*, hanem általában a húzóágazat közvetlen közelébe települ (ennek a kisvállalkozói viselkedésnek fő oka az extern hatások keresése, a piac közelségéből fakadó előnyök kiaknázása, az elszigetelt telephelyválasztás kerülése).

Az elmélet a pólusok működési mechanizmusainak tárgyalásán túl nem magyarázza azok keletkezésének okait. Egy gazdasági pólus működésének alapvető feltétele a húzóágazat jelenléte, a szoros vállalatközi (beszállítói) kapcsolatok (amelyek abban nyilvánulnak meg, hogy a motorikus iparágban az egyes vállalatok nem csupán áversenyben vannak, hanem egyéni profitmaximalizálásra irányuló tevékenységükben befolyásolja a többi szereplő kibocsátási volumene, az általuk vásárolt szolgáltatások és alkalmazott technológiák színvonala), a regionális gazdaság megfelelő szintű integrációja, az innováció terjedését biztosító alvállalkozói csoport, a megfelelően képzett munkaerő, a fogyasztói piac, a szabadon felhasználható tőke, a városi agglomeráció, a kutatási központok, és a pénzügyi funkciók jelenléte is. Ez jelentősen behatárolja a potenciális pólusok körét.

Perroux szerint a nagyméretű városi agglomerációkban található ipari pólusok automatikusan beindítják a fejlődést.

zóágazatnak a térségben való megjelenése, és a húzóágazat köré kiépülő jól strukturált alvállalkozói hálózat (elektronika, precíziós-és vezérlőműszereket gyártása, mikromechanika, finomhengermű...) jelentette, túl a 3000 új munkahely létrehozatalán. A változások immateriális dimenziói legalább olyan fontosak, ami a helyi lakosság megváltozott mentalitásában tükröződött, a vállalkozói kultúra meghonosodásában, az ipar szimbolikus felértékelődésében. Ezért a cég története a mai napig egybeforr Montpellier átalakulásával (*Politique et...*2013). Hogy 2012-ben az IBM (a tervezett írországi telephely helyett) új leányvállalatát, a cloud computing első franciaországi központját Montpellier térségébe telepítette, a cég és a térség hosszú múltú kapcsolatának, a városvezetés intenzív lobbitevékenységének volt köszönhető.

A fejlett agglomerációk hátterét erős, jól strukturált és hierarchikus szerveződésű régiók alkotják:

“A területi agglomerálódás sajátos módon befolyásolja az iparági komplexum húzóágazati tevékenységének természetét és nem versengő kapcsolataira épülő rendszerét. A földrajzilag agglomerálódó és növekvő ipari pólusokban a szereplők közelségéből és kapcsolataiból eredő hatások a gazdasági tevékenységek fokozódó intenzitásában nyilvánulnak meg. Az ipari-városi agglomeráció kedvez a vidéki térségeknél diverzifikáltabb és progresszívebb fogyasztói magatartással jellemezhető rétegek megjelenésének. Újfajta és egymással összefüggő kollektív szükségletek keletkeznek. A földjáraadók hozzáadódnak az üzleti profithoz. A termelőszférában különböző típusú produktív szereplők (vállalkozók, szakképzett munkások, felsővezetők) jelennek meg, amelyek egymással kölcsönhatásba lépve sajátos hagyományokat teremtenek, lehetővé téve egyfajta közösségi szellem kialakulását.” (Perroux 1961, 152).

Perroux nem foglalkozik a pólusok földrajzi elhelyezkedésével, csupán annyit állít, hogy a gazdasági tevékenységek területi agglomerációiban egy növekedési pólus versenyképessége és növekedési potenciálja erősödhet (Asheim 1996). Ez okozta az elmélet és a praxis közti diszkrépanciát: az adott ágazaton belüli fejlődés paradigmája helyett a francia terület-fejlesztési gyakorlatban a banális (objektív) földrajzi terekre alkalmazták Perroux elméletét, azaz a tervezett növekedési pólusoktól várták a továbbgyűrűző növekedés jótékony hatásainak továbbítását térbeli agglomerációjuk, sőt a centrumvárosok hinterlandja felé is. Ugyanakkor nem vették figyelembe, hogy az ipari beruházások a hátrányos helyzetű régiók problémáinak megoldásához korántsem elegendők, melyek lemaradásáért nem csupán a fizikai tőke, hanem a kedvező intézményi, társadalmi és földrajzi feltételek hiánya is felelős. Az állami beruházásoknak az elmaradottabb térségekben először bizonyos szűk keresztmetszetek (pl. infrastrukturális vagy szakképzett munkaerő) feloldására, az infrastruktúra fejlesztésére kell irányulniuk (Farágó 2013).

Perroux a növekedési és fejlesztési pólusokat tágabb elméleti keretbe ágyazottan vizsgálta, ahogy egy kései művében olvasható:

“A fejlesztési pólus fogalom nem értelmezhető sajátos elméleti keretén kívül. A fejlődési folyamat vizsgálatának szerves része, amely nem azonos a növekedéssel” (Perroux 1988). A növekedés egy mennyiségi jellegű mutató (egy vagy több hosszabb periódus) alatti tartós emelkedő értékére utal (Perroux 1968), a fejlődés pedig a gazdasági, társadalmi, intézményi és a demográfiai szerkezet egészének átalakulására, amely a növekedést kíséri és tartósan fenntartja a társadalom életkörülményeinek folyamatos javulása mellett.

Fontos tisztázni, mit ért Perroux és a későbbi szerzők a pólus alatt. Egy nehézipari vállalat önmagában nem pólus, csak akkor, ha körülötte megjelenik egy kisvállalati beszállítói hálózat. (Ebben az értelemben tévesen használták a pólus kifejezést a volt szocialista országok gyakorlatában, ahol a decentralizáció hiánya kizárta a pólusok létrejöttét). A pólus nem egyenlő egy nagyszabású nehézipari beruházással, mert akkor a *big push* elmélettel¹⁷ volna összekeverhető. Különbséget kell tenni a *természetes* és a *tervezett* növekedési pólus között. Az előbbi fogalom a minimum 250 ezer fős lakosságú, spontán fejlődésű gazdasági centrumra alkalmazható, az utóbbi pedig a gyakorlatban ennél sokkal kisebb is lehet. A növekedési pólus stratégia sikeres megvalósítása azt jelenti, hogy a tervezett pólus egyre inkább a természetes pólus jegyeit mutatja, melyek a következők: dinamikusan növekvő ipar, az iparágak közti kapcsolatok intenzitása, nagyfokú tőke és munkaerővonzó képesség, a növekedés spontán természete, a régióban elfoglalt gazdasági és társadalmi súlya (Parr 1999a). A tervezett pólusokkal szemben alapvető elvárás volt, hogy háttérrégiójuk fejlődését kedvezően befolyásolják. A tapasztalatok ellenben azt mutatták, hogy a pólus hatása környezetére közömbös (sivatagi katedrális, enklávé, fejlődési sziget), sőt negatív (kilúgozó hatások) is lehetett (Parr 1999b). Negatív *kilúgozó* hatás akkor lépett fel, ha a növekedési pólus sikeres, alacsony költséggel működő, leginkább külső piacokra szakosodó vállalatai kiszorították a piacról a háttérrégió helyi piacokra orientálódó kisvállalatait. A sikeres pólusban a háztartások megnövekedett jövedelme miatt a régió termékei iránti keresletet kiszorította a drágább import termékek iránti kereslet. A pólus szívóhatása következtében a háttérrégió települései elestek a legprogresszívebb, legtermelékenyebb elemeiktől. Tovább rontotta a helyzetet, hogy a beruházások javuló feltételei miatt a hinterlandból a tőke is a pólusokba vándorolt, kiélezve a

¹⁷ Az 50-es években népszerű *big push* elmélet is az iparosítást tekintette a növekedés motorjának, amely hosszú távon önfenntartó növekedéshez, gazdasági szerkezetváltáshoz vezet és hozzásegíti a szegény országokat a szegénységi csapdából való kilábaláshoz. Miként a perroux-i pólus (társég vagy régió) motorikus ágazata is csak adott méretközű fölé képes a társégére húzóhatást gyakorolni a kapcsolódó új iparágak és a városi agglomeráció kombinált hatásaként, a *big push* elmélet szerint is létezik az inputoknak egy olyan minimális küszöbszintje, amely alatt nem lehet rentábilis egy fejlesztési beruházás. Rosenstein-Rodan szerint egy ország önfenntartó növekedési pályára állítása hasonló módon történik, mint egy repülőgép felszállása (Rosenstein 1984, 210). Az elmélet hívei szerint a masszív állami beavatkozás (segélyek, redisztribúció) elmaradása alacsony jövedelmek melletti egyensúlyi helyzet konzerválódásához vezet, ezért szükséges a "kezdő lökés" az elmaradott országok növekedési pályára állításához. A szegénységi csapdában fogva tartott országokra jellemző, hogy a rendelkezésre álló inputok segítségével nem képesek az emberi tudásszintnek megfelelő szintű és mennyiségű output előállítására.

centrum-periféria viszonyokat. Legtöbbször a pozitív hatások a régió kívül, a negatív, kilúgozó hatások pedig a régió belül jelentkeztek: *ami előnyös volt a régió egészének, nem feltétlenül kedvezett a háttérrégió igényeinek*. Parr (1999b) úgy vélekedik, ha a stratégiákba a kompenzációs mechanizmusokat – a régió belüli, hátrányosan vagy a növekedés által nem érintett térségek kárpótlásának költségeit – is integrálták volna a tervezők, akkor a pólus-program nem kapott volna olyan kedvezőtlen megítélést a kedvezményezettek körén kívül-esők által. Ilyen intézkedésekre még tervezet sem született, ami azt mutatja, hogy a *tervezők nem fordítottak figyelmet a növekedés előnyeinek régió belüli arányos elosztására*.

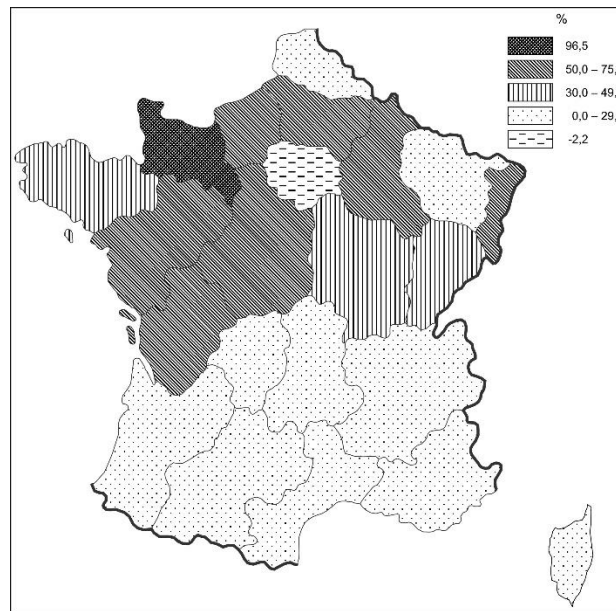
A tervezett pólusok esetében a fő hiányosságot az jelentette, hogy a tervezők sem a helyi jellegzetességekre, a kijelölt térségek spontán folyamataira, az általuk támogatott gazdasági tevékenységekre nem fordítottak figyelmet. Perroux elmélete arra sem ad választ, hogy megfelelő méretük ellenére egyes tervezett pólusok miért nem mutatták a természetes növekedési pólusok jegyeit, azaz a gyakorlatban miért bizonyultak működésképtelennek.

A térségek nagyfokú differenciáltsága, fejlettségbeli különbségeik és a területfejlesztési politika alapeszméi (rawlsi igazságosság, méltányosság) ritkán harmonizálnak a valóságban. A politikai döntéshozók John Rawls tengerentúli liberális politikai filozófus elméletének segítségével világították meg a területi egyenlőtlenségek igazságos/igazságtalan természetének kérdését. Rawls társadalmi igazságosság elmélete elismeri a természetes, földrajzi és egyéb adottságok aszimmetrikus megoszlását, kiinduló premisszája, hogy a jobb adottságokat – lévén csupán esetlegességek – senki sem érdemli meg, az e téren észlelt különbségeket azonban nem megszüntetni kell, hanem oly módon kell egy igazságos társadalmi alapszerkezetet kialakítani, hogy a legrosszabb helyzetűek a természeti adottságok egyenlőtlen megoszlásából fakadó egyenlőtlen esélyeikért *automatikusan* kárpótlásban részesüljenek. A centrum-periféria viszonyok velejárójaként keletkező egyenlőtlenségek a rawlsi területi igazságosság fogalom fényében csak akkor nevezhetők igazságosnak, ha ezáltal a legszerencsétlenebbek (ld. a centrumtérségnek alárendelt elmaradott periféria) sorsában javulás következik be. A pólus-elméletre alkalmazva ez azt jelenti, hogy egy centrum akkor nevezhető növekedési pólusnak, nem pedig kizsákmányoló pólusnak, ha dinamizáló hatást gyakorol a perifériára, ellenben egy olyan centrumban történő beruházás, amelynek nincs térségi hatása, csupán az adott város (településhálózat) fejlesztésének minősül (Faragó 2013).

1.2.2. Az ipari decentralizációs politika mérlege (50-70-es évek)

Az ötvenes-hetvenes években a központi területfejlesztési politika és az ipari decentralizáció között teljes volt a megfeleltethetőség. A nagy nemzeti bajnokok megjelenésének korszakában (technológiai kolbertizmus) az iparpolitikai célok teljesülését a nagyvállalatok és az állam stratégiái közti összhang biztosította. A közhatalmi szereplők szemében a fejlődési elméletek és a területfejlesztési gyakorlat ugyanannak az éremnek a két oldalát jelentette (Brun 1987). A harmonizációs célok az ipari foglalkoztatottak térbeli átrendeződését, fővárosból vidékre telepítését, a párizsi székhelyű vállalatok vidéki dekoncentrációját foglalták magukban. Mivel a vád az volt, hogy Párizs és környéke koncentrálja a jelentős ipari vállalatokat, többféle (demográfiai, politikai, társadalmi) érveléssel próbálták megindokolni, miért előnyösebb a vidék számára ezek delokalizációja. Párizs hegemoniájának mérséklése érdekében először 1955-ben született határozat, amely előzetes engedélyeztetési eljáráshoz kötötte Párizson belül és környékén az ötven főnél nagyobb vállalatok alapítását vagy bővítését. Az 50-es éveket követő három évtized alatt számos hasonló intézkedés valósult meg: a decentralizált kutatási tevékenységek kiemelt támogatást kaptak, a terciér munkahelyek decentralizációja 1964-től a decentralizációs prémiumokkal vette kezdetét. A területfejlesztési támogatás összege nagyjából arányos volt a Párizstól való távolsággal. 1960–80 között 7250 decentralizációs prémiumot juttattak vállalatoknak. Az új vállalatok telephelyét az állam önkényesen határozta meg. A politika sikere szempontjából minden fővárosi gyár bezárása pozitív eredmény volt. A decentralizációban az autóipar játszott stratégiai szerepet, nagy növekedési potenciálja és foglalkoztatotti létszáma miatt. A három évtized alatt a három legfőbb gyártó (Peugeot, Renault, Ford) a nyugati, északi országrészekben, Lotaringia és Elzász térségében települt le. Azáltal, hogy a tervezők a három ellentétes stratégiát, a nagyvállalati, a központi gazdaságpolitikai és a regionális fejlesztési stratégiát igyekeztek összehangolni, a növekedés és a fejlődés ekvivalenciáját feltételezték, kiemelt jelentőséget tulajdonítva a mennyiségi mutatóknak. A kezdeti látványos sikerek (1955–75 közötti periódusban megvalósuló 2745 decentralizációs művelet, 429 489 új munkahely, 3200 vállalkozás) jelentős számszerűsíthető eredménynek tekinthetők. Ha tehát a politika mérleget nézzük, mindenképpen pozitív eredményre jutunk, azonban a számok mögötti sajátos kontextus megértése kérdésessé teheti a területfejlesztési politika hatékonyságában vetett hitet.

1.1. ábra: Az ipari foglalkoztatottság növekedése 1954-1975

Forrás: Braun-Collignon 2008, 274.

Elsősorban tisztázandó, hogy az államilag vezérelt ipari decentralizációs politika sikere abból fakadt, hogy a termelés földrajzi dekoncentrációja abban a korszakban ment végbe (fordizmus, tömegtermelés), amikor az alacsony szakképzettséget igénylő munkahelyek növekedése volt meghatározó. A regionális kiegyenlítődés és növekedés pedig azzal magyarázható, hogy míg a tőke az alacsonyabb bérszínvonalal jellemezhető periférikus régiók felé áramlott, a munkaerő a fejlett régiók felé vándorolt.

A fővárosi túlsúly csak relatíve mérséklődött, a függőségen alapuló aszimmetrikus viszonyok rögzültek/erősödtek. Ez megmutatkozik az újonnan létesített vállalatok és munkahelyek földrajzi lokalizációjának aránytalanságaiban, másrészt a régióközi munkamegosztás Párizs javára történő hosszútávú rögzülésében is. Az ipari decentralizációs politikának a *Párizsi-medence* volt a legfőbb haszonélvezője, a vállalati székhelyek 83%-ban a főváros 50 km-es körzetébe települtek, csakúgy, mint a munkahelyek 42%-a (Brun 1987). A *Basse-Seine–párizsi régió–lyoni régió–mediterrán partvidék* térségbe került az állami beruházások (infrastruktúra) legjava és a magánberuházások nagy része is (nagy ipari létesítmények). A munkahelyek *több mint fele* összességében Párizs környékén létesült, a kiemelt prioritást jelentő déli és délnyugati régiókban a munkahelyek csupán negyede, az ipari szerkezetátalakítási gondokkal küzdő régiókban pedig 8%-a. Ráadásul Lewin 1965-ben kimutatta, hogy az ellenpólus nagyvárosokban a munkaerő növekedési rátája alacsonyabb volt, mint a városi hierarchiában utánuk következő szintek városaiban (Parr 1999b).

Ami a régióközi munkamegosztás rögzülését illeti, a problémát az okozta, hogy az ipari decentralizációs politika korszakában az ipari vállalatok maguk is szerkezeti váltáson mentek keresztül (eszközök, módszerek modernizálása, a munkafolyamatok taylorizációja). Az érintett vállalatok az innovációs központokban, a magas technológiai tartalmú termelési és kutatási tevékenységek közelében igyekeztek letelepedni, míg az alacsonyabb szakképzettséget igénylő termelési és egyszerűbb összeszerelési funkciókat vidéki telephelyekre delokalizálták. A termelési és végrehajtási funkciók Párizsból való kiszervezésével párhuzamosan a vezetési, irányítási, tervezési és marketing funkciók, a *felsővezetői funkciók és a szellemi tevékenységek minden korábbinál magasabb fokú fővárosi centralizációja következett be*. Kevés ellenpólusba települtek stratégiai döntési központok, és a pólusok fővárostól való függése nem szűnt meg (Merlin 2007). Az új munkamegosztás hosszú távon rögzítette a térségek társadalmi hierarchizációját, amelyet jól tükröz a stratégiai jelentőségű nagyvárosi munkahelyek magasfokú koncentráltsága (*fonctions supérieures métropolitaines*). A korábban kvantitatív természetű főváros-vidék különbségek (munkahelyek száma, koncentráció, növekedési ráta) helyébe az ipari decentralizációt követően kvalitatív differenciálódás lépett (szakképzettség, munkahelyek tartalma, bérszínvonal, társadalmi presztízis). Jogos kritika, hogy a területfejlesztési támogatások a regionális függőségi viszonyok rögzítéséhez, a vállalati stratégiai döntési központok minden korábbinál erőteljesebb koncentrációjához járultak hozzá.

Míg tehát a legnívósabb funkciók Párizsban maradtak, a végrehajtási funkciók vidékre kerültek, főként a nyugati térségekbe és a párizsi medencébe. A tervezők számára azonban a hetvenes évek végére világossá vált, hogy a „sivatagban” nem célszerű olyan katedrálisokat létesíteni, amelyek elzárt enklávéként működnek bizonyos ideig, s hosszú távon még negatívan is befolyásolják közvetlen vidékük jövőjét, megfosztván az ott élőket a saját (ki)útkeresés lehetőségétől (endogén erőforrások feltárása), kényszerpályára kényszerítik a helyi lakosságot, és sokszor eltörölhetetlen nyomot hagynak maguk után. A nyugati térségekbe telepített üzemek több esetben is ilyen sivatagi katedrálisokként viselkedtek, nem gyakoroltak húzóhatást a közvetlen környékükre és nem épült ki körülöttük stabil helyi beszállítói hálózat sem. A demográfiai és társadalmi, valamint a *tercier* szféra fejlődésére gyakorolt pozitív hatásuk azonban vitathatatlan eredmény, amely a térségek későbbi növekedése szempontjából meghatározó volt. Akkor mondható sikeresnek egy beruházás, ha a munkahelyteremtés mellett hozzájárul a látens erőforrások mozgósításához, bár még ekkor sincs biztosítva, hogy a helyi lakosság jólétéhez hosszútávon hozzájárul és beágyazódik a helyi miliőbe.

1.1. táblázat: Alacsony szakképzettséget igénylő munkahelyek összes munkahelyen belüli részaránya

párizsi agglomerációból delokalizált	53%
párizsi agglomerációban létesített	17%
párizsi medencében létesített	56 %
északi országrészben létesített	27 %
keleti országrészben létesített	26%
nyugati országrészben létesített	24%
délnyugati országrészben létesített	33%
délkeleti országrészben létesített	44%

Forrás: Aydalot 1985

A szélsőséges egyenlőtlenlégek abban is megnyilvánultak, hogy 1965-ben Párizsban került kifizetésre a társasági adó 63%-a és fennmaradtak a termelési outputok megyei szintű kirívó különbségei is (1:200). J.-F. Gravier szerint ez azzal indokolható, hogy Párizs továbbra is ugyanaz a „tröszt” maradt, ami 1947-ben volt. 1968-ban a szabad foglalkozásúak és a felsővezetők 38,6%-a, a mérnökök 49%-a, a hallgatók 30%-a, a kutatók 62%-a, a számítógépek 51%-a Párizs térségében koncentráldott, jelezve, hogy a főváros folyamatosan szívja el a vidéki szürkeállományt és a szakképzett munkásokat. A jövedelmi viszonyokra is kihatott a gazdaság szélsőséges koncentrációja, 1958-ban a bérek 28%-a, 1967-ben pedig már 35%-a került a párizsi régióban kifizetésre. A felsőoktatás demokratizálódása, a vidéki egyetemek számbeli növekedése és a kutatási hálózat dekoncentrációja sem hoztak alapvető változást a kultúra és a társadalmi siker földrajzában. Egy 1959-es kérdőíves lekérdés eredményei szerint 1958-ban a párizsi lakosság életszínvonala 40%-kal meghaladta a vidékiekét. A régiók fejlettségbeli kiegyenlítődése és a szakmák egyenlő eloszlása a tervezők által elképzelt hangzatos utópia maradt, csakúgy, mint a javakhoz és szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés eszméje. A Gravier által borúlátóan előrevetített belső gyarmatosítás veszélyét tehát az állami politikáknak nem sikerült elhárítani.

Az állami beavatkozások kritikusaik legnyomósabb érve talán az, hogy az ipari decentralizáció, a termelés dekoncentrációja nem a területfejlesztési segélyek hatására ment végbe, hanem megfelelt a vállalkozások térbeli terjeszkedési stratégiájának, a regionális különbségek mérséklésének céljai ebből a szempontból elhanyagolhatók. A területfejlesztési politika azért mutathatott egyezőséget a nagy iparvállalatok (nemzeti bajnokok) stratégiáival, mivel az ipart (a nagyvállalati szférát) tekintette a növekedés kizárólagos motorjának. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a vállalatvezetők szerint a területfejlesztési támogatások csak részben játszottak közre a vidéki telephelyválasztásban, a kedvező gazdasági és egyéb

környezet – rendelkezésre álló munkaerő, infrastrukturális adottságok, társadalmi, kulturális feltételek, üzleti tanácsadó cégek jelenléte, stb. – ugyanakkora, ha nem nagyobb súllyal bírnak. A vállalatok beágyazódása, térségben tartása éppen ezért folyamatos aktív hozzáállást feltételez a helyi közszférabeli szereplők részéről: a helyi erőforrások mozgósítását, felhasználását és folyamatos megújulását, valamint hogy olyan infrastrukturális adottságokat, speciális szolgáltatásokat, javakat kínáljanak, amely megnehezíti a vállalatok számára a telep-helyváltást.

A politika sikerének értékelésénél az is nehézséget okoz, hogy a központi beavatkozások által gerjesztett hatások nehezen választhatóak el a nagy agglomerációk előnyeit növelő általános területi folyamatok (urbanizáció) hatásaitól. A hatvanas évek ellenpólus városai (Lille-Roubaix-Tourcoing, Lyon, Marseille-Aix) a század utolsó évtizedeire valódi európai jelentőségű, vagy metropolizációs tendenciákat mutató nagyvárosokká váltak (Nancy-Metz, Strasbourg, Grenoble, Montpellier, Toulouse, Bordeaux, Nantes és Rennes) ami hozzájárult a területi kiegyenlítődés és egy kiegyensúlyozottabb városhálózat létrejöttéhez.

1.2. táblázat: Az ellenpólus városok súlyának változása

Év	A nyolc ellenpólus népessége (millió fő)	A városi népességben való részaránya (%)	A fővárosi agglora vetített súlya (%)
1962	4,4	13,6	59,5
1968	4,9	13,9	59,8
1975	5,3	14,1	63,1
1982	5,6	14,0	64,3
1990	6,0	14,0	64,5
1999	6,5	14,7	67,4
2007	7,1	14,8	68,9
2014	9,6	18,5	78,2

*Lille, Nancy, Strasbourg, Lyon, Marseille, Toulouse, Bordeaux, Nantes
 Forrás: INSEE, VB adatok alapján saját számítás.

Összefoglalásként elmondható, hogy a növekedési pólus stratégia egy adott korszak sajátos kontextusában értelmezhető, az elért látványos eredmények (a félmillió új munkahely, a 3200 vállalkozás létrehozása) nem csupán a stratégia túlzott egyoldalúsága és Perroux elméletének félreértése miatt, hanem a gazdasági szerkezetváltás következtében sem vezethettek hosszútávú versenyképességhez. Az *ex nihilo* beruházások néhány vidéki régió esetében (Bretagne vagy Központi régió) hatékonyak voltak, amennyiben gátat szabtak a spontán piaci folyama-

tok következtében valószínűsíthető negatív demográfiai folyamatoknak, azonban az új gazdasági egységek beágyazódásának hiánya, az idő faktor figyelmen kívül hagyása, a rövidtávú szempontok érvényesülése (miszerint az *ex nihilo*, mesterséges beruházások által okozott változások súlya felülírja a hosszabb távú fejlődés során kialakult struktúrát) miatt a pólus politika globális kudarcáról kell beszélnünk. A gazdasági intézkedések sora, 1955-től az ipari decentralizációs politika, a regionális fejlesztési társaságok, regionális programok, ipari szerkezetváltási támogatások, vagy a gazdasági és szociális fejlesztési támogatások tehát nem járultak hozzá érdemben a területfejlesztés kiegyenlítődési céljainak megvalósításához.

A pólusprogram fontos tanulsága, hogy egy politika középtávú sikerét nem lehet számadatokban vizsgálni, az indikátorokban leírható eredményeken túlmutató tényezőket pedig csupán személyes interjúkkal, kérdőíves megkérdezésekkel volna lehetséges feltárni. Túl nagy eredmények a szűk körű akciók behatárolt céljaitól amúgy sem várhatóak.

1.2.3. Az egyenlőtlen fejlődési elméletek függelmi viszonyokat konzerváló térszemlélete

Perroux növekedési pólus elmélete a nemzetközi gyakorlatban is nagy népszerűségnek örvendett. Könnyen alkalmazták univerzális receptként, mivel a regionális növekedés problémáját együttesen tárgyalta a területi egyenlőtlenségek kialakulásával. A hatvanas évek végétől a pólus modellt Perroux követői és tanítványai ültették át a gyakorlatba (Destante de Bernis a fejlődő országokkal, Michel Rochefort a francia városhálózattal és a területfejlesztéssel kapcsolatos kutatásaiban, Boudeville a polarizált tér elemzésében).

Destante de Bernis, aki a fejlődő országok növekedésével kapcsolatosan továbbgondolta Perroux növekedési pólus elméletét, arra a következtetésre jutott, hogy az “industries industrialisantes”-nak keresztelt ún. öngerjesztő iparosító (nehézipari) ágazatokra (“bázis-iparágak) célszerű koncentrálni a befektetéseket. A rokonság ellenére nem azonosak a Perroux által definiált és polarizált fejlődést eredményező motorikus ágazatok De Bernis ún. iparosító iparágaival. Az utóbbiak célja az országok gazdasági függetlenedéséhez szükséges ipari bázis létrehozása.

Perroux az ágazati dinamikákat, a propulzív nagyvállalat és a transznacionális vállalatok szintjén keletkező aszimmetrikus hatalmi viszonyokat nemcsak a nemzethatárokon belül elemezte, hanem a függőségi elméletek egyik legkorábbi képviselője is volt. A hatvanas évek végén folytatta a polarizált fejlődés fogalmának kifejtését egy 1969-ban megjelent monográfiájában. A műben kifejtett *struktúra hatalmának modellje* egy olyan országot ír le, amely

alapesetben rendelkezik egy külföldi döntési központokból irányított húzóágazattal, és egy nemzeti döntési kompetenciába tartozó „húzott” ágazattal (1969).

A struktúra-függő hatalom Perroux definíciója szerint “A alegység B alegységre vonatkozó többé-kevésbé permanens akcióinak kombinációja”, A alegység B feletti döntési jogköreinek gyakorlása. Perroux az egyes országok egyenlőtlen fejlődését a struktúrák gyengeségével/erejével, az országok közti aszimmetrikus hatalmi viszonyokkal magyarázta, amelyeket a dominancia-függőség, szélsőséges esetben a totális uralom (*domination totale*), a gyarmatosítás jelenít meg. A globálisan strukturalista függőségi elméletek a centrum-periféria viszonyokat nem az egyes országok belső sajátosságaira vezetik vissza, hanem az országoknak a világgazdasági rendszeren belül elfoglalt pozíciójára (a gazdag országok azért gyarapodnak, mert vannak szegény országok, amelyekből táplálkoznak). De Bernis (1968), aki átvette a “struktúra hatalma” kifejezést, a gyarmati függelmi viszonyokat elemezte Algéria és Franciaország viszonylatában, amely szerinte megakadályozta, hogy az ország saját potenciáljaira építve az autonóm fejlődés útjára léphessen. A neomarxista függőségi elméletek képviselői (ld. Paul Baran) a fejletlen országok duális gazdasági struktúráját – kiterjedt mezőgazdasági szektor és egy kisebb ipari szektor – a megmerevedett osztályviszonyokkal, a rossz belső struktúrával magyarázták, a függőségi viszonyokból való kitörésre, azaz a gazdaság krónikusan alacsony termelékenységének javítására olyan nagyszabású állami ipari beruházásokat javasoltak, amelyek tovaryűrűző hatásai a többi ágazat fejlődését is beindíthatják. A Paul Baran munkásságából merítő A. G. Frank (1966) szerint a fejlődésben elmaradott és a fejlett országok centrum-periféria viszonya az anyaországok vs szatellit térségek problematikájában ragadható meg, az utóbbiak alulfejlettségét a történelem során kialakult gazdasági és egyéb kapcsolatok okozzák, az a fajta munkamegosztás, amelyben a fejlett országok koncentrálnak a kereskedelmi funkciókat, míg a szatellit-térségek csak kiszolgálói a centrum igényeinek. Samir Amin az ötvenes években a centrum-periféria viszonyt a világgazdasági rendszer két pólusra szakadásában mutatta ki, amelyben a fejlett centrumtárségek elszívják a periféria erőforrásait. Az alulfejlettséget nem a szegény országok elmaradottsága, hanem a centrum-periféria közti transzferek természete okozza (Benko 1998). A centrumrégión az önmagát reprodukálni képes autocentrikus fejlődés, míg a periférikus gazdaságát a luxustermékek gyártására szakosodó exportorientált ágazatok dominanciája jellemzi. A megoldás a globális függőségi viszonyok felszámolása, az autocentrikus fejlődés lenne számukra, amely a belső piacon történő felhalmozásra épül. John Friedmann a regionális egyenlőtlenségek fennmaradásáért a centrum-periféria viszonyokat tette felelőssé, az aszimmetrikus viszonyokat a centrum és a periféria eltérő kulturális, intézményi, technológiai színvonalaként értelmezte. A

centrum (innovatív társadalmak) fölénye abból ered, hogy egyedül ők rendelkeznek saját fejlődésük feletti kontrollal, míg az innovációra képtelen perifériák a centrumtérsegek döntéseinek vannak alávetve (távvezérlés). Később az egyes országok régióinak egyenlőtlen fejlődését is a munkamegosztásból fakadó centrum-periféria viszonyok rögzüléseként értelmezték. Camagni (2002) szerint a gazdag exportáló régiók mellett mindig megtalálhatóak a szegény, alacsony exportteljesítményű régiók, amelyeket semmiféle mechanizmus nem terel az egyensúly irányába. A fejletlen térségek kilábalásához/túlélésük érdekében három lehetséges stratégiát javasol, a közszférabeli transzferek megszerzéséért folytatott aktív lobbitevékenységet, a területi gazdasági rendszer versenyképességének javítását, a többi régióból származó vagy külföldi befektetők bevonására irányuló stratégiát.

A hetvenes évekig uralkodó, nagyvonalakban tárgyalt egyenlőtlen fejlődési elméletekben a régióról való absztrakt gondolkodás uralkodott. A növekedési pólus csupán konceptuális elem, mesterséges konstrukció, a kiegyensúlyozatlan növekedést magyarázó eszköz. A tér, amelyben a pólusok kialakításra kerültek, szintén nem a valóságos földrajzi tér, hanem absztrakt gazdasági tér, amely földrajzilag nem lokalizálható, konkrét határokkal nem rendelkezik és nem illeszkedik a konkrét nemzeti térbe (amelyet Perroux banális/földrajzi térnek nevezett). A növekedési pólus elméletben a régiók léte a priori, a gazdasági szereplők aszimmetrikus kapcsolataira épül, a nemzeti tér n számú azonos rangú régióból áll, amelyek mind rendelkeznek kisugárzó funkcióval és hinterlanddal, a régió ebben az értelemben a pólus és az őt körülvevő hinterland. A modell leegyszerűsítő és nem alkalmazható a valóságos földrajzi régiókra, mivel a régiók területén működő vállalkozások sok esetben külföldi vagy szomszédos régióban működő anyavállalatok decentralizált egységei, döntési funkciókkal nem rendelkeznek, és a területüket érintő gazdasági folyamatokat nem képesek számottevően befolyásolni. Már Perroux is megállapította, hogy a nagyvállalatok kapcsolatai által definiált gazdasági tér és a politikai határok által körbezárt tér egymással nincsenek átfedésben, az egyes vállalatok növekedését egyre inkább a külső piacok, exportok, importok, ellátóegységek befolyásolják, ezzel már az államhatárok szerepét relativizáló határok nélküli áramlások terét (*espace de flux*) extrapolálja. Az absztrakt teret feltételező modellekben a helyi fejlődésben pusztán az egyenlőtlen tényező-és erőforrás ellátottság, az aszimmetrikus keresleti viszonyok, a termelőegységek eloszlásának régiók közti különbségei játszanak szerepet, a tér nem aktív ágense, pusztán passzív kerete a gazdasági növekedésnek és a folyamatok konténerének (Capello et al 2009).

Perroux absztrakt gazdasági tér koncepciója több síkon értelmezhető (Couzon 2003):

- egyfelől a húzóágazatként viselkedő motorikus egység számára *tervezési tér*, a vállalat, a beszállítók és vásárlók kapcsolatának terét jeleníti meg (földrajzilag nem megjeleníthető)
- másfelől a motorikus egységből vagy egyéb gazdasági egységek által kifejtett vonzó és taszító erők által képzett sajátos és *absztrakt erőter*. A motorikus egység centrumként, innovációs gócként, centripetális erőt fejthet ki (vonzza az embereket, gazdasági egységeket) vagy centrifugális hatások eredője is lehet, – azok térbeli diffúzióját segíti elő, vagy pedig maga is ezen erők receptora és más gazdasági szereplők alpólusa.
- *homogén kapcsolati tér*, amely kifejezi a motorikus vállalat és a külső gazdasági szereplők viszonyrendszerét.

A kapcsolati térként értelmezett gazdasági teret a multinacionális vállalatok növekvő befolyása egyre jobban felértékelt. Ez utóbbiak konkrét térbeli lokalizációja ugyan a Perroux által valóságosnak nevezett (banális, nemzethatárokon belüli) térhez köthető, ám annak jelentőségét messze meghaladja a külföldi leányvállalatokkal és versenytársakkal fenntartott kapcsolataik mentén strukturálódó transznacionális gazdasági tér. A nagyvállalatok térstrukturáló szerepét későbbi, a területi munkamegosztással foglalkozó kutatások is hangsúlyozták. A kiinduló premissza szerint itt sem a tér determinálja a szereplők viselkedését, hanem a szereplők (jelen esetben a nagyvállalatok) formálják a teret – saját igényeik mentén. Philippe Aydalot (1985) szerint a területi munkamegosztás kezdete, amikor a nagyvállalatok környezetük szabályaitól és korlátozásaitól felszabadulva, pénzügyi forrásaik, technológiai és szervezeti struktúrájuk, tőkenagyságuk és méretük okán egyre mobilabbá válnak (szemben a helyileg beágyazódó kisvállalatokkal), és kedvező tulajdonságaik alapján szelektálhatnak a potenciális telephelyek közül. A szabad telephelyválasztás szempontjából nézve a vállalat versenyképessége, életpályája annak függvényében alakul, mennyire képes megőrizni „nomadizmusát”, más szóval azon képességét, hogy az adott térséggel szemben vállalt kötelezettségeinek feloldásával sorsát térségétől függetlenítsen (Zimmermann 2005). Pierre Veltz (2000) szerint a területi munkamegosztás a rutinszerű, technikai jellegű végrehajtási feladatokat koncentráló pólusok és a komplexebb interakciókat feltételező, a jövőorientált tervezési és stratégiaalkotási tevékenységeket koncentráló pólusok között oly módon rögzült, hogy az előbbiek a megfelelő logisztika és olcsó munkaerő jelenlétét feltételezve a térben kvázi bárhol lokalizálódhatnak (térszemlegesek), míg az utóbbiak számára, ahol a speciális feltételeket és szakértelmet igénylő terméktervezéshez kötődő funkciók koncentrálnak, nem elhanyagolhatóak a területi szempontok. Mivel idővel minden technikai jellegű munkamegosztás társadalmi munkamegosztássá alakul, azok a régiók, amelyek alvállalkozóként speciális vállalati

igényeket kielégítő inputok termelésére szakosodnak, előnyt élveznek a területi munkamegosztásban, a régiók technológiai bázisa döntő tényezőt jelent a növekedés szempontjából, a kereskedelem területén pedig a termékek technológiai komponense jelent vízváltást a különböző országok között (Hall – Castells 1994).

Perroux gazdasági térszemléletének (tervezési tér) alkalmazása Boudeville-nél a régiók tipizálása kapcsán kerül elő. Ami Perroux-nál az erőter, Boudeville koncepciójában heterogén, polarizált tér, melyben a komplementer elemek egymás közti illetve a pólussal fenntartott kapcsolatai intenzívebbek a szomszédos régiók felé irányuló kapcsolatoknál. A Boudeville által definiált polarizált tér akkor áll elő, ha a gazdasági egységek vagy pólusok az őket meghaladó szinttel/pólussal több (kereskedelmi) kapcsolatot tartanak fenn, mint az összes többi azonos rangú pólussal (Carlueur 2004). A tervezési tér Boudeville számára a regionális gazdaságpolitika intézményes kerete (Couzon 2003). A regionális fejlődés szerinte sem következik be mindenhol, a támogatásokat kijelölt övezetekre vagy pólusok rendszerére kell fókuszálni, az ipar fejlődését pedig e támogatott térségekben kell ösztönözni.

A boudeville-i *tervezési tér* a területfejlesztési politika számára jelent releváns keretet, azaz „voluntarista”, cselekvési teret kijelölő, nem annyira deskriptív, inkább operacionális fogalom (Capron 2006). A konkrét tervek céljai éppúgy meghatározzák, mint azok időbeli horizontja. Az ily módon koncepcionált tervezési tér (akár régió, akár egyéb területi szint) tartályként viselkedik, passzív és semleges kerete a fejlesztési programoknak, nem önszerveződő egység. Boudeville homogén (szegény-gazdag, ipari-agrár), polarizált (egy pólushoz kapcsolódó különböző pontok) és tervezési (pl. egy regionális fejlesztési terv, egy befolyásos vállalat gazdasági tervének alanyát képző) régiói absztrakt konstrukciók, a városoktól eltérően nem valóságosan létező terek, hanem a tervezők fejében, egy adott probléma mentén keletkeznek, nem az érdekközösség és a szolidaritás szálaival összekapcsolódó emberi csoportosulások számára kollektív cselekvési teret nyújtó valóságos földrajzi kategóriák. Ez a kritika fogalmazódik meg a későbbi kutatóknál, miszerint az absztrakt gazdasági térkonceptiók sem a földrajzi térre, sem a területfejlesztés emberi tényezőire nem fordítottak figyelmet. Holott a tér – ahogy a későbbi kutatók is kimondják – emberi konstrukció, a társadalmi lét földrajzi alapja, nem semleges keret. Az ember szükségképpen érzelmi szálakkal kötődik a térhez, amely „a valahová tartozás érzését nyújtja számára” fogalmaz Benko „*La région et l'industrie*” c. tanulmányában (Benko 2007).

1.3. A PAT politikái a diverzifikált térszemlélet fényében

1.3.1. A hetvenes évek válságai és az újjáébredés politikája

A területfejlesztési politikának tulajdonított sikerek bemutatásánál már előkerült a látványos mennyiségi növekedésre utaló mutatók (új vállalatok és ipari munkahelyek számbeli növekedése) és a hosszabb távú fejlődés szembeállítása. A tervezők hajlamosak a rövidtávú eredményekben mérni egy politika sikerét, a vállalatok lehetséges nomadizmusával nem számolva. Mivel a területfejlesztés filozófiája deklaráltan az emberi közösségek és a milió tartós kapcsolatára épít, a hosszútávú tervezhetőség feltételezi a térségi specializációk rögzülését, a külső szereplők beágyazódását (vállalati és helyi szereplők érdekközösségét, specifikus erőforrások előállítására irányuló ko-konstrukciós folyamatban való elköteleződését). Ugyanakkor a globalizáció a rövid távokra, a termék-és technológiai ciklusokra, a telephelyváltoztatási képességre helyezi a hangsúlyt. A versenyképességi fókusz megfosztja a térségeket a hosszútávú tervezhetőség (koevolúció) lehetőségétől, az egyéni (privát) és kollektív érdekek (közjó) eltérő szinteken történő artikulációja pedig antagonisztikus viszonyokat hoz létre a térség és a vállalatok között. A globális gazdaság „térnélkülisége”, az idő faktor túlhangsúlyozása és annak a tér feletti hegemoniája a területi beágyazódás lehetőségét, a szereplők sors-és érdekközösséget is zárójelezheti. Egyes területi beavatkozások komplex értékelését csak akkor lehetne helyesen elvégezni, ha az adott térségben az új, külső cégek megjelenésének közvetlen hasznán (munkahelyteremtés) túl a helyi ipari és technológiai hálózat fejlődési dinamikájára gyakorolt közép-hosszútávú hatások is demonstrálhatóak lennének.

A globális gazdaság válságokkal (1973, 1979) fémjelzett hetvenes években a kiegyenlítő politika decentralizáció terén elért eredményei – az ipari munkahelyek fővárosi túlsúlyának átbillenése a periféria javára – semmissé lettek. Az alapvető problémát az okozta, hogy nemlétező növekedést nem lehetett újraosztani. Egyúttal megingott a hit az állami intervencionizmus létjogosultságában¹⁸.

¹⁸ Valéry Giscard D'Estaing hét éves elnöksége alatt (1974-81) a köztársasági elnök határozott szándéka volt a központosító állam fokozatos leépítése (Halimi 2009). Az “előrehaladott liberalizmust képviselő VGE regnálását még a gazdaság és a társadalom állami szabályozásának technokrata jellegű koncepciója jellemezte. A stagflációval (lassú növekedés, munkanélküliség, infláció), sorozatos megszorításokkal jellemezhető évek után a liberalizmus klasszikusabb koncepciója 1978-tól, R. Barres-miniszterelnöksége (1976-81) alatt jelent meg, aki a piac szabad működése, a gazdaság állami gyámkodás alóli felszabításának programjával helyezkedett szembe a korábbi dirigista szemlélettel. A neoliberais gazdasági fordulatot rövid időre – 1981-83 közt –, a baloldali pártok

A fordista korszakban népszerű növekedési pólus elmélete nem volt alkalmas a szerkezetváltozás és az ipar változó földrajzának magyarázatára, sem azoknak a speciális tényezőknek a feltárására, amelyek a technológiai innováció kumulatív folyamatai szempontjából kedvező helyi termelési rendszerek megjelenéséhez vezettek. A *DATAR* kénytelen volt erőforrásait a dezindustrializációban érintett régiók válságtüneteinek kezelésére, a több ezer munkahely megszűnésének kompenzálására, különféle tűzoltó munkálatokra összpontosítani. A támogatások fő kedvezményezettjei a szerkezetalakítási problémákkal küzdő régiók lettek (Auvergne, Limousin, Alsó-Normandia). A korszak fő területfejlesztési eszközei az övezetbe sorolás és a területfejlesztési szubvenció (*PAT*), amelyekkel a *DATAR* jelentős összegeket mobilizált az ipari válságrégiók szerkezetátalakítására hozott intézkedések keretében.

A *DATAR* prognózisainak sorában az első, a tervező állam aranykorával rokonított 1971-es keletkezésű, 2000-re vonatkozó *“Párizs és a francia sivatag elfogadhatatlan scenárió”*¹⁹. A dokumentum ráirányította a központi szereplők figyelmét a fordista növekedési korszakra jellemző területi egyenlőtlenségekre, megalapozta a központi kiegyenlítő célú beavatkozásokat és az első országos szintű területfejlesztési terv kidolgozásának elméleti háttéréül szolgált. A dokumentumban foglalt prognózis alapvető tévedése, hogy nem számoltak a 70-es évektől sorra jelentkező gazdasági, intézményi válságokkal ('68 után az egyház, család), társadalmi változásokkal (nők helyzetének változása), ezenkívül 2000-ben is négy jól elkülöníthető kategória (városi és vidéki népesség, ipari és- agrárfoglalkoztatottak) mentén vázolta fel a társadalom térbeli strukturálódását. Az állami beavatkozások hiányában és a hosszútávú gazdasági és társadalmi folyamatok állandóságát feltételezve elrettentő jövőképet prezentált: az öt részre szakadó, elnéptelenedő és elmaradott térségek mozaikjából álló országét (Plassard 2002, Territoires2040, *Une Image de la France en 2000*, 1971). A “taszító” jövőkép megalapozta a kiegyenlítő politika legitimitását, amely egészen a kilencvenes évekig megőrizte kiváltságos szerepét a hegemon diskurzusok között.

1971-től a területfejlesztési politika végképp elhatárolódott a Párizs – sivatag logikától, a fővárosi régió kiemelt prioritássá vált és törvénybe foglalták, hogy nem szabad tovább súlyosbí-

hatalomra kerülésekor a Mauroy-kormány keynesi inspirációjú fellendítési terve (teljes foglalkoztatottság, keresletösztönzés, minimálbér 10%-os emelése, szociális juttatások növelése, államosítások) szakította meg. A nyolcvanas évektől sorra születtek a francia jóléti államot bíráló kritikai művek (Rosanvallon P., 1981, 1993, 1995; Olivenness D. 1998, Esping-Andersen G. 2008).

¹⁹ A 2000-es évekre igazolódott a jövőkép által előrevetített szélsőséges polarizáció, a népesség egyre nagyobb részét koncentráltá néhány jelentős agglomeráció: a nyolc ellensúlyképző nagyváros népessége 1962-1999 között 2,1 millió fővel nőtt.

tani a Párizs kontra vidék értelmetlen vitákat. A vidéki nagyvárosok pozíciójának megerősítésére hozták létre az 1967-től 1983-ig (a közigazgatás decentralizációjáig) működő OREAM-okat, amelyek a főváros mintájára a várostérség kiegyensúlyozott fejlődését biztosító átfogó fejlesztési tervek készítésével lettek megbízva.

A fővárosi térség túlzott koncentrációjának, gazdasági túlsúlyának oldására szolgált a policentrikus fejlesztés elveit tükröző *újvárosok politikája* is. A kiegyenlítődés jegyében *ex nihilo* beruhásként létrehozott szekunder pólus városokat (Párizs vonzáskörzetébe tartozó szatellit-városok) Párizstól kiterjedt urbanizálatlan zónák választották el. Őt ilyen újváros épült a fővárosi agglomerációban: Cergy-Pontoise, Marne-la-Vallée, Évry, Sénart, Saint-Quentin-en-Yvelines. A politika kiemelt céljai: városkörnyék újjáélesztése, a szekunder pólusok felszerelése – kereskedelmi központtal, infrastrukturális létesítményekkel, foglalkoztatási övezetekkel, nagysebességű közlekedési eszközökkel. Az újvárosok 1990-re 650 ezer lakost számláltak, és nagy költségű beruházások árán jelentős súlyt képeztek a fővárosi agglomeráció külvárosi zónájában. A fő inspiráció a főváros rendezési tervének központi elemét képező policentrikus fejlődési modell, az ágazatok telepítésének tudatos megtervezése, megfelelő nagyságú városi népsűrűség és foglalkoztatási övezetek kialakítása (*Jelentés a....*, 2011). A foglalkoztatási övezeteket nem önállóan, hanem az anyavárossal szimbiózisban képzelték el, ezért az új városok tervezésénél szempont volt az anyaváros közelsége. A politika nem is volt irreális, a hatvanas évektől erőteljes demográfiai növekedés prognosztizáltak (a 60-as évek végén számlált 8,4 milliós lakosság 2000-re eléri a 14 milliót).

Az újvárosok növekedésének ösztönzésére az állam speciális támogatásokat mozgósított:

- Globális eszközbeszerzési szubvenció,
- Globális speciális működési szubvenció,
- Kölcsönök elhalasztott amortizációja,
- Kiegyenlítő eszközök,
- Szociális bérlakások finanszírozása,
- Közlekedési infrastruktúra (vasút, főutak),
- Városon belüli közlekedési hálózat finanszírozása,
- Gazdaságfejlesztési támogatás: közlekedési adó visszatérítése,
- Városrendezési hatóságoknak juttatott kedvezményes kamatú kölcsönök.

Vidéken eközben négy újváros alakult: Lille mellett Villeneuve d'Ascq, Lyon külterületén L'Isle d'Abeau, Marseille közelében Berre-Fos és Louviers mellett Vaudreuil. Villeneuve d'Ascq tudott csak látványos fejlődést felmutatni Lille közelsége miatt, amellett, hogy egyeteme és technológiai pólusa is volt, lakossága 1999-re elérte a 65 ezer főt. L'Isle d'Abeau túl messze volt Lyon-tól, ezért lassan indult fejlődésnek, 12 ezer lakosával inkább alvóváros

mintsem újváros. A Berre-tó mellett nem igazán születhetett meg az új város, mivel néhány önkormányzat ellenezte. A Párizs és Rouen közti pólus szerepre szánt *Vaudreuil* projektje kudarcba fulladt, 1991-ben le is zárult.

Davezies (2004) a fővárosi régió 1975-1999-i időszakra vonatkozó demográfiai vizsgálatában kimutatta, hogy az újvárosokból származott a demográfiai növekedés közel fele (465 ezer fő). 2006 óta statisztikai adatok igazolják, hogy az újvárosok fele vesztít népességéből, ez arra inti a politikai döntéshozókat, hogy a jövőben ne indítsanak hasonló beruházásokat. A jelenlegi időszakban tapasztalt kiürülésük számos tényezőre vezethető vissza: elsősorban arra, hogy mindenfajta vonzerőt nélkülöznek, a szociális lakások kiugró aránya jellemző rájuk, a fiatal népesség jellemzően elvándorol, továbbá az újvárosok a nagy agglomerációk alvóvárosaiként funkcionálnak (sem a vidéki, sem a városi létből fakadó előnyöket nem koncentrálnak). Az ex nihilo városépítések egy adott korszak speciális igényeit ugyan lehet, hogy kielégítették, de a jelenben kerülendőek (erre jó példa a saclay-i ökonegyed kudarc). Csupán azok az újvárosok válhattak sikeressé, amelyek beolvadtak egy agglomerációba, és annak külvárosi vonzaskörzetévé váltak. Helyette a városmag kiterjesztésében és funkciósűrűsítésében célszerű gondolkodni, ld. a grenoble-i De Bonne ökonegyed-beruházás²⁰.

1.3. táblázat: Az újvárosok növekedése, 1968-2011

<i>Újváros</i>	1968	1975	1982	1990	1999	2006	2011
<i>Cergy-Pontoise</i>	41576	69546	102967	159168	178656	186666	192113
<i>Évry</i>	8258	22498	47005	733372	79726	83448	82418
<i>Saint-Quentin-en-Yvelines</i>	24866	49777	93906	128663	142737	146573	144419
<i>Sénart</i>	17195	29289	47624	81776	93069	103592	113452
<i>Marne-la-Vallée</i>	86353	103120	152649	210835	246607	276907	295128
<i>L'Isle d'Abeau</i>	4180	7888	17428	29588	38769	42952	43276
<i>Berre-Fos</i>	31867	53836	80731	103767	112225	119531	118534
<i>Vaudreuil</i>	398	378	4400	11359	13245	13595	13233
<i>Villeneuve d'Ascq</i>	26178	36769	59527	65320	65042	61151	62681

Forrás: Francia Statisztikai Hivatal, INSEE, Népszámlálási adatok.

²⁰ Amely a saclay-i beruházással ellentétben, sikeres városmag rehabilitációs projektnek, „város a városon” típusú, egy volt laktanya rekonverzióján alapuló, a városi szétterülés elleni küzdelem jegyében indított beruházás. A dolgozat írója egyik korábbi tanulmányában részletesen is foglalkozik a posztkarbon átmenetet illusztráló grenoble-i De Bonne ökonegyed beruházással, amely a külföldi jó gyakorlatok adaptációjára épült.

1.3.2. Az endogén fejlesztési irányzatok és a milió alapú megközelítés

A DATAR nehézipari körzetekre irányuló „tűzoltó” jellegű intézkedéseivel végetérő keynesiánus növekedési korszak a domináns termelési mód mélyreható változását is elhozta. A gépek és a munkaszervezés tökéletesítésén alapuló fordista felhalmozási rezsim a hetvenes évek közepétől-végétől átadta a helyét a kognitív kapitalizmus²¹ tudásfelhalmozásra alapuló rezsimjének. A francia szabályozási iskola (Liepitz) és a kvalitatív módszereket preferáló, place-based szemléletű, „valós” tereket előtérbe helyező angolszász, evolucionista szemléletű intézményes irányzatok (North, Amable) keresztmetszetében született *rugalmas specializáció* elmélete (Piore és Sabel), valamint a marshalli iparági körzetek újrafelfedezése vonzó alternatívát kínált a fejletlen térségek számára az egyoldalú globális strukturalista elméletek²² (rostowi fejlődési szakaszok) determinisztikus és apriorisztikus látásmódjának kiküszöbölésére. A rugalmas specializáció teoretikusai szerint a tömegtermelés és a nagyvállalatok válságát követően a kapitalizmus újabb bifurkációját a fordista akkumulációs rezsimet követő rugalmas specializációs paradigma testesíti meg, amelynek tipikus térbeli szerveződési módja a fordista *ágazati pályákat felváltó ipari körzet*, alapfeltételei pedig a szakképzett munkaerő, a decentralizált innováció és a vállalatok közti (piaci és reciprocitáson alapuló) koordinációs mechanizmusok (Benko 1996, Benko-Liepitz 2002). Az olasz iparági körzetekből inspirálódva a kézműves tradíciók felélesztését, a korábbi társadalmi szerveződésekhez való visszatérést tekintették a válságokból való kilábalás hatékony útjának. (A nyolcvanas években azonban a

²¹ A történelmi materialista szemléletű francia szabályozási iskola (*école de régulation*) a fordista felhalmozási rezsimet mint sajátos kapitalista *termelési módot*, a gazdasági és politikai szférát egyaránt integráló fogalmat a növekedési korszakban a tőke – állam – munkaerő között létrejött történelmi kompromisszumnak tekinti (Häussermann 2005). A kapitalizmus eltérő korszakaival asszociált felhalmozási rezsimék (merkantilizmus, ipari kapitalizmus, kognitív kapitalizmus) marxista szemléletű interpretációjáról bővebben ld. Vercellone (2004, 2007), schumpeteri megközelítéséről ld. Paulré (2000, 2005).

²² A globális strukturalista elméletekben a régiók helyzetét a tágabb struktúrában elfoglalt pozíciójuk szabja meg, a régió, egyedi sajátosságaitól függetlenül, régióközi kapcsolatok (munkamegosztás) terméke (Benko 1995). A centrum-periféria viszonyok által strukturált régiókkal szemben kínál alternatívát a 20. század elején Paul Vidal de la Blache humán földrajzhoz kapcsolódó kutatásai során feltárt, regionális személyiséggel felruházott, fizikai tulajdonságokkal, humán elemekkel, intézményekkel jellemezhető helyi milió. A régió sajátos személyiséget tükröző e belső struktúrája lép interakcióba és létesít kapcsolatot más régiókkal. A specifikus helyi szabályozási rezsiméket negligáló strukturalista gondolkodástól és a nagy léptékektől elhatárolódó (főleg radikális angolszász földrajzi iskolához tartozó) kutatók az egyediség felértékelődését a vidali regionális személyiség visszatéréseként értelmezik (Benko és Lipietz, 1992).

koncentrációs tendenciák felerősödése nyomán a rugalmas termelési paradigma is háttérbe szorult, mint domináns ipari szervezési mód.) A hetvenes évek válságait követően a tranzakciós költségek robbanását okozó vertikális dezintegráció (Liepitz és Leborgne 1991, Scott 1986), illetve a horizontális reagglomeráció a korábbi nagyipari centrumoktól sok esetben távoleső új iparági körzetek és területi termelési rendszerek megjelenéséhez vezetett. Soja a jelenséget a térbeli szinoikizmus²³ endogén folyamatának újabb megnyilvánulásaként értelmezi (Soja 2001). A vertikális dezintegrációt (kiszervezés, több telephely létesítése, kiszervezés, a termelési lánc szétdarabolódása) követő horizontális re-agglomerálódás (klaszteresedés) oka, hogy a termelők a tranzakciós költségek csökkentése érdekében egymás mellé települnek, ami további vertikális dezintegrációhoz, majd ismét agglomerálódáshoz, nagyobb és egyre differenciáltabb termelési klaszterek kialakulásához vezet (Scott 1986). Az intenzív klaszteresedési folyamat által leginkább érintett posztfordista ágazatok a csúcsipari tevékenységek, a munkaintenzív kézműves tevékenységek és a pénzügyi-biztosítási-ingatlanpiaci vállalatok voltak (Soja 2001).

A strukturalista fejlődési elméletek uniform-absztrakt térszemlélet felváltó diverzifikált térszemlélet csak a hetvenes években, a szereplők közelségére épülő helyi hálózatokkal és helyi miliővel foglalkozó területi kutatások terjedésével párhuzamosan válhatott általánosan elfogadottá²⁴ (Capello 2011). A diverzifikált térszemlélet alkalmas volt az egyenlőtlen fejlődés okozta térbeli polarizáció egyazon régióon belüli reprezentációjára, a vizsgált régiók heterogén keresleti viszonyainak, kínálati feltételeinek és tényezőellátottságának megjelenítésére (Capello 2009). A tér semleges keretet és üres tartályt jelölő „térnélküli” fogalmát (*space*) felváltó terület (*territory*) a tér fejlődési folyamatokban képviselt stratégiai szerepére irányította a figyelmet. A statikus, térbeli dimenzióban való ábrázolhatóság helyett hangsúlyt kap-

²³ E. Soja-nál a városi agglomerálódás „rejtett dimenzióját”, az azt magyarázó motorikus, propulzív erőt a görög *synoikizmos* szó jeleníti meg, amely eredeti értelmében egy háztartásban való emberek kohabitációja, Soja értelmezésében a hierarchikus településhálózat kialakulásának háttere, a társadalmi fejlődést és innovációt generáló agglomerálódásból fakadó centripetális erő, a város és a környező települések *rendszerbe rendeződése*. Az agglomerálódás és a szinoikizmus több szinten megy végbe: 1) a centrumtól a hinterland felé (agglomeráción belüli hatás) 2) hasonló rangú centrumok között (inter-urbánus kapcsolatok) 3) a településhálózat eltérő rangú elemei között (a domináns centumból az alacsonyabb szintek felé irányuló hierarchikus függelmi kapcsolatok formájában). A szinoikizmus nem mérhető mutatókkal, inkább a városi terek és a környezetükben megjelenő agglomerációk kialakulásáért felelős DNS kódhoz hasonlít (Soja 2001).

²⁴ Bár meg kell jegyezni, hogy már Perroux-nál is fontos szerepet játszottak a szereplők nempiaci kapcsolataiból származó externáliák, tisztában volt a gazdasági kapcsolatok társadalmi beágyazottságával, azonban a közelség szerepe elsikkadt a nagyvállalatok stratégiáira és innovatív tevékenységeire fókuszáló kutatásokban.

hattak a szereplők mindennapos gyakorlatait reprezentáló, evolutív „tértermelési” folyamatok és a térségek külső irányú kapcsolatai is (konstrukcionista megközelítés, ld. Zimmermann 1998). A globális folyamatok alkotta áramlások terében (*space of flows*) az áramlások receptoraként funkcionáló lokalitások felértékelődése harmonizált a tér emberi konstrukcióként való értelmezésével. A kapcsolati/relacionális tér a társadalmi szereplők társadalmi és szimbolikus kapcsolatainak, a kapcsolatokban megtestesülő társadalmi erőforrások és javak egymáshoz viszonyított pozícióinak relacionális strukturálódása, e kapcsolatoknak adott térbeli lokalitásokhoz való rendelése (Ritzer 2004). A relacionális tér a kapcsolatok létrehozásának lehetősége, ahol a teret maguk a kapcsolatok hozzák létre, de legfontosabb ismérve, hogy ontológiai értelemben nem létezik, az emberi intencionalitás mentén tárul fel és mutatkozik meg (Faragó 2013).

Az endogén irányzaton belül Camagni (2002) a tér gazdasági értelmezésének három szintjét különbözteti meg:

- lokális technológiai externáliák rendszere (a térbeli közelség és a csökkenő tranzakciós költségek miatt pénzügyi externáliákban is megjelenő anyagi és nemanyagi tényezők összessége)
- gazdasági és társadalmi kapcsolatok rendszere (kapcsolati/társadalmi tőke alapja)
- a magánszereplőket és adminisztratív szférát összefogó helyi kormányzási rendszer (ld. Bagnasco és Le Galès 2000).

Bagnasco és Le Galés (2000) elemzéseiben a városok önálló helyi társadalmak, cselekvési autonómiával felruházott, önálló identitás-konstrukcióra képes, a nemzetállami szint erodálódása miatt keletkező hatalmi vákuum miatt társadalmi és politikai téren egyre meghatározóbb szereplők. A nagyvárosok, kutatási potenciáljuknak és a sűrű kisvállalkozói hálózataiknak köszönhetően az innováció keletkezésének és diffúziójának kitüntetett színterei. A város koncentrálja a kreativitás és a tudás kimeríthetetlen erőforrásait, támogatja az egyéni és közösségi kreativitás kölcsönösen megtermékenyítő hatásainak létrejöttét, és képes saját jövőjét az “emberek közti interakciók rendezetlen rendjére” alapozni (Jacobs 1969). A város elsődlegesen nem a hasonlóságok, hanem a különbözőségek találkozásának színtere (és ezért a kockázat és az ismeretlennel való konfrontáció az urbánus jelenség lényege). Az egyén innovatív viselkedésmódjának hátterében – a vidéki hagyományos közösségekben uralkodó intimitással, a hagyományos életformákból fakadó előnyökkel és biztonsággal (a városi lét szempontjából regresszív életformával) szemben – valószínűleg az áll, hogy a nagyvárosi lét az egyén számára állandó bizonytalanság forrása, egyszerre kerül az általa nem uralható társadalmi hálózatok és szakmai csoportosulások átláthatatlan hálójába, amely nem csak frusztrációkat okoz, hanem

önmaga meghaladására, kreatív cselekvésére is ösztönzőleg hat.²⁵ Bagnasco és Le Galès a sokszereplős viszonyrendszert illetően a problémák megoldása érdekében a kollektív cselekvést szorgalmazzák. A szakmai csoportok, szervezett érdekképviseltek és területi intézmények kollektív cselekvése többféle kimenetet eredményezhet (együttműködés, konfliktus) a szereplők interakcióitól függően. A kormányzásként definiált kollektív cselekvés a helyi városi elit arra irányuló törekvése, hogy a várost autonóm és önálló stratégiával rendelkező *kollektív szereplőként* tüntesse fel. A nagy növekedési korszakban (50–70-es évek) a városi terek nem jelenhettek meg kollektív szereplőként, csak a kedvező piaci viszonyoknak és konjunktuurális feltételeknek köszönhető exogénnek hitt növekedés kifulladására, a nemzetközi munkamegosztás átalakulására készítette elő a terepet a specifikus térségi erőforrásokra alapozott önálló fejlesztési stratégiák számára (Pecqueur 2005). A helyi kormányzási rendszer alapú megközelítés regionális politikai relevanciáját az adja, hogy azontúl, hogy a nemzetközi versenynek kitett vállalatok (és nem települések) innovációs képessége továbbra is függ a schumpeteri vállalkozó jelenlététől, mind a cégek, mind a vállalkozók a helyi miliőben *képződnek*, és a turbulens környezetből fakadó bizonytalanságok kezelése érdekében stratégiáikat és döntéseiket nem elszigetelt módon, hanem társadalmisított folyamat részeként és kollektív cselekvésük alapján alkotják meg (Camagni 2002). A városok kollektív szereplőként való feltüntetése a piaci folyamatokból fakadó bizonytalanságokra adott kollektív válaszként értelmezhető. Pierre Veltz *biztosítótársaságként funkcionáló* diverzifikált gazdasági szerkezetű és extern hatások létrejöttét támogató városokról ír. Ez esetben a városi miliő olyan bizalmi kapcsolatokkal és sűrű kapcsolati hálókkal átszőtt teret jelenít meg, amely a szereplőket – az általuk megszerzett tudás révén – képessé teszi a kockázatok kezelésére, hozzájárul a bizonytalanságok és a tranzakciós költségek csökkentéséhez, ezáltal pedig mérsékeli a helyi gazdaság ágazati sokkoknak való kitettségét (Veltz 2000, 2005). Pierre Veltz (2000) a globális folyamatok ambivalens természetére figyelmeztet: amellett, hogy a piac terjeszkedése szempontjából a helyspecifikus tényezők akadályozó, vagy pedig semleges tényezők lehetnek, a globális versenyben a pénzben nem kifejezhető (kvalitatív) tényezők – informális kapcsolatok, társadalmi intézmények és együttműködések, bizalom és felhalmozott tapasztalat, társadalmi-történelmi sajátosságok – felértékelődnek, teret engedve a helyi szereplők stratégiaalkotásának és lehetővé téve számukra a gazdasági és politikai folyamatok formálását. A tér mint helyi kormányzá-

²⁵ A Szerzőpáros európai városokat elemző művükben elhatárolódnak a városi jelenség metropolizáció megközelítéséből történő vizsgálatától, a metropolisz helyett következetesen a város szót használják.

si rendszer jelentőségét az a felismerés adja, hogy a gazdasági fejlődésben szerepet játszik a megfelelő intézményi sűrűség és a (kedvező) politikai környezet is. A piac és a gazdaság hatékony működése feltételezi, hogy a szereplők cselekvését azok a politikai, intézményi és jogi tényezők szabályozzák, amelyek a társadalmi szereplők közti együttműködések és a koordinált cselekvés keretei. Az intézmények és a politika a gazdasághoz képest prioritást élvez a *neoinstitucionalizmus* képviselőinek körében (R. Coase, O. Williamson, D. North, E. Brousseau), vagy Sen morális gazdaságában, a *regulációs iskolában* (Boyer, Benko, Liepitz, Aglietta) és az anti-utilitarista irányzatokban is. Ez utóbbiaknál a fejlődés korábban elhanyagolt intézményi és technológiai tényezőire, a helyi termelési rendszerek társadalmi jellemzőire, a területi tőke koncepciójában megtestesülő kollektív értékek és viselkedési módok vizsgálatára került a hangsúly. Az új intézményi szociológia a beágyazottság fogalmával árnyalta az elemzéseket. Granovetter (1985) népszerűsítette a beágyazottság fogalmát. Granovetter Polányitól vette át a fogalmat (a piaci működés társadalmi, kulturális, politikai viszonyokba történő beágyazottsága) és rávilágított arra, hogy a természetesnek gondolt intézmények hátterét minden esetben konkrét szereplők interakciói alkotják. A hagyományos közgazdaságtani elméletekből hiányzott ez az aspektus, mivel azok a szereplők racionális, haszonmaximalizálásra irányuló viselkedését, egyéni érdekeit hangsúlyozták, nem vették figyelembe a társadalmi kapcsolatok jelentőségét. Ma már tényként kezelik a kutatók, hogy a cselekvés társadalmi kapcsolatok rendszerébe beágyazott, a bizalom kiemelt tényező a gazdasági kapcsolatokban (Guillaume 2008).

Az innovatív termelési rendszerek kialakulásában döntő szerepet játszik a térségek *útfüggő* fejlődése, a véletlen események és térségspecifikus agglomerációs minták (ld. evolúciós irányzatok), azaz a múltbeli döntések erőteljesen behatárolják a jelen választási lehetőségeket, a szereplők és hálózataik egymást kölcsönösen befolyásolják (Bouba-Olga et al 2001).

Sternberg (2013) és Bouba-Olga (2015) a nyolcvanas évek óta uralkodó regionális/helyi fejlesztési politikák négy egymással összefüggő „mantráját” említik:

- (1) olasz iparági körzetek mintájára épülő helyi termelési rendszerek
- (2) a porteri gyémánt modell és a Szilícium-völgy modelljét követő regionális/iparági klaszterek
- (3) *soft* tényezőkön alapuló kreatív térségek
- (4) kritikus tömeg szempontjainak érvényesítése

Az egyes korszakokban uralkodó fejlesztési irányzatok megjelentek a tudományos publikációkban, a kormányzati programok célkitűzéseiben és az állami támogatások prioritásaiban is (Sternberg 2013). Közös jellemvonásuk, hogy mindegyik a mezoszint (régio) és a térbeli kö-

zelség stratégiai szerepére épít. A mezoszint jelentőségének feltárásában kiemelt szerepet játszott a *francia közelségi iskola*, amely visszautal a perroux-i kapcsolati térként értelmezett gazdasági tér-felfogásokra (Courlet és Pecqueur 1992, Colletis, Torre és Gilly). A kutatók a termelékenység tényezőinek kutatása során úgy találták, hogy a helyi tudásáramlásban a vállalatok térbeli közelségén túl egyéb tényezők is szerepet játszanak, pl. a szociális, szervezeti, kognitív, intézményi közelség. Torre és Gilly (2000) a szereplők közelségének két – fizikai (térbeli) és a szervezeti (hálózati) – típusát különböztetik meg. A közelségi irányzatok megközelítésében a tér, mint lokális technológiai externáliák rendszere, anyagi és immateriális tényezők halmaza, stratégiai szerepet játszik a helyi termelési rendszerek teljesítményében, versenyképességében, ez az oka annak, hogy a regionális fejlesztések homlokterébe a helyi termelési rendszerek hatékony megszervezése került.

A mezoszint kiemelkedő dinamizmusa megjelenik a neo-marshalli körzetek, pl. az innovatív miliő, a tanuló régió és a regionális innovációs hálózatok népszerűségében. Az olasz iparági körzetek (Beccatini 1987, Bagnasco 1977, Garofoli 1983) vizsgálata felhívta a kutatók figyelmét a gazdasági fejlődés társadalmilag determinált természetére (a piac társadalmi konstrukciójának fontosságára), a térségek önálló fejlődési lehetőségeire, a helyi termelési rendszerek hatékonyságára, amelyek egy adott területre szakosodott kisvállalatok közti társadalmi munkamegosztás (vertikális dezintegráció) elvén működtek (Benko-Liepitz 2002). A helyi miliőre fókuszáló kutatások az endogén fejlődési irányzatokba illeszkednek, térbeli megjelenési formájuk a marshalli ipari körzet reneszánszán alapuló helyi termelési rendszerek (SPL) számos generációja. Kutatásukat indokolja, hogy a francia vállalatok termelésének 40%-a valamilyen helyi termelési rendszerben, ipari körzetben valósul meg.

Az iparági körzetek és a technológiai változás evolucionista szemléletű vizsgálatainak metaszetében jelent meg a nyolcvanas években a Philippe Aydalot által alapított *GREMI* kutatócsoporthoz fűződő területi, ipari és területi kutatásokat szintetizáló innovatív miliő irányzat (Aydalot 1986, Camagni 1999, Maillat és Perrin 1992, Ratti et al 1997, Crevoisier 2001). A *GREMI*-csoport az innovatív miliő megközelítés alapján végezte el a modern iparági körzetek összehasonlító vizsgálatát (Perrin, 1990). A miliő fogalma a gazdasági fejlődés térbeli vetületére, a szereplők közti interakciók és kereskedelmi kapcsolatok terének jelentőségére hívta fel a figyelmet, a szereplők versengése mellett fontos szerepet szánva a reciprocitáson alapuló kapcsolatoknak és az informális együttműködéseknek is. Relevanciáját alátámasztja Pierre Veltz (2005) megállapítása is, amely szerint a vállalatok telephelyválasztási döntéseinek hatásai egyre inkább az általános térbeli-társadalmi szerveződésbe beágyazottan jelentkeznek, ami a polarizáció kumulatív hatásait erősíti.

A *GREMI* a helyi dinamikát előtérbe helyező új térfelfogással jelentősen hozzájárult a regionális tudomány megújításához. A milió-alapú megközelítés újszerűsége, hogy egy adott térség a feltáratlan, rejtett, vagy magára hagyott erőforrások hasznosításán keresztül gyakorlatilag bármilyen típusú (nem csak technológiai, ipari) erőforrásokra alapozhatja fejlődését. A milió alatt olyan önszerveződő és önfenntartó gazdasági-társadalmi képződmény értendő, amely evolúcióját saját maga irányítja és önmaga termeli meg a fejlődéséhez szükséges erőforrásokat is. Önszabályozó rendszer, melynek működése belsőleg kialakított szabályokra és viselkedési formákra épül, és amely képes új struktúrák, kapcsolatok és viselkedési módok konstruálására (Perrin 1997, Paulré 1998, idézi Matteaccioli,...).

Egy régió belül vizsgált milió nem konkrét földrajzi tér minőségében értendő, hanem mint sajátos hatások közvetítője (mediátora), nem azonosítható a szereplők hálózataival, sem azzal az adminisztratív/területi egységgel, amelynek része. A milió nem a területi termelési rendszerek egy lehetséges variánsa, hanem azok "agyá", az az elem, amelytől az egész rendszer működése függ, amelyet helyi kapcsolati tőkének is neveznek, azaz a szereplők kognitív képességeinek és cselekvési kapacitásainak aggregátuma (Torre-Tanguy 2014). Crevoisier (2001) szerint az innovatív milió fogalma nem tartozik egyetlen tudományághoz sem, hanem három paradigmát (technológiai, szervezeti és területi) szintetizáló eredeti koncepció.

A biológiában a milió egy szervezet vagy faj számára azokat a korlátozó feltételeket jelentő környezet, amelyhez genetikai állományának segítségével vagy megtanul adaptálódni, vagy eltűnik. A társadalomban éppen úgy hat a milió a személyre, mint a természet az élő szervezetre. A különbség csak az, hogy a városi szereplők számára a városi milió az általuk alkotott stratégiák megvalósításának eszköze. A város innovatív milióként való értelmezése lehetővé teszi a kreatív szereplők számára, hogy saját (kreatív) stratégiájuk révén egyszerre a városi teret és az azt alkotó miliót is átalakítsák. Az innovatív milió a jól strukturált, jellemzően nagyvárosi terekhez kapcsolódik (Perrin 1990). Párizson kívül ilyen a toulouse-i és grenoble-i technopolisz. A milióban a cégek számára a közelség szerepe különösen felértékelődik (a városi népsűrűség megduplázódásával a termelékenység akár 3–10%-kal nőhet, ha Grenoble helyett pl. a 1,5 milliós lyoni agglomerációba települ egy cég, akkor 4%-al; és 9%-al, ha Párizsba, stb.). A magánszereplők számára a közsférabeli szereplők térbeli közelsége számos előnnyel jár, mivel ők nyújtják az innovatív vállalkozások beindításához szükséges nem csekély vissza nem térítendő költségek jelentős részét (K+F, IKT-beruházások). A vállalkozások számára a milió által nyújtott stabil és kedvező környezet kiemelkedő jelentősége annak is tulajdonítható, hogy a technológiai fejlődés nagyfokú "kezdemenyezési rugalmasságot" kíván a gazdasági szereplőktől, ami megköveteli, hogy az innovációs hálózatokon belüli formális

szerződéses kapcsolatokon túl a vállalatok új, hálózataikon kívüli szövetségeket is létesíthetnek, rendelkezésükre álljanak potenciális komplementer specializációk, technológiai know-how-k és egyéb hálózatok. A formális hálózaton kívüli szereplők számára a millió új tranzakciós lehetőségek és információk forrása, kedvez az újabb hálózatok létrejöttének.

Az innovatív millióval előtérbe kerül a térségi gazdasági szereplők – technológiai, ipari, szervezeti, kulturális és területi erőforrások felhasználása terén megmutatkozó – kreativitása. A millió vállalatai (melyek a millió produktumai, nem pre-egzisztens egységek) közti kapcsolat szabályozásának térbeli dimenziója a hálózat, a kapcsolatok szabályozási módja a sokszereplős és sok elemet kombináló *közösségi reguláció* (kiszervezés, hierarchikus kapcsolatok, partnerségek, ipari atmoszféra, közintézmények) (Benko 1997). A hálózatok létrejöhetnek nagyvállalatok, kis-és nagyvállalatok, valamint kisvállalatok között, vagy pedig a belső struktúrájukat decentralizáló (önálló egységekre bontó) nagyvállalatokon belül is.

Egy helyi millióban eltérő mértékű lehet a szereplők erőforrásokhoz való hozzáférése. Léteznek *generális erőforrások*, amelyek szabadon hozzáférhetőek, ezek az erőforrások csak korlátozottan vagy egyáltalán nem monopolizálhatóak. Általában a hagyományos telephelyválasztási tényezők sorolhatók ide (alacsony input-és termelési költségek, nyersanyaglelőhelyek közelsége, infrastruktúra, termelési tényezők bősége). Azok a vállalatok, amelyek ezeket a tényezőket helyezik fókuszba, általában nem ápolnak szorosabb kapcsolatot a helyi millióval, és kevésbé kötelezik el magukat a térség sorsa iránt, alacsony költséggel és viszonylag gyorsan változtatnak telephelyet, számukra a helyi szereplők szerveződése, a kormányzás minősége kevésbé fontos tényezők. Ami azonban az innovatív millió megközelítés szempontjából fontos, az a *specifikus erőforrások* csoportja, amelyek a szereplők stratégiáinak eredményeként konstruálódó, azaz bizonyos céllal létrehozott erőforrások. A cégek hosszú távú térségi elköteleződését olyan specifikus tényezők (szakképzett munkaerő, kutatólaboratóriumok, mérnöki iskolák) garantálják, amelyek lehetővé teszik a szereplők kooperatív (és informális) jellegű hálózatainak kiépülését, kapcsolati járadékszerzési stratégiáik kitűzését. A specifikus erőforrások a vállalati hálózatok tagjai által *totálisan kisajátítottak*, külső szereplők számára viszont nem vagy csak részben hozzáférhetőek. A külső szereplők (pl. újonnan betelepülő cégek) a speciális erőforrásokhoz (pl. szakképzett munkaerő) nem automatikusan férnek hozzá, idő kell, míg azokat feltérképezik. A technopoliszok az új szereplők belépése elé komoly akadályokat támasztanak (vállalkozások előzetes megszürése).

Az innovatív millióre épülő alternatív fejlesztési irányzat Franciaországban kiemelt szerepet kapott az ipari válságtérségek újjáélesztésében, a szervezetváltás emberközpontúbb módozatát jelentette, sok szereplőre kiterjedt, sokféle területet integrált (nem csupán az állam és a nagy-

vállalatok top-down stratégiáira korlátozódott). Hozzájárult ahhoz, hogy a regionális elemzések fókuszába olyan tényezők is bekerüljenek, mint az emberi erőforrások, a társadalmi intézmények, a szórakozás, a kultúra, a regionális identitás... A földrajzi determinista irányzattal szemben az innovatív milió azt a possibilista felfogást igazolja, amely szerint az emberi cselekvés az elsőrendű a környezet formálásában, az ember szükségletei kielégítése érdekében tetszése szerint alakítja és saját képére formálja egy táj arculatát.

A milióként definiált terekre jellemző, hogy a termelékenység nem a gazdasági egységek önálló teljesítményének összege, hanem a (külső irányú) kapcsolatok rendszerének függvényében alakul. A milió kiterjedését nem a földrajzi határai szabják meg, mivel a legtöbb vállalat a földrajzi telephelyétől távoli szereplőkkel (beszállítókkal, partnerekkel, kliensekkel) áll kapcsolatban. Az extern hatásokból származó termelékenységtöbblet miatt a vállalatok hajlandóak a magasabb munkabéreket és ingatlanárakat is megfizetni.

Az elmélet minden pozitívuma ellenére az innovatív milió alapú fejlesztési stratégiák univerzális alkalmazhatósága több téren is korlátokba ütközik. Pl. nem minden esetben egyformán fontos tényező a szereplők közelsége. Zimmermann (2005) a vállalati kutatás-fejlesztési tevékenységek típusai mentén eltérő módon közelíti meg a szereplők térbeli közelségének kérdését. A vállalatok és a tudástermelők közelsége leginkább a feltáró jellegű kutatás-fejlesztési tevékenységek esetében releváns, ahol a vállalatok az új tudást generáló, tartós technológiai változást eredményező technológiák kikísérletezésében érdekeltek. A már létező innováció hasznosítását, az innováció-termelés rutinizációját lefedő K+F tevékenységek esetében a térbeli közelség szempontjai kevésbé jelentősek. A legkevésbé pedig az utánzásra alapuló innovációs stratégiát alkalmazó cégek (innovációban élenjáró cégek technológiájának imitációja) esetében releváns az innovációban érdekelt szereplők térbeli közelsége, mivel ez utóbbi stratégia leginkább rugalmasságot és gyors alkalmazkodóképességet feltételez a vállalatok részéről, a kutatás-fejlesztési folyamat pedig internalizált, intra-muros tevékenységet feltételez.

A *GREMI* a *területi kontextus* fogalmával tett kísérletet annak a folyamatnak a kognitív és szervezeti szintű feltárására, amelynek során a milió – elemeinek identifikációja és a szereplők közt szövődő affektív-érzelmi szálak hasznosítása révén – elősegíti az új partnerkapcsolatok és tanulási folyamatok létrejöttét, melyek a rendszerszintű kreativitás procedurális megközelítése szempontjából kitüntetett jelentőséggel bírnak. Storper (2013) szerint a kontextus erős helyi társadalmi multiplikátor hatást fejt ki. A területi kontextus szabja meg, hogy a szereplők, részleges és *szituált* tudásuk, korlátozott informáltságuk és racionalitásuk alapján milyen célokat tűzhetnek ki, illetve azt is, hogy a területi gazdasági munkamegosztási rendszerben elfoglalt pozíciójuk alapján milyen információknak juthatnak birtokába.

A térségspecifikus fejlődési pályák háttérében kevésbé a heterogén fizikai adottságok, tényezőellátottság, inkább olyan szekunder tényezők állnak, mint a *nem reprodukálható térségi kontextus*, amelyben a szereplők verengése és preferenciáikat, választásait meghatározó *framing magatartása* koherens, kumulatív és interaktív folyamatokat feltételez. A szereplők saját céljaikat sem tökéletesen racionális, sem tökéletesen szubjektív, hanem a versengést és az utánzást is magába foglaló stratégiák mentén alkotják meg. Storper a kontextus strukturális elemei közé a térségi munkamegosztást és az egyén szakmai és egyéb hálózatokon belül elfoglalt pozícióját sorolja, amelyet egyben az egyéni döntésekhez és eligazodáshoz szükséges inputok (referencia pontok és ismeretek) tárházaként szolgáló *információs környezetnek* is nevez. Az egyén az információs környezetből szerzett input-struktúrát segítségével térképezi fel a hálózat/földrajzi miliőben található lehetőségeket (jövőre vonatkozó prognózisok, célok kitűzése, versengés, aspirációk), amely folyamat során az ökölszabály (*rules of thumb*) és a *framing* alapján rögzít bizonyos szelekciós és értékelési mintákat. Az idő-tényező, az evolúciós perspektíva integrációja megkönnyíti a specifikus, a nemzeti szint és a lokalitások közti szinten található termelési világok feltérképezését, ahol a múltbeli tudáskumuláció és tanulási folyamat hatására olyan strukturális szabályszerűségek keletkeznek, melyek a tanulás és az innováció külső lehetőségfeltételei: bizonyos cselekvéseket másokhoz képest megkönnyítenek, innovatív és konzervatív elemek sajátos kombinációi, amelyek egy innovációs rendszer evolúcióját elősegíthetik vagy hátráltathatják (Cooke 1997, Morgan 2004, idézi Crescenzi-Pose 2011).

A kontextus fogalmához kapcsolódnak a gazdasági tevékenységek keretétől szolgáló *nem üzleti interdependenciák* – régióspecifikus konvenciók, viselkedési minták, intézmények, gyakorlatok (Storper és Salais 1997), és a rájuk alapozott *koherens regionális termelési világok*.

A mezoszintű, régióspecifikus innovációs rendszerek²⁶ kiépítésére épülő új regionális fejlődési paradigmák (*reflexív fordulat*) termelési világ-fogalmában ragadható meg azoknak a sajátos kapacitásoknak az összessége, amelyek lehetővé teszik a szereplők számára egy adott termelési világgal konzisztens reflexív, kollektív cselekvési minták és koordinációs mechanizmusok kialakítását, a vállalatok számára cselekvési pályákat jelölnek ki és útmutatóként szolgálnak. Storper a termékek sokféleségével asszociálja a termelési világok változatosságát: a konvenciók (minden egyes) halmaza meghatároz egy specifikus cselekvési keretet, amely minden termék esetében más, ezt hívják *termelési világnak*. Storper szerint a szereplők tudni szeret-

²⁶ A különböző fajta termékek előállítására más típusú innovációs rendszert igényel, innen a világgazdaság „eredendő diverzitása” (Crescenzi-Pose 2011)

nék, hogy a többiek hogyan kezelik a bizonytalan helyzeteket, valamint hogy ők maguk hogyan viszonyuljanak azokhoz. A dinamikusan fejlődő innovációs rendszerek nem egyfajta absztrakt és univerzális racionalitás mentén jönnek létre, hanem a szereplőket jellemző sok endogén differenciált racionalitás alapján, akik egymáshoz sajátos konvencióik által megszabott módon kapcsolódnak – Storper itt az olasz iparági körzetekre hivatkozik (Storper 1995). A konvenciók jelölik ki a cselekvés irányát és egyúttal csökkentik az egymás döntéseinek nem ismeretéből fakadó bizonytalanságokat, amely által könnyebben képesek alkalmazkodni a turbulens globális kontextushoz. A nem üzleti dependenciák közelebb visznek a marshalli iparági atmoszféra megértéséhez, a technológiai pályák irreverzibilis természetének feltáráshoz, a társadalmi konstrukcióként felfogott helyi tudástermelés, a helyi gazdaságok beágyazottsága és a technológiai pálya szoros összefüggéséhez (Bryson et al 2000). A regionális termelési világokon alapuló megközelítés a posztfordista rugalmas specializáció hipotézisének kritikája, amely explicite elutasítja a termelési folyamat legjobb megszervezésének one-best-way lehetőségét (Storper és Salais, idézi Cooke et al), ehelyett a termelési világok változatosságát, a versenyelőny megszerzésének sokféle útját hangsúlyozza.

1.3.3. A csúcsipari technopolisz-stratégia

Franciaországban a csúcstechnológiai tevékenységek megjelenése a három dicsőséges évtizedre tehető, amikor politikai, stratégiai okokból létrejöttek a hadászati-ipari célokra szolgáló első tudományos kutatási pólusok a nukleáris ipar, az informatika és az űrkutatás területén. Az első technopoliszok Toulouse-ban a repülőgépgyártás köré szerveződő Sophia Antipolis és Dél-Île-de-France Tudományos városa, amely a legjelentősebb francia technopolisz, a Szilícium-völgy egyetlen valódi versenytársa. Ez utóbbi összefogja a felsőoktatást (Műszaki képzés, Orsay Egyetem, *HEC*, stb.), a kutatást (Nukleáris Kutatási Központ Saclay-ban) és a termelési szférát, lehetővé téve a különböző szereplők térbeli közelségéből fakadó szinergiák kihasználását, a start-up cégek esetében pedig növeli a túlélési esélyeket. A hetvenes évek közepétől a technopolisz stratégiát (csúcstechnológia, vagy kirajzás) alkalmazták a válságtérsegek problémáinak helyi adottságokra építő megoldására, amely tekinthető a fejlesztési pólus és a húzóágazatok elméletének új köntösben való visszatérésének (Barta 1992, Benko 1991). A francia technopolisz az angolszász „science park” és a japán „technopolis” fogalmát egyesíti (Barta 2002). Az állami területfejlesztési politika a jelentős húzóhatások reményében hatékony regionális fejlesztési eszköznek tartotta őket és kiemelten támogatta a létesítésüket.

A francia technopoliszok állami források, a privát szféra, az egyetemi know-how egyesített erőfeszítéseinek eredményeként jöttek létre a kijelölt régiókban, és a technológiai fejlődés előmozdításán túl a munkahelyek gyorsütemű növekedésével, a KKV-k nagyarányú jelenlétével, a porteri kompetitív versenyelőnyökkel jellemzett speciális övezetek a *régió gazdasági növekedését is szolgálták*. A helyi fejlesztési stratégiák részeként kifejezték a helyi szintek önálló építkezésre, az állami gyámkodás alóli felszabadulásra irányuló akaratát, saját erőforrásaik és adottságaik előtérbe helyezésének igényét. Ez az akarat egybeesett a decentralizáció és a liberalizmus térhódításával, a helyi képviselők azon törekvésével, hogy a technopolisz imázs segítségével a régióközpontjukat felélesszék. A stratégia legnagyobb nyertesei a metropoliszok, illetve a gazdag és befolyásos középvárosok, vagyis a hatvanas évek ellenpólus-nagyvárosainak utódjai, amelyek az állam kiváltságos tárgyalófeleiként részt vehettek az iparpolitika formálásában.

A technopoliszok kutatóközpontok és tudományos képzési helyek közelében letelepedő innovatív vállalkozások övezetei, amelyek együttesen innovatív mikroszisztémát képeznek (Leducq és Lusso 2011, Ruffieux 1991). Ehhez szükséges, hogy elérjenek egy megfelelő kritikus tömeget. A vállalkozások többsége a termelési-értékesítési lánc alacsonyabb szintjén helyezkedik el, ezért beszállítói körük a régió vagy akár a nemzeti határokon túl lokalizálható (Lévesque et al 1998). Egy technológiai pólus, technopolisz számos kedvező tényező találkozását feltételezi. Kulcsfontosságú az egyetem közelsége, olyan jelentősebb vállalatok, amelyek technológiai programjaikat állami megrendelésből támogatják.

A technopoliszok a *külső környezettől elkülönülő homogén gazdasági (kapcsolati) teret* képeznek az alapkutatástól az ipari termelésig minden fázisra kiterjedően. Céljuk, hogy kedvező terepet nyújtsanak a szereplők – a cégek, alkalmazottak, alapítók, egyetemi laboratóriumok és az ökoszisztéma többi részvevője – közti szoros kapcsolatok létrejöttéhez. Működésük alapvetően az ötvenes évekbeli Szilícium-völgy modellre épül, ahol az innováció ösztönzése a kipörgetés–alapítás–finanszírozás háromszögén, vagyis a kutatási eredmények konkrét vállalkozásokban való megtestesülésén, azonnali piaci hasznosulásán alapul. Míg a növekedési pólusoknál az innováció és a technológiai újítás tradicionális (pre-schumpeteri) szemlélete volt jellemző (a létező technológiák kiaknázására épültek), a technopoliszokban az *ipari és a kutatási szféra egymást megtermékenyítő hatásaiból jönnek létre az új technológiák*.

A technopoliszok létrejöttének nincs általános sablonja. Leggyakrabban tudatos helyi akarat és konkrét helyi projektek (Benko 1992), vagy felülről vezérelt állami klaszterképzési stratégia eredményei. Az előbbieket jól példázza a Nizza közelében felépült első francia és európai

technopolisz, a technopoliszok prototípusa, Sophia Antipolis, amely abszolút top-down logika alapján létesülő, voluntarista területfejlesztési akciók sémájába illő ex nihilo beruházás. Nizza közelében, a hegyek és a tenger által határolt Valbonne nevű kisvárosban hozták létre a *Bölcsesség, a Tudomány és a Technika nemzetközi fővárosának* nevezett csúcsipari övezetet. Maga a név is jelzi a tudományos termelés kiemelkedő presztízsét. A beruházás Pierre Lafitte, az ambíciózus és nagy karriert befutó helyi politikus víziója, aki a sivatagban (a pusztaság Valbonne síkságán) tudományos várost álmódott meg. Az állami támogatás mellett az ő szerepe is vitathatatlan abban, hogy a turizmusra berendezkedett vidéken felépülhetett a 20 ezer kutatót koncentráló technológiai pólus. A hetvenes évek elején a technopoliszba települt a párizsi *Ecole Nationale Supérieure des Mines*, amely nagy presztízszt jelentett a beruházás számára. Az első évtizedekben az állami beavatkozások és az ipari dekoncentrációs politika céljainak teljesülésén volt a hangsúly, ami a külföldi beruházások számára a párizsi régió kívüli vonzó telephelyek létrehozását jelentette. *A csúcsipari tevékenységek megjelenése Toulouse esetében semmilyen, az ipari tevékenységek megjelenését magyarázó a priori tényezők jelenlétéhez nem köthető.*

A toulouse-i technopolisz esetében problémát jelentett, hogy a várostól elszigetelt csúcstechnológiai sziget nem tudott a közvetlen régióba integrálódni. Az állam erre adott válasza, hogy a beruházást országos jelentőségű tervvé nyilvánította, ami beindított egy jelentős gazdasági diverzifikációt, munkahelyeket és könnyebb forrásszerzési lehetőségeket teremtett. Az állami szerepvállalás nélkül valószínűleg elapadtak volna a források és a nyolcvanas évek végére nem vált volna nemzetközileg is ismert technopolisszá a 2400 hektár területen 63 különböző nemzetiséget, 34 400 főt (4500 kutató és 5500 hallgató), 1350 vállalkozást és kutatóközpontokat koncentráló övezet. Ma a régió legfőbb munkahelyteremtője: ezáltal teljesíti a technopoliszok egyik legfőbb ismértétét, a munkahelyek számának intenzív növekedését. A kilencvenes évektől a technopolisz nagyvállalati szereplőkre és állami szerepvállalásra épülő exogén fejlesztési stratégiáját a *spin-off* hatás felerősödésével felváltotta a helyi kisvállalkozói szektor vezető szerepére épülő endogén megközelítés, amely a tevékenységek (pozitív értelemben vett) szelekciójával (*technological bias*) járt (Barta 2002).

Vannak esetek, ahol a technopolisz kialakulásában a véletlenek, esetlegességek, térség specifikus tényezők jelentősége meghaladja a voluntarista beavatkozások szerepét. A Szilíciumvölgyben pl. az 1885-ben alapított Stanford egyetem játszotta a kulcsszerepet az innovációs övezet létrejöttében, amelynek helyi beágyazottsága nagy múltra tekint vissza. Az 1930-as évek végétől F. Terman professzor a legkiválóbb tanítványait arra ösztönözte, hogy az egyetem közelében hozzanak létre saját vállalkozást, hogy csak a híres Hewlett és Packard-ot vagy

a Varia testvéreket említjük, az ipari innovációs tevékenységek e módja az ötvenes évektől kezdve bevett szokássá vált. Ez az emberi tényező áll a térség kialakulásának háttérében.

A technopolisz programok létezésének alapja nem ideológia-mentes, szorosan kapcsolódik a tudományos-technológiai fejlődéssel kapcsolatos eufória, a tudomány mindenhatóságába vetett hithez. Sikerük értelmezhető pusztán regionális politikai szemszögből, de egyes elemzők ezen túlmutató, a társadalmat érintő mélyreható változások hordozóinak tekintetik őket (az ipari társadalmat felváltó információs társadalom új „bányáinak és öntödéinek”). Hall és Castells (1994) mélyrehatóan tanulmányozták a világ számos részén található technopoliszokat, hogy igazolják azt a tézist, miszerint a technopoliszok nem véletlenszerű képződmények és nem is mulékony fejlesztési divatirányzat szülöttei (a növekedési pólusokkal ellentétben), hanem a magán-és állami szereplők tudatos stratégiái, kísérletei a társadalmi és gazdasági élet egészét alapvetően átalakító folyamatok befolyásolására és irányítására, amelyek által megszabják a helyi és regionális fejlesztések radikálisan új irányát. A technopoliszok létrejöttének háttérében a szerzők három fontos tényezőt sorolnak fel: (1) az információs technológiákhoz kapcsolódó harmadik ipari forradalom és annak beláthatatlan jelentősége, (2) a globális gazdaság, a határok relativizálódása és a gazdasági kapcsolatrendszerek globális téren belüli értelmezése, (3) az 50-es évektől a fejlett ipari országokban az új gazdaság megjelenése, ahol a termelékenység az agrár-és szekunder tevékenységek által dominált korszakkal ellentétben nem a tőke, a munka és a nyersanyag mennyisége, hanem a tudományos, technológiai inputok és az információmenedzsment függvényében alakul. A posztindusztriális társadalmat a terciér gazdaság növekvő súlya, a technikusok és mérnökök kiemelkedő szerepe, az autonóm technológiai növekedés lehetősége jellemzi. A nagyipari korszakkal ellentétben – amelyre a hierarchikus, centralizált rendszerek, a lineáris gondolkodás, a szigorú munkamegosztás, az eszközök és célok egymástól való elkülönülése és a gépesítés miatt egyre megterhelőbbé váló, a munkahelyek számának drasztikus növekedésével járó tömeges emberi munka volt jellemző – az új információs gazdaságban a modern technológia terjedése lehetővé tette a növekvő decentralizációt és rugalmasságot, a hierarchikus viszonyok és munkamegosztás megszűnését, a végrehajtás és a menedzsment közti szakadék csökkenését, a több dimenziójú és nemlineáris növekedést, a céloknak az eszközökbe történő integrációját, az emberi munka és munkaköltség lefaragását, stb. A legfőbb értéket már nem az emberi munka, hanem a tudományos és technológiai haladás képviseli.

Egyes kutatók a techopoliszok presztízse által szimbolizált technológiai jelenséget kritikus szemmel nézve, azt egy adott társadalmi csoport jelenlétével és dominanciájával azonosítják. A technológia jelenségére épülő technológiai rendszer akkor szilárdulhat meg, ha a technoló-

giát termelő társadalmi csoport (a tudósok) hatékonyan kiáll mellette, amelynek a technológia léte garantálja a megélhetési forrást, presztízst, létjogosultságot (Ellul 1977). A Jacques Ellul által definiált *technológiai rendszer* akkor jön létre, ha a technológia bizonyos rétegek számára megélhetés és presztízsz forrásává válik. A technológiai rendszerben nincs stabil pont, magában foglalja önmaga expanzióját, folytonosan tágul, egyetlen törvénye a technológiai végtelen evolúciója. A terjeszkedés folyamatosan az adaptáció kihívásával szembesíti az embert (az intézményeket és a társadalmat is²⁷), és magának a rendszernek a struktúráját is.

A technológiai transzfer földrajzi eszközeként szolgáló technopoliszok növelik a tudomány láthatóságát, presztízst, elkülönített, differenciált teret alkotva az alkalmazott tudományos módszerek, eszközök és gyakorlat legitimációjára. (Az általuk termelt speciális tudás jelentőségét a térbeli elszigeteltség felértékeli, ami a tudástermelők privilegizált státuszát is jelzi). A városi miliótól izoláltan működő tudományos gettók, utópisztikus urbánus terek, privilegizált helyet foglalnak el a városhierarchiában. Uniform felépítésük, a racionális területrendezés és a szimbolikus építészeti formák a tudományos tevékenységeket kulturális és területi ideálkeretbe foglalják. A technológia és a tudomány e fellegvárait a fejlett iparú országokban *az autonómiára törekvő városok erősödő gazdasági hatalmának szimbólumaként tekintették*, sok tekintetben az ideális város megjelenítői voltak a 90-es években. A technopolisz-modell a policentrikus döntési pontok megsokszorozásával az állam irányító funkciója helyébe az egymással kooperáló *szabad városok* képét helyezi, ahol a megfelelő erőforrásokkal rendelkező szereplők keresleti és kínálati oldalon is részt vehetnek a szolgáltatások cseréjében.

²⁷ A technológia Ellul szerint olyan rugalmas rendszer, amely végnélkül termeli saját újraszerveződésének feltételeit. A technológiát azon módszerek összességéként értelmezi, amelyekre racionális úton jut az ember és amelyek (adott fejlettségi szinten) tökéletes hatékonysággal jellemezhetők az összes emberi tevékenység esetében. A technológia legfőbb formálója a felvilágosodás óta teret hódító racionalizmus, funkcionalizmus és szekularizáció. A technológia a dekontextualizált, kvantitatív méréseket és elemzési formákat részesíti előnyben a kvalitatívakkal szemben, mely által hozzájárul a morális értékek erodálásához és az élet tradicionális ritmusainak mechanizációjához. Az eszmék körüli viták helyébe a politikai és kereskedelmi propaganda lép. A technológia a fő oka a társadalom atomizálódásának, amellyel párhuzamosan megfigyelhető a központi állam hatalmának erősödése. Míg az egyének a csoporthoz viszonyított státusza emelkedik, maga az emberi autonómia vesz el a technológiával szemben. Azáltal válik elidegenedetté az ember, hogy jelentés nélküli társadalmi kondíciók határozzák meg a létét. A technológiai milió azt eredményezi, hogy a humán képzettség helyett a tudományos és technológiai képzés a mérvadó, az egyetemről kikerülő diák már nem emberi, hanem technológiai környezettel találja magát szemben. Az oktatás és a képzés azért is veszti el ingyenes jellegüket, mert a hatékonyság követelményének kell megfelelniük.

A területi tervezés új modelljeként a társadalom technicizálását, a technológia mindennapi életbe történő harmonikus integrációjának felgyorsítását szolgálták. Az utópisztikus társadalom képei, olyan *város-laboratóriumok*, ahol a szereplők szabadon oldódó és kötődő informális partnerségeinek és társulásainak kölcsönös megtermékenyítő hatásaként keletkeznek az innovációk. A társadalmi kísérletezés szinterei, ahol az esztétikus természeti környezet és kimagasló életminőség miatt elmosódik a munka és a szabadidő közti éles határvonal, megteremtve a játszva alkotás illúzióját. A szereplők tudatában vannak, hogy folytonosan megújuló, bizonytalan kísérletben vesznek részt, amelyben a siker saját személyes elkötelezettségük függvénye. Ez az oka a belső kommunikáció rendkívül fejlett szintjének. A technopolisz lakója privilegizált egyén, mivel részt vesz a jövőt alakító „itt és most” megvalósuló döntések formálásában. A technopoliszok fő szervező elve a keresztmegtermékenyítés (Toulouse, Grenoble). A kutatók, ipari szakemberek és művészek egy területen csoportosulnak, és anélkül, hogy elszigetelt törekvéseikről lemondanának, az egész társadalom számára hasznos innováció lesz az együttműködésük gyümölcse. A technopoliszok egyetlen ideálban egyesítik a társadalmi haladás motorjaként a kalandvágyó felfedező hőst, a tudományosság és a technológia képét és az egyéni sikerek megtestesülését (Wakeman 2003). Franciaországban ugyanakkor az új technológiai társadalom és a schumpeteri *új ember* szülőhelyei is, aki kedveli a kockázatot, a szakértelmet, és hisz abban, hogy bármi lehetséges.²⁸ Itt óhatatlanul is eszünkbe jut a Nietzsche által felvázolt karakter, az én, mint mesterséges konstrukció, önmagát meghaladó entitás, amely az első természetet addig alakítja és formálja, mígnem a kezdeti gyengeségek-ből erősségeket kovácsol. Az új, önmagát meghaladó ember konstruálása az emberi természet legyőzésének utópikus vágyából fakad. Mivel a technológiai haladás folytonos adaptív képességet kíván az embertől, olyan expanzív folyamat, amelynek elméletileg nincsen végpontja, alkalmas lehet a nietzschei utópikus konstrukció realizálására, akit a mérnök-tudós testesít meg leghűebben mint a modern ember archetípusát, a *tettek emberét*, aki nem filozófiai és

²⁸ A Claude Henri de Rouvroy de Saint-Simon által vízionált új társadalmi rend két alapvető pillérre, a tudományra mint szellemi hatalomra és az iparra, mint időleges hatalomra épül, a társadalom feladata a termelésben (hasznos dolgok előállításában) merül ki. A társadalom irányításában az ipar játssza a vezető szerepet, az iparosok a legértékesebb osztály, mivel egyedül ők képesek saját munkájuk által az önfenntartásra. A többi társadalmi csoportnak ezért nekik alárendelve kell működniük. Mivel minden értéket az ipar termel, mindent meg kell tenni annak fejlesztéséért. A Saint-Simon által felvázolt tökéletesen racionális társadalom minden tagja magától értődően dolgozik.

morális gondolkodó, hanem konkrét tudással bír az emberről és tapasztalattal rendelkezik a felelősség és irányítás területén (Wakeman 2003).

A technopolisz azontúl, hogy összehangolja a tudósok, politikusok, és várostervezők társadalomra vonatkozó vízióit, megtestesíti Le Corbusier azon vízióját, amelyben a város nagy parkként szerepel (az építész az agglomerációt zöld övezetnek képzelte) (Crow 1989). Az idealista építész-várostervező elképzeléseire hasonlóan a technopolisz egyúttal kifejezi a tudományos racionalitás által uralt utópisztikus társadalmi rend megvalósításának igényét is, amelyben a tudósok a városhierarchia csúcsán helyezkednek el, akik racionalizáló cselekvésük által jólétet, rendet és szépséget hoznak a társadalom életébe. Ez az utópia akár le is képezhetné le Le Corbusier eszményét, mivel a *város, mint eszköz* szerepel benne. Azonban a technopolisz mégsem hasonlít Le Corbusier urbánus központként funkcionáló *Ragyogó Városához*, mivel olyan szuburbánus teret alkot, ahol a munka jelenti a legfőbb örömforrást, és ahol az egyetemek az identitás hordozói az amerikai campus mintájára. A hagyományos város alternatívájaként szolgáló, a tudományos elit számára kialakított és elkülönített racionális térhasználattal jellemezhető szuburbánus pólus egyszerre *körülzárja és el is szigeteli* a társadalom progresszív elemeit jelentő elit társadalmi csoportot. Le Corbusier utópiájában a racionális térbeli elrendezés a leghangsúlyosabb elem, a geometria tükröződésének mértéke pedig a városnak a településhierarchiában való helyét tükrözi (Crow 1989).

A technopoliszokra jellemző, hogy nem a mérnökök követik a cégeket, hanem fordítva. Mindent megtesznek, hogy a magasan kvalifikált munkaerőt megtartsák, és ez nem pusztán a magasabb jövedelmekben jelentkezik, hanem extra lehetőségek formájában (pl. intrapreneurship (Pinchot 1985). „A munka szórakozás”, az alkotás öröme jellemzi a posztmodern tudástermelő tereket. A technológiai rendszerre jellemző a *kudarok szerves jelenléte*, amelyek a tanulást szolgálják. Mivel a technopoliszokban az innováció kollektív jelenség, nem az elszigetelt aktorok szerepén van a hangsúly. A résztvevők számának növekedésével párhuzamosan nő az innováció esélye, egyetlen technikus szakember nem tehetségesebb mint az őt megelőző másik száz, ha százan tanulmányozzák az adott problémát, nagyobb eredményeket érnek el, mintha egy adott ember százszor annyi időt szentelne rá. A koncentráció alapvető fontosságú tényezője a technológiai fejlődésnek. Döntő az ágazatok szerepe is: minél inkább az alapvető szükségletek kielégítésére orientálódik egy szektor, annál kevésbé releváns az innovációs tevékenység. A technológiai növekedés gyakran a haszontalan, ingyenes, másodlagos jelentőségű, felszínes tevékenységek területén bontakozik ki, ekkor az innováció voltaképpen nem az ember igazi érdekeit szolgálja. Általában a technológia kevésbé fejlődik briliáns, látványos találmányok által, mintsem átlagos egyének által elvégezhető kis lépések mentén (a feltétel,

hogy az adott szakember jól ismerje saját szakterületét), ami az egymással könnyen helyettesíthető mérnök és technikus szakemberek megjelenéséhez vezet. Nem annyira a feltalálás szenvedélyéről, hanem egy mindent magával sodró általános áramlás jelenségéről van szó.

Az állami támogatást élvező technopolisz stratégia sikerét jelzi, hogy az ország egész területét lefedik, nem csak a fejlettebb ipari régiókban, délen és nyugaton találhatók technopolisz övezetek, ahol vonzó a munkaerő és nagy a közép-és felsővezetők aránya, hanem a nagyvárosokban (ahol a szolgáltatások nagy választéka áll rendelkezésre) és korábbi iparvidékeken is (ahol szerkezetátalakítás eszközeiként funkcionálnak) több tízezer munkahelyet teremtettek (Smits 2007). A technopolisz programok bizonyos esetekben hozzájárultak a hagyományos területfejlesztési politikai célok teljesüléséhez, a centrum–periféria viszonyok felszámolásához, mivel a perifériák felemelkedése egybeesett a fővárosi kutatóközpontok dekoncentráálásának igényével (kiváltképp az alkalmazott kutatások területén). A kritikus vélemények szerint azonban nem járultak hozzá a területfejlesztési célok teljesüléséhez:

- Az ötvenes évek növekedési pólusai által gerjesztett polarizáló hatásokhoz hasonló jelenségek tapasztalhatóak azokban a terekben, ahol létrejönnek (negatív kilúgozó hatások).
- Keletkezésük óta újfajta szakadék: a Párizs és a francia sivatag helyébe a nemzetközi jelentőségű (high-tech) technopolisz övezetek – hagyományos republikánus politikai rendszer ellentéte lépett.
- A technopolisz stratégia tehát újfajta megközelítés, *új bor régi hordóban*, amely újfajta centrum–periféria viszonyokat hozott létre, a meglévőt pedig nem csökkentette.
- A háttérregiót legértékesebb humán erőforrásaitól fosztják meg, a régió belüli centrum–periféria viszonyokat újratermelik, a hatalmi szintek számát bővítik, súlyosbítják az urbanus és a rurális térségek közti ellentétet.
- A háttérregióval fenntartott kapcsolatok elhanyagolható tényezők a hasonló rangú nagyvárosok hálózataiban való részvételhez képest (horizontális kapcsolatok).
- A technopolisz elválaszthatatlan attól a várost övező környezettől, amelyben kifejlődik. Ez a környezet sok tekintetben átlagon felüli, megfelel a ritka erőforrásokban gazdag környezetet preferáló cégek speciális igényeinek. *Többszereplős kormányzási modellt igénylő innovációra szakosodó speciális kapcsolati tér*, amely leginkább a nagyvárosi terek sajátossága, ezért a technopolisz stratégia nem az elmaradott, ritka népsűrűségű térségek számára ajánlott általánosan alkalmazható recept.

Általános tapasztalat, hogy a technopoliszok sikere annak függvénye, mennyire képesek a teret rendszerré alakítani. Helyi iparpolitikai eszköznek azért nem tekinthetők, mert a csúcipar köré nem szerveződik valódi társadalmi-gazdasági kohéziót felmutató egység, sikerük

ezért az esedékesség tartományában marad (Rouban 1994). Egy város hosszabb távú fejlődési stratégiáját kockázatos egyoldalúan a technopolisz stratégiára alapozni, kiváltképp azért, mert a rendszeres állami támogatások és hadiipari megrendelések szerepe kulcsfontosságú a tudományos enklávék fennmaradásában. *Az adott lokalitások számára komoly gondot jelenthet, hogy fejlődési irányait növekvő mértékben külföldi telephellyel rendelkező multinacionális cégek döntései szabják meg.*

1.3.4. A helyi termelési rendszerek politikája

A GREMI-csoport empirikus kutatásaival terjedt el a helyi termelési rendszer (*SPL*) fogalma. A GREMI kutatói a francia régiókat, kistérségeket vizsgálva fedezték fel a neo-marshalli iparági körzetek francia válfajának tekinthető, sajátos specializációval jellemezhető különösen dinamikus kisméretű agglomerációkat. Növekvő népszerűségük a fordista nagyipari termelési rendszerek válságát, a vertikális dezintegráció folyamatának felerősödését jelezte. Az *SPL*-ek sajátos társadalmi, termelési formációk, ahol a kulturális, történelmi, térségspecifikus erőforrások hangsúlyos szerepet játszanak és amelyek a KKV-k térbeli közelségén alapuló kapcsolatainak spontán dinamizmusára épülnek. A közpolitika fókuszába ez utóbbi jellemzőjük miatt kerültek. A DATAR a 90-es évek végétől területfejlesztési eszközei közé emelte őket: összesen 160 helyi termelési rendszert ismert el hivatalosan. A francia agglomerációk feltérképezése során a DATAR négyféle *SPL*-t tipizált:

- 1) Az olasz iparági körzetek mintájára szerveződő termelési rendszerek, jellemzőjük a családi tradíciók, a vállalkozások közti kapcsolatok szorossága
- 2) Technológiai *SPL*-ek (az előzőektől abban különböznek, hogy nem a hagyományos helyi tudásra és know-how-ra épülnek, hanem a folyamatos technológiai tudásbővítésre)
- 3) Egy vagy több nagyvállalat köré szerveződő kisvállalati hálózatok, jellemzően kiszervezett feladatok ellátása és a tagok hálózatosodása (autóipar, hajóépítés, kőolajipar)
- 4) Kialakulófélben levő *SPL*-ek, ahol a szereplők közti versengő kapcsolatok dominálnak, és működésüket egy külső mediátor tartja fenn.

A hivatalos definíció szerint az *SPL* egy vagy több ipari tevékenységre szakosodott kis-és nagyvállalatok térbeli (regionális, helyi) koncentrációja, ahol a szereplők a méretgazdaságosság elérése érdekében hálózatosodnak. Az innovatív tevékenységeket és a szürkeállományt koncentráló létesítmények közelsége pozitív externáliák forrása, a vállalatok számára garantálja a speciális tudományos és technológiai erőforrásokhoz való hozzáférést (speciális munkaerő képzési lehetőségek, technológia transzfer és alkalmazott kutatások lehetősége). Jellemző szakosodási területeik a mechanika, az összeszerelés, mikrotechnika, légiipar, űrku-

tatás, biotechnológia, elektronika. A szereplők és az anyagi/immateriális erőforrások térbeli koncentrációja ösztönzőleg hat a szereplők közti interakciók, piaci és nempiaci együttműködések létrejöttére (vállalatok, pénzügyi intézmények, kutató-és képzési központok). A vállalatok és az intézmények térbeli közelsége speciális versenyelőnyök forrása. Az egymással kooperáló térségi szereplők olyan térségspecifikus (egyik térségből a másikba át nem vihető) előnyöket/erőforrásokat konstruálnak, amelyek „kvázi-kapcsolati járadéknak” nevezhetők (DATAR 2006, Dyer – Singh 1998). A helyi termelőszféra és a kutatólaboratóriumok közös projektek megvalósításában vesznek részt. A szereplők versengésen alapuló kapcsolatai inkább a termelési fázishoz és a piachoz kötődnek, míg a kooperációkat (partnerségek, joint-venture, stratégiai szövetségek) a külső gazdasági hatások motiválják (Lévesque et al 1998). A helyi termelési rendszerek általában homogén társadalmi összetételűek, a helyi munkaerő bázisán épülnek fel, nagyfokú rugalmasság (fogyasztói igényekhez való alkalmazkodási képesség) jellemzi őket, a helyi beágyazottság kiemelten fontos számukra. Az általuk konstruált infraregionális tér *elsősorban kapcsolati térként* fogható fel. Az együttműködések intenzitását növeli a helyi begyökerezettség vagy regionális/kulturális identitás. Fellelhetőek kizárólagosan vidéki, de városi övezetekben is. Az innováció a helyi tudásfelhalmozás hosszabb folyamatának eredménye, a technológiai haladásban nem annyira az egyéni teljesítmény, hanem a kollektív cselekvés számít (Torre 2015).

A helyi termelési rendszerek nem követik a hagyományos adminisztratív struktúrákat, az INSEE által lehatárolt *foglalkoztatási vonzaskörzetek* szintjén alakul ki az őket jellemző specializáció a globális versenyképességet növelő extern hatások – szakképzett munkaerő, egyetemek közelsége, exporttal kapcsolatos szolgáltatások, stb. – hatására. Mivel jellemzően kisméretűek, nem voltak alkalmasak a nagyszabású projektek megvalósításához. Nem volt rájuk jellemző az exportorientált klaszterek nemzetközi orientációja sem, a francia állam ezért a 2000-es évektől helyettük valódi klaszterek (versenyképességi pólusok) kialakítására fókuszált. A francia SPL-ek közül a fémmegmunkálásra szakosodott *Arve-völgye* a legemblematicusabb és legismertebb, évszázados múltú kivételes helyi termelési rendszert képez (jelenleg 300 vállalkozás működik a területén).

2. PARADIGMAVÁLTÁS A VERSENYKÉPESSÉGI FORDULAT JEGYÉBEN

2.1. A „konszenzusos” területfejlesztés korszaka

Az 1. fejezetben már szó volt arról, hogy az adminisztratív struktúra leggyengébb láncszemét képező funkcionális régiók (1963) a gazdasági modernizációval kapcsolatos célok teljesítését szolgálták. Utolsónak jöttként gyengébb hatalmi szintet képviselnek a helyi demokrácia alapsejtjének tartott „kishazák” (községek) és a „nagy haza” között, mint a több évszázados legitimitással rendelkező megyerendszer. A regionalizációval szembeni irányzatok érvelései közt mindig található utalás a nemzeti kohézió felbomlásának veszélyére, a nemzeti tér dezintegrációjára, a gazdag és a szegényebb régiók közti feszültségek állandósulására (mivel a térségi differenciáció óhatatlanul is kidomborítja a gazdasági és társadalmi kondícióik – egyfelől a természeti tényezőkre, másfelől a közpolitikai beavatkozásokra visszavezethető – heterogenitását). A gazdasági és társadalmi különbségek, tetézve a mélyebb réteget képviselő nyelvi, kulturális, vallási, intellektuális színvonalbeli különbségekkel, helyrehozhatatlan barázdákat vésnek az egységet megtestesítő nemzeti térbe. Ezért a régiók autonóm területi adminisztratív egységként való elismertetése komoly ideológiai akadályokba ütközött²⁹, egészen 1982-ig hátráltatva a politikai decentralizáció ügyét.

A decentralizáció a 80-as években a baloldali kormányzat hatalomra kerülésével kapott lendületet. 1982-ben a települések, megyék és régiók jogairól és autonómiájáról, 1983–86 között a kompetenciák elosztásáról szóló törvények léptek életbe. Az 1982–83-as *Defferre-törvények* megteremtették a helyi szintű demokratikus önkormányzás feltételeit. A decentralizációs törvények kimondták a községek, a megyék és régiók egyenlő jogállását. Az adminisztratív egységek működésének szabályozását illetően az *a priori* ellenőrzést utólagos, költségvetés alapú ellenőrzés váltotta fel³⁰. A régió élére az elnök által irányított, közvetlenül választott

²⁹ Bár De Gaulle elnök az általa összehívott 1969-es népszavazás apropóján már a decentralizáció mellett foglalt állást. Az egységes nemzetállam „mítosának” dekonstrukciójáról szól 1968-as lyoni beszédében kiemeli, hogy „az évszázados centralizációs törekvés, amely lehetővé tette az egységes nemzetállam létrejöttét és megszilárdulását, napjainkra, amikor a regionalizmusban rejlik a gazdasági erőfölény kulcsa, elavult jelenségévé vált...”

³⁰ A központi hatalom által kijelölt regionális prefektus pénzügyi ellenőrzési jogköre a területfejlesztési támogatások felhasználásának felügyeletére vonatkozott, beleértve a strukturális alapok finanszírozásait is.

regionális tanácsot állítottak. A decentralizációs törvények a régiók számára a Regionális Fejlődés és Rendezés Alaptervek (SRADT) készítését írták elő, amelyek azóta a régiók területfejlesztési orientációit megjelenítő legfontosabb tervezési dokumentumai.³¹ A régió többi adminisztratív szinttel szemben tisztázatlan elsőbbsége az *általános hatáskörmegosztás* rendszerének kialakulásához vezetett³² a hierarchia csúcsát képviselő szint kijelölése nélkül. Az intézmények egymást átfedő rétegeiből felépülő, a francia millefeuille-t leképező területi adminisztratív struktúrát a feladatkörök hierarchikus rendszerének hiánya és megosztott hatáskörök jellemezték a 2014-es területi reformokig.

A decentralizációs reformok a kezdetektől az állam és a helyi szintek közti partnerkapcsolatok kiépítésére törekedtek. Míg a helyi szintek feletti bürokratikus hatalomgyakorlás lehetősége a formálisan megszűnt, az állam a sokszereplős és kollektív cselekvésre épülő helyi ügyek intézéséből a „konszenzusos területfejlesztés” időszakában sem vonult ki. Az 1982-től bevezetett, hat éves ciklusra szóló állam-régió tervszerződések (CPER) keretében az állam a régióval együttműködésben valósította meg a gazdaságfejlesztési terveket. A gyakorlatban a decentralizáció korábban államilag ellátott feladatok infranacionális szintekre való delegálásában jelent meg, a feladatok ellátásához szükséges *pénzügyi eszközök transzfere nélkül*. A hangsúly nem a régiók önálló tervezési gyakorlatán, hanem az állammal való kollaboratív tervezésen volt. Az állam arra használta fel a szerződéseket, hogy saját programjainak megvalósítása felé terelje a régiókat, míg a régió tervei marginálisak maradtak (Douence 1995).

A közös területrendezési és fejlesztési célkitűzések megvalósítására szolgáló tervszerződési rendszer az összes településre és közpolitikai területre kiterjedő egységes rendszerré vált (Balázs 2014).³³ 2003 óta a régió végrehajtó hatalommal, önálló költségvetéssel, teljes jogú önkormányzati státusszal felruházott autonóm területi irányítási szint, ennek ellenére a megye

³¹ A 90-es években a fenntartható fejlődés szempontjait (és nevében a fenntarthatóság kifejezést) integrálva, a regionális fejlesztési terv új jelleget kapott (SRADDT). A regionális tervezési dokumentum nem rendelkezett kötelező érvénnyel, a regionális ágazati tervek elszigeteltsége ezért jellemzően fennmaradt.

³² Az általános hatáskörmegosztás (kompetencia-blokkok) elve alapján minden egyes területi szint teljes autonómiát élvezett a hatáskörébe utalt feladatok ellátása terén. A régió kompetenciákat kapott a tervezés, területfejlesztés, gazdasági beavatkozások (segélyek, regionális fejlesztési társaságokban való részvétel), középfokú oktatás, szakmai képzés, kutatás és a kultúra (többéves tervek, múzeumok és levéltárak, regionális pólusok) területén. A decentralizációs törvények a mezoszintek önálló gazdaságfejlesztési akcióit is támogatták.

³³ A szerződéses viszonyok a nyolcvanas évektől a régió-állam tervszerződésekben, a várospolitikában, 2001 és 2006 között a városi szerződésekben (*contrats de ville*) intézményesültek, amelyek 2007 és 2014 között társadalmi kohéziós városi szerződés (*contrat urbain de cohésion sociale*) névre kereszteltek át.

súlyát továbbra sem tudta felülmúlni. A decentralizációs politika irányítása, kezdeményezése és levezénylése egészen a közelmúltig állami kézben maradt, paradox módon a politikai hatalom centralizált módon decentralizált (ez abban is kitűnt, hogy az állam a gazdaságfejlesztés koordinációjával bízta meg a régiókat, a felelősség átruházása nélkül). Egyes vélekedések szerint az „újonnan jött” területi irányítási szintek voltak a decentralizáció vesztesei, míg az archaikusnak minősített megyei szint szerepe tovább erősödött.

A policentrikus nemzeti tér: tájegységek, élet-és foglalkoztatási körzetek

Európában a 80-as évektől a kohézió mellett a versenypolitika (a regionális politika rovására) egyre hangsúlyosabb szerepet kapott. A kohéziós célok teljesítésére a területi egyenlőtlenségek csökkentésének a keynesiánus redisztributív logikánál hatékonyabb módszereit (mobilitás, versenyképesség) szorgalmazták. A 2000-es évek közepétől a társadalmi kohézió, a fenntartható fejlődés és a versenyképesség már együtt szerepelt az EU területfejlesztési céljai között (ld. Európai Területi Fejlődés Perspektívái).

A kirívó területi és társadalmi egyenlőtlenségekkel járó hipercentralizáció taszító scenáriójával szemben a *DATAR* az ESDP nyomán a policentrikus térstruktúra 2020-ra vonatkozó vonzó jövőképét vázolta fel. A policentrikus városhálózat terve a *France 2020* stratégiában (Guigou 2000) szerepelt elsőként.

A Stratégia az ország területének 2020-as állapotát négy lehetséges scenárióban jeleníti meg:

1. *Szétszórt szigetvilág.* A gazdag régiók és a ország többi térsége közti növekvő szakadékkal, Lille, Strasbourg, Lyon, Marseille, Toulouse, Bordeaux, Nantes körül európai orientációjú regionális hálózatok kiépülésével számol.
2. *Újjáéledő centralizmus.* Az állam megőrzi domináns hatalmi szerepét a szubszidiaritás elvének tiszteletben tartásával. A helyi fejlesztésekben a központi akarat érvényesül, regionális együttműködések vagy hálózatok nem működnek.
3. *Differenciált lokalitás.* Az állam lemond mindenfajta voluntarista kezdeményezési jogról. Az atomizálódott szubnacionális szintek rivalizálásában az állam a döntőbíró szerepét tölti be, a szegény régiók végleg leszakadnak.
4. *Hálózatos policentrizmus.* Az európai területi kormányzáshoz leginkább illeszkedő scenárióban a vezető nagyvárosok integrálják a regionális vagy helyi projektek köré szerveződő egyre inkább differenciálódó térségeket. Interregionális és policentrikus városrendszerek formálódnak. Északon Lille, keleten Strasbourg, Metz, Nancy, Dijon, dél-

keleten Lyon és Marseille integrálná Clermont-Ferrand, Bordeaux városokat, nyugaton Poitiers, a Párizsi-medence Mont-Saint-Michel-től Tours, Montluçon, Le Creusot, Reims és az Ardennek vidékét vonná maga köré. Hézagok továbbra is fennmaradnak a távoli perifériák, a vidéki vagy hegyvidéki régiók esetében.

A kívánatos policentrikus scenárió megvalósulása a hagyományos adminisztratív struktúra mélyreható reformját feltételezi. Ennek kifejtésével bővebben foglalkozik a *DATAR*. A kedvező folyamatokat feltételezve a 21. századi területi reformok hatására megszűnik a szélsőséges települési fragmentáció és a hagyományos területi adminisztratív struktúrára nagy kiterjedésű, koherens téregységek szerveződnek (településtársulások, *tájegységek*). A projektterületek közötti együttműködések lapos, hálózatos logika mentén valósulnak meg, az interregionális együttműködések a *településközi társulások rendszerére* épülnek. A megélt tereket reprezentáló valós demográfiai, társadalmi, kulturális, ökológiai, földrajzi és gazdasági viszonyokat leképező (életkörzetekre/munkahelyi vonzáskörzetekre osztható) tájegységek fontos szerepet játszanak a helyi termelési rendszerek és kisvállalkozói hálózatok dinamikus fejlődésében is. Az állam a területi szerződések rendszerén keresztül felügyeli a szolgáltatások megfelelő minőségét és sikeresen végrehajtja a közpolitika modernizációját (iskolák, posta, kórházak, egészségügy...). Ez utóbbit a községek szintjén nem, csak a mindennapi, megélt terekkel szinkronban levő 3800 életkörzet és 350 munkahelyi vonzáskörzet szintjén lehet megvalósítani. A dinamikusan fejlődő urbánus pólusok alkotta versenyképes városhálózat nagyobb, egymáshoz a szolidaritás szálaival kapcsolódó területi egységekbe integrálódik. A szolidaritási kapcsolatok újraélesztését szolgáló, tájegységekre és agglomerációkra épülő területi struktúra koherens fejlődését a különböző stratégiai területi tervezési dokumentumok – kollektív közszolgáltatási tervek, területrendezési irányító alaptervek, fenntartható fejlődési és rendezési regionális alapterv, stb. – megfogalmazott céljai biztosítják. A kompetenciák és az infrastruktúra megosztására épülnek az egy vonzáskörzetbe tartozó agglomerációk kapcsolatai. A nagy népességkoncentrációkból álló multipoláris tér kedvező az egy vonzáskörzetbe tartozó szubregionális kapcsolatok kialakulása szempontjából. A területek közötti hálózatos kapcsolatok a tradicionális hierarchiák és adminisztratív lehatárolások fölötti szuperstruktúrát alkotnak, és a vonzáskörzetek szintjén keletkező hozzáadott érték hozzájárul a térségi gazdaságok redinamizációjához a hajszáleres közlekedési rendszer kiépülésén keresztül. Az európaival kompatibilis hálózatos településstruktúra az új európai modell legitimitását is erősíti. A scenárió az urbanizáció és az ahhoz kapcsolódó jelenségek erősödésével számol (városi szétterülés, városok közötti horizontális partnerkapcsolatok, a városmag átalakulása, várostérségek dinamikus fejlődése a sűrűn lakott térségekben).

A DATAR által felvázolt, a vidéki és a városi világ integrációjára épülő hálózatos policentrikus scenárió a decentralizáció egalitárius vonulatába illeszkedett, csakúgy, mint a kilencvenes évek területfejlesztési törvényei. A Charles Pasqua belügyminiszterről nevezett *Pasqua-törvény* (1995) intézményesítette a tájegységeket (*pays*), a Dominique Voynet miniszterről nevezett *Voynet-törvény* (1999) – amely rendelkezett a településtársulások területén szabadon létrehozható fejlesztési tanácsok felállításáról, és bevezette a kollektív közszolgáltatási terveket (*SSC*) – a participatív demokrácia és fenntartható területi fejlődés alapjainak lerakását célozta. Új tervdokumentumok kerültek bevezetésre: a Fenntartható Fejlődés és Rendezés Regionális Alapterv (*SRADDT*), az 1995-ös Nemzeti Területfejlesztési és Rendezési Terv helyett 9 Kollektív Közszolgáltatási Terv, és a Területi Rendezési Irányító Alaptervek (*DTA*). A Pasqua-törvény prioritásként kezeli a nemzeti kohézió, a méltányos társadalmi rend helyreállítását, valamint a határok megnyílásából fakadó lehetőségek kiaknázását. A 68. cikkely szerint a területfejlesztési politika célja a forrás-ellátottság, a javak és terhek terén látványos eltéréseket mutató helyi és regionális önkormányzatok közti szakadék mérséklése. A törvény a gyéren lakott és alacsonyfokon intézményesült *tájegységeket* kiemelten kezelt tervezési projektternek tekintette. A kistájak lehatárolásának célja nem annyira az emberek által észlelt, elképzelt, koncepcionált, hanem a mindennapi gyakorlataik során *megélt* terekkel (*espace vécu*)³⁴ koherens, társadalmi, gazdasági, földrajzi és kulturális szempontból is homogénebb téregységek kialakítása volt.

Az elnevezés több tekintetben sem volt tisztázott, egyes dokumentumok a “tájegység” helyett “tervezési-fejlesztési övezetként” említik őket, jelezve, hogy ez utóbbi jobban leképezi gazdasági, képzési, fejlesztési és társadalmi beilleszkedési funkcióik primátusát. A foglalkoztatási vonzáskörzetekre és életkörzetekre épülő táj-egységek az elavultnak tekintett (megyei, járási) adminisztratív lehatárolásokhoz képest innovatív megoldásnak számítottak. A korábbi gyakorlatokkal ellentétben, a *pays*-k határait nem törvényileg szabták meg, a helyi

³⁴ A földrajztudós A. Frémont a hetvenes években a régióról már mint „megélt térről” értekezett („La région: espace vécu”), szembeállítva azt az ipari forradalom által termelt „elidegenedett terek” fogalmával, kiélezve az egyén és a mindennapos gyakorlatait képező terek fokozódó disszociációját. A megélt térnek az egyén észlelése és gyakorlatai során történő újbóli kisajátításával visszaállítható az ember és a tér korábban jellemző harmonikus kapcsolata. Frémont a régiót tartja a megélt tér legalkalmasabb szintjének, mivel az egyén közvetlen gyakorlatait reprezentáló mikroterek és az absztrakt, elképzelt, távoli terek közötti köztes teret képez. A régió objektív, adott, értéksemleges voltának posztulálása helyett a hangsúlyt annak megélt, észlelt, értéktelített jellegére helyezi.

szintek feladata volt azok megállapítása³⁵. A vidéki és városi térségek egységét, a gazdasági-társadalmi érdekközösséget voltak hivatottak felmutatni.

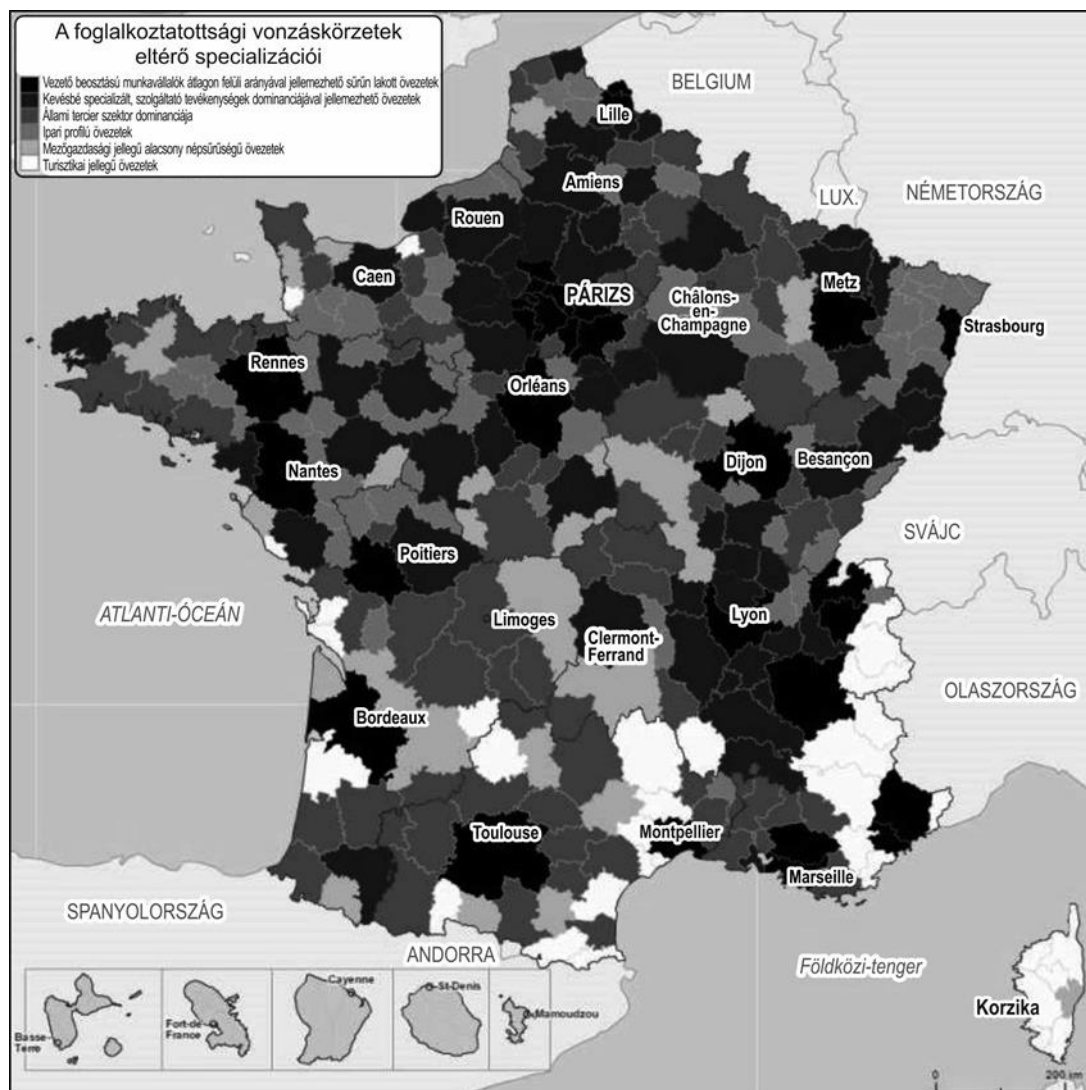
Az európai folyamatok (egységes gazdasági tér konstrukciója), a decentralizációs és területfejlesztési politika együttes hatására a településközi társulások váltak a figyelem középpontjává. Az 1990-es évek területfejlesztési törvényei óta nagyságrendileg növekedtek az adókivetési joggal rendelkező *EPCI*-k (közintézmények települési együttműködései). 2000-ben még csak 1681, 2016-ban 2026 *EPCI*-t számláltak. Saját térségükben a társadalmi kohézióval kapcsolatos feladatok ellátásáért, a versenyképesség és kohéziós politikák összehangolásáért felelnek. Körvonalazódni látszott egy önmaga által definiált működési elvekkel, politikai legitimitással és hatalommal felruházott új adminisztratív szint kialakulása.

Az 1999-es *Chevènement-törvény* tisztázta a településközi együttműködések kérdéseit, létrehozta a társulások négy típusát (vidéki településtársulások; közepes méretű agglomerációs társulások; 500 ezer fő feletti agglomerációs társulások; szakszervezetek sajátos településközi szervezetei) és kiemelt kompetenciákat juttatott a saját adóbevétellel rendelkező agglomerációs közösségek számára (iparűzési adó). E törvény a közigazgatási-területi struktúra ésszerűsítése érdekében született és az *ésszerűsített decentralizáció* vonulatába illeszkedett (Rangeon 2000). Annak ellenére, hogy a csatlakozás nem volt kötelező előírás a települések számára és a települési önállóság elvesztése iránti félelem miatt a szuprakommunális társulások létrehozása sem volt megengedett, a jogalkotó az önkéntes agglomerációs szerződések rendszerével próbált egyensúlyt teremteni a túlzott kampanilizmus és a republikánus aterritoriális közérdek érvényesítése között. Az állam a kollektív közszolgáltatási tervek bevezetésével biztosította a közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést, a további jelentős területek közti forrástranszfer útján pedig a területi kiegyenlítődés céljának teljesülését.

A *decentralizáció köztes szakaszában* (2000-2010) fennmaradt a közpolitika ágazati szétaprózottsága, a közpolitika territorializációja a feladatok megfelelő szintre való delegálásával alapvető célját, az egyes szintek funkcionális specializációját nem tudta megszüntetni. A közpolitika territorializációját kifejező *egy térség–egy projekt–egy szerződés* elv (Epstein 2005) a különböző területi szintek és az állam szerződéseinek egyenlő státuszát sugallta. Minden térségnek egyenlő jogában állt az állammal szerződni, de azt elmulasztották kiemelni, hogy nem minden szerződés egyenlő. A törvények téves alapvetése volt az ország jóléte és a helyi fejlesztések közti ekvivalencia (Estèbe 2015), amelyből logikusan adódott, hogy a fejlesztési forrásokat a térségek közti esélyegyenlőség figyelembevételével kell elosztani.

³⁵ www.senat.fr/rap/r10-679/r10-6794.html

2.1. ábra: Foglalkoztatottsági vonzaskörzet típusok

Forrás: Observatoire des Territoires.

A 90-es években az *INSEE* újfajta, a napi ingázásokat figyelembevevő, a mai gazdasági folyamatokkal összhangban álló területi lehatárolása szerint a tíz legnagyobb agglomerációban (*aire urbaine*) koncentrálódik a népesség 1/3 része. A városi vagy nagyvárosi térség (*aire urbaine/grande aire urbaine*) olyan funkcionális egység, amely a tízezer foglalkoztatott meghaladó központi városi pólusból és a határos települések összefüggő csoportjából áll, ahol a lakosság minimum 40%-a a központi városban vagy a vonzaskörzetébe tartozó települések valamelyikében dolgozik. A legkisebb, városi településnek minősülő kategória a 2000 fő alatti lakosságú *unité urbaine*. E lehatárolás szerint a francia népesség 80%-a városokban lakik.

A nemzeti tér felosztásának funkcionális szemléletmódját tükrözte a területi gazdasági specializációkat megjelenítő foglalkoztatási övezetek lehatárolása is. Az *INSEE* a nagyobb transzparencia érdekében az ország területét foglalkoztatási vonzáskörzetekre (*zone d'emploi*)³⁶ osztotta fel. A tér e lehatárolás értelmében kvázi termelési tényező (Veltz 2005), amely arra szolgál, hogy a vállalkozások fejlődéséhez megfelelő ökoszisztémát nyújtson. Az egy ágazathoz tartozó vagy komplementer tevékenységek térbeli sűrűsödésének hatására javul a helyi innovációs ökoszisztéma termelékenység, amelyhez a termelési tényezők magasabb színvonalra, a specializáltabb munkaerőpiaci övezet jelenléte és a vállalkozások megfelelő infrastrukturális hátterének kialakítása is tovább fokoz (Bellégo – Dortet-Bernadet 2014). A speciális övezetek megfelelő területi keretet nyújtanak a helyi fejlesztési politikáknak, lehetővé teszik a munkaerőpiac alaposabb tanulmányozását, területi diagnosztikák készítését. A vonzáskörzetek irányába áramló jövedelmi mozgások alapján a nemzeti tér két részre oszlik: a globális verseny hatásainak kitett *produktív, neoklasszikus térségekre*, amelyek gazdasági jóléte elsősorban a termelőszféra kínálati oldalának színvonalától függ, valamint a nem-versenyző, alvóvárosi gazdaságra berendezkedett, *keresletfüggő keynesianus térségekre*, amelyeknél a meghatározó elem a lakossági szolgáltatások színvonala (nyugdíjasok jövedelmeire, turizmusra berendezkedett régiók, a szabadidő általános növekedése miatt ezek közül is vannak kiemelkedően fejlettek). A 322 foglalkoztatási vonzáskörzet közül 17 esetében haladja meg a foglalkoztatottak száma a 25 ezer főt (APEC 2015). A legreziliensebb térségeket lefedő 17 övezet a vezető beosztású foglalkoztatottak (*EMS, CFM*³⁷) 58%-át, az összfoglalkoztatottak 44%-át koncentrálna. A legkisebbek a 39, egyenként 5–10 ezer foglalkoztatottat számláló övezetek. Párizs egymaga országos viszonylatban a stratégiai munkahelyek 26%-át koncentrálna. A főváros erőteljes polarizáló hatása régióján belül is érvényesül:

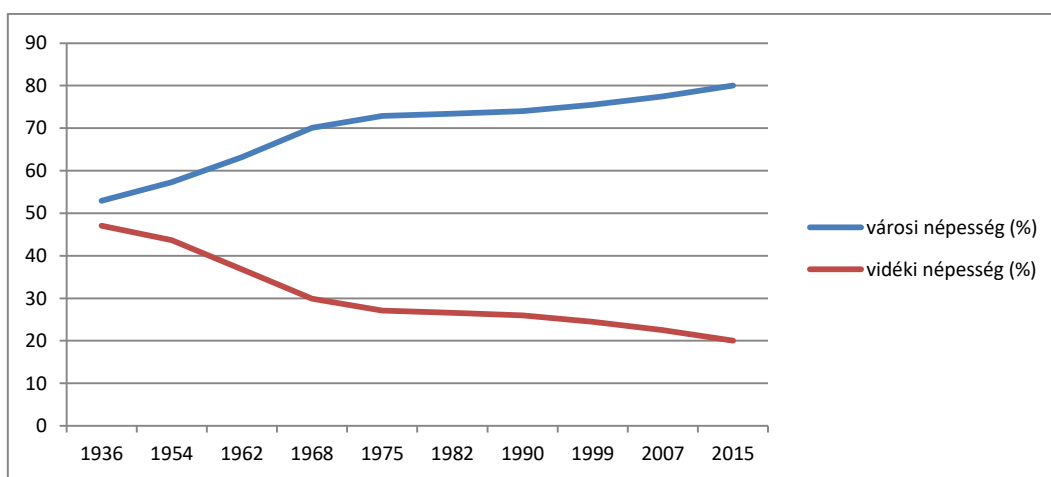
³⁶ Az *INSEE* meghatározásában a foglalkoztatási vonzáskörzetek olyan téregységek, ahol a lakosság aktív rétege él és dolgozik, és a vállalatok és intézmények megtalálják a munkahelykínálatnak megfelelő munkaerőt. Minden vonzáskörzet települések folytonos egységéből épül fel. Lehatárolásukat az otthon–munkahely ingázásról gyűjtött adatok alapján végezték el.

³⁷ A metropoliszokban koncentrálnak az öt kategóriába sorolható – tervezés-kutatás, szellemi szolgáltatások, üzleti kereskedelmi, menedzsment és szabadidős-kulturális jellegű – ún. felsőfokú nagyvárosi funkciók (*EMS*). E térszerkezet alakításában stratégiai jelentőségű kategóriának tulajdonítható 1990–2000 között az összfoglalkoztatotti létszám növekedésének 1/3 része. 2009 óta a statisztikai elemzésekben az *EMS* helyett a nagyvárosi felső-és középvezetők kategóriája (*CFM*) szerepel. A metropoliszok gazdasági jóllétét e kategória foglalkoztatotti struktúráján belüli reprezentáltsága jelzi. A városok közti funkcionális specializáció lényege, hogy a jelentős agglomerációkban koncentrálnak a „front office” funkciók (menedzsment, innováció, kontroll), míg a hagyományos térségekben az alacsony szakképzettséget igénylő „back-office”, (végrehajtási) funkciók.

Párizs Île-de-France stratégiai munkahelyeinek közel 75%-át koncentrálja. A kirívó aránytalanság elfedi a többi foglalkoztatási övezet jelentőségét. Saclay-ban a régió stratégiai munkahelyeinek 10%-a koncentrálódik, ami azt jelenti, hogy e mutató alapján az ország harmadik legfontosabb foglalkoztatási vonzáskörzete.

A ritkán lakott övezetek az ország észak-és délkeleti részein találhatóak, a Nyugati-Pireneusoktól az Ardenneken át a Massif Central³⁸-ig terjedő *diagonale du vide* területén, ahol a népsűrűség messze elmarad a 117 fő/km²-es országos átlagtól, a 30 fő/km²-t sem éri el. Az *üreség átlójának* kialakulásában nagy szerepe volt a metropolizációnak, a 19-20. század folyamán e térséget sújtotta leginkább a népesség elvándorlása. Azokat a dominánsan mezőgazdasági jellegű és alacsony iparosodott megyéket érinti rosszul a népesség-csökkenés, és egyben azok a legkevésbé vonzóak, ahol sem a lakossági szolgáltatások, sem a turizmus nem jelent szignifikáns fejlesztési potenciált. A területfejlesztési politika e kedvezőtlen helyzetű térségeket 1995-ben speciális övezetekbe sorolta (*vidéki revitalizációs zónák*), és számos kedvezményt nyújtott számukra (jövedelmiadó-kedvezmény vagy mentesség), amelyek a 21. századtól megszűntek. A vidéki térségekben akkumulálódnak a legnagyobb hátrányok, amelyek az alapvető szolgáltatások hiányában, az infrastruktúra fejletlenségében és a települési önkormányzatok alulfinanszírozottságában jelentkeznek, ezek nem kizárólag földrajzi enklávé jellegükre, hanem a tudatos társadalmi döntések hatásaira vezethetők vissza.

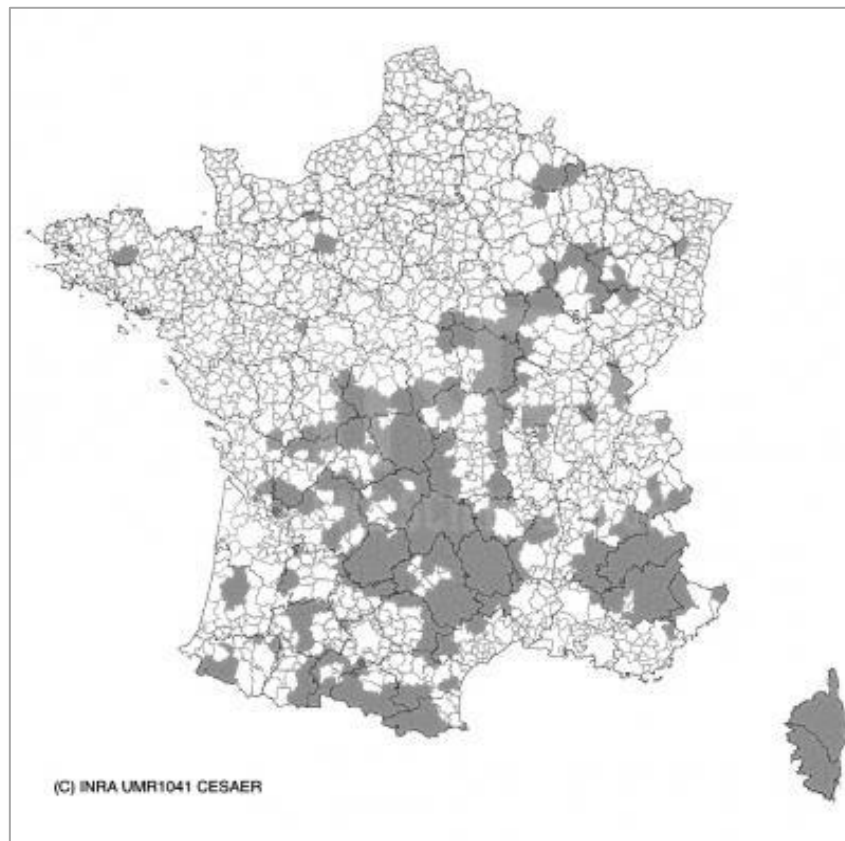
2.2. ábra: A vidéki és a városi népesség változó részaránya (1936-2015)

Forrás: INSEE népszámlálási adatok alapján saját szerk.

³⁸ Hasonlóan az Egyesült Államokbeli Great Plains és az Appalache-hegység vidékével, ahol a rurális övezetek fogalma alatt az 50 ezer fő alatti nem-nagyvárosi területek értendők. A népesség kb. 16%-a él vidéki térségekben és arányuk egyre csökken. (1910-ben még a népesség 72%-a élt rurális övezetekben).

2.3. ábra: Hiperrurális övezetek

Forrás: INRIA

A szolgáltatásokhoz való hozzáférés alapján az *INSEE* felhívja a figyelmet vidéki térségeken belül a népesség 5%-át, a települések 14%-át és az ország területének 26%-át lefedő *kizárólagosan vidéki övezetek* (2.3. ábra) kategóriájára. E térségek pozíciója leginkább a *mindennek mindentől* való távolságával írható le meg, úgymint:

- az emberek egymás közti (alacsony népsűrűség);
- a lakosságnak az alapvető szolgáltatásoktól és a központi pólus funkciót betöltő településektől ;
- a lakosságnak a metropoliszoktól, agglomerációktól, városi pólusoktól, foglalkoztatási övezetektől, felsőoktatási vagy döntési központoktól való távolságával, értve ezalatt a távolság fizikai vetületét, valamint a szimbolikus izoláltságot (elzárt enklávé jelleget).

2.2. A facilitátor állam és a távvezérelt politikák

2.2.1. Területi verseny és távkormányzás: a recentralizáció felé?

A területfejlesztés céljai, prioritásai, legalábbis súlyukat tekintve, nem homogének a politika eltérő korszakaiban. Estèbe (2015) a területfejlesztés első négy évtizedében a tervező állam (1963-73), és a társgyártó (*koproducer*) állam (1973-99) szempontjai voltak uralkodóak. A harmadik, a mai napig tartó szakasz pedig joggal nevezhető a képessé tevő (*facilitátor*) állam korszakának. Más vélemények szerint a területfejlesztési politikának két nagy periódusa van, egy aktív korszaka (1950-1974), amelyet követően a 20. század utolsó negyedétől fokozatos leépülés jellemzi. A szabályozási iskola és a neomarxista irányzatból építkező kritikai tanulmányok összefüggést fedeznek fel a városhálózaton belül a gazdasági folyamatok által indukált (és a politika által felerősített) polarizáció és a területfejlesztési politikák paradigmaváltása között (redisztribúciós logika vs. versenyképesség), amely utóbbit a térbeli keynesianizmusból az offenzív, kínálat-oldali területpolitikák korszakába való átmenetként értelmezik (Brenner 2004).

A területfejlesztési politika személtváltása megjelent a korábbi diskurzusok elvetésében: a területek közti egyenlőség helyett a *méltányosság*, a rendezés helyett a *térségi vonzerő* és *területi versenyképesség*, a keynesiánus szemléletű redisztribúció helyett a schumpeteri logikájú támogatáspolitiká („*csak a legkiválóbbakat támogatjuk*”) képezték a kommunikáció új elemeit. A versenyképességi logika szerint a nagyvárosokba való befektetés az ország elmaradottabb térségeit is dinamizálja (*gőzmozdony-effektus*).

A gyakorlatban a hatékonyság-orientált diskurzusok a következőket eredményezték:

- a fejlesztési források elosztásakor nem az általános igazságosság elvének érvényesülése, hanem a húzóágazatokra és kisszámú pólusra való fókusz volt jellemző;
- a területi verseny a nemzeti versenyképesség alapvető komponensévé vált;
- az állami szerepvállalás lecsökkent a területi kohézió biztosításában, amely a decentralizáció kontextusában a megyékre és a régiókra hárul (Estèbe 2014)
- a nemzetgazdasági növekedés fókuszába a termelékenységét és az innovációs teljesítményt javító beruházások kerültek, amelyeket a területfejlesztési politika a húzóágazatok kutatásaiba és a humán tőkébe való beruházásokon keresztül ösztönöz.

A politikai körökben is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a republikánus egyenlőség biztosítása túlzottan költséges, a borúlátók a tervszerződéses rendszert null összegű játékhoz hasonlították. A versenyképességet mérő nemzetközi ranglistákon való alulteljesítés is kétségbe vonta a redisztribúciós politika létjogosultságát. A 2000-es évek közepétől a területi autonómiára épülő konszenzusos területfejlesztés az európai hegemon diskurzus hatására ideológiai alapon is megkérdőjeleződött: a Lisszaboni csúcson az EU vezetői elhatározták, hogy Európa 2010-ig a világ legversenyképesebb és a legdinamikusabban fejlődő tudásgazdasága lesz (GDP 3%-át költik kutatásokra). Az EU ezzel hivatalosan is elismerte, hogy az innovációra építi a növekedést, a munkahelyteremtést és a társadalmi célok teljesülését.

“Az elmúlt húsz év során beköszöntött a versenyképesség korszaka, a gazdasági folyamatok globalizálódásával szoros összefüggésben. A verseny fogalma már nem egy bizonyos piaci formáció jelölésére szolgál (oligopolisztikus vagy monopolisztikus piactól elkülöníthető versenypiac). A versenyképesség ma nem egy adott célnak alárendelt eszköz, hanem univerzális hitvallás, ideológia rangjára emelkedett”(Lisszaboni Csoport 1995, 12).

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a tervezési szinteken felfelé haladva egyre nagyobb hangsúlyt kap a gazdasági és versenyképességi fókusz. A policentrikus fejlődés víziójában (a magtérsegek miatt létrejövő centrum-periféria viszonyok alternatívájaként a perifériákon dinamikusán fejlődő *növekedési központok* létrehozása) szereplő kohéziós cél is elsősorban az EU globális versenyképességének növekedését szolgálja. Az alapgondolat szerint a magasabb szintek (EU) kiegyenlített és harmonikus fejlődése az alacsonyabb szintek (régiók) versenyképességén (kiegyenlítetlenségén, versenyeztetésén) nyugszik. A policentrikusság kontinentális szinten értelmezendő, ahol a rendszert alkotó városok, várostérségek megannyi csomópontként funkcionálnak. Az európai policentrikus településhálózat az alacsonyabb szintű egységek (régiók, városok) kiegyensúlyozott fejlődéséhez is hozzájárul, de ennél is fontosabb, hogy Európának a világ fejlett gazdasági térségeivel való speciális versenyelőnyét biztosítja (CEC 1999). Bár a policentrikus fejlődés elve alkalmazható a nemzeti, regionális és helyi szintekre is, az ESDP dokumentumaiban felsorakoztatott érvek alapján csupán másodlagos jelentőségűnek tűnik (Nordregio 2003-as jelentése).

A DATAR Stratégiai Bizottságának a területfejlesztési politika paradigmaváltásáról szóló jelentése (2003) a régiók és nagyvárosok európai láthatóságának növelésére és a versenyképességi pólusok erősítésére tett javaslatot. A jelentés a DATAR fő funkciójának az előrejelzést és az értékelést jelölte meg (DATAR 2003, 20-21), az állam (amely egyike a területfejlesztésben érdekelt szereplőknek) feladata, hogy örködjön a különböző területi szintek akcióinak koherenciája fölött. A jelentés javaslatot tesz a területfejlesztési politika és

az önkormányzati adminisztráció integrációja érdekében egy *Területekért Felelős Minisztérium* felállítására, amely az állami hatáskörben lévő és több minisztériumhoz tartozó feladatköröket koncentrálná, és egyúttal az önkormányzatok kizárólagos tárgyalópartnere lenne.³⁹

A jelentés hangsúlyozza, hogy *“a francia területek (bármely típusának) jövőjét döntő mértékben a kontinensen zajló folyamatok határozzák meg, a területfejlesztés számára fontos, hogy túllépve a Hexagon keretein, Franciaország kontinentális és Európa globális pozícióját erősítse. Ez alapvető szemléletváltást sürget a francia területfejlesztési politika részéről, amely egyesek szemében ma is a vidék és a főváros közötti zéró összegű játszma. A konkrét beavatkozásoknak két szintre kell fókuszálniuk: Franciaországra, hogy a területi (helyi, regionális, nemzeti) stratégiák európai dimenziót öltsenek, és a szupranacionális szintre, hogy a területfejlesztési politika a közösségi intézmények szemében nagyobb legitimitásra találjon.”* (13. o)

A jelentés szerint a szelektív támogatásokat a decentralizált működés jelentős költségterhei is indokolják: *“az állam strukturális beavatkozásainak a stratégiai jelentőségű területeket kell megcélózniuk, hogy csak azok a térségek részesüljenek támogatásban, amelyek a legnagyobb hozzáadott értéket termelik.”* (54.o.)

A szupranacionális szint és a mezoszint egymásra utaltsága a lisszaboni célkitűzéseknél a legszembetűnőbb: *“Az EU gazdasági potenciáljának elérése megköveteli, hogy a területén található összes régió erőfeszítéseket tegyen a növekedés irányába... A régiók versenyképességi potenciáljának megerősítése és az emberi kapacitások kibontakoztatásának elősegítése javítja az Európai Unió gazdaságának növekedési potenciálját – minden állampolgára közös javára”* (A Bizottság 2004-es jelentése...).

Míg a területek közti szolidaritásra épülő korábbi gyakorlat a termelő tevékenységek és a közszolgáltatások nemzeti térben való arányos elosztására épült, a legfejlettebb centrumok kiemelt fejlesztése a Lisszaboni versenyképességi célkitűzésekkel mutat összhangot. A schumpeteri szemléletű támogatáspolitikai hangsúlyt egyértelműen az erőforrásokban gazdag, innovációs tevékenységekben és javakban élen járó régiókra helyezi. A területfejlesztés elméletileg nem sajátíthatná el ezt a gondolkodást, mivel eredendően összeegyeztethetetlen a neoliberális gazdaságfilozófia alapelveivel (tőke és munkaerő korlátlanul szabad áramlása, térségek közötti gazdaság). Filozófiája deklaráltan az emberi közösségek és a millió hosszú távú kapcsolatára épít. Mivel a versenyképesség nemzeti és szupranacionális viszonylatban értel-

³⁹ A tervezett területi ügyekért illetékes minisztérium a mai napig nem jöhetett létre, a területfejlesztés időközben több minisztériumhoz vándorolt, 2012-16 között pl. a Területek Egyenlőségéért és a Lakásügyért Felelős Minisztériumhoz tartozott, 2016-tól pedig a Területfejlesztésért, Vidékfejlesztési és Önkormányzatokért Felelős Minisztériumhoz.

mezendő fogalom, lesznek nyertes és vesztes régiók: a globális verseny kontextusában egy régió elmaradottsága csupán az elégtelen gazdasági erőfeszítéseinek „jutalma”. A mai nyelvre lefordítva, nincsenek megpecsételt sorsú térségek, csupán projekthiányos térségek.

A területfejlesztés első korszakában expliciten elhatárolódott a térségek pluralitásának feltételezésétől, és nem is operált a „területek” (*territoires*) kifejezéssel. Erre csupán a területfejlesztés versenyképességi fordulatától kerülhet sor. A területek differenciáltságát kifejezendő, a DATAR 2006-tól *Kormányközi Küldöttség a Területek Fejlesztéséért és Versenyképességéért (DIACT)* néven folytatta tevékenységét. A névváltoztatás érzékelteti, hogy míg korábban a DATAR a teljes *nemzeti tér* fejlődésének előmozdításában gondolkodott, beleértve a gazdasági válság sújtotta övezeteket is, addig a *DIACT* az európai és a globális térben versenyképes pólusokra összpontosít. Az egységes és oszthatatlan nemzetállam ideáját reprezentáló *territoire* helyett a girondista, sokféle és egyedi sajátosságokkal jellemezhető térségekre utaló *territoires* kifejezés beemelése az intézmény nevébe is a területfejlesztési paradigmaváltást hivatott megjeleníteni. Ez azt az üzenetet közvetítette a térségek felé, hogy az állam minden térséget saját fejlődési pályájának, saját (látens) erőforrásainak felkutatására ösztönöz.

A paradigmaváltás ellenére 2009-ben a *DIACT* újból *DATAR* néven folytatta működését, ezúttal viszont a *regionális vonzerő* épült be az intézmény nevébe. A *DATAR* közreműködött a minisztériumközi területi tervezési és fejlesztési bizottságok előkészítésében (*CIADT*), ahol a főbb területfejlesztési döntések születnek. Feladatai között szerepelt a területi kohézió fenntartása és a területfejlesztési támogatások kezelése, amelyet sok kritika ér (csekély összegű, nem hatékony). A *DATAR* az állammal közösen dolgozta ki a térségek vonzerejének növelésére irányuló országos stratégiákat (*pólus program*), továbbra is támogatta a szerkezetváltozási gondokkal küzdő régiókat, a vidéki, tengerparti és hegyvidéki térségek fenntartható fejlesztését, részt vett a helyi önkormányzatok és az állam közti szerződéses viszonyok koordinálásában, az európai társadalmi és területi kohéziós politika végrehajtásában, a közpolitika modernizációjában. 2012-ben 2040-re vonatkozó nyitott jövőképeket dolgozott ki, amelyek újdonsága, hogy a térségek és a területi szereplők hálózatai is lehetőséget kaptak saját prioritásaik megfogalmazására (az állammal közreműködésben) (Viguerie 2013).

2013-ban az újjászerveződött *DATAR* beépült a Területi Egyenlőségért Felelős Főbizottság szervezetébe (*CGET*). A miniszterelnök alá tartozó *CGET* a *DATAR*, a Városfejlesztésért és Társadalmi Fejlesztésért Felelős Főtitikárság (*SGCIV*) és a Társadalmi Kohézióért és Esélyegyenlőségért Felelős Nemzeti Ügynökség (*ACSE*) utódja. Feladata a kiegyenlítési orientációjú területpolitika kidolgozása és végrehajtása, minisztériumközi szintű nyomon követése és koordinációja. A helyi önkormányzatokkal, regionális és megyei prefektusokkal szorosan

együttműködve transzverzális szemléletű ágazatközi projekteket hajt végre (pl. közszolgáltatásokhoz való hozzáférés, térségek támogatása a változásokhoz való adaptációs képességük, saját kapacitásaik fejlesztésében, és az ökológiai átmenet, várospolitikai, fenntartható munkahelyek létrehozása területén). A *CGET* felügyeli az egyes területi irányítási szintek szerződéseiben (*régió-állam tervszerződések, városi szerződések*) foglalt projektek összhangját. Felel a *Várospolitikai Reformjáról Szóló Törvény*⁴⁰ által előirányzott reformok végrehajtásáért is. Koordinálja az 2014–20-as állam-régió tervszerződések (*CPER*) előkészítését és megvalósítását, a Strukturális Alapok végrehajtását, valamint felügyeli a partnerségi megállapodást⁴¹. A Főbizottság missziói közé tartozik a térségek számára a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés garantálása, a munkahelyek területi eloszlásában és a lakosság életminőségében megfigyelhető egyenlőtlenségek felszámolása, a régiók támogatása specifikus adottságaiknak és társadalmi-gazdasági dinamizmusuknak megfelelő fejlődési potenciáljaik konstrikciójában. A regionális kiegyenlítő politika kidolgozását a participatív szemlélet uralja és fontos szerep jut az önálló kezdeményezéseknek. A folyamat a dekoncentrált államigazgatási rendszert felváltó területi kormányzás kiépítésének jegyében zajlik. A területi szintek és a helyi lakosság kollaboratív projektjeinek kidolgozása kiterjedt partnerségi kapcsolatokra épül (közszolgáltató szektor, helyi önkormányzatok, közösségi hálózatok, szakértők és a lakossági szféra). A Regionális Egyenlőségért Felelős Nemzeti Tanács (*CNET*) az állam és a régiók közötti párbeszéd intézményes keretét szolgál, emellett javaslattevő funkcióval rendelkezik a regionális politika főbb orientációinak kijelölésében és végrehajtásában.

A területpolitika finanszírozási eszközei közül a szűkebb értelemben vett területfejlesztési célú központi forrásokat a 112. számú „területfejlesztési politika megvalósítására és koordinációjára szolgáló költségvetési irányzat” integrálja. 2016-ban az alábbi fő részekből állt:

- 1) gazdasági vonzerő és területi versenyképesség
 - a) klaszterképződés támogatása (pólusok, klaszterek)
 - b) ipari tevékenységek és vállalatok dekoncentrációjának támogatása
- 2) a térségi szolidaritás és kiegyenlített regionális fejlődés
- 3) előrejelzések, scenáriók készítése

Az (1) körébe tartozó akciók a források 40,4%-át koncentrálnak. Az *a*) alá tartozik az 1995-ben létrehozott nemzeti területfejlesztési alap (*FNADT*), amely a területfejlesztési politika

⁴⁰ Loi de programmation pour la ville et la cohésion urbaine.

⁴¹ cget.gouv.fr, ec.europa.eu

legfőbb eszköze, a források 80%-át koncentrálna. Az állam ezen az alapon keresztül támogatja a versenyképességi pólusokat, 2016-ban a *FNADT* 2,9 millió eurót különített el e célra.

A *b*) alá tartozik az 1982-ben alapított *PAT* (területfejlesztési támogatás), amely a területfejlesztési prioritási övezetekben⁴² a munkahelyteremtő beruházások (főként KKV-k) támogatására szolgál. A 2015-ös költségvetési előirányzat összege 29,6 millió euró volt.

A 2) program céljaira a források 39,4%-át különítették el. 2007 óta folyamatosan veszt jelentőségéből a 112. számú tétel: az akkori 400 millió euró előirányzott támogatások összege azóta 33%-kal csökkent. Az állam területpolitikai célokra elkülönített költségvetési előirányzatai továbbá a 162. „állam közvetlen területi beavatkozásai alá tartozó programokat” c. tétel, valamint a 147. „várospolitikai körébe tartozó elkülönített források” c. tétel⁴³.

Az 1995-ös területfejlesztési törvényekben a régiók számára előírt *Fenntartható Fejlődés és Rendezés Regionális Alaptervek (SRADDT)* még utaltak a létesítmények, közlekedési infrastruktúra és a közhasznú szolgáltatások kiegyenlített regionális eloszlására, prioritásként kezelték a hátrányos helyzetű térségekben a közszolgáltatások működtetését és a beruházásokat és munkahelyeket generáló gazdasági projektek végrehajtását, a 2014-es előirányzott *SRADDT* viszont csak annyit ígér, hogy figyelembe veszi a beruházásokat és a munkahelyeket teremtő nagy létesítmények, infrastrukturális beruházások és gazdasági tevékenységek telepítésére vonatkozó projekteket. A területi kiegyenlítődésként célja nem szerepel az új verzióban, míg a korábbi *SRADDT* a városi, városkörnyéki és vidéki övezetek harmonikus fejlődésére és a lepusztult térségek rehabilitációjára vonatkozó célokra koncentrált (Alexandre et al 2014).

A 2007-2013-as tervezési ciklus alatt az állam és a régió közös tervezési dokumentuma nevet változtatott, Állam-Régió Projektszerződésnént (*CPER*) élt tovább 2014-ig, amikor ismét visszakapta a régió nevet. Tartalma a területi vonzerő és versenyképesség, a fenntartható fejlődés, a társadalmi és területi kohézió kérdéseire korlátozódott. A regionális projektek külső támogathatósági feltétele 2007 óta a Lisszaboni és a Göteborgi Stratégia céljaival való összhangjuk. A területi verseny és a projektszemlélet ellentmondásos jelenségek a területfejlesztési politika és a területek egyenlősége szempontjából. A tekintetben konszenzus van, hogy a decentralizáció előtt egy ún. keresztiszabályozási rendszer volt érvényben, amelyben a helyi politikusok lehetőséget kaptak az állami hivatalnokokkal és vezető politikusokkal való tárgyalásos viszonyok kialakítására, ezúton próbálva a nemzeti szintű szabályozást a helyi érdekekhez igazítani. A decentralizációs törvények óta azonban a politikák egyre inkább köz-

⁴² Ahol a vállalkozásteremtési ráta jóval alacsonyabb az országos átlagnál (-20-60%)

⁴³ 2016 óta a 112 tétel alatt elkülönített források az állam-metropoliszok szerződéseit is integrálják.

ponti vezérlésűek lettek. A 80-as éveket meghatározó szerződéses politikák (állam-régió ke-retszerződésai, vidéki szerződések, agglomerációs szerződések) helyébe *top-down szemléletű, távvezérelt politikaalkotás*, a projektek versenyeztetésén és a fokozódó szelektivitáson alapuló *new public management* szemlélet lépett. A térségek versenyeztetése három szinten nyilvánul meg: a külső vezérlésben (ügynökségek), a fokozott szelektivitásban (pályáztatás) és a külső monitoringban (jelentések készítése). A régióknak maguknak kell elkészíteniük a globális gazdaságba való integrációt elősegítő projektjeiket. Az állam aszimmetrikus pozícióját jelzi, hogy felfüggesztette a tárgyalásos viszonyokat a helyi közösségek által definiált prioritások, célok kialakításában (ahogyan azt korábban az *állam-régió tervszerződések* keretében tette), az állam-régió *projektek* kivitelezését szigorú nemzeti kritériumok szabályozzák és kevesebb lehetőség nyílhat a helyi szintek igényeinek megfelelően alakítani őket. Az állam ezzel azt juttatta kifejezésre, hogy inkább facilitátora mintsem fő szervezője a területi folyamatoknak. A helyi szereplők egyre inkább felismerik, hogy térségük sorsa fölött saját maguk rendelkeznek. Míg hagyományosan kizárólag az állam felügyelte a területi kohéziós szempontok érvényesülését, a 2000-es évektől koncipiált politikáknál a helyi szintek feladata lett a térségi kohézió, az ágazati politikák közti koordináció biztosítása, a versenyképességi és környezetvédelmi célok teljesítése is. A helyi önkormányzatok fiskális autonómiájának hiánya és a szűkös költségvetésük miatt mozgásterük a területek versenyeztetése által fémjelzett tervezési periódusban jelentősen beszűkül: ha egy adott projektet végre akarnak hajtani, vagy alkalmazkodnak a nemzeti ügynökségek szabta feltételekhez, vagy lemondanak annak megvalósításáról. Egy olyan térség, amelynek a projektjét nem támogatja az adott ügynökség, elméletileg nem fordulhat más finanszírozási alternatívához, kénytelen saját forrásaira hagyatkozni. A központi forrásokhoz való hozzáférést nem a projekt térségi relevanciája, hanem a nemzeti ügynökségek centralizált, a helyi adottságokat negligáló, a nemzeti tér egészére érvényes és sok esetben képlékeny kritériumok alapján történő elbírálása. A projekteknek a lehető legjobban igazodniuk kell a finanszírozó igényeihez. A pályázati úton történő versenyeztetés egyértelműen a végrehajtás recentralizációja felé tolja el a hangsúlyt.

A régió-állam tervszerződéseit felváltó *projekt-logika* fokozatosan kiterjedt a nagyvárosi együttműködések, a városfelújítási programok, a vidéki kiválósági pólusok és a versenyképességi pólusok programjaira, amelyek prioritásai illetve támogatható tevékenységei is állami szinten kerülnek meghatározásra. Mindeközben a strukturális alapok menedzsmentje is állami szinten zajlik. A horizontális logika, a transzverzális logika, a kohézió szempontjainak érvényesítése, a szolidaritás, a redisztribúció, a területfejlesztésben érdekelt szereplők közti koordináció az egyoldalú versenyszemlélet mellett hajlamos elsikkadni.

Az elmúlt két évtized során megjelenő *autonóm ügynökségek* új szereplőknek számítanak az állam és a helyi szintek ügyeinek irányításában. Korábban a minisztériumokhoz tartozó vagy egyes ágazatok liberalizációjával kapcsolatos feladatokat látnak el. Közéjük tartozik az energiapiac felügyeletével megbízott *Energiaszabályozási Bizottság*, a *Vasútbiztonsági Közigazgatás*, a *Vasúti Ügyeket Felügyelő Hatóság* (CGDD 2013). A szabályozó ügynökségek mellett más ügynökségek is létrejöttek, pl. a *Városfelújítási Ügynökség*, *ANRU*, *Regionális Egészségügyi Ügynökségek*. A közpolitika modernizációja és a különböző ügynökségek megjelenése az állam regionalizációja felé mutatnak, továbbá arra, hogy állam *a régiót tekinti a stratégiai közpolitikai és egyéb feladatok megszervezésére alkalmas területi egységnek*.

A *régió-állam* *tervszerződések* 2015–2020-ig terjedő hatodik generációja már az új régiók és az állam közös prioritásait tartalmazza. Minden korábbinál nagyobb szerepet kap a kutatás és az innováció, a felsőoktatás, a jövő kulcságazatai, az energetikai váltás és a multimodális közlekedés kérdései. A döntési kompetenciák a korábbiakhoz hasonlóan a regionális prefektusok kezében összpontosulnak, akik a regionális egészségügyi ügynökségek és a környezetvédelmi, területrendezési és lakásügyi regionális igazgatóságok élére kerültek. A recentralizáció két módon valósul meg – az állami ügynökségek által folyósított támogatásokon és a prefektusi rendszeren keresztül. A prefektusok közreműködnek a településközi társulási rendszer reformjában is, ezúton hozzájárulnak a területi struktúra modernizációjáról alkotott állami vízió megvalósításához (CGDD 2013). A recentralizáció eredményeként a szolgáltatások a régiók/szuperrégiók szintjén koncentrálnak.

A projektlogika nyomán kialakuló *táv kormányzás* (Epstein 2005, 2013) rendszere abban áll, hogy az állam visszavonul a területek igazgatásából, a helyi szintekhez utalva a közszolgáltatási feladatok ellátását, a szerződéses rendszeren keresztül pedig folytatja a céljaival harmonizáló projektek támogatását. Epstein szerint a városi területek rehabilitációját koordináló Nemzeti Városfejlesztési Ügynökség 2003-ban történő felállítása a New Public Management elveire épülő távkormányzási modell tipikus példája volt. A közpolitika általános revíziójának gyakorlatával (*RGPP*) az állam fizikai jelenléte nélkül is kifejezésre juttatja, hogy résztvesz a helyi ügyek irányításában. Nem túlzó kijelentés a területfejlesztés inverz gyakorlatának (*désaménagement*) konstatálása (különösen a 2010-től kezdődő területi reformok óta).

Az állam a területi önkormányzatokkal kidolgozott területfejlesztési szerződések (*CDT*) keretében közvetlenül is támogat helyi projekteket, ennek első emblemikus példája az államnak a közelmúltban a *Grand Paris térséggel* létesített területfejlesztési szerződése.

A *Grand Paris* területfejlesztési szerződés tartalmazza a stratégiai fejlesztési térségekre vonatkozó konkrét állami célkitűzéseket, mintegy tizenöt éves időtávra. (Kivételes koncentrá-

cióról van szó: a Grand Paris térség hét millió lakost, azaz Île-de-France lakosainak 60%-át és a teljes népesség 11,2%-át koncentrálja az ország területének 0,15%-án és a régió területének 7%-án.) Naponta közel 1 millió munkavállaló ingázik a térségbe munkavégzés céljából (Davezies 2015). A 2007-ben indított Grand Paris globális projekt célja a metropoliszokkal versenyző várostérség globális versenypozíciójának erősítése. A 2000-es évekre egyértelművé vált, hogy Île-de-France nem a vidéki metropoliszokkal, hanem Európa és a világ fejlett nagyvárosi térségeivel versenyez (New York, London, Tokyo, Shanghai, Hongkong), és az ország egyetlen esélye a globális versenyben⁴⁴. Európában 36, 1 millió fő feletti metropoliszt számálhatunk. Franciaországnak a neoliberális gazdaságfilozófiát tükröző területfejlesztési célok szerint e nagyvárosokhoz hasonlóan versenyképes metropoliszok kialakítására, nem a Párizs kontra vidék *ál-probléma* kezelésére kell helyezni a hangsúlyt. Manesse és Galland (2013) a stratégiai fontosságú térségek és a magukra hagyottak közötti szakadékot növelő Grand Paris projektet a három évtizedes decentralizációt követő sokkoló és explicit recentralizáció megnyilvánulásának tartják. Az offenzív és a vonzerő növelésére irányuló stratégia olyan nemzeti érdeket képviselő városfejlesztési, társadalmi és gazdaságfejlesztési projektet takar, amely Île-de-France stratégiai jelentőségű térségeit, elsősorban Párizst és a párizsi agglomeráció centrumát fogja össze a fővárosi régió fenntartható, szolidáris és munkahelyek teremtését célzó fejlesztése érdekében. A projekt a tervek szerint indirekt módon hozzájárul a társadalmi, területi, fiskális egyensúlytalanságok csökkentéséhez az ország egész területén. A policentrikus fejlődést a szatellit térségben kiemelt gazdasági pólusok létrehozása, a városmag körüli nyolc új pólus repülőterekből és TGV állomásokból álló tömegközlekedési hálózattal való ellátása szolgálja. Jelentős gazdasági növekedés várható Párizs 2030-ig kibővülő metróműködésétől, a 205 km hosszúságú Grand Paris Express kiépülésétől (hosszú távon 70 milliárd € bevétel és 115 000 új munkahely). Az urbanizáció maximális előnyeit kiaknázó beruházás elsőszámú prioritása a munkahelyteremtés. A projekt a leginnovatívabb pólusokat támogatja (Campus Paris Saclay, Evry egészségügyi innovációs pólus, Villages Natures, Port Seine Métropole Ouest, EuropaCity, Eurodisney, Roissy, Orly, Le Bourget repülőterek fejlesztése). A törvénytervezet szövege kiemeli, hogy a gazdasági pólusok jelentik a növekedés motorját. “A klaszterekben a különböző tudományágak és partnerek (kutatók, tervezők, vállalkozások) közti interakciók jelentik az innováció bázisát. A valódi kutatási és tudástermelő terekként funkcionáló pólusok gazdasági, funkcionális és térbeli kapcsolódásai multiplikátor hatásokat

⁴⁴ Nemzetközi viszonylatban hosszabb ideje romló pozíciókat mutat, 2001 és 2013 között a gazdasági növekedés tekintetében kétszeresen elmaradt a világvárosoktól (London, Tokyo, New York, Berlin) (Saint Étienne, 2013).

generálnak. Komplementer jellegű céljaik, jövőorientált gazdasági és technológiai specializációik révén növelik a gazdaság konjunkturális és strukturális sokkokkal szembeni ellenálló-képességét. A pólusok összekapcsolására – amelyet a központi idegrendszerként funkcionáló elsődleges közlekedési hálózat biztosít – épülhet a fejlesztési és területrendezési projekt koherenciája és hatékonysága.” (PL 1961 2009, 5)

A területfejlesztési célok teljesülését garantálja a pólusok helyi önkormányzatok, magán-befektetők, cégek beruházásaira gyakorolt húzóhatása. A területfejlesztési logika szerint az innovációorientált, porteri klaszter formában működő gazdasági pólusok identitásának megkonstruálása jelentősen hozzájárulhat a térségi vonzerő növekedéséhez. A tömegközlekedési hálózat funkciója ezért kettős, egyfelől új fejlesztési potenciált generál a régióban, másrészt hozzájárul a fejlesztési potenciálok feltárásához és maximális kiaknázásához.

A *Société du Grand Paris* kiemeli, hogy a vonzerő növelését célzó stratégia a tudás-és vállalkozói gazdaságba való átmenetet szolgálja, azaz a nagy iparvállalatokra épülő fordista termelési rendszert követő posztfordista termelési mód logikájába illeszkedik, ahol a köz-szféra szerepe arra korlátozódik, hogy elősegítse a nagyvállalatok versenyképességének növekedését, helyi-regionális ökoszisztémába való beágyazódását, az innováció és a vállalkozói szellem kulturális, transzverzális és territoriális jelenségeket takaró *Brown-mozgását*, a vállalkozókat pedig támogassa projektjeik megvalósításában. A területfejlesztésben a gazdasági célok szociális célokkal szembeni primátusa arra utal, hogy az innováció, a verseny és a gazdasági növekedés került a közpolitikák fókuszába (Enright 2013). Enright felhívja a figyelmet arra, hogy a nagyszabású infrastrukturális beruházás nem feltétlenül biztosítja a gazdasági és a társadalmi célok teljesülését. A politikai diskurzusban alkalmazott *mobilizáló mítoszok* szintjén a fejlesztés valóban hozzájárul a térség társadalmi-gazdasági kohéziójához, ellenben az egyéni mobilitáshoz való jog érvényesítésének státuszfüggőségét nem szünteti meg. A technológiai hubként felértékelődő, korábbi külvárosi övezetek újfajta területi egyenlőtlenségeket gerjesztenek, potenciális enklávét alkotva a policentrikus várostérségen belül is.

2.3. A versenyképességi fókuszú politikák

Bevezetés

A 80-as évektől, a csúcsipari kolbertizmus korszakát követően a tervező-fejlesztő, mindenütt jelenlevő állam szerepe átalakult. A korábbiakban jellemző ipar-és támogatáspolitikai eszközök, az állami megrendelések, a nagy nemzeti bajnokok támogatása, a célzott támogatások, az ágazati tervezés, az intervencionizmus és a protekcionizmus az európai folyamatok hatására visszaszorult. Míg a 80-as években az ipari szektor teljesítményének volt tulajdonítható a nemzeti GDP 24%-a, 2010-ben már csak 11,8%-a. A legfőbb értéktermelő ágazat szektorális súlya négy évtized alatt a felére esett vissza – a 70-es évek végén még 22,3%, 2014-ben már csak 11,2% –, az ipari foglalkoztatottak aránya ez idő alatt 23%-ról 10%-ra csökkent (Rignols 2016). Az ágazat térvészése felelős a külkereskedelmi mérleg permanensen romló tendenciájáért is. A negatív jelenségek, a delokalizációk gyakoriságának szaporodása, a munkahelyek drasztikus csökkenése stb. hatására a 2000-es években az iparpolitika visszatérését sürgető jelentések születtek, ami egyben hangsúlyos üzenetet közvetített azok felé, akik a terciarizációra kívánták építeni a gazdaság jövőjét. Amellett, hogy a nemzeti szuverenitás szimbóluma, az ipar fejlődése a biztosítéka a többi, nemtermelő bázis-ra berendezkedő térség gazdasági jóllétének is.

A nagy nemzeti projekteket követően a hangsúly a horizontális, versenyképességi orientációjú politikákra került, a nemzeti innovációs politika a vállalati szféra elégtelen kutatási erőfeszítéseit különböző támogatási intézkedésekkel kívánta a társadalmilag optimális szint felé közelíteni. A területfejlesztési politikához hasonlóan az innovációs politika is felosztható különböző időszakokra. A 2000-es évekig a közvetlen kutatási célú szubvenciók, a vállalatok számára nyújtott innovációs segélyek kapták a főszerepet. A közvetlen támogatások súlya a hidegháborút követően, a hadiipari kiadások lefaragása miatt lecsökkent. Az innovációs politika középső, 2000-2008 közti fázisa során az innovációs ökoszisztémák, a vállalkozói kooperációk támogatására nagyszabású állami programokat hoztak létre (helyi termelési rendszerek, versenyképességi pólus program), amelyek lefolyását az időközben létrehozott állami szervek felügyelik (*ANR, OSEO*). A helyi vállalkozói ökoszisztémák megerősítését (vállalkozói hálózatok dinamizálását) célzó pólusprogram elméleti alapjait a szereplők közti interakciók szinergikus hatásait és az agglomerációs hatásokat előtérbe helyező új gazdaságföldrajzi irodalomból meríti, amely a 2010-es évek területi reformjait is látványosan irrigálta. Az innovációs

politika 2014-től induló, a nemzeti pólusprogram harmadik fázisával egybevágó szakasza során számos új, országos hatókörű kutatás-fejlesztés támogatási eszköz jelent meg, többségük a *PIA* (a jövő beruházásai) c. nemzeti beruházási program kereteibe illeszkedve. 2000-2015 között az állami finanszírozású innováció-ösztönzési célú eszközök duplájára, szám szerint 62-re nőttek. Ezalatt jelentősen megcsappantak a pólusok támogatására elkülönített állami közpénzek, a fiskális ösztönzők (*CIR*, kutatási adójóváírás) szerepe ellenben rendkívül megnőtt, a támogatások 60%-át jelentik. A most következő fejezet kiemelten az utóbbi két (2000–2014) korszakot a területfejlesztés politika paradigmaváltása, illetve a hatékonyság-és innovációorientált programok területpolitikai relevanciája szempontjából tekinti át. A programok azt a megállapítást erősítik, amely szerint a nemzeti/regionális innovációs teljesítmény alakulásában az állam kutatás-fejlesztési erőfeszítésein túl az innovációt potenciálisan hordozó szereplők térbeli konfigurációja, elrendeződése is kiemelten fontos tényező. Az innováció lineáris szemléletével szakító modern megközelítés a közelségi iskolák innovációs kutatásaival összhangban az innovációt a szereplők egymásra épülő térbeli, kognitív, szervezeti, társadalmi, intézményes közelségén alapuló, a fejlett városi agglomerációkat favorizáló folyamatának tekinti, amely a szereplők közti újfajta centrum-periféria viszonyokat generál az adminisztratív határok iránt közömbös hálózatoknak köszönhetően (ld. a globális pólusok régiókat átfedő együttműködései, amelyek, bár nem általánosak, de erősen szorgalmazottak). A versenyképességi pólusok erőteljes térbeli beágyazottságuk miatt több politika keresztmetszetében helyezkednek el: egyfelől kiemelt innovációs politikai eszközök, másrészt, földrajzilag diszperz elhelyezkedésük miatt területfejlesztési politikai eszközöknek tekinthetők, nagyjából egyenlően oszlanak meg a nemzeti térben) szektorális (iparpolitikai) vonatkozásukat pedig a magasfokú, már megalapozott specializációjuk adja (ez utóbbtól várható a koncentráció növelő hatás). A versenyképességi pólus program a területfejlesztési politika paradigmaváltását tükrözi abban az évtizedben, amikor a térségi felzárkóztatási célok névleg szinte teljesen eltűnnek a *DATAR* politikáinak horizontjáról. A versenyképességet zászlajukra tűző politikák során alkalmazott terminusok (méretgazdaságosság, kritikus tömeg, hatékonyság) áthatják a közpolitikai diskurzust is⁴⁵.

⁴⁵ “Nem a középszerűeket, hanem a legjobbakat támogatjuk”, hangzott el a beruházási biztos a *Jövő Befektetései program* 10 milliárd € keretösszegű harmadik szakaszához kapcsolódó 2016 március 9-i nyilatkozatában.

2.3.1. A francia kutatási szektor általános helyzetéről

Köztudott, hogy Franciaország világviszonylatban is kiemelkedő tudományos és technológiai kapacitásokkal rendelkezik. A 2015-ös *kutatási és innovációs eredménytábla* (Innovation Union Scoreboard) az országokat négy különböző csoportba sorolta, az élvonalbeli innovátor országok (Svédország, Dánia, Németország és Finnország) után Franciaország Ausztria, Belgium, Írország, Luxemburg, Hollandia, Szlovénia és az Egyesült Királyság mellett az innováció követő országok körében szerepelt. Franciaország a szabadalmakat tekintve globálisan jó helyzetben van (2007 óta nagyjából változatlan arányú, 2012-ben a jegyzett európai szabadalmi kérelmek 6,4%-a volt francia jogosultságú (USA, Németország és Japán mögött így világviszonylatban a 4. helyet tudhatta magáénak).

A francia gazdaságban az USA az első számú külföldi befektető, a munkahelyteremtő beruházások 23%-ával (AFII 2012). Franciaország a csúcstechnológiai ágazatok terén jelentősen elmarad az Egyesült Államoktól, melyeknek a gazdasági ágazatokon belüli részaránya 2006-ban 67% volt a franciaországi 48%-kal szemben. A K+F kiadások 84%-a a feldolgozóipari vállalatoktól származik, az 1000 fő feletti nagyvállalatok koncentrálnak a K+F foglalkoztatottak 54 és a K+F kiadások 62 %-át. Mialatt az Egyesült Államokban a nagyvállalatok K+F aktivitása töretlen növekedést mutat, Franciaországban az elmúlt 40 évben nem alakult új innovatív nagyvállalat, a csúcsipari nagyvállalatok régebbi alapításúak, kutatás-fejlesztési intenzitásuk emiatt alacsonyabb, mint a tengerentúliaké, ahol közismert, hogy a nyugati világ legtöbb innovatív nagyvállalata található. 1970 és 2010 között 4 olyan vállalat létesült, amelyek kutatási kiadásai meghaladták a száz millió eurót. Ugyanebben az időszakban az Egyesült Államokban 80 ilyen vállalatot alapítottak (Escande 2012).

A kutatás-fejlesztési politika nemzeti hatáskörbe tartozik, az állami kutatószervek és támogatási eszközök szolgálják annak végrehajtását. Az Ipari, Felsőoktatási és Kutatási Minisztérium felelős a kutatás-fejlesztési és innovációs politikáért. A legtöbb nagy kutatási intézmény a múlt század negyvenes éveiben jött létre. Lényegében nyolc tudományos és technológiai jellegű közintézmény (EPST) és egy tucatnyi ipari és kereskedelmi jellegű közintézmény (EPIC) alkotja a francia kutatási szektor fő bázisát. Közülük is a kutatások főszereplője a két legnagyobb állami kutatószerv, a CNRS⁴⁶ és a CEA (ketten a kutatások 33%-át látják el). Ezek közhasznú kutatási tevékenységeket folytatnak az állammal kötött többéves szerződések kere-

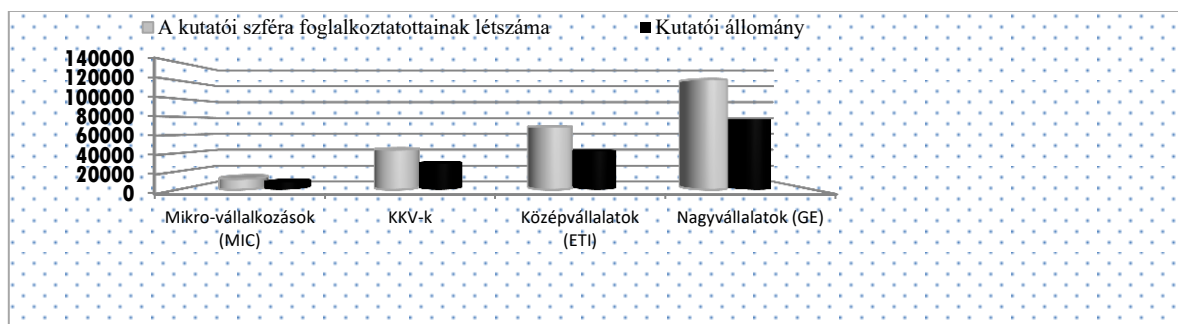
⁴⁶ A CNRS 2014-ben világelső volt a Scimago innovációs teljesítményt mérő rangsorában, a tudományos publikációk számát tekintve a Harvard-ot is megelőzte.

tében vállalt kötelezettségeik teljesítésére. Az állami kutatások a nagy kutatószervekben folytak, 2012-ben ezek koncentrálták a K+F kiadások 55%-át, míg a felsőoktatási intézmények csak 40%-át. A szektoron belül a tudományos és technológiai jellegű közintézmények (EPST), a CNRS, INRA, INSERM, a kutatási kiadások 32%-át realizálták, az ipari és kereskedelmi jellegű közintézmények (EPIC) annak 23%-át.

A K+F kiadások alapján felállított globális rangsorokban Franciaország a 6–8. helyen szerepel. 2012-ben a közszféra K+F kiadásainak összege 16,5 Md € volt (GDP 1,4%-a), a magánszféréé 30,1 Md €. A magánszféra kutatási erőfeszítései (GDP 1,4%) jóval meghaladják a közszféra teljesítményét (0,8%). A vállalati szféra kutatási aktivitása nagyfokú regionális eltéréseket mutat, az állami kutatásokra sokkal alacsonyabbfokú variabilitás jellemző: az előbbi esetben a K+F kiadások részaránya a regionális GDP 0,1–3,4%-a, míg az utóbbi esetben 0,2–1,6 % közt ingadozik. A vállalatméret is szerepet játszik a kutatási tevékenységek koncentrációjában: a nagy és közepes vállalatok koncentrálják annak legnagyobb részét (GDP 1,2%-a). A nagyvállalatokat az erőteljes területi koncentráció jellemzi (legtöbbjük Midi-Pyrénées, Franche-Comté és Île-de-France régióban található).

A magánszektor K+F kiadásainak ágazati megoszlása is erőteljesen koncentrált. A 32 fő gazdasági ágazat közül 6 koncentrálja a magánszektor K+F kiadásainak felét: autóipar (15%), repülőgépgyártás és űrtechnika (11%), gyógyszeripar (10%), távközlés és információtechnológia (7%), precíziós berendezések gyártása (6%) vegyipar (5%)⁴⁷. Az autóipar pozíciója az elmúlt évtized során erősödött a repülőgépgyártás rovására (ami egészen 1997-ig megőrizte vezető szerepét). A tertiér szektor kutatás-fejlesztési kiadásai a privát K+F 20%-át jelentették. A 15 ezer K+F tevékenységet végző franciaországi cég 86%-a KKV, e vállalati szektor a K+F kiadások 16%-áért, míg a nagyvállalatok a K+F kiadások 59%-áért felelősek (amelyek 75%-a csúcsipari jellegű).

2.4. ábra: A K+F szektor alkalmazotti létszáma vállalatméret szerint, 2013

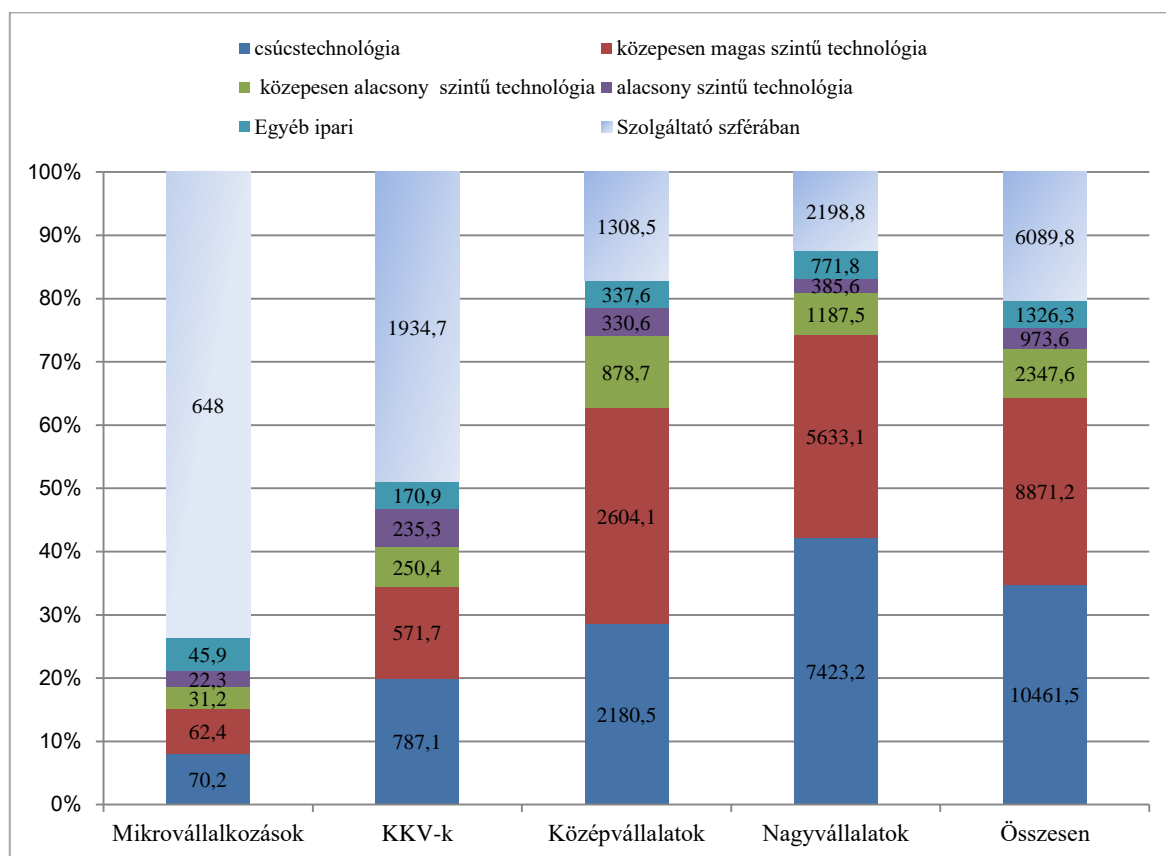

Forrás: MENESR-DGESIP/DGRI-SIES Insee

⁴⁷ L'état de l'enseignement supérieur et de la recherche No. 8.

A 2.4. ábra a kutatói állomány vállalatméret szerinti megoszlását illusztrálja. A nagyvállalatok láthatóan nagyságrendileg több kutatót koncentrálnak az összes többi vállalati kategóriánál. 2012-ben a kisvállalkozások K+F kiadásai jórészt szolgáltató tevékenységekhez, a nagyvállalatoké túlnyomóan a csúcás-és közepesen magas technológiájú tevékenységekhez kapcsolódnak, a közepes méretű vállalatok K+F kiadásainak szerkezete összetettebb (2.5. ábra). A K+F szektor súlyát jelzi a kutatók össznépességén belüli részaránya. Franciaország Európában a 2. helyen áll a népességre vetített kutatók arányát tekintve. A K+F szektor foglalkoztatottainak száma 2013-ban 575 300 fő volt, vállalati kutatásokban foglalkoztatottak száma 161 900 fő. 2002 óta a privátszférában foglalkoztatott kutatók száma meghaladja a közszférebéli kutatókét (2013-ban 61%).

2.5. ábra: A K+F kiadások megoszlása technológia intenzitás és vállalatméret szerint (2012, Mó €, %)

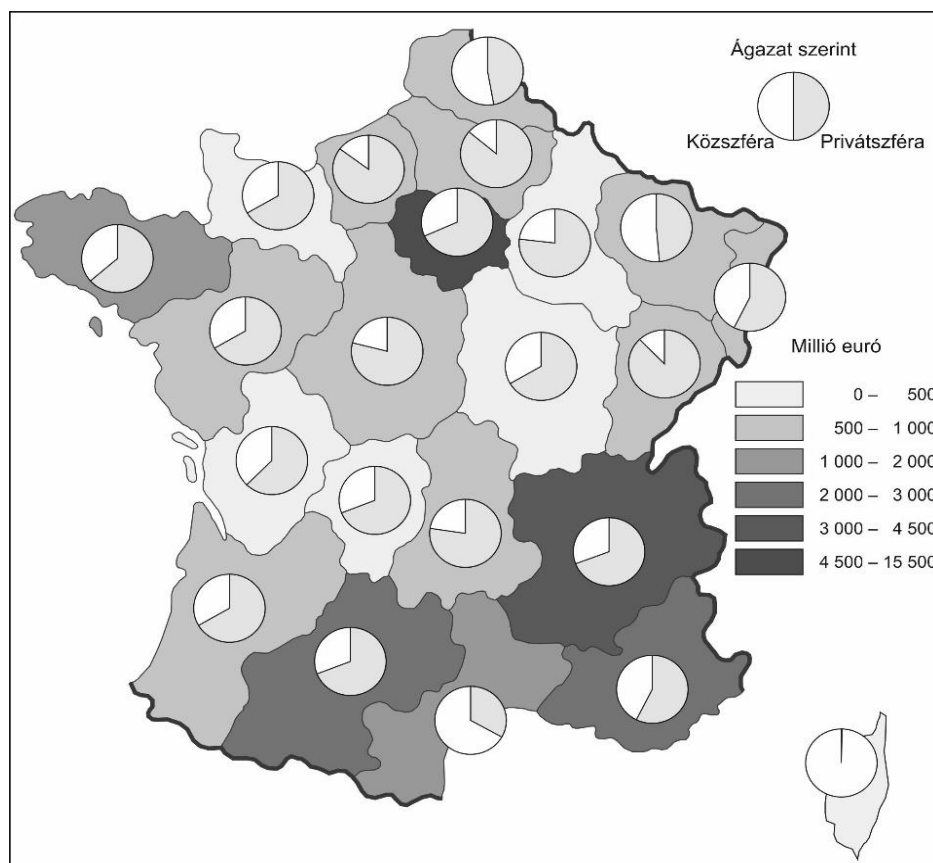
Forrás: MENESR-DGESIP/DGRI-SIES Insee

A kutatások egyszerre magasfokon centralizált és polarizált jellegét mutatja, hogy a tudományos és technológiai hálózat 85%-a csupán hat régióban (Párizs, Bretagne, Rhône-Alpes, Loire-vidéke, Midi-Pyrénées, Provence-Alpes-Côte-d'Azur) és hat városban koncentrálódott (Pá-

rizs, Brest, Nantes, Lyon, Toulouse, Grenoble). 2014-ben lényegében három szuperrégió koncentráta a vállalati K+F kiadásokat: Île-de-France (13,1 Mrd €), Auvergne-Rhône-Alpes (4,5) és Languedoc-Roussillon-Midi-Pyrénées (3,4). A kutatás-fejlesztési kiadások tekintetében erőteljes aránytalanságok tapasztalhatók a régiók között, ahol erős pólus található, pl. Midi-Pyrénées régióban a repülőgépgyártás, ott a régió a GDP 5%-át K+F-re fordítja (az EU átlag dupláját). A K+F kiadások három régióban – Île-de-France, Franche-Comte és Rhône-Alpes – érik el a GDP 3%-át.

A kutatások finanszírozásában a közszféra részvétele egyre nő. A helyi önkormányzatok 2013-ban költségvetésük mintegy 8%-át fordították a kutatás finanszírozására, az 1,3 milliárdos összeg 68%-a a régió hozzájárulásait jelentette. Az önkormányzatok saját költségvetésükből 150 millió euróval támogatták a versenyképességi pólusokat. Az önkormányzatok kutatás-fejlesztési kiadásainak több mint fele öt régióban realizálódott: (Île-de-France, Rhône-Alpes, Akvitánia, Loire-mente és Provence-Alpes-Côte-d'Azur).

2.6. ábra: Regionális K+F kiadások megoszlása, 2012, M⁰ €

Forrás: Observatoire des Territoires

2.3.2. Az állami finanszírozás jelentőségéről

A versenyképes gazdaságokban a tudástermelés az innováció és a vállalalkozási hajlandóság ösztönzésére épül. Az új növekedési elméletek alátámasztják, hogy a vállalatok innovációs tevékenységeit támogató közpolitikai beavatkozások hosszú távon befolyásolhatják a növekedést (Segerstrom 2000). Az empirikus vizsgálatok összefüggést feltételeznek a K+F kiadások, a gazdasági növekedés és a termelékenység között. A kutatásba, innovációba, képzésbe és a fizikai tőkébe történő beruházások nagyságától függ a technológiai haladás üteme, ami a gazdasági növekedés motorja. A technológiai fejlődés a vállalat számára méretgazdaságossági előnyök forrása, amelynek következtében csökkennek a termékárak, a kereslet pedig nő, ezáltal nő a termelési output szintje is.

A vállalati K+F beruházások az új termékek előállítására alkalmas technológiákon túl (kisajátítható termék), újfajta, külső szereplők által is felhasználható új tudást generálnak (nem kisajátítható termék). Példa erre a többféle alkalmazási területen hasznosítható anyagok, vagy új felhasználási módok felfedezése, ami növeli az általánosan rendelkezésre álló tudásállományt, amelyből a tudás nem-versenyző és nem-kisajátítható természete miatt minden vállalat szabadon meríthet, vagy hozzá is adhat, új innovációt hozhat létre (ún. kumulatív innováció). Az új technológia teljes értékéből származó haszon nem az innovátor cégre száll vissza, hanem az ágazat többi szereplője a külső cégek is osztozhatnak benne. A szereplők közti ily módon létrejövő tudástúlcsordulás miatt szakadék keletkezik a kutatás-fejlesztés privát és társadalmi megtérülése között (Helpman 1991), és általános vélekedés szerint a kutatás-fejlesztési beruházások társadalmi hozadéka 15-30%-kal meghaladja a privát hasznokat. Ha a privát szereplők túl keveset költenek kutatás-fejlesztésre, kevesebb innovációt hoznak létre és a többi ágazati szereplő és a társadalom felé áramló új tudás is kevesebb lesz, ami negatívan befolyásolja az ország gazdasági növekedését. Ez indokolja, hogy a K+F-ben élenjáró országok nem csupán tetemes összegeket költenek állami kutatásokra, hanem a privátszféra kutatás-fejlesztéseit is masszívan támogatják. A vertikális szemléletű, célzott támogatások helyett a prioritás a horizontális kapcsolatokat ösztönző, az innováció számára kedvező helyi ökoszisztéma (kreatívak számára jobb munkafeltételek) kialakítására tevődött. Jó példa erre a *CIR* (kutatási adókedvezény)⁴⁸ 2008-as reformja és általános kiterjesztése, amely leginkább a kisvállalko-

⁴⁸ A *CIR*, azaz a kutatási adójóváírás a cégek 100 millió euró összeggel megegyező vagy az alatti kutatás-fejlesztési költségeinek 30%-a (bizonyos feltételek mellett 40-50%-át), és az ezt meghaladó összeg 5%-a.

zások kutatási-fejlesztési tevékenységének ösztönzését szolgálja, és orvosolni kívánja Franciaország elmaradását a magánszféra kutatási-fejlesztési aktivitása terén, ami hosszabb stagnálás után a 21. század első évtizedének közepén 50% volt (GDP 1,1%-a) szemben az USA 60 és Japán 70%-os részarányával.

A privátszféra K+F tevékenysége nem éri el a társadalmilag optimális szintet (a piac tökéletlen működése, a kisajátíthatóság és a tudásdiffúzió nehézségei, stb.), mivel a versenypiaci környezetben a fejlesztések magas kockázata miatt a privát megtérülés alacsonyabb, mint a befektetés társadalmi hasznossága (Guellec – Potterie 1997). Különösen igaz ez a hadiipari vállalatok esetében, ahol a kutatási projektekkel járó technológiai kockázatok és a piaci kereslet bizonytalansága jelentik a fő problémát (költségvetési megszorítások fellépésekor, veszélyes termékek esetében), ezért sem nélkülözhetik a kiemelt állami támogatásokat.

Az állami kutatások túlsúlya és a magánszféra elégtelen kutatási-fejlesztési aktivitása azért is jelent problémát, mert az empirikus tanulmányok eredményei szerint a közszféra kutatásai nem gyakorolnak számottevő hatást a gazdasági növekedésre, míg a vállalkozói szféra kutatás-fejlesztési tevékenységei magas társadalmi hasznossággal jellemezhetők.

A legelőnyösebb, ha a központi K+F támogatások a jelentős extern hatásokat generáló húzóágazatok kutatási fejlesztési tevékenységeinek támogatására irányulnak (IKT, ígéretes alap kutatások). Paul Romer szerint a feldolgozóipari vállalatok megmentése helyett a tudományos, műszaki és biológiai szektorok kutatásaiba (*upstream ágazatok*) érdemes befektetni.

A magánszektor társadalmilag optimális szintű kutatási aktivitást csak úgy tud kifejteni, ha a központi ügynökségek forrásai hozzájárulnak az innovációba történő beruházás magas és nem megtérülő fix költségeinek fedezéséhez, viszont az állam számára e rendkívül magas kezdeti költségek indokolják, hogy szelektív eljárásnak vesse alá a versenyző projekteket, ahhoz, hogy el tudja bírálni, melyek a potenciálisan kumulatív innovációk (alapkutatások, amelyek eredménye valamilyen vertikális innováció és párhuzamosan több területen hasznosíthatók).

Az állam több módon támogathatja a kutatás-fejlesztést (pl. oktatásba és szakképzésbe infrastruktúrába történő befektetés, jogi és makrogazdasági környezet javítása), fiskális ösztönzők alkalmazása (*horizontális ösztönzés*), de közvetlenül is ösztönözheti a kutatás-fejlesztési aktivitást, az általa kiválasztott (saját vagy az iparpolitikai célokat szolgáló) projektek támogatása útján (*vertikális megközelítés*). Az önfenntartó növekedés két tényező hatására, a méretgazdaságosság és a (termelési tényezőkhöz, technológiai és tudástúlszűkítéshez kötődő) externáliák hatására indulhat be. Levet (2003) az állam korrigáló jellegű akcióin túl (pl. speciális szabályozás, adók, piacteremtés) az endogén növekedés elmélete (Romer 1986) alapján indokolta a beavatkozások szükségességét a növekedés szempontjából kulcsfontosságú ténye-

zők (innováció, oktatási infrastruktúra, stb.) számára kedvező intézményi környezet kialakítása érdekében. Romer modellje világított rá arra, hogy a technológiai haladás a gazdasági változók és a szereplők viselkedésének függvénye. A növekedés fő determinánsai a humán tőke és az innováció. Míg a neoklasszikus irányzatban a fizikai tőke csökkenő határhaszna miatt a beruházási ráta nagysága hosszú távon nem befolyásolja a növekedést, az endogén elmélet szerint bizonyos tényezők (beruházások, K+F, oktatás, infrastruktúra, magánszereplők koordinált cselekvése) jelenléte miatt nem igaz a csökkenő határhaszon elve. Az állami beruházások növelhetik a növekvő skáláhozadék és az extern hatások által gerjesztett önfenntartó növekedés intenzitását. A modell szerint a növekedés ütemét a tudástermelés határozza meg, amiben a K+F centrális szerepet játszik (az általa generált extern hatásokon át). A K+F kiadások nagysága befolyásolja a termelékenység növekedését. A növekedés és a technológiai haladás mindkét irányzatban összefügg („R&D matters”), azonban a neoklasszikus elméletekkel⁴⁹ szemben az endogén elméletben a technológiai haladás egyéb gazdasági változóktól és a szereplők viselkedésétől függő endogén változó (a tudás nem *learning-by-doing* alapon halmozódik fel).

Az állam – az oktatáson keresztül a humán tőkébe, a szelektív támogatásokkal a kutatási szektorba való közvetlen befektetések által – *közvetlen módon beavatkozik egy térség fejlődésébe*. Az innováció az, amelyre egy térség kompetitív előnyét és hosszútávú növekedését alapozhatja. Kompetitív előnyök forrása lehet az új termék, olcsóbb termelési eljárás, egyedi márka, új fogyasztási modell kifejlesztése. A szakirodalom a nagyvárosok esetében diszruptív⁵⁰, áttörést eredményező (úttörő technológiákra épülő új termékek és szolgáltatások, a világ minden

⁴⁹ A *neoklasszikus modellben* (Solow) a gazdasági növekedést a technológiai haladás (mint exogén változó) és a tőke együttesen magyarázzák. A technológiai haladás a tőke növekvő határtermelékenysége/növekvő hozadéka miatt tőkefelhalmozáshoz vezet, azon át gazdasági növekedéshez. A technológiai haladás nem kizárólag a K+F kiadások függvénye. A termelékenységből származó hasznok nem a K+F kiadások nagyságától, hanem a növekményétől függenek. Az egyes országok népességének eltérő jövedelmi színvonalát a humán tőke eltérő fejlettsége magyarázza. Az oktatásba az egyetemi és technológiai kutatásokon keresztül átszivárgó K+F hatására nő a humán tőke állomány. Ezen alapul az egy főre jutó humán tőke állomány és az egy főre jutó jövedelem közti közvetlen kapcsolat. A modellben releváns változó a „tudáskészlet” (tapasztalat, képzettség, amelyek nem feltétlenül függenek a K+F-től). A neoklasszikus elmélet legfőbb korlátja a megfelelő szintű K+F kiadások meghatározása körüli bizonytalanság (Levet 2003).

⁵⁰ A diszruptív innováció fogalma nem újkeletű, a schumpeteri teremtő rombolás folyamatában az innovátor is „diszruptív” folyamatokat indít el, mivel a létező status quo-t felborítja, a fennálló rendszerekben perturbációt idéz elő. Azonban míg 100 éve, Schumpeter innovátora kivételes szerepet betöltő egyén (inkább „exception to the rule”), a gazdasági versenyben a diszruptív megoldások választása nem csupán lehetőség, hanem a túlélés és az értékteremtés záloga.

tájáról származó szakembergárdát bevonzó kiválósági egyetemek jelenléte, magas színvonalú vállalkozói kultúra, kockázati tőke szerepe, új piacok teremtése) és hagyományos, inkrementális innovációkra épülő modell létezéséről beszél. Ez utóbbi a know-how-k fejlesztésére, a hagyományos gyártási folyamatok tökéletesítésére, szegletpiaci specializációkra, termelési klaszterekre, az állami kutatás-fejlesztések és a privátszféra kísérleti fejlesztései közti szimbiózisra, a szereplők együttműködésére épülő támogató háttérként szolgáló miliőre, az erőforrások és az infrastruktúra közös használatára és a hagyományos innovatív termékek előállítására épül (CCIP 2014, Christensen 2013).

A francia vállalkozói szféra leginkább az utóbbi, hagyományos innovációs modell keretén belül mozog, derült ki egy 402 KKV-ra kiterjedő reprezentatív mintavételen alapuló felmérésből (*Baromètre de l'Innovation* 2015) – ami a lemaradás, hosszú távon a pozícióvesztés veszélyével járhat. A *BpiFrance* 2015-ös tanulmánya szerint⁵¹ a francia vállalkozások akkor lesznek képesek a digitális forradalomban rejlő előnyök kiaknázására és a globális versenyben a túlélésre, ha áttérnek a piaci erőviszonyokat átrendező diszruptív, elterelő innovációs stratégiákra. A diszruptív innovációk ez utóbbit nem a termékek magasabb minőségével, hanem azáltal érik el, hogy egyre szélesebb rétegek számára tesznek elérhetővé korábban elérhetetlen vagy túl költséges termékeket és szolgáltatásokat (ld. vezetékes telefon vs Skype). Az új technológiák termékeny talajnak bizonyulnak az új piaci belépők számára, akik innovatív megoldásaiknak köszönhetően egyre nagyobb mértékben részesedhetnek a hagyományos értékláncon belül realizálható üzleti forgalomból. Az elterelő innovációk piacszerzési lehetőséget kínálnak minden olyan területen, ahol lehetőség van egy tevékenység vagy szolgáltatás dematerializációjára, forradalmian új közvetítésére, főleg ott, ahol korlátozások vannak érvényben, amelyek megnehezítik az új szereplők piaci penetrációját (ld. taxi vs blablacar).

Egyesek (Young 2003) a nagy kockázatokat és költségeket (de nagy hozamokat is) feltételező, vertikális differenciálódást és technológiai áttörést eredményező kumulatív innovációba való befektetést tartják döntőnek (az elemek újszerű kombinációján alapuló schumpeteri radikális innovációk, a christenseni diszruptív innovációk, azaz olyan innovációs tevékenységek támogatása, amelyek egyben invenciók is). Mások a meglévő technológiákon alapuló horizontális innovációk hatékonyságát emelik ki, amelyek nem csapódnak le új invenciókban, csak minőségjavulás nélküli (vagy sok esetben azt hátráltató) termékdifferenciálásban, nem szorítják ki a korábbi termékeket a piacról, emellett ezek is lehetnek externáliák forrásai.

⁵¹ BpiFrance Le Lab, 2015. Le Numérique Déroutant.

2.3.3. Az iparpolitikai szemléletváltást szorgalmazó jelentések

Annak ellenére, hogy az ezredforduló környékén már léteztek a regionális politika versenyképességi orientációját tükröző központi kezdeményezések (ipari zónák, regionális innovációs és technológia transzfer centrumok (*CRITT*), technológiai kutatási és innovációs hálózatok, inkubátorok, vállalkozás ösztönző támogatások), az ezekre szánt költségvetési források szerények voltak (*OECD* 2006). A 2000-es évtized közepén Franciaország nagyszabású strukturális reformokba kezdett, az Európa 2020 Stratégiával⁵² összhangban a hatékonyság és a versenyképesség növelésének céljával. Sorra követték egymást azok a szakértői és szakpolitikai jelentések (*Sapir* 2004, *Blanc* 2004, *DATAR* 2004, *Beffa* 2005...), amelyek az ország versenyképességét veszélyeztető, orvosolandó hiányosságokra – ipari szektor súlyvesztése, dezindusztrializáció, delokalizáció, kutatások terén való lemaradás – irányították a politikai döntéshozók figyelmét és arra, hogy a német Landok és a többi európai régió is egyre komolyabb versenytársai a francia régióknak.

A *Sapir-jelentés* az Egyesült Államok Európáénál jobb kutatás-fejlesztési pozícióit az üzleti szféra jóval magasabb K+F aktivitásával magyarázza (1999-ben 1,8%, szemben az európai 1,2%-al). A tendencia csak romlott amiatt, hogy míg az USA 1996-2000 közt 95 milliárd euróval növelte K+F kiadásait, addig a 90-es években Európában 0,91%-ról 0,73%-ra csökkent a K+F központi költségvetésben képviselt részaránya. Az élvonalbeli európai országok is csak az USA-ban benyújtott 1 millió lakosra jutó szabadalmak felét tudták produkálni, míg az európai átlag esetében ez az arány 25% (*Sapir* 2003, 44).

A kutatási szektor erősségei és pozitívumai ellenére (erős állami kutatási bázis, a találmányok és a felfedezések tekintetében Franciaország nem szűkölködik) a nemzetközi benchmarking tanulmányok szerint a K+F kiadások nem megfelelő szintűek – GDP-n belüli részarányuk elmarad a legfejlettebb országokra jellemző értékektől. A kutatások ipari hasznosítása is komoly akadályokba ütközik, ami újfent az állami kutatások és az ipar közti interfész kapcsolat javítását indokolja.

A kutatás-fejlesztés és az innováció terén Franciaország legfőbb hiányosságai:

- A felsőoktatási intézmények, kutatószervek, valamint a kutatóműhelyek egymástól elszigetelt működése. Hiányoznak vagy ad hoc jellegűek az egyetemek és a műszaki főiskolák közti kapcsolatok;

⁵² Az Európa 2020 Stratégia legfőbb céljai a foglalkoztatási ráta növelése, az innováció ösztönzése, a K+F feltételeinek javítása, a klíma-és energiapolitikai célok figyelembevétele, a képzés feltételeinek javítása és a szegénység elleni küzdelem.

- A regionális kutatási pólusok európai pozíciójának gyengülése (Párizs – 20–25% 1995 és 2001 között, Rhône-Alpes – 8%, Midi-Pyrénées – 8%) (Theys – Bain 2007);
- A kockázati tőke beruházások alacsony aránya nehezíti a technológiai vállalkozások életciklusának kezdeti szakaszait;
- Nem épült ki egy állami szintű egységes rendszer az ipari kutatások finanszírozásának monitoringjára, értékelésére és koordinációjára;
- Az állami támogatásokhoz kevés számú ágazat és ipari nagyvállalat jut hozzá;
- Aggasztó, hogy 1992 óta az állami részvétel a vállalkozói szféra K+F tevékenységeiben (18,4%) folyamatosan csökken (2004-ben már csak 11,7%), míg az önerő 7%-kal nőtt. Az INSEE adatai szerint a vállalatok K+F tevékenységeiket 2004-ben 77,5%-ban saját forrásokból, 11,7%-ban állami forrásokból (kutatási szerződések) finanszírozták⁵³;
- Még a dinamikusan fejlődő régiókban is kevés vállalati döntési központ található, a legtöbb nagyvállalat telephelye más országokban lokalizálható;
- A magánszféra K+F aktivitásának alacsony szintje (GDP 1,1%-a) veszélyezteti a lisszaboni kritériumok teljesülését⁵⁴;
- A társadalomban nem terjedt el az innovációs kultúra, alacsony innovációs hajlandóság;
- A magánszektor elégtelen hozzájárulása az innováció finanszírozásához;
- Elégtelen regionális szerepvállalás a K+F tevékenységek finanszírozásában és koordinációjában;
- Hiányoznak az állami kutatóintézeteket, innovatív vállalkozásokat egybefogó dinamikus és nemzetközileg is versenyképes felsőoktatási és kutatási pólusok, amelyek támogató háttérrel nyújtanának az ipari kutatások számára.

A DATAR *Franciaország, ipari hatalom* c. jelentésében (2004) megtalálható a francia versenyképességi pólusprogram váza, azok a régebbi és újabb orientációk, amelyek alapján a területfejlesztési politikai eszközök közé sorolható. Első és legfontosabb a domináns iparpolitikai jelleg. A szekunder szféra jelentőségét a jelentés azzal indokolja, hogy a masszív dezindusztrializáció⁵⁵ ellenére 1970 – 2001 között a munkaerőpiaci vonzáskörzetek

⁵³ insee.fr/sessi/cpci/cpci2006/2c.pdf

⁵⁴ Az OECD szerint a lisszaboni célkitűzések megkívánják a közszféra kutatóinak 125 ezer fős csökkentését, az egy főre jutó költségvetés és bér jelentős növekedését és ezzel párhuzamosan a privátszférában 630 ezerrel növelni a létszámukat.

⁵⁵ A francia ipar a hetvenes évekig töretlenül növekedett, majd a nyolcvanas évektől kezdődően fokozottan romló teljesítményt mutatott, ebben a tekintetben a 2000-es évek elejéig nem történt pozitív előrelépés. 1990 és 2004

85%-ában nőtt az ipari létesítmények száma, csakúgy, mint az ipari alkalmazottak száma (+60%). Az ipar nemzetgazdasági ágazatokon belüli súlya (2000-es évek eleje) megegyezik a két évtizeddel korábbival (19,5%). Az ország megfelelő ipari potenciállal rendelkezik ahhoz, hogy a régiókkal és a Bizottsággal együttműködve *új iparpolitika* kialakítására vállalkozzon.

Az ország *nemzetközi versenyelőnyének magas hozzáadott értékű tevékenységekre* való alapozását pedig a hagyományos ágazatoknak (textilipar, kohászat, vegyipar) a feltörekvő országokkal való árversenye indokolja.

A területfejlesztéspolitikai orientáció fedezhető fel abban is, hogy a javuló ipari versenyképességet az innováció, a kutatás és az ipar közti kapcsolatok *területi komponensének hangsúlyozásával* kívánja elérni. Az új iparpolitikának a regionális gazdaságfejlesztési, tudományotechnológiai potenciálok és az egy területen koncentrálódó vállalatok közti szinergiák hasznosítására kell törekednie. A nemzetközileg kevésbé látható területeken is létezhet tudományos–technológiai potenciál, az *innováció-orientált iparpolitika nem fókuszálhat kizárólag néhány kiváló pólusra, mert ezzel azt kockáztatja, hogy az ország más részein tudományos sivatag jön létre.*

A régiók erősségeinek és gyengeségeinek feltérképezése alapján a *DATAR* jelentése megállapítja, hogy a kutatás-fejlesztési intézmények nem az eredmények piaci hasznosítását szolgáló ipari létesítmények közelében található. Vannak olyan régiók, ahol a felhalmozódott tudományos potenciál helyi szintű ipari alkalmazására sincs lehetőség.

A már működő vállalati agglomerációk feltérképezése jó alapot jelentett a potenciális hálózatok létrejöttéhez. A *DATAR* 530 ipari agglomerációt azonosított, amelyek a 348 francia munkaerőpiaci vonzáskörzet közül 147-et fedtek le, 27 ezer vállalatot és 900 ezer munkahelyet koncentráltak. A megújult területfejlesztési politikának ezekre kell a vállalatokat, állami és magán kutatási szerveket egyesítő, technológiai hálózatokra és felsőoktatási intézményekre épülő versenyképességi pólusokat építenie.

A *dezindusztrializációról szóló jelentés* (Roustan 2004) szerint a dezindusztrializáció jelensége nem áll fenn Franciaországban, helyette inkább egyes monoindusztriális, a hagyományos ágazatok túlsúlyával jellemezhető övezetek válságáról célszerű beszélni. Roustan szerint nem voltak hatékonyak a *DATAR* hetvenes évek végétől alkalmazott *a posteriori*, tűzoltó jellegű beavatkozásai, helyettük a *DATAR* szerencsésebb, ha korábbi stratégia szerepére, az állam voluntarista jellegű beavatkozásaira fókuszál.

között az ipari foglalkoztatottság 19,5%-ról 14,8%-ra csökkent. 1978 és 2012 között 1,5 millió munkahelyet veszített az ipar.

A *Gazdasági Kutatótanács* dezindustrializációról és delokalizációról szóló tanulmánya az ipari bázist fenyegető veszélyekre hívja fel a figyelmet (termékek magas minőségén alapuló komparatív előnyök csökkenése, a csúcstechnológiák terén való pozícióvesztés, kutatók csökkenő száma a csúcstechnológiai ágazatokban). A tanulmány kiemeli, hogy az USA-ban jól működő felsőoktatás-kutatás-ipar háromszög Franciaországban nem működőképes, mivel a fiatal elit számára nem vonzóak a tudományos és ipari főiskolák/egyetemi szakok, és ellenkező esetben sem az ipari alkalmazásokra orientált kutatás érdekli őket. A felsőoktatás és kutatás között nehezen alakulnak ki a kapcsolatok, a nagy állami kutatószervek nem hatékonyak (CEA, CNRS), a „*Grands Corps*” szerepe csökken, az állami stratégiai vízió hiányában a technológiai és állami kutatások egyre jobban elszakadnak az ipar világától. Az elitképzés-közbeszerzések-tudományos kultúra háromszögén alapuló modellt a pénzügyi piacok nagyvállalati döntésekre gyakorolt növekvő befolyása is veszélyezteti (Fontagné – Lorenzi 2005).

Az iparpolitika reformjának indoklásáról szóló *Beffa-jelentés* rámutat az ipar jelentőségére: a nemzeti vagyon 20%-át (a kapcsolódó szolgáltatásokkal együtt 40%-át) jelentő ágazat fejlettségén áll vagy bukik a nemzetgazdaság dinamizmusa, nem utolsósorban az ipar többi ágazatra gyakorolt húzóhatása miatt. Az export 4/5 része is az iparhoz kötődik, csakúgy, mint a nemzeti K+F tevékenységek 80%-a. Az ipar térvészésének negatív hatásai a munkahelyteremtés, a hozzáadott érték, a kereskedelmi mérleg egyenlegében is érezhetőek. A kutatási aktivitást és az ipari fejlődést visszaveti a nemzeti K+F erőfeszítések alacsony szintje. Utóbbi nem egyes ágazatok elégtelen kutatási aktivitásával áll összefüggésben, inkább strukturális jellegű probléma: a nemzetközi versenynek kitett, alacsony technológiai színvonalú ipari tevékenységek túlsúlya okozza. *A javuló technológiai színvonal feltétele az ipari specializációk átalakítása.*

Az innovációhoz teljes ipari szerkezetváltás szükséges, nem az egyes cégek kutatási tevékenységeinek támogatása. Olyan új iparpolitikai eszközök bevezetésére van szükség, amelyek hatékonyabban szolgálják a vállalatok csúcsipari profilra való átállását. A nagyvállalatok új technológiákra való áttérését támogató ipari innovációs ügynökség felállítása is indokolt.

Az állami finanszírozások egyik jelentős hátulütője, hogy a nagyszabású beruházási programok mellett a hadiipari vállalatok voltak a fő kedvezményezettjei. Az új iparpolitikának vissza kell szereznie kezdeményező, ösztönző, koordináló funkcióit, domináns szerepét a nagy ipari programok sikeres végrehajtásában és a francia ipar erősségeinek – repülőgégyártás, űrkutatás, civil nukleáris szektor, elektronikai alkatrészek gyártása – megteremtésében.

Az állami kutatások–állami vállalatok–állami megrendelések háromszögre alapuló fejlesztéspolitika a versenykorszakban nem működőképes: versenytorzító hatásai miatt az EU tiltja az állami támogatásokat, a privatizációs hullámok során az egykori állami nagyvállalatok tulaj-

donosi struktúrája is átalakult, ezenfelül a területi versenyképesség posztfordista tényezői és az új technológiai paradigmák, a globális értékláncok térnyerésével jellemezhető 21. századi gazdaságban az innováció-követő stratégia nem vezet tartósan növekvő versenyképességhez.

A *Beffa-jelentés* szerint a fentiek fényében „az új iparpolitikát államilag támogatott hosszútávú technológiai és ipari programokra kell alapozni”. Az ipari innovációt ösztönző programok (*PMII*) formai, tartalmi követelményeit, a potenciális szereplők körét a jelentés részletesen is bemutatja. E programok technológiai, ipari, társadalmi ismérvei:

- megfelelő méretű európai és globális piacokkal rendelkeznek, amely indokolja az állami támogatást;
- jelentős technológiai innováció hordozói, amely a program outputjaként hozzájárul új ipari specializációk létrejöttéhez;
- a projekt egy vagy több jelentős iparvállalat vezető szerepére és pénzügyi hozzájárulására épül. Ezek felelnek a program lefutásáért, az állami kutatóintézetek, partner cégek, főbb ügyfelek részvételén alapuló *együttműködési hálózat* koordinációjáért.

Fentebb már szó esett arról, hogy a növekedés tényezői közt az innováció-húzta kutatások nagyobb súllyal szerepelnek, mint az állami megrendelések, és az állam és a nagy nemzeti bajnokok partnerségén alapuló iparpolitika nem fenntartható (Betbèze 2005). A K+F szektor finanszírozásáról szóló jelentés a francia kutatások már felsorolt hiányosságait összegzi: 1) az állami támogatások kevésszámú (leginkább hadiipari) nagyvállalatra irányulnak a KKV-szektor rovására 2) a nagyvállalatok–hadiipar–állam triádja nem felel meg a kutatáspolitikai új kihívásainak 3) az innovációkövetés gyakorlata elkerülendő, az imitátorok kihalnak, csak a diszruptív, áttörést eredményező innovációkat felmutatni képes területek lehetnek hosszútávon is gazdaságilag életképesek. Olyan *ex ante elven működő nyitott és rugalmas finanszírozási rendszert* kell kialakítani, amely a kutatók és a vállalkozások valós igényein alapul és ösztönzőleg hat a kutatási tevékenység során a kockázatvállaló magatartásra, alkalmas a támogatott területek strukturálására és felügyeletére.

A felsorolt nemzeti, ágazati és egyéb jelentéseken túl, – amelyek határozottan egy irányba mutatnak, azaz találhatók bennük a versenyképességi pólusokra tett utalások –, a pólusprogram megalapozásában Christian Blanc *Növekedési Ökoszisztéma* c. jelentése játszotta a fő szerepet. Blanc jelentése olyan elméleti háttérrel kínál, amelyben a porteri gyémántmodellre épülő klaszterektől az agglomerációs hatásokról szóló irodalomig (vállalatok térbeli közelségéből fakadó méretgazdaságossági előnyök, kutatási intézmények és vállalkozások közti szinergiák, mint endogén növekedési tényezők és további koncentrációt eredményező centripetális erők) terjedően számos angolszász referencia található.

A *Növekedési Ökoszisztéma* c. jelentés a porteri klaszterelmélet sajátos francia kontextust tükröző adaptációjának tekinthető, ebből fakadnak a tengerentúli gyakorlattól divergáló vonásai is. Porter megfigyelései leginkább a spontán létrejövő klaszterekről szólnak. Porter megfigyelte, hogy a nemzetgazdaságok stratégiai ágazataiban a vállalatok térbeli koncentrációi nagyfokú hasonlóságot mutatnak a világ minden részén, a legversenyképesebb ágazati szereplők jellemzően földrajzi agglomerációkba, klaszterekbe tömörülnek, és egy ország versenypozícióját növekvő mértékben ez utóbbiak teljesítménye határozza meg. Porter szerint egy adott régióban a lakosság életszínvonalát döntően befolyásolja az export-orientált klaszterek jelenléte⁵⁶. Blanc Porter nyomán kijelenti, hogy a klaszter jelenti a gazdag országok számára a 21. századi innovációs gazdaságnak megfelelő új gazdasági modell alapját. A francia gazdaság dinamizálásának alapvető feltétele olyan regionális gazdasági pólusok kialakítása, amelyek képesek összefogni *a vállalkozásokat, a regionális fejlesztési tanácsokat, a felsőoktatási, a kutatási szférát, a helyi közösségeket és az állami szereplőket*. Porter értelmezésében a klaszter az egyazon iparágba tartozó, egyazon térségben működő versenyző és kooperáló vállalatok, kapcsolódó és támogató iparágak, pénzügyi intézmények, szolgáltató és együttműködő infrastrukturális intézmények (oktatás, szakképzés, kutatás) és vállalkozói szövetségek (kamarák, klubok) szervezeteinek innovatív kapcsolatrendszerén alapuló földrajzi koncentráció (Porter 2000 In: Lengyel-Rechnitzer 2004, 178). A felsőoktatás, az innováció és a vállalkozás teremtés integrációjára épülő klaszterek a térségi vonzerő meghatározó elemei. Az ipar-kutatás-felsőoktatás közti szoros együttműködési kapcsolatok hozzák létre az innováció és a növekedés számára kedvező ökoszisztémát. A kutatási-fejlesztési tevékenységek lokalizációjában a helyi milió szerepére koncentráló nemzetközi szakirodalom alapján a közelség tudástranszferben betöltött szerepe általános klisévé vált a politikai szereplők körében is.

Porter a területi versenyképességet az egyes térségek eltérő tényezőellátottságából vezette le. E tényezőket a *„Nemzetek versenyelőnye”* c. művében a rombusz/gyémántmodell determinánsainak – tényezőfeltételek, keresleti feltételek, vállalati versengés és stratégia összefüggései és a támogató és kapcsolódó iparágak – egymással összefüggő rendszerében foglalta össze. A modell eredetileg nem a regionális versenyképesség, hanem a nemzeti iparágak globális versenyképességének magyarázatára szolgált, csak később adaptálta a helyi iparági klaszteresedési folyamatának szemléltetésére. Lényeges kiemelni, hogy nem az egyes determinánsok, hanem kölcsönös kapcsolataik és a köztük lévő kölcsönhatások folytán alakulnak a

⁵⁶ Az Egyesült Királysághoz és USA-hoz hasonlóan, Franciaországban az ipar 75-95 %-a klaszteresedett, ill. koncentráldott, míg 15% térben szétszórva (diszperz) módon lokalizálódik (World Development Report 2009)

lokális iparági versenyelőnyök (Lengyel-Rechnitzer, 2004). Az ipari és kutatási tevékenységek térbeli lokalizációját befolyásolja a tudományos kutatás színvonala, a kutatás-fejlesztési intézmények jelenléte, az egyetemek és a vállalkozások közti kapcsolatok szorossága, a piaci vonzerő, a helyi piachoz való alkalmazkodás kényszere, a vállalkozások számára felmerülő költségek csökkentése (Gallié 2007).

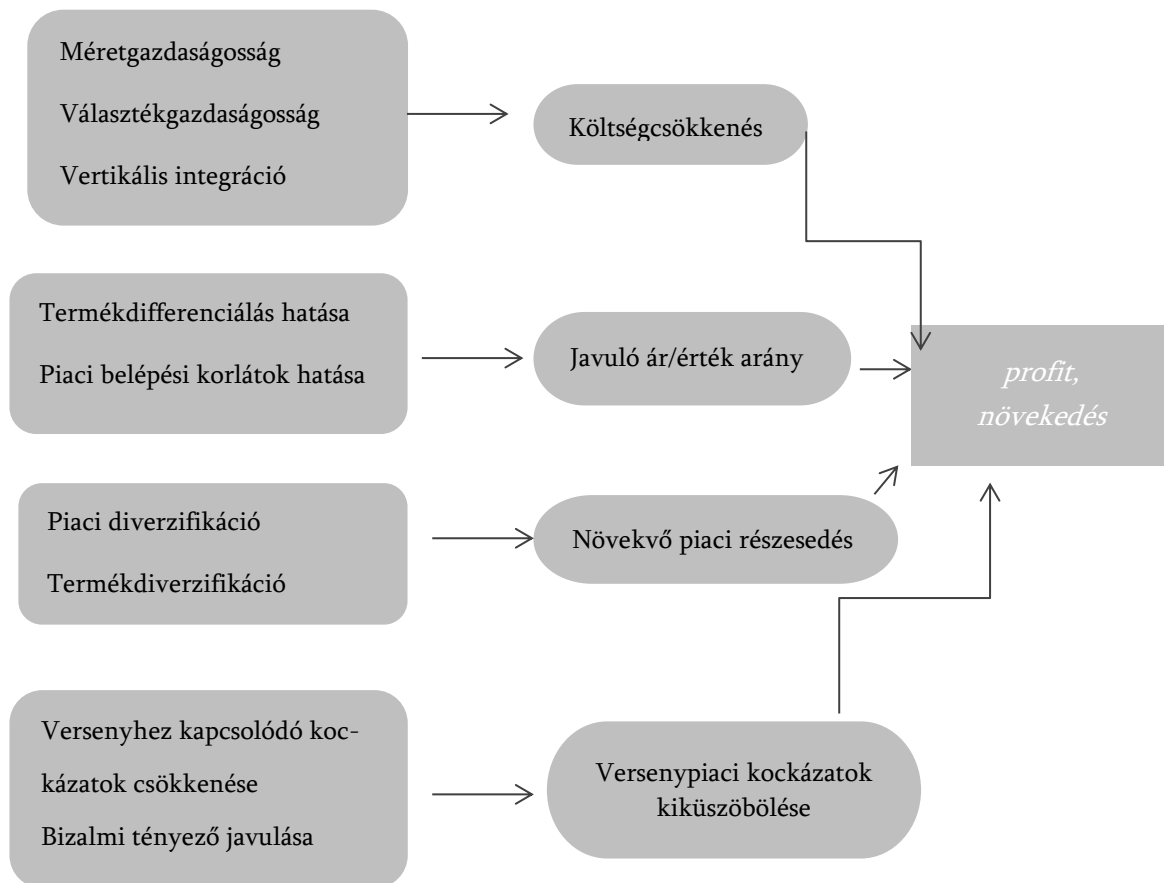
A versenyképesség gyémánt-modellje Porter (1998) szerint a klaszterképződés fő motorja, ugyanakkor a klaszter a gyémánt modell térbeli megnyilvánulása. A hasonlóság szembevetendő Perroux absztrakt térben definiált növekedési pólusaival. Az innovatív propulzív ágazat és a köré csoportosuló vállalatokra épülő növekedési pólusokról Perroux azt állította, hogy a térbeli koncentráció felerősítheti a pólus növekedési potenciálját és az innovációra is ösztönzőleg hat (Asheim – Cook – Martin 2006), más földrajzi vonatkozás nem szerepelt az elméletben. Egy klaszter határainak meghatározásánál sem a fizikai határok számítanak, alapvetően az erős kötésekkel kapcsolódó vállalatokat, ágazatokat és intézményeket kell figyelembe venni, míg a gyengén kötődő elemek kihagyhatók – tehát a szpillóverek és azok innovációra gyakorolt hatása mentén strukturálódnak (Martin – Sunley 2003).

A klaszteren belüli vállalatok versengései kapcsolatai az innováció katalizátorai. Mivel minden vállalat ösztönözve van arra, hogy kitűnjön a partnerek/versenytársak közül, az innováció folyamata jelentősen felgyorsul. A kialakított klaszter a támogató intézmények jelenléte és az intenzív verseny kontextusában öngerjesztő folyamat során fejlődik – akár egy évtizedig is tarthat, míg kiépíti abszolút versenyelőnyeit és növekvő befolyásra tesz szert a kormányzati-, magánszereplők és egyéb intézmények körében (Porter 1998) –, fokozatosan építi ki specializált beszállítói körét, a speciális képzést nyújtó intézményeket, kutatási potenciálokat és infrastruktúrát, integrálja kapcsolódó ágazatok szereplőit, és növekszik nemzetközi láthatósága. A klaszterek közti verseny és tudástranszfer az innovációk keletkezésének alapja. A pozitív folyamatokban fontos szerepet játszanak a bizalmon alapuló társadalmi hálózatok, a személyes, face-to-face interakciók, a társadalmi beágyazódás, a társadalmi tőke és a szervezeti dinamika (puha externáliák). Az innováció és a klaszteresedés egymás valószínűsíthető okai, egymást erősítő, kumulatív és növekvő folyamatok (Storper 2013, Braunerhjelm – Feldman 2006).

A porteri versenyképesség alapja a piacvezető pozícióra törekvő cégek által alkalmazott kompetitív stratégia, amelynek három eleme a termék/szolgáltatás-differenciáció, költségvető szerepre törekvés és az összpontosítás. A vállalatok klaszteresedése, földrajzi közelségükön alapuló koncentrációi hatására a porteri rombuszmodell négy eleme közti interakciók egyre

intenzívebbé válnak, ami lehetővé teszi a kompetitív stratégia mindhárom vetületének érvényesülését.

2.7. A klaszter által nyújtott kompetitív előnyök

Forrás: DATAR 2006

A klaszterben való tagságból származó vállalati előnyök:

- ✓ új piacokhoz való hozzáférés
- ✓ speciális létesítményekhez és infrastruktúrához való hozzáférés
- ✓ erőforrásokhoz való hozzáférés, új partnerkapcsolatok kiépítésének lehetősége
- ✓ költségek megosztásából fakadó előnyök
- ✓ piacok jobb ismerete
- ✓ innovatív tevékenységek magasabb szintű művelése
- ✓ innovatív és differenciált termékek fejlesztését és piaci értékesítését, új létesítményekbe való beruházást támogató finanszírozási források elérhetősége.

A vállalatok számára klaszterhez tartozás a kompetitív előnyökön túl jelentős költségelőnyök forrása (DATAR 2006):

- *méretgazdaságossági előnyök*: a termelési output növelése vagy a termelési egységek méretének növelése miatt csökkenő vállalati költségek
- *választékgazdaságossági előnyök*: a többféle termék gyártása miatt jelentősen redukálódnak a tevékenységek költségei
- *a klaszter vertikális integrációjának hatása*: az együttműködő vállalatok termékkínálatukat az értéklánc egészére kiterjeszthetik (stratégiai pozicionálódás: alvállalkozó/megrendelő, attól függően, hogy az értéklánc melyik szegmensében helyezkedik el)
- *learning-by-doing hatás*: a gyártás folyamatának, szervezésének, levezénylésének és kontrolljának egyre pontosabb ismerete szintén költségcsökkentő hatással bír.

Blanc jelentésében kifejti, hogy egy olyan vállalat, amely tagja *egy klaszternek, fejlődésének minden szakaszában versenyelőnyt szerez az elszigetelten működő* vállalatokhoz képest (pl. azonnal hasznosítható szabadalmak vásárlása, szakképzett munkaerő alkalmazása, innovatív leányvállalatok egyszerűbb létrehozása). Porter klaszterelmélete kiemelt jelentőséget tulajdonít a mezoszintnek. Blanc jelentésében is a mezoszint (régió) az együttműködési hálózatok működésének megfelelő terepe, a pólusprogram egyúttal a gazdasági decentralizáció eszköze is, a sikeres megvalósulás feltételezi, hogy az állam egyre szélesebbkörű gazdaságfejlesztési kompetenciákat utal a régió hatáskörébe. A helyi gazdaságfejlesztés koordinációját az államnak azért célszerű a régió szintjére utalni, mivel ez a szint rendelkezik elegendő tapasztalattal és rálátással a helyi ügyekre, a régió állítja össze a regionális gazdaságfejlesztési tervet (SRDE) is. Blanc szerint a régiók a versenyképességi pólus program útján válnak képessé tudományos, technológiai és ipari bázisuk lehető legjobb hasznosítására, legyenek azok bármilyen embrionális fázisban is. Minden nagyvárosi régió rendelkezik legalább egy *tudományos és technológiai kiválósági ágazattal*, amelyre építeni tudja jövőbeli fejlődését. Minden régió rendelkezik kiemelkedő színvonalú ipari ágazatokkal. Minden régiónak világszínvonalra kell törekednie, mivel a verseny is világméretben zajlik. A kisebb régióknak kisszámú kiválósági ágazatra célszerű összpontosítaniuk, mely által identitásukat a többi régióval szemben érvényesíthetik (Duranton et al 2008).

A verseny fogalmáról, általános kiterjeszhetőségének lehetőségéről eltérő vélemények léteznek. Porter-nél az országok, régiók, vállalatok, klaszterek, helyek egyaránt versenyeznek egymással. Krugman szerint csak cégek esetében van értelme versenyről beszélni, nem pedig országok és régiók egymással való versengéséről. A régió létének objektív valóságát cáfoló földrajzi irányzatok alapján a regionális versenyképesség fogalma értelmezhetetlen, ezek sze-

rint nincsenek preegzisztens régiók, csak a gazdasági tér specifikus szempontú vizsgálata mentén történő regionális lehatárolások. Ontológiai síkú vizsgálatuk helyett helyesebb a regionális gazdaságokat Storper (1997) nyomán externális gazdaságok rendszereként értelmezni (Lengyel 2002). Az egymással versenyző régiók nem a priori, fix határokkal rendelkező, folytonos és belső koherenciát mutató egységek, a vállalatokhoz hasonló döntéshozók (stakeholder-ek), hanem bizonytalan, nyitott és tagolt egységek, amelyek egyes területi és gazdasági elemei különböző módon kapcsolódhatnak a nemzeti és globális gazdasági térbe (Martin 2006). A regionális versenyképesség fogalmát a regionális hatóságoknak a területükön működő vállalatok stratégiáira gyakorolt korlátozott befolyása is megkérdőjelezheti.

Más szerzők (Camagni, Florida, Storper) viszont helytállóan látja a területi verseny fogalmát. A globalizáció kontextusában számolni kell azzal, hogy a nagyvállalatok stratégiái formálják és pecsételik meg egy térség sorsát, befolyásolják hanyatlását illetve felemelkedését, szükséges, hogy egy adott térséget ne pusztán a folyamatok *passzív receptorának* tekintsünk, hanem a szereplők kollektív cselekvése eredményeként létrejött dinamikus változó konstrukciónak. A versenyképes régiók aktív ágensei az őket érintő folyamatoknak, Storper-nél (1997) a növekvő/állandó piaci részesedésű cégek bevonására/megtartására, Martin-nál (2003) a meglévő erőforrások, adottságok és eszközök optimalizálására, Florida-nál (2000) a növekedés kulcsát jelentő kreatívak bevonására képes gazdaságok. A fejlett gazdaságú térségek számára a legnagyobb kihívás a versenyképesség fenntartása, ami egyúttal a nemzetközi munkamegosztásban való szerepük megtartásának egyetlen garanciája. A verseny tétje nem a komparatív⁵⁷, hanem a kompetitív előnyök megszerzése. A ricardoi komparatív előnyök tana a régiók közti kereskedelmi kapcsolatokra nem érvényes, azaz nem igaz, hogy minden régió szerephez jut az interregionális munkamegosztásban. A szubnacionális szinten a termelés, specializáció és a kereskedelem viszonylatában a smith-i abszolút előnyök elve érvényesül, ha csak a gazdasági szférát nézzük, egyes régiók kiesnek a mezőnyből (ld. Camagni 2002, Camagni 2007). Ez utóbbiak esetében nem a regionális versenyképesség erősítése, hanem a hanyatlás hatásainak mérséklése a feladat.

⁵⁷ komparatív előnyök (passzív tényezők): termőföld, földrajzi pozíció, természeti erőforrások, munkaerő, népességszám. A porteri versenyelőnyök a vállalati stratégiai közgazdaságtanhoz kapcsolódnak és a területi egységek szintjén értelmezendők (Lukovics M). Magyarázatként gyakran felmerül, hogy a komparatív előnyök tana nem képes olyan tényezőket figyelembe venni, amelyek a globalizáció természetes velejárói, mint pl. a méretgazdaságosság szerepének felértékelődése, a vállalati hálózatok és stratégiai szövetségek megerősödése, a termelési tényezők országok közötti áramlása, a technológia-váltás, technológiatranszfer egyre növekvő jelentősége stb. (Lengyel–Rechnitzer 2004).

A tőke és a termelési tényezők általában olyan térségek irányába áramolnak, ahol alacsonyak az input költségek, vagy ahol a magasabb költséget kiemelkedő hatékonyság és termelékenység ellensúlyozza, a tér pedig felértékelődik, mint externáliák forrása. Camagni a regionális kompetitív előnyök fogalmát olyan, a vállalati szférán kívüli tényezőkhez köti (kimagasló technológiai, infrastrukturális, intézményi, társadalmi adottságok), amelyek a gazdasági szereplők számára akkora haszonnal járnak, hogy a tényezőárak változása sem rendezi át a gazdasági tevékenységek földrajzát. Ezek az adottságok hozzásegítik a vállalatokat a magasabb termelékenységi ráták eléréséhez. A kompetitív előnyök hiányában, ha egy bizonyos növekedési rátát nem ér el a helyi gazdaság, akkor válságba kerül, és hosszú távon elnéptelenedik. Ezzel indokolja Camagni a térségek egymás közti versenyét a külföldi működőtőke bevonásáért, a nemzetközi munkamegosztásban betöltött pozícióik megtartásáért. Mivel a nemzetközi munkamegosztásban szerzett pozíció nem státusz-és történelemfüggő, a sikeres régiók előnyét csak versenyképes termékeik és vonzerejük garantálja (kivéve a saját nemzeti valutával rendelkező országok esetében, amelyek a leértékeléssel, vagy az árak és bérek csökkentésével élhetnek).

2.3.4. A versenyképességi pólusok: területfejlesztés vagy iparpolitika?

A francia versenyképességi pólus program az innováció ösztönzésére irányuló közpolitikai intézkedések már a fentebbi jelentések kapcsán felvázolt hagyományos modelljének újragondolása (a nagy, jellemzően hadiipari kutatások és a nagyvállalati szféra kitüntetett szereplőinek juttatott központi finanszírozások), ami az 1980-as évektől, a decentralizáció, a globalizáció és az uniós folyamatok együttes hatására megkérdőjeleződni látszott. Alapját az első fejezetben bemutatott innovációs milió kialakítására épülő területi innovációs rendszerek képezik. A program fő célja az ipari és tudományos létesítmények kritikus tömegének megteremtése. A pólusok működése a nyílt innováció elvét követi, mivel a cél az, hogy *az innováció kilépjen a vállalati keretek közül.*

A 2005-ben indított francia pólusprogram olyan specializálódott és földrajzilag lehatárolt térségek bázisán szerveződő helyi innovációs ökoszisztémák kialakítását támogatta, amelyek kedvező feltételeket teremtenek a szereplők közti együttműködésekhez és területi beágyazódásuk növeléséhez. A program homlokterébe az európai foglalkoztatottsági célokkal összhangban a KKV-k kerültek, mint fő munkahelyteremtők, amelyeknél a legnagyobb probléma az innováció feltételeinek megteremtése és a nagyvállalatokkal való kooperáció nehézsége. A

vállalatokon kívül más térségi szereplőket is magukba foglalnak: állami és vállalati kutató laboratóriumokat, felsőoktatási intézményeket, amelyek vertikális és horizontális együttműködések által innovatív projekteket generálnak és kiaknázzák a hálózatos együttműködés pozitív externáliáit⁵⁸. A kormány által kiemelten fontos nemzeti *innovációs-és iparpolitikai* eszközként kezelt versenyképességi pólusokkal szemben megfogalmazott elvárás az volt, hogy támogassák a területi szereplők közti együttműködések létrejöttét és növeljék a közös fejlesztési stratégiák kidolgozásában és az innovációs projektekben való részvételi hajlandóságot.

A program kiemelt célja volt az alap-és az alkalmazott kutatások tartós együttműködésének megalapozása, mivel annak hiánya felelős a rossz kutatás-fejlesztési teljesítményért. A rossz K+F teljesítményt nem az alapkutatások elégtelensége magyarázza, hanem a privátszféra alacsony K+F aktivitása. A pólusok, azáltal, hogy a kutatási projekteket legalább egy felsőoktatási intézményt, egy privát kutatószervezetet és számos vállalkozást koncentrálnak, hozzájárulnak a kollaboratív projektekben az alap-és alkalmazott kutatások integrációjához. A szereplők közti együttműködések egyébként is támogatták, mint pl. a Regionális Innovációs és Technológiai Transzfer Központok (*CRITT*) a Technológiai Kutatási és Innovációs Hálózatok (*RRIT*), a Technológiai Kutatás Nemzeti Központjai, a Carnot Intézetek, a Kutatási és Felsőoktatási Pólusok (*PRES*), a Világszínvonalú Kutatási Tematikus Hálózatok (*RTRA*).

Ahhoz, hogy egy pólus kedvező irányban befolyásolja környezetének fejlődését, az alábbi feltételeknek kell teljesülniük:

- 1) megfelelő térségi beágyazódás
- 2) térségi stratégiával harmonizáló közös gazdaságfejlesztési stratégia
- 3) javuló nemzetközi láthatóság és az ehhez szükséges kritikus tömeg elérése
- 4) a kutatási-fejlesztési szinergiák hasznosulása
- 5) a szereplők közti partnerkapcsolatok kiépülése és működőképes kormányzás
- 6) outputként magas hozzáadott értékű javak és szolgáltatások előállítása.

⁵⁸ A klaszteren belül a gazdasági szereplők egymásrataltságából, kölcsönös függőségéből fakadó extern hatások többfélék lehetnek: Marshalli ipari atmoszférának tulajdonítható technológiai externáliák, speciális inputtényezők (szakképzett munkaerő) amelyek megkönnyítik a tanulást, a kompetenciák, know-how-k, technológiai ismeretek terjedését és elsajátítását, valamint az iparvállalatok térbeli polarizációját magyarázó pénzügyi externáliák (amikor egy vállalat input árát a többi piaci szereplő, pl. az alvállalkozói hálózat tagjainak cselekvése befolyásolja). Extern hatások jelenlétéről abban az esetben beszélünk, ha egy vállalat termelési lehetőségeit befolyásolják az ágazati szereplők vagy fogyasztók döntései.

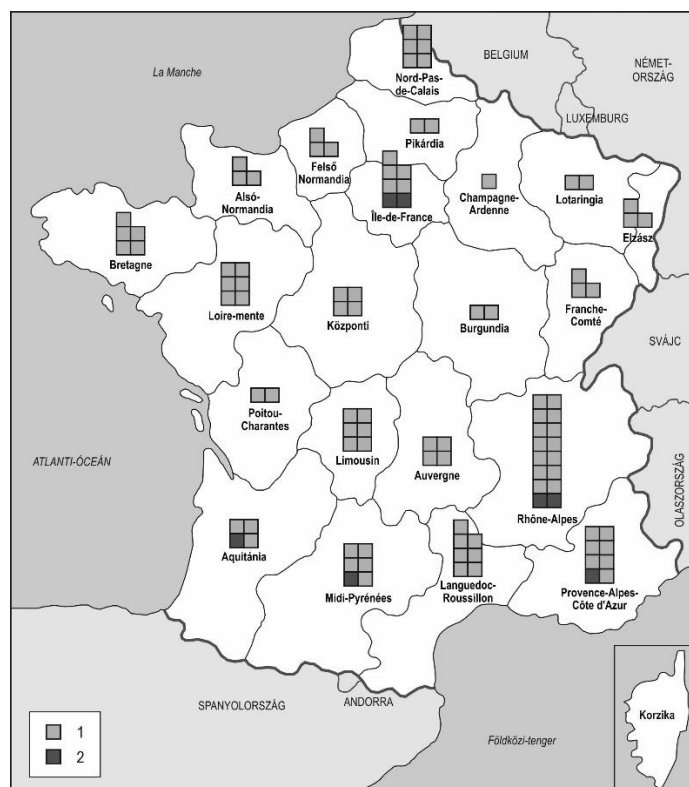
A francia modellben a pólusok térbeli beágyazódása különösen nagy hangsúlyt kapott. A térségek– ipar–kutatás háromszögére épülő pólusok elsőrendű területfejlesztési vonatkozásuk miatt a DATAR hatáskörébe tartoznak. A pólushatás a területfejlesztéspolitikai célok területén azáltal érvényesül, hogy a térségi forrásokat koncentráló és összefogó pólusok javuló térségi vonzerőt eredményeznek és ösztönzőleg hatnak az újabb regionális klaszterek létrehozására irányuló helyi politikai kezdeményezések számára. Területfejlesztési köntösben megjelenő iparpolitikai eszközöknek is tekinthetők, a helyi hatóságok ekként is kezelik őket.

A nemzetközi tapasztalat azt mutatja, hogy a kutatási szféra hatékonysága annak függvénye, milyen mértékben képes korlátozott számú (az európai térben mintegy 30) versenyképességi pólus köré szerveződni. A kutatási pólusok a térben egyenlőtlenül, leginkább a nagy agglomerációkban helyezkednek el. A kiegyenlített területi fejlődés követelménye viszont megkívánja a pólusok térbeli diszperzióját (főleg a középvárosokban). Ezt a látszólagos ellentmondást oldotta fel a francia pólusok nagy száma: a 2005-ben kijelölt (és azóta változó számú, 6 ökoteknológiai pólussal bővülő) *71 versenyképességi pólus* leginkább a területi igazságosság kritériumának való megfelelés érvényesült, az ország területén való nagyjából arányos eloszlásuk miatt. A kezdetben kevészámú pólus kijelölését tervező program kedvezményezettjeinek széles skálája miatt nagyobb hangsúlyt kapott az a szempont, hogy hatékony módon járuljanak hozzá a kirívó interregionális különbségek mérsékléséhez, legalábbis elviekben.

Az első forduló 2005 júliusában ért véget. A kormány a program indításakor, 2004 szeptemberében eredetileg *15 pólus kijelölését tervezte*, nem várt eredmény volt és a program kimagasló népszerűségét mutatta, hogy 105 pályázat került beküldésre. Mivel a kormányzat 67 pályázatot is nyertesnek nyilvánít, a források szétaprózódása felé billent a mérleg, megkérdőjeleződve magának a programnak az alapcéljait (területfejlesztés hagyományos orientációja vagy a valódi világszínvonalú klaszterek kialakítására való készség). A pólusok szelekciója során prioritást kaptak az informatikai, az infokommunikációs fejlesztések, nanotudományok és eljárások, ill. a biotechnológia.

A pólusok kijelölése nem automatikus, top-down logika mentén zajlott, hanem a területi szereplők mobilizálására épült. A beérkező projekteket először a prefektus elemezte, majd az érintett miniszterekből, az üzleti élet, a kutatási szféra és a felsőoktatás szereplőiből álló kormányközi munkacsoport vizsgálta. A pénzügyi források elnyerését a pályázatok sikere határozta meg, a projektek és pólusok versenyeztetése lehetővé tette a projektek közti szelektálást: a pályázatok sikerénél a versenyképességre gyakorolt hatás volt a döntő. Míg a versenyeztetés alkotja a program dinamikáját, a kooperáció, a partnerség és a komplementaritás jelentik a megvalósítás fő alapelveit.

2.7. ábra: A versenyképességi pólusok megoszlása az egyes régiókban

Jelmagyarázat: 1 – Országos/regionális jelentőségűek, 2 – Globális jelentőségűek

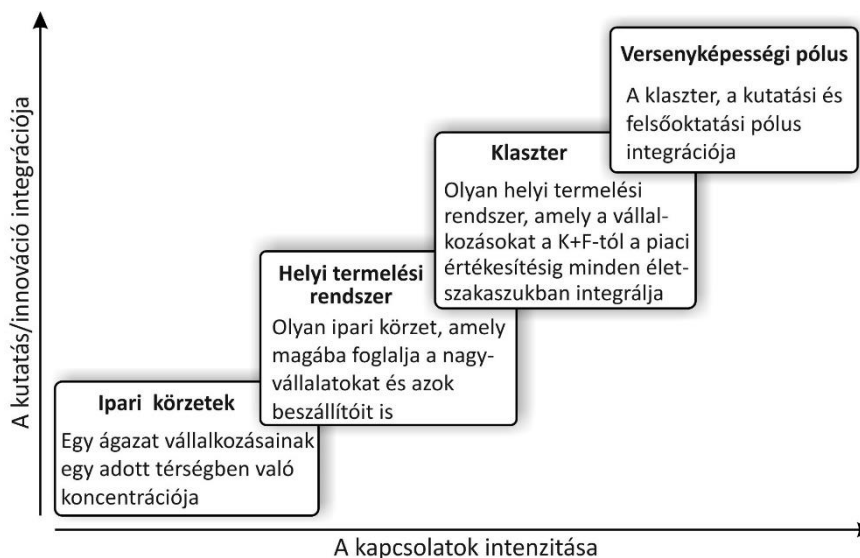
Forrás: DATAR alapján saját szerk.

Annak érdekében, hogy valamiféle hierarchiát sikerüljön felállítani, a pólusokat három kategóriába sorolták: a nemzetközi jelentőségű, a már létező hálózatokra épülő, illetve a potenciálisan nemzetközi jelentőségű/nemzetközi ambíciójú pólusok és a nemzeti jelentőségű pólusok körébe. Az utóbbiak a helyi szintek kiemelt fejlesztési prioritásai közé tartoznak, olyan területeken jöttek létre, ahol az ágazati szereplők közt azelőtt nem voltak jellemzőek az együttműködéses kapcsolatok. A nemzetközi pólusok világszínvonalú innovációs képességgel, széles tematikával rendelkeznek, a program nemzetközi láthatóságát biztosítják. A világszínvonalra törekvőknek ehhez a feladathoz még fel kell nőniük, az országos jelentőségűeknek pedig elsősorban helyi szinten kellett megfelelniük a piaci igényeknek a nemzetközi piacokra való aspirálás előtt és a kritériumok egy részének jellemzően nem tudnak megfelelni.

Jelenleg minden régió rendelkezik a területén pólussal, általában a legdinamikusabban fejlődő városok bázisán. A pólusok mind arculatukat, méretüket, tematikájukat tekintve eltérnek egymástól. Eltérések mutatkoznak a piacok érettsége, a szereplők koncentrációjának, a termelési vagy szolgáltatási tevékenységek jelenlétének mértékében, a nemzetközi pozíciószerezés, a tőkeintenzitás, az innovációba való befektetés tekintetében is. Eredetüket tekintve is legalább háromféle formációról lehet beszélni: egyes pólusok már működő klaszterekre épültek, mások

új vállalalkozási együttműködések létrehozására szerveződtek, megint mások egy domináns nagyvállalat köré szerveződtek, utóbbiakat a támogatások útján kívánták elmozdítani a KKV-szektorral való együttműködés irányába. A pólusok speci-alizációja a siker alapvető feltétele. Az elvárás minden pólus esetében ugyanaz: a *nemzetköziesedéshez szükséges kritikus tömeg* elérése és a legmagasabb technológiai színvonalú innováció feltételeinek létrehozása.

2.8. ábra: A különböző termelési rendszerek egymásra épülése

Forrás: Khattabi et al. 2013.

Miben különbözik a pólusprogram a klaszterek korábbi generációitól, pl. a helyi termelési rendszerektől (*système productif local, SPL*)? A helyi termelési rendszerek az ipari klaszterek sajátos és első francia változatát képezik, amelyek, noha kisebb méretűek – a foglalkoztatási vonzaskörzetek (*bassin d'emploi*) szintjén valósultak meg –, hozzájárultak a szereplők közti merev határok lebontásához. A legfőbb cél a termelési rendszeren belüli együttműködések kiépítése volt, a francia cégeket jellemző individualizmussal való szakítás. Egy *SPL* a hasonló vagy komplementer ágazatokban tevékenykedő termelési egységeket fogja össze a jobb munkamegosztás céljából. Mivel az *SPL*-ek nem jelentettek megfelelő keretet a nagyszabású projektek megvalósításához és nem rendelkeztek nemzetközi orientációval, a francia állam a nagyobb szabású, valódi klaszterek kialakítása mellett döntött. A helyi termelési rendszerek nélkül valószínűleg a pólusok sem születtek volna meg, a legkiemelkedőbbek, amelyek rendelkeztek saját innovációs politikával, versenyképességi pólusokká alakultak (az *SPL*-ek ¼-e).

Amellett, hogy a program megalapozásában számos utalás történt a Porter-féle klaszterekre, a francia kontextus lényeges eltérésekhez vezetett. Összehasonlításként, míg a legismertebb klaszterek csúcsipari jellegűek, a francia pólusok **80%-a** hagyományos gazdasági tevékenységeknek ad otthont. A kiemelt csúcsipari orientáció mellett ugyanis nagy hangsúlyt kapott a hagyományos érett szektorok támogatása is, nemzetközi láthatóságuk javulása és a foglalkoztatottság növelése érdekében. Különbségként említhető, hogy míg Blanc (2004) kizárólag az egyetemek köré szerveződő klaszterekről ír, a porteri klaszterek számos egyéb variánst is magukba foglalnak. A közpolitikai diskurzus a program kezdetétől hezitál a méltányosságra összpontosító területfejlesztési és a hatékonyságorientált versenyképességi diskurzus között. Azonban bármelyik mellett tegye is le voksát, az állami szerepvállalás, amely Porter-nél versenytorzító hatású, a francia pólusok esetében alapvető fontosságú. Az észak-amerikai klaszterekkel szemben a közigazgatási szervek fontos szerepet játszanak a francia pólusok életében, a programot az állam kezdeményezte, amely egyúttal a fő finanszírozó is. Az „új generációs klaszterekben” a szereplők együttműködését *a közszféra jóval a magánszféra hozzájárulásait meghaladó mértékben támogatja*. A legtöbb francia pólus az állami támogatások nélkül nem is lett volna életképes. Blanc a rendszer bürokratikus jellege kapcsán joggal veti fel, hogy a Párizsból irányított klaszterek diametrikus oppozícióban állnak a tengerentúli, hasonló típusú képződmények természetével. A pólusprogram a célzott forráskoncentráció helyett jellemzően *dekoncentrációs célokat szolgál*. Az állam, áthidalván a különböző minisztériumok sokszor ellentétes törekvéseit (a gazdasági minisztérium kisszámú nagyszabású pólus létrehozása mellett érvelt, a belügyminisztérium a különleges fejlesztési projektek támogatása mellett) a kezdeti költségvetés megduplázásával, az Egységes Tárcaközi Alap (*Fonds Unique Interministériel, FUI*) hiteleinek felemelésével áthidalta a számbeli korlátozást, 6 pólus kapta meg végül a *FUI* támogatások felét, egy tucatnyi a fennmaradó összeg felét, és az 54 nemzeti pólus az utolsó ¼-en osztozott.

A francia programban kizárólag államilag fenntartott klaszterek, nem pedig szerkezetátalakítási eszközök szerepelnek. A fokozott hatékonyság érdekében a klaszterpolitika és az iparpolitika szétválasztása helyett kívánatos volna annak szerkezetalakítási célú iparpolitikai eszközként való alkalmazása, miközben az állam szerepe a keretfeltételek alakítására korlátozódna. A pólusok sokfélesége, méretbeli különbségei, a régiókon belüli eltérő súlyuk, a klasszifikáció nehézségei mind a politika kontextusfüggőségnek következményei.

A francia pólusokkal szembeni elvárás, miszerint a kritikus tömeg elérésével képessé válnak a nemzetközi jelentőségű (pl. amerikai) klaszterek versenytársává válni, mindeztidáig nem teljesült. A Szilícium-völgy és más vezető klaszterek alkotóelemei, a világszínvonalú egyetemi

pólus, a sűrű vállalalkozói hálózat és a dinamikusan fejlődő pénzügyi környezet együttesen csak a fővárosi régióban találhatóak meg. Az Egyesült Államokbeli és a francia klaszterek közt a legszembetűnőbb különbség a jelentős méretbeli eltérések. Csupán három-négy francia régióban alakultak a Szilícium-völgyhöz hasonló méretű versenyképességi pólusok. A 6-ból 2-2 világprojekten osztozik Île-de-France és Rhône-Alpes régió. A területfejlesztési célokkal ez nincs összhangban, és kétséges, hogy a 71 pólus, amelyeknek különböző városok és régiók szereplői is tagjai lehetnek, megfelel-e majd a bottom-up szerveződés kritériumainak. A pólusok térbeli eloszlására jellemző, hogy a nemzetközi a legfejlettebb régiókban, a metropolizáció miatt felértékelődött térségekben koncentrálódnak és szinte minden esetben a centrumvárosokhoz kapcsolódnak. A pólusok száma az ország második legfejlettebb régiójában, a Rhône-Alpes régióban 15, Île-de-France régióban 7, PACA régióban pedig 9. A specializáció tekintetében is illeszkednek az adott térségek kiemelkedő gazdasági tevékenységeihez: Île-de-France (idegtudományok, komplex számítógépes rendszerek), Toulouse, Bordeaux (úrkutatás, repülőgépgyártás), Lyon (egészségügyi ágazatok), Grenoble (nanotechnológiák, miniatürizált intelligens technológiák). A versenyképességi pólusok programjának deklarált céljai a szereplők hálózatosodásával az alábbiak:

- a francia gazdaság versenyképességének az innováción alapuló javítása,
- A csúcstechnológiájú ipari tevékenységek megerősítése,
- Az ország vonzerejének növelése a nemzetközi láthatóság javításával,
- A növekedés és a foglalkoztatottság támogatása.

Működési keretek, tapasztalatok, eredmények

A pólusprogram felügyeletével egy tárcaközi munkacsoport (*GTI*) lett megbízva a Gazdasági és Pénzügyi Minisztériummal és a *DATAR*-ral együttműködésben. A helyi önkormányzatok fontos szerepet töltenek be a pólusok működtetésében és jelentős részt vállalnak a K+F projektek ko-finanszírozásában. A pólusok működése non-profit társulás formában zajlik. Szervezeti rendszerükre jellemző, hogy egy közgyűléssel, igazgatótanáccsal, hivatallal, elnökkel és alelnökkel rendelkeznek. A kormányzási struktúrában a meghatározó szereplők a kutatási és képzési szervek illetve az egyéb szereplők, a vállalkozások 51%-ban képviseltetik magukat, ami alacsonyabb részesedés, mint a pólusokon belüli reális súlyuk.

Az irányítóbizottság a program működéséért felelős szerv, amely felel a kormányzati és regionális döntések végrehajtásáért, koordinálja a *FUI* támogatások potenciális kedvezményezett-

jeinek pályáztatás útján történő kiválasztását. Tagjai az ipari, kutatási, polgári repülési, hadügyi, mezőgazdasági, stb. igazgatóságok élén álló igazgatók, a *DATAR* delegált tagja, a regionális fejlesztési tanácsok négy képviselője, és a Francia Régiók Szövetségének megbízottja. A pólusprogram koordinációját állami részről a közsféra képviselőit, a különböző pénzügyi és tudományos bizottságokat egyesítő *koordinációs bizottság* biztosítja, élén a prefektussal és a regionális tanács elnökével. Feladata a program rendszeres monitoringja, a stratégiai roadmap-ekben és a három éves akcióprogramokban kijelölt célok teljesülésének mérése. Továbbá felel a K+F projekteknek az egységes tárcaközi alapból történő társfinanszírozásáért.

A pólusok kijelölése után 7 hónappal az alábbi kritikák fogalmazódtak meg (Blanc 2006):

- nem egészséges dolog a területi szétaprózottság;
- nem képviseltették magukat a külföldi klaszterek a projektek értékelésében, noha a tanácsaik hasznosak lehettek volna;
- A pólusokat érintő belső döntések elbírálásáért a mikroökonómiában semmiféle jártassággal nem rendelkező állami tisztviselők a felelősek;
- A döntésekért felelős minisztériumok közti tanács hatvan állami tisztviselőből áll;
- A pólusokat nemzetközi vagy nemzeti jelentőségű kategóriába sorolták, aminek a gyakorlatban semmiféle haszna nincs, mivel minden klaszter célja a globális kiválóság, akármilyen piacot célozzon is meg (kis szeglet vagy egy nagy nemzetközi piac);
- A támogatások elnyerésének folyamata rendkívül hosszadalmas.

Miután a pólusprogram első szakaszának félidejében a szakértők megállapították, hogy a programnak töretlen dinamikával kell a 2007–13-as időszakban folytatódnia, a klaszterek térségi beágyazottságának javítása érdekében célszerűnek látták:

- A területi közösségek szerepének pontos definiálását,
- A pólusok kategorizálásának felülvizsgálatát,
- A finanszírozás és a projektek kiválasztásának monitoringját,
- A kormányzati gyakorlatnak a tanulási folyamat során történő kialakítását,
- A francia gazdaság egészének mélyreható átszervezését a klaszter alapú fejlődés által.

A pólusprogram 2005-től 2008-ig tartó első fázisának értékelését két külső tanácsadó cég (Boston Consulting Group és a CM International) végezte. Az értékelések tanúsága szerint a program ígéretesnek bizonyult, az elemzők célszerűnek látták a folytatását a fő irányelvek módosítása nélkül. A 2008-as értékelés szerint a pólusok közül 39 érte el a kitűzött célokat, 19 csak részben, 13 pedig átszervezésre szorult. 2007-ben 23 ezer kutató és mérnök volt érintett a kutatási projektekben. Az első fázisban a hangsúly a program nemzetközi láthatóságán, az együttműködésen alapuló projektek „termelésén” volt.

Az állam a K+F projekteket 2006 és 2008 között az eredetileg tervezett összeg duplájával, 1,5 milliárd euróval támogatta. A 2006 és 2008 között kiosztott 1,5 milliárd € *állami támogatás* adókedvezményekből (mintegy 300 millió €), központi támogatásból (mintegy 400 millió €), valamint kutatási és innovációs ügynökségek, illetve bankok támogatásaiból (mintegy 800 millió €) tevődött össze.

A központi források mellett *egyéb támogatási források* a kutatási hálózatok forrásai, európai források (7. Kutatási Keretprogram és az Euréka) és a helyi önkormányzatok hozzájárulásai (különböző adókedvezmények, szociális hozzájárulások csökkentése egy adott K+F övezeten belül, amelyek 2007 óta érvényüket veszítették). A pólusok finanszírozásában a *DATAR* pénzügyi hozzájárulása elenyésző volt, ez a feladat a helyi önkormányzatokra és más szervekre hárul (leginkább az állam–régió szerződések keretein belül) (Merlin 2007).

A pólusok átlagosan 187 szereplővel rendelkeztek (13 kutatószerv, 4 felsőoktatási intézmény, 14 kutatási és képzési intézmény, 108 KKV, 16 közép vállalkozás, 13 nagyvállalat és 19 egyéb szereplő).

A pólusok általános értékelését nehezítette a szereplők, az ágazatok sokfélesége, a méretbeli különbségek, a döntéshozó szervek súlya, az eltérő fejlesztési elképzelések, stb. Már az első időszakban is megoszlottak a vélemények a póluspolitika hatékonyságáról, a területfejlesztési politika célok felé való túlzott eltolódás miatt. A közhiedelemmel ellentétben, amely szerint a klaszterekben a kisvállalatok sűrű hálózata az innováció fő hordozója (mivel megkönnyítik az szereplők közti információáramlást), a nagyvállalatok súlya az abszolút meghatározó. A nagy tengerentúli klaszterek multidiszciplináris jellegével szemben a francia pólusok túlzott specializációja is hátráltatja a versenyképességi célok elérését. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nagyvállalatok túlzott dominanciája és a közszféra domináns szerepe nem segítette elő az innovatív vállalkozói szellem meghonosodását. A kis- és közepes méretű vállalkozások pedig nem rendelkeznek elegendő saját forrással.

2008–2011 között zajlott a pólusprogram 2. szakasza. A fókusz ez időszak során a pólusok szereplőinek három fő csoportja (vállalkozások, kutatóközpontok, felsőoktatási intézmények), közti jobb szinergiák érvényesülése, a KKV-k hatékonyabb integrációja, a magántőkéből történő finanszírozás növelése volt. Az állam a kutatási projekteket 2008–2011 közt is 1,5 milliárd euróval finanszírozta. A projektekhez az állam 35%-ban járul hozzá, azzal a kikötéssel, hogy a résztvevők között legyen legalább két vállalkozás és egy kutatóintézmény.

A helyi és regionális önkormányzatok szerepe nőtt a pólusok irányításában, és fokozott részvételt várnak tőlük a pólusok működtetésében, a helyi innovációs ökoszisztéma és a kutatási projektek finanszírozásában. Az egy pólus területén található szereplők együttműködésének

forszírozása helyett felvetődött, hogy térbeli távolságtól függetlenül célszerűbb volna a rokon illetve komplementer ágazatok közelítése, azaz az innovációs hálózatokra érdemesebb fókuszálni az innovációs pólusok helyett.

A pólusok tagjai 2011-ben 72%-ban vállalkozások voltak, 60%-uk kis-és középvállalkozás. A cégek több mint 50%-a a szekunder szférába tartozott, ez a pólusok ipari beágyazottságának következménye. A pólusok átlagos taglétszáma 187 volt, a szereplők megoszlását tekintve legjelentősebb részben kis-és közepes méretű vállalatok (a résztvevő vállalkozások mintegy 80%-a). A kritikus tömeg elérésének irányába a második fázis során jelentős előrelépés történt: 2008 és 2011 között a résztvevők száma 50%-os növekedést mutatott (az újonnan csatlakozók főleg kis-és közepes méretű vállalkozások és kisebb részben nagyvállalatok voltak).

A pólusok lefedték a „*jövő technológiáinak*” összességét, amelyek a *Kulcstechnológiák 2015* c. dokumentumban lettek meghatározva. A 85 megnevezett kulcstechnológia közül a *jövő technológiai* azok, amelyek új piacokat jelenthetnek a belátható jövőben, azonban még igen-csak embrionális fázisban vannak.

A számszerűsíthető eredmények között szerepelt a 2500 innováció (3/4 részük termék-és folyamatinnováció), 1000 szabadalom (IKT, biotechnológia, egészségügy és energetika területén), 6500 tudományos publikáció és 93 start-up cég, valamint 3748 kutatás-fejlesztési projekt. A szabadalmak tekintetében a nagy világszínvonalú pólusok jártak élen (egy világszínvonalú pólusra átlagosan 28,5 szabadalom jutott, míg az országos jelentőségű pólusokban ez a szám csak 8,75). Az eredmények jelzik, hogy a szereplők jól érzékelték az együttműködésben rejlő előnyöket, azonban még nem voltak képesek azok elégedő kihasználására. A közepes méretű K+F projektek esetében ennek fő oka az alulfinanszírozottság volt.

2008 és 2011 között összességében 5,7 milliárd € támogatásban részesültek a kutatási-fejlesztési projektek, ami a nemzeti K+F kiadások 4,5%-át jelentette. 2010-ben a kutatási projektek költségvetése 4,6 milliárd € volt, 15 ezer kutató részvételével zajlottak, a központi források összege a projektek költségvetésében 1,7 milliárd € volt. 2007 óta a *központi finanszírozás folyamatos elapadása* volt tapasztalható, a 2007-es 799 millió eurós összeg 2011-re 562 millió euróra csökkent. Évente átlagosan 900 projekt került finanszírozásra a versenyképességi pólusokon belül (Évaluation des pôles de compétitivité 2012). A pólusok saját forrásai (járulékok, adók) azonban évi 30%-os átlagos növekedést mutattak 2011-ig.

2005-től 2012-ig a pólusoknak juttatott állami támogatások teljes összege 3,5 milliárd eurót tett ki. A helyi önkormányzatok és Európai Unió források további 1 milliárd euróval járultak hozzá a pólusok működéséhez (Masson 2011).

A *pólusok közti horizontális kooperáció* a 2008–2011-es fázis újdonsága volt: 1400 ilyen típusú együttműködés valósult meg. A felsőoktatás szereplőinek fele úgy vélte, hogy a pólusban való tagság előnyös volt képzési profiljuk bővítése és fejlesztése szempontjából. A klaszterekre nézve veszélyt jelent, ha a résztvevő vállalkozások nem rendelkeznek globális stratégiával és nincs külföldi telephelyük, a bezárkózás mindig rossz stratégiát jelent.

2012-ben a 71 pólus közül 49 egyetlen régió belül helyezkedett el, 9 pedig 3, 4 vagy 6 régiót is lefedett. Az értékelések szerint a több régiót átfogó pólusok teljesítménye változó. Esetükben a rizikófaktor a tevékenységek szétforgácsolódása, a K+F tevékenységek alacsonyabb koncentrációja. Tanácsos a pólusokat maximum 2 régióra szűkíteni. Az eredetileg kijelölt 71 pólus kategorizálása a 2012-ben folytatott értékelés szerint elavult és felülvizsgálatra szorul, a „nemzetközi ambíciójú pólus” kategória a következő időszakban már nem szerepel a pólusok közt. A korábbi besorolás több szempontból sem megfelelő, szubjektív természetű és nem kellően átlátható. A 2013–2018-as új fázisban már csak kétféle pólussal számolnak. Az új időszakban a pólusok illeszkednek a Nemzeti Növekedési, Versenyképességi és Foglalkoztatottsági Paktum céljaihoz, amely az ország gazdasági élénkítését az innováció és a vállalkozások színvonalának emelésére építi. *Ehhez szükséges a pólusok az empirikus vizsgálatok során elégtelennek talált gazdasági hatásának* növelése, valamint a KKV-k és középállalatok⁵⁹ növekedésének támogatása. A póluspolitika gazdasági hatásának növelése érdekében a *projektgyár-szemlélet* helyett a „jövő ipari termékeinek” gyártása kerül a középpontba, azaz ténylegesen innovatív K+F projektekre (K+F ipari hasznosítása) fókuszálják a támogatásokat. A prioritás az értéklánc felsőbb szegmenseire tevődik át: a projektek piacképes termékekbe és új eljárásokba való hatékonyabb transzformációja felé. A KKV-k és középállalatok esetében kiemelt célok a finanszírozási forrásokhoz való hozzáférés, a cégek nemzetköziesedési mutatóinak javulása, a vállalatok kísérése, kompetencia szükségleteik feltárása.

A 71 pólus közül 18 a stratégiai ágazatokban kulcsszerepet játszó, nemzetközileg is versenyképes pólus, melyek ténylegesen hozzájárulnak a pólusprogram nemzetközi láthatóságának növeléséhez. 2013-tól a pólusoknak meg kell felelniük a fenntartható fejlődés követelményrendszerének, csak olyan csúcstechnológiájú vállalatok nyerhetnek felvételt, amelyek alacsony vagy nulla széndioxid kibocsátással működnek, magas környezeti minőségnek (*HQE*) megfelelő termékeket gyártanak, és figyelembe veszik a környezetvédelmi célokat is.

⁵⁹ Franciaországban a nagyvállalatokon kívüli vállalatok három kategóriája létezik: a 10 fő alatti mikrovállalkozások, a 10–250 fő közötti KKV-k (*PME*) és a 251–5000 fő közti középállalatok (*ETI*).

A kutatási projektek finanszírozási eszközei

A pólusok projektjeinek finanszírozását a *BpiFrance*⁶⁰ által menedzselte az Egységes Tárcaközi Alap (*FUI*) látja el. A finanszírozás a regionális szint bevonásával zajlik: a régió a program kezdete óta részt vesz a kutatási projektek és a pólusok finanszírozásában.

A *FUI* átlagosan 50%-ban járul hozzá a projektek finanszírozásához. A *FUI* mellett a helyi közösségek is részt vállalnak a projektek finanszírozásában. 2005 és 2011 közt a *FUI* támogatásainak összege 1249 millió € volt, a helyi közösségek 632 millió € összeggel járultak hozzá összesen 1042 projekthez.

A *FUI* által támogatható projektek kritériuma a kooperatív jelleg (min. 2 vállalkozás, 1 laboratórium vagy felsőoktatási intézmény részvétele), egy domináns vállalat köré szerveződés (45%-ban KKV-k), továbbá a francia gazdaság számára jelentős előnyöket kell hordozniuk. A partnerek átlagos száma egy *FUI* projektben 7,4 volt (*Évaluation des ...* 2012). A *FUI*-projektek végterméke egy vagy több magas innovációs tartalmú és 5 éven belül forgalomba hozható új termék vagy szolgáltatás.

A *FUI* átlagban 1,2 millió euróval támogat egy K+F projektet. A *FUI* által támogatott projektek 1 és néhány millió € közti költségvetésűek. Látható, hogy a nagyméretű projekteket támogatja, míg a 750 000 € alatti projektek automatikusan az *Oséo*-hoz kerültek, amely egy projektet átlagosan 145 ezer euróval támogat. A *FUI*-támogatás tényleges kifizetése és a pályázat benyújtása közt 8-12 hónap is eltelhet. Ezt a résztvevő vállalkozások (KKV-k) túlságosan hosszúnak találják.

Az értékelők megállapították, hogy indokolt a *FUI* támogatási szerepének növelése és forrásainak bővítése a pólusok javuló versenyképessége és innovációs eredményei érdekében, mivel a vállalkozások szükségleteit, az innovatív projektek költségeit és a K+F projekteket a rendelkezésre álló finanszírozási források csak részben képesek fedezni. A KKV-k irányítása alatt álló közepes méretű (250–750 ezer € költségvetésű) kollaboratív projektek jutnak a legnehezebben támogatáshoz, mivel a *FUI* kizárólag a nagyobb költségvetésű projektek finanszírozására szolgál.

A *FUI*-n kívül egyéb támogató szerv a 2005-ben alapított Országos Kutatási Ügynökség (*ANR*). Az *ANR* határozza meg a kutatási szervek és a vállalatok szempontjából mérvadó kulcstechnológiai ágazatokat, de a pólusok jelölik ki azokat a technológiákat, amelyek fejlesz-

⁶⁰ 2012-ben alakult a nemzeti innovációs politika kulcsszereplője, a KKV-k és 2000 fő alatti vállalkozások innovációs stratégiáit támogató bank.

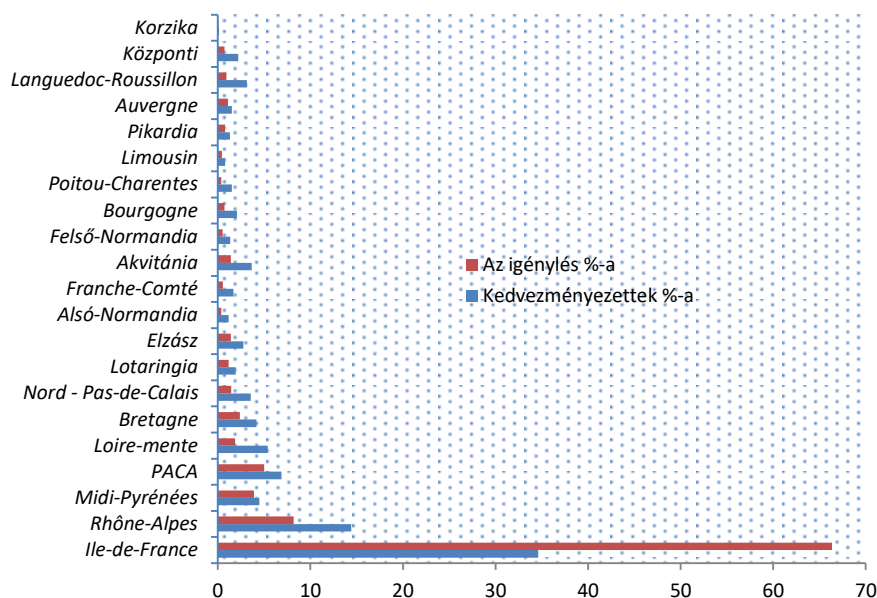
tésébe befektetnek. 2007 és 2010 között az *ANR* költségvetésének $\frac{1}{4}$ -ét fordította a pólusok kutatási programjainak finanszírozására, a források csupán 43%-át kapták a *FUI*-féle kollaboratív projektek. Az *ANR* által finanszírozott projektek sajátossága, hogy tekintélyes részben alapkutatást finanszíroznak. (2008 és 2011 között 37%, szemben az ipari kutatásokra fordított 57%-kal és a kísérleti fejlesztésekre fordított 6%-kal). Az *ANR* támogatásainak legfőbb kedvezményezettjei a közszférabeli szereplők (76,8%), míg a vállalkozások a források 23,1%-ához juthatnak hozzá. Az *ANR* által finanszírozott projektek inkább a technológiai fejlesztési ciklus (*TRL*) kezdeti fázisait, a kutatási tevékenységeket érintik, a *FUI*-ből finanszírozott projektek inkább a fejlesztéshez és az értékesítéshez kapcsolódnak.

Az *Oséo* a KKV-k innovatív projektjeit finanszírozza. A projektek kétféle módon juthatnak hozzá az *Oséo* -támogatásokhoz: innovációs segélyek útján és az Ipari Stratégiai Innováció Programjának forrásaiból (*ISI*). 2007 és 2010 között az *Oséo* innovációs támogatásainak 10-13%-át fordította a versenyképességi pólus projektek finanszírozására. Ezek jellemzően nem kollaboratív, hanem a vállalkozások önálló projektjei. Az *ISI* forrásait a kollaboratív projektek igényelhetik (minimum 2 vállalat és egy laboratórium). Az *ISI* finanszírozási forrásaiból 25 pólus részesült 2008-2011 között. Az *Oséo* -val szemben a KKV-k azt kifogásolták, hogy szinte kizárólag az egyéni projekteket támogatja, az együttműködésen alapulókat egyáltalán nem. A finanszírozott projektek túlnyomóan technológiai jellegűek, a társadalomtudományi kutatási projektek alig részesülnek támogatásban (a projektek 3%-a), elmondható, hogy igen alulreprezentáltak a pólusokban. Erőteljes aránytalanságokat mutat a finanszírozási források pólusok közti megoszlása is: a 6 legkiemelkedőbb pólus (4 nemzetközi és 2 nemzetközi ambíciójú) kapta a támogatások 33%-át, a támogatások felét 12 pólusból benyújtott projektek kapták. Az európai támogatások részaránya igen csekély: 2010-ben mindössze 38 projektet finanszíroztak. A pólusok nagy száma ellenére a *FUI* támogatások pólusok közti megoszlása a koncentrációt erősíti: a 71 pólus közül 15 szívja fel az egységes tárcaközi alap támogatásainak 80%-át (CGET 2016).

A pólusprogram sikerében nagy szerepe volt a kutatási adójóváírásnak (*CIR*), amely a vállalati K+F tevékenységek finanszírozásának fő eszköze. 2013-ban 23 ezer vállalat vette igénybe a vállalatméret növekedésével párhuzamosan csökkenő összegű *CIR*-t. A támogatások megoszlása – ahogy sejteni lehetett, erőteljes regionális polarizációt mutat, a fővárosi régió vállalatai által benyújtott igénylések aránya (66%) majdnem duplán meghaladta a többi régióból érkező igényléseket (34%). Île-de-France, Rhône-Alpes és Midi-Pirénées koncentrálnak a legtöbb kutató-fejlesztő vállalatot. A *CIR* legtöbb kedvezményezettje (35%) is IDF-régióbeli vállalkozás volt (5276).

A CIR-igénylések intenzív növekedése (2005–2009 közt 1 Md euróról 5 Md euróra nőtt) jelentős javulást hozott a magánszektor K+F erőfeszítési hajlandóságában (+0.2 sz.p.): míg 2007-ben a vállalati K+F a GDP 1,27%-át, 2014-ben már 1,47 %-át jelentette.

2.9. ábra: A CIR-igénylések regionális megoszlása

Forrás: Le CIR en 2013, MENESR, 2016 adatai alapján saját szerkesztés

A pólushatás érvényesülése

Bellégo és Dortet-Bernadet (2014) a pólusprogrammal szembeni várakozások teljesülésének empirikus vizsgálatát végezték el a KKV-kra és a középvállalatokra vonatkozóan, a kutatás-fejlesztésben élenjáró, és a pólusoknak nyújtott állami támogatások elnyerésére legesélyesebb nagyvállalatok nem képezték vizsgálatuk tárgyát. A szerzők az általuk vizsgált kategóriák esetében a pólushatás részleges teljesülését mutatták ki: a köztámogatások bizonyos mértékig rövidtávon hozzájárultak a K+F kiadásokat növekedéséhez, valamint a kutatás-fejlesztésben implikált foglalkoztatotti létszám bővüléséhez. E kedvező hatás ellenben nem jelentkezett a szabadalmak számában, az innováció vagy az üzleti forgalom terén. Eredményeik lényeges eltéréseket mutattak a póluson kívüli és a résztvevő vállalkozások tekintetében. Mivel nem minden vállalat vett részt az államilag finanszírozott kutatási projektekből, külön vizsgálták a kutatási projektekből való részvétel hatását és a pólusban való részvétel hozadékát. Arra az eredményre jutottak, hogy a vállalati K+F tevékenységek számára a pólus-tagság mellett legalább ugyanolyan jelentős tényezőt jelentett a *kutatási adójóváírás (CIR) összegének változása*. A kétoldali hatás azonban nem vizsgálható egymástól elszigetelt módon, mivel a vállalatok az

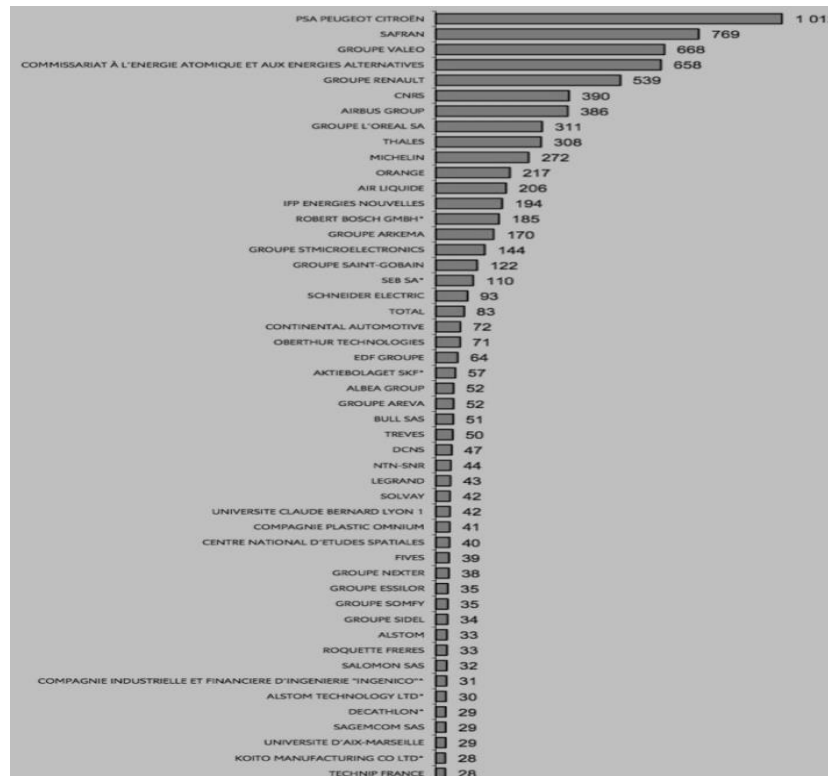
adójóváírás és a kapott támogatások kumulált összege révén tudták finanszírozni kutatási projekteiket. 2005 és 2009 közt a pólusba belépő vállalatok munkahelyteremtés és hozzáadott érték tekintetében is jobb eredményeket mutattak a pólusokon kívüli vállalkozásoknál. Fontos megállapítás, hogy a *pólusprogramban résztvevő vállalkozások már korábban is jellemzően nagyobb K+F aktivitást fejtettek ki a külső vállalatoknál*. A K+F aktivitás és a pólus-tagság között enyhe pozitív korreláció mutatható ki. A kiadások szerkezete azt mutatta, hogy a támogatások a belső kutatás-fejlesztési költségek fedezésére (kísérleti fejlesztések, a piaci orientációjú innovációs tevékenységek) szolgáltak. A pólus-tagság hozadéka a KKV-k és a közepes méretű vállalatok számára 400 millió € pótlólagos K+F kiadásban jelentkezett 2006–2009 között. A K+F kiadások növekedése a kutatási alkalmazottak számbeli növekedésére is hatással volt.

A *France Stratégie* elemzésének eredményei (Hassine–Mathieu 2016) is igazolták a központi támogatások húzóhatását. A vállalati K+F kiadások tekintetében a szerzők azt találták, hogy egy pólusban résztvevő vállalat a kapott központi támogatás összegét meghaladó mértékben növeli kutatás-fejlesztésre szánt saját forrásait: éves átlagos 103 ezer € állami támogatás a saját kutatási kiadások 474 ezer eurós növelését teszi lehetővé. 2012-ben a pólusokban résztvevő vállalatok *átlagosan 691 ezer euróval többet költöttek kutatásra*, mint a többi francia vállalat. A pólushatás a kutatás-fejlesztési szektor alkalmazottainak számbeli növekedésében mérhető, míg 2007-ben átlagosan 1 vállalatra 2,5 alkalmazottal több jutott, addig 2012-ben átlagosan 6,5 fővel nőtt a vállalatok kutatás-fejlesztési foglalkoztatottainak száma. Míg a szabadalmak számának növekedése terén 2010 előtt nem volt szignifikáns a pólushatás (Bellégo és Dortet-Bernadet 2014, Hassine–Mathieu 2016), 2012-ben átlagosan 2-vel nőtt a pólusban résztvevő vállalatok által benyújtott szabadalmak száma. 2011-ben a pólushatás a nagy-és közepes vállalatok esetében a kutatás-fejlesztésre szánt saját források 47%-os növekedésében jelentkezett, a KKV-k esetében ez a növekedési arány átlagosan 38% volt.

Az alkalmazott kutatások tekintetében a pólusprogram kezdete óta erőteljesen növekvő koncentráció demonstrálható: a szabadalmi rangsorok szerint a TOP 20 vállalat 2004-ben a benyújtott szabadalmak csupán 25%-át koncentráltta, 2015-ben már 40%-át. Az élvonalbeli szabadalmaztató vállalatok több év óta ugyanazok, ráadásul egyeseknél nagyon látványos teljesítménynövekedés figyelhető meg. Mindez az egyre intenzívebbé váló nemzetközi innovációs versenyben a kutatási szektor további koncentrációját vetíti előre, mégpedig a legnagyobb vállalatok és kutatószervek (*CEA, CNRS, CNES, IFP Energies Nouvelles*) javára. 2015-ben a legnagyobb szabadalmaztatók a nagy autógyártó vállalatok (*PSA, Peugeot, Citroën*: 1012), a

Safran repülőgépgyártó és űrtechnikai vállalat (769), a Valeo (autóalkatrész gyártó), őket követik a csúcspári kozmetikai, távközlési, elektronikai, vegyipari vállalatok.

2.10. ábra: A szabadalmaztatók sorrendje, 2015

Forrás: INPI 2016

A pólusprogram értékelése, összegzés

A pólusok sikerének értékelésekor az alábbi kritériumokat szokták figyelembe venni:

- az alkalmazott kutatások erősödése (szabadalmak számának növekedésében mérhető),
- a delokalizáció megakadályozása,
- szakképzett munkaerő jelenléte, közép-és hosszú távú foglalkoztatási hatás, amely hozzájárul a vállalkozások fennmaradásához és fejlődéséhez,
- nemzetközi kisugárzás, gazdasági vonzerő, a pólus innovációinak hírneve,
- gazdasági teljesítmény, konkrét üzleti forgalom, európai szervek részvétele,
- innovatív projektek, szabadalmak száma, magas hozzáadott értékű projektek,
- a szereplők közti valódi összefogás kimutatható-e, csatlakozásból származó konkrét előnyök, résztvevők száma, konkrét szinergiák megvalósulása, a nagyvállalatok és a KKV-k közti kapcsolatok minősége.

A siker mérésének kvalitatív indikátorai közül kiemelten fontos a partnerek közti kooperációk minősége, ami lehetővé teszi, hogy minden érdekelt fél megtalálja számításait, a KKV-kat is beleértve. A foglalkoztatás terén elért eredmények jelzik a pólusok sikerét: a fő cél a delokalizációk megakadályozása, ezt a pólusok a kompetens szakembergárda térségükbe vonzásával érhetik el (Dambron 2008).

2015-ig a francia pólusprogram keretén belül 300 új vállalkozás jött létre, a mintegy 4000 nyertes innovatív projekt 40%-a részesült állami támogatásban a *FUI*-alapon keresztül, a 6,8 milliárd eurónyi támogatáson belül a közszféra hozzájárulása meghaladta a 2,7 milliárd eurót, a közvetlen állami támogatások összege pedig az 1,6 milliárd eurót.

Bár a pólusprogram 2013-8 as 3. fázisa jelenleg is zajlik, hasznos a korábbi szakaszokban feltárt problémák összegzésével zárni:

A pólusok túlzottan nagy száma miatt a versenyképességi pólus program inkább a területfejlesztési politikához kapcsolódik, a kiegyenlítődési politika irányába mutat, még a világszínvonalú pólusokat tekintve is. A kritikus hangok szerint a pólus program a területi kohéziót sem segítette elő: a legfejlettebb térségek előnyeiket érvényesíti a gyengébb pólusokkal szemben, amely tovább súlyosbítja a fejlett, a globális folyamatokba bekapcsolódó és az inkább befelé forduló, fejletlen térségek közti szakadékot. Továbbá nehezen valósul meg a kisvállalkozások bevonása a konkrét kutatási együttműködésekbe, kormányzási struktúrákba, a pólusok kormányzása túl bonyolult (az állam részéről a *Tárcaközi Munkacsoport* a megbízott), a régiók nem rendelkeznek kellő kompetenciákkal az irányítási szerepkör betöltéséhez.

A tapasztalatok szerint az *egyetemek és a kutatói szféra kapcsolata* inkább csak *szimbolikus jelentőségű*. A pólusok specializációja nem mindenhol egyértelmű; a remélt szinergiák nem valósulnak meg; a pólusok földrajzilag nem pontosan definiáltak (egy vagy több régió); a nemzetközi jelentőség követelménye nem teljesült és a pénzügyi eszközök szétaprózódásának veszélye is fennáll.

Alternatív vélemények szerint a program a *recentralizáció* jegyében zajlott, mivel az állam jelölte ki önkényesen a potenciális növekedést mutató szektorokat, régiókat és projekteket, miközben a kijelölt ágazatok nem feltétlenül azok, ahol az innováció a legsürgetőbb, illetve a legelőrehaladottabb. Az állami szerepvállalás hatékonyságát megkérdőjelezi az is, mennyiben képes az állam érdemi befolyást gyakorolni a nemzetközi cégek telepítési döntéseire, miközben a globális versenyben a piac automatikusan is pólusokba tömöríti a vállalatokat. *Általában véve a pólusok azon vállalati résztvevői, amelyek már rendelkeznek saját beszállítói körrel, alacsony hajlandóságot mutatnak új partnerkapcsolatok létesítésére, a helyi szereplőkkel való együttműködésre.*

Az államilag vezérelt politikák általános csodareceptjeihez (ld. a 20. századi közepének növekedési pólus politikái) fűzött túlzottan nagy remények eloszlata végett fontos megjegyezni, hogy a klaszteresedés *nem vezet automatikusan innovációhoz*. (Porter is kitért arra, hogy az ipari fejlődést olyan tényezők is befolyásolják, mint a műszakilag bonyolultabb termékek iránti kereslet szintje, az innováció folyamatát és a vállalkezési hajlandóságot befolyásoló nemzeti szabályozási környezet.) A politikai döntéshozók számára a klaszteralapú fejlesztés azért bizonyulhat olyan vonzónak, mert a résztvevő cégeknél a termelékenység, foglalkoztatottsági mutatók és a bérek színvonala bizonyítottan meghaladja a klasztereken kívüli cégeké. A versenyképességi pólusok működésére vonatkozóan jogos kritika, hogy *az állam nélkül is el kellene boldogulniuk*, az állam mindenre kiható jelenléte csupán gátló tényező, amely aláássa a régiók szerepét. A probléma gyökere a decentralizációs törvényekre vezethető vissza, a 2004-es területi reformok során a régiók nem kaptak gazdaságfejlesztési irányítási kompetenciákat, csupán *koordinációs szerepkört*. A szubnacionális szintek kompetenciakörének nem világos elhatárolása, a funkciók átfedése, a föderális államok gyakorlatával szemben a formális hierarchizálás teljes hiánya miatt nem jött létre a régió primátusa és nem lettek garantálva a térségi irányítási funkciói. Mindazonáltal, hogy a stratégiai jelentőségű feladatok ellátása jogi szinten a régióhoz került, a régiók a források tekintetében évtizedeken át a legszegényebb területi szintet képviselték. Miközben a régió feladata volt a regionális gazdaságfejlesztési stratégia kidolgozása, az állam mellett marginális szerepet kapott annak kivitelezésében, amely tetten érhető volt a versenyképességi pólus program kezdeti szakaszai során a recentralizációs hatás fokozott érvényesülésében.

A pólusok jövőjét egyesek szerint megkérdőjelezheti az állam fokozatos pénzügyi kivonulása. 2008 óta az állam *FUI*-n keresztül juttatott támogatásai fokozatosan apadnak (pl. a projekteknek juttatott, 2007-ben még 275 millió euró összeg 2015-re 106 millió euróra csökkent). A kieső támogatásokat részben kompenzálják a PIA (jövő beruházásai) program pólusoknak elkülönített támogatásai és a területi (regionális) önkormányzatok növekvő anyagi szerepvállalása a pólusok működtetésében.

A kritikák sokszor egymásnak ellentmondó módon, egyszer azt róják fel, hogy az állam a póluspolitikát kizárólag nemzeti iparpolitikai eszköznek tekinti, miközben elsikkadnak a területi beágyazottság szempontjai, máskor a pólusok nagy száma miatt a területfejlesztési politika hagyományos kiegyenlítő céljainak érvényesülése a kritika tárgya. Jogos kritika viszont, hogy a program nem fordított kellő figyelmet a hagyományos ipari övezetek támogatására, és leginkább a nagyvállalatok kutatási projektjeit támogatja, ezzel valójában az erősek előnyös pozícióit erősíti, illetve a források és kapacitások további koncentrációját idézi elő.

2.3.5. Jövőbemutató gazdaságfejlesztési és iparpolitikai programok

A *France Stratégie* innovációs politikáról szóló jelentésében kiemeli, hogy a nemzeti innovációs politika súlya *2000-2014 között* jelentősen megnőtt – az innovációs támogatások összege 3,5 milliárdról 8,7 milliárd euróra emelkedett, amely a GDP-arányos hozzájárulás 0,16 %-os növekedését jelenti – ,miközben a támogatási formák tekintetében mélyreható változások következtek be:

1. A fiskális ösztönzők szerepe radikálisan megnőtt (Σ támogatás **60%**-a, 2000-ben 17%);
2. A közvetlen támogatások összege jelentősen megcsappant (Σ támogatás 19,2%-a, 2000-ben 81%).

3. A finanszírozási eszközök diverzifikálódtak (kölcsonök, közvetlen állami részvállalások). A *DATAR* a helyi termelési rendszerek (*SPL*) támogatására épülő politikájának szerves folytatásaként 2009-ben meghirdette a versenyképességi pólus programmal párhuzamosan futó *nemzeti klaszter-politikát*. 2010-11 folyamán 126 klasztert ismertek el hivatalosan az ország területén, amelyek három éven át részesültek támogatásban. A francia klaszterek KKV-k/mikrovállalkozások, nagyvállalatok, felsőoktatási intézmények, kutatási és innovációs szereplők erőteljes területi beágyazódást mutató hálózatai. Céljaik a versenyképességi pólusokkal nagyjából egyezőek, de miközben a *pólusokban a prioritás a K+F fejlesztés és a technológiai innováció*, addig a klaszterek az innováció minden formáját magukban foglalják és a piacokhoz közelebb helyezkednek el. A klaszterek a pólussá válás első fázisának tekinthetők. Hatókörük is inkább lokális és olyan tevékenységekre specializálódnak, amelyek alulreprezentáltak a pólusokban vagy korábbi klaszterekben. Jellemzően urbánus pólusokban és többségében az alacsony vagy közepesen technológia-intenzív ágazatokban képviseltetik magukat, a jövő kulcságazataiban való jelenlétük is szignifikánsan alacsonyabb, mint a versenyképességi pólusoké. A 2015-ben lefolytatott értékelés felhívta a figyelmet a klaszterek és a versenyképességi pólusok különbségeire, amelyek közül egyik a klaszterek hatékonyabb képessége a KKV-szektor képviselőinek a kormányzati struktúrákba való bevonására (míg 2011-ban a pólusok kormányzásában a pólus résztvevőinek 57%-át jelentő KKV-k 25%-ban képviselték magukat, 2013-ban a klaszterek szereplőinek 71,4 %-át kitevő KKV-k a kormányzati szervezetekben 59,3%-os képviseleti aránnyal rendelkeztek. A pólusoknál az akadémikusok felülreprezentáltak a kormányzati struktúrákban a KKV-k rovására, ahogy azt a pólusprogram 2. szakaszát értékelő Erdyn et Technopolis kimutatta). A klaszterek résztvevő vállalatainak 23,4 %-a tagja egy versenyképességi pólusnak is (*CGET* 2015).

A klaszterpolitikában is felfedezhető a határozott területfejlesztéspolitikai orientáció: miközben a program globális célja a kisvállalkozói szféra versenyképességének és térségi beágyazottságának javítása, kimondottan olyan térségekben támogatta a vállalkozások projekteit, ahol hiányzott a versenyképességi pólusok kialakulásához szükséges kritikus tömeg, ezért jellemzően nem a nagyvárosi térségekre fókuszált. A területpolitika szempontjából pozitív eredmény, hogy a klaszterek a fővárosi agglomerációban alulreprezentáltak, ellenben a lyoni agglomerációban szép számban vannak jelen, ezért nem feltétlenül jelenthető ki, hogy az alacsony népsűrűségű térségek helyzetének javítására törekedett. A klaszterek helyi fejlesztési eszközként való adekvátságát jelzi, hogy a szereplők 70%-a a klaszter székhelyétől kevesebb, mint 1 órányi távolságra helyezkednek el. A hagyományos ágazatok megmentéséhez is hozzájárultak, elősegítve azok területi beágyazódását, valamint az új partnerkapcsolatok és innovációk létrehozásával az új piaci lehetőségek kiaknázását. Az innováció területén is jó eredményeket értek el: 2011-13 között 1068, többségében termékinnováció tulajdonítható a klasztereknek. Az innováció jellegét illetően elmondható, hogy míg a klaszterek esetében a hangsúly a termékfejlesztésen van, a pólusoknál a lényegesen költségesebb technológiai innováción. A klaszterprogram legnagyobb hozzáadott értéke a szereplők szerint az új, a pólusok által nem lefedett tevékenységek megjelenése a kulturális-és kreatív ipar, a digitális-és ökoteknológiák területén. A régiók mind a klaszter-, mind a pólusprogramot integrálták regionális innovációs és intelligens specializációs stratégiákba. Az egy régióba tartozó pólusok és vállalati klaszterek közti kapcsolatok alakulása is gyors dinamikát mutatott, 2010-13 közt az egy régióhoz tartozó klaszterek és pólusok együttműködési kapcsolatainak száma 13-ról 71-re, szomszédos régiók pólusaival pedig 6-ról 31-re emelkedett (CGET 2015). A középállalattá válás esélyeit tekintve azonban korántsem ilyen jó a helyzet: a vállalati klaszterekben a közepes méretű vállalatok részvételi aránya 6%, a pólusokban 8%. A középállalati szektor alulreprezentáltsága a nagy nemzeti programokban azzal magyarázható, hogy a stratégiák homlokterében a kis-és mikrovállalkozások állnak. A klaszterek nemzetközi láthatóságának javítását szolgálja a FRANCE CLUSTERS, amelynek célja, hogy elősegítse a francia klaszterek külföldi hálózatokhoz való csatlakozását.

Az OECD jelentése (2010) a klaszterek sikerét a klaszterpolitikán túli exogén tényezőkhöz köti, pl. az adott ágazat globális helyzetéhez és a nemzeti szabályozás minőségéhez. A siker szempontjából fontos, hogy olyan helyen létesüljenek klaszterek, ahol már eleve léteznek kedvező adottságok, vállalati, humán erőforrások, kellő szakértelem és kutatási bázis (annak ellenére, hogy vannak példák állami beavatkozás útján létrehozott nemzetközi hírnevű klaszterekre is). A klasztereken belüli kapcsolatok kiépítésén túl a klaszterek irányítására is nagy

hangsúlyt kell fektetni, ezáltal javulhat a szereplők piaci változásokhoz való alkalmazkodási képessége. A magánszektor beruházásainak növelése olyan klaszterekben indokolt, amelyek már jó elismertséggel és kiépült bizalmi kapcsolatokkal rendelkeznek⁶¹.

A Nemzeti Kutatási Ügynökség 2010-ben elindította a francia gazdaság innovatív teljesítményét, termelékenységét és a versenyképességét növelő *Jövő Befektetési Programot (PIA)*. A 47 milliárd euró támogatási keretösszeg legnagyobb része, 22 milliárd € a kutatási-fejlesztés és a felsőoktatás fejlesztésére szolgál. Az összeget a beruházási főbiztos hivatala által benyújtott, kiválósági kritériumok alapján kiválasztott *nemzeti projektek támogatására* fordítják (biotechnológia, alapkutatások, elektronikai intelligens hálózatok, szakképzés, informatika, stb...). A helyi szinteknek így nem jut benne szerep, a programot teljes egészében top-down szemlélet uralja. A nagy nemzeti kölcsön ipari innovációs projekteket is támogat. Fő irányelvei közé tartozik az alapkutatások ösztönzése, az innováció befogadó társadalom létrehozása, a társadalomtudományok szerepének növelése, az interdiszciplináris szemlélet erősítése (a kutatásoknak nem szabad a tudomány fellegvárában maradniuk, mivel a reciprok, a gazdaság és a társadalom felé való nyitottság a növekedés és munkahelyteremtés záloga).

A *PIA* mellett a versenyképességi pólusprogram újabb szakasza, a kutatási adókedvezmény és a digitális gazdaság megvalósítása segítik az EU2020 célokhoz való felzárkózást. Mindez elkerülhetlenné teszi a magánszektor K+F beruházásainak növelését, amelyet mind az EU, mind az állam kiemelten támogat, olyan eszközökkel, mint például a közösségi szabadalmaztatás, a kutatói mobilitás megkönnyítése, az EU új iparpolitikájának innovációs beruházásokat ösztönző programjai. A kutatási-fejlesztési szektor súlyának növekedését célozza a beruházások, az innováció és kutatások támogatásáról, a vállalkozások helyzetének és versenyképességének javításáról szóló *Francia Nemzeti Reformprogram (2012)*. A cél a kutatás-fejlesztési intenzitás 2009-es 2,26%-os szintjének 2020-ig 3%-ra történő emelése.

Az *IDEX kiválósági kezdeményezés* a *PIA* keretében a kutatás és felsőoktatás támogatására indított nemzeti program. Az *IDEX* közvetlen célja a regionális fejlődés szempontjából meghatározó felsőoktatási-és kutatóintézetek felzárkóztatása a világ legrangosabb egyetemeihez, közvetett célja pedig a francia gazdaság globális versenyképességének és innovációs képessé-

⁶¹ A piaci szereplők közelségén és a közös érdekek bázisán létrejövő bizalmi kapcsolatok révén csökkennek a tranzakciós költségek és a kutatás-fejlesztési tevékenységek költségvonzatai is, ami a klaszterek gazdasági sikerének (javuló termelékenység) fontos tényezője. A klaszterek sikeréhez továbbá az alábbi tényezők megléte szükséges: versengés, együttműködés, kutatási eredmények gazdasági hasznosítása, humán tőke megfelelő kritikus tömege, a szakértelem fejlesztése, magas életminőség és társadalmi tőke.

gének javítása⁶². A 2013-ban kijelölt nyolc egyetemi pólus a várakozások szerint az 5–10 világszínvonalú és országos jelentőségű egyetemi és kutatói pólus létrejöttéhez járul hozzá. 2011-ben az elnyert támogatások összege 7,7 milliárd € volt, a nyolc nyertes egyetem közül négy Párizs várostérségébe tartozott. Azonban a kritikus tömeg és a kiválóság elérése céljával végrehajtott egyetemi integrációk (a *Plan Campus*-on át a *PRES*-től a *COMUE*-ig) az eddigi értékelések szerint nem vezettek a francia egyetemek világvezető egyetemekhez történő felzárkózásához (Maystadt 2016). Két pólustól (*Toulouse, Sorbonne Paris Cité*) visszavonták az *IDEX* címkét (évi több tízmillió eurós támogatással egyetemben), három megtarthatta (*Strasbourg, Aix-Marseille, Bordeaux*), 3 pedig 12-18 hónap próbaidő során bizonyíthatja alkalmasságát (*Paris Saclay, Paris Sciences et Lettres, Sorbonne*). Azok az egyetemek estek ki a kedvezményezettek köréből, ahol az intézményes integráció akadályba ütközött.

2013-ban indult a Gazdasági, Ipari és Informatikai Minisztérium által kezdeményezett *Újraiparosodó Franciaország* c. reindusztrializációs program. A harmadik ipari forradalomba történő átmenetet szorgalmazó országos program indoklásában az ipar 21. századi térvesztése szerepel: 2002 és 2012 közt a szekunder szféra foglalkoztattainak száma 750 ezer fővel, az iparvállalatok száma 900-al csökkent. Az új iparpolitikát képviselő program célja az elvesztett munkahelyek visszapótlása. A reindusztrializációval Franciaország a harmadik ipari forradalomban (ökológiai és megújuló energetikai, információs gazdasági) pionír szerepét, ipari nagyhatalomként való elismertetését kívánja elérni, amelyet az ipari szerkezet folyamatos megújuló képessége és a fejlett, magas termelékenységű termelőbázis biztosíthat. Ennek elérésére irányul az állami, ipari, gazdasági szereplők összefogása, a helyi gazdasági ökoszisztémák mobilizálása és a megújított, versenyképes ipari kínálat kialakítása. A *prioritások* a globális piacok feltérképezésén alapultak, és 34 konkrét technológiai-ipari *tervben* fogalmazódtak meg (nanoelektronika, új energiák, zöld vegyipar, cloud computing, e-oktatás, a jövő TGV-je, elektromos repülőgép, bioüzemanyagok, stb). E tervek jelenítik meg az újraiparosított Franciaország új arculatát. A program keretében elfogadott 34 konkrét terv esetében az alábbi szempontok kerültek mérlegelésre:

- növekvő/potenciálisan növekvő piacokra irányuló beruházás-e;
- a már ismert technológiákra, azok gazdasági diffúziójára épül-e, és eleget tesz-e a megújult ipari kínálatot eredményező újraiparosítás szempontjainak;

⁶² irstea.fr/en/all-news/institute/universite-grenoble-alpes-strength-and-excellence-numbers

- jó piaci pozíciójú vezető vállalatokra, vagy olyan kiemelkedő felsőoktatási, technológiai, gazdasági és ipari ökoszisztémákra épül-e, amelyek garantálják a jó piaci részesedés elérését.

2013-ban megalakult a húsz tagból álló, ipari, tudományos, gazdasági szereplőket és a civil társadalom képviselőit összefogó *Innováció 2030*⁶³ bizottság, amelyet felkértek arra, hogy tíz év alatt azonosítsa be a jövő szempontjából legígéretesebb ipari ágazatok domináns szereplőit és orientációit. Ez ismét hangsúlyos állami beavatkozásra utal, mivel a bizottság jelöli ki azoknak a potenciális ágazatnak és technológiáknak a *szűk körét*, amelyek hosszú-távon meghatározóak a nemzetgazdasági növekedés szempontjából, 2030-ig világvezető pozíciókat szerezhetnek, javítják a francia gazdaság exportképességét és a társadalmi szükségletek kielégítésére, érték-és munkahelyteremtésre legalkalmasabbak. A bizottság jelentése alapján hét stratégiai terület teljesíti ezeket a kritériumokat:

1. *Energiatárolás*
2. *Fémek újrahasznosítása: ritka fémek*
3. *Tengeri erőforrások hasznosítása : fémek és a tengervíz sótalanítása*
4. *Növényi proteinek és növényi biomassza alapú vegyipar*
5. *Személyre szabott orvoslás*
6. *Ezüst gazdaság*
7. *Big Data*

+1: *Kollektív biztonság és a rosszindulatú akciók elleni védelem (robotok, drónok, beágyazott rendszerek)*⁶⁴.

A fenti stratégiai területek mindegyikében diszruptív innovációk várhatók, többnyire olyan tevékenységeket takarnak, ahol Franciaország már jelentős kapacitásokkal, jó adottságokkal és nyertes pozíciókkal rendelkezik.

A jövő nemzeti bajnokainak felkutatására szolgál az államilag kezdeményezett *Concours Mondial* innovációs verseny. A program keretén belül pályázati úton történő támogatásban részesülnek a nyertes hazai és külföldi projektek egyaránt. 2014-ben a *start-up fázisban* levő 1200 pályázó közül 110 nyertes projekt nyerte el a támogatást egyenként 200 ezer € indítókével. 2014 őszől a *kockázat-csökkentő (kísérő) szakaszban* 2 millió € támogatásban részesült

⁶³ A győztes vállalati pályázatokról bővebben ld. www.entreprises.gouv.fr/innovation-2030

⁶⁴ Később lett hozzátartozva. Franciaország *jelentős előnyekkel rendelkezik* e kimagaslóan versenyképes, éves szinten 30 milliárd euró üzleti forgalmat realizáló, az elmúlt tíz év során felnőtt, ma már önálló ágazatban, ahol az üzleti forgalom fele exportból származik.

a kiválasztott 33 vállalati projekt. A 2016-tól induló *fejlesztés és iparosítás* fázisban a hét nyertes cég fejenként 20 millió € támogatásban részesül.

A 2015 tavaszán indult *Jövő Ipara* projekt az *Újraiparosított Franciaország* kezdeményezés második szakaszának kulcseleme. A projekt hozzásegíti a vállalatokat termelő- apparátusuk és gazdasági modelljük – új technológiák alkalmazása, humán kapacitásaik és az ipari folyamatok hatékonyabb integrációja révén – megvalósuló sikeres modernizációjához. A projekt a fent említett 34 ipari projekt közül a jövő piaci lehetőségeit jelentő tíz legígéretesebb ipari megoldásra – fenntartható városfejlesztés; ökológiai mobilitás; a jövő közlekedési eszközei; a jövő orvosi technológiái; adatgazdálkodás; intelligens objektumok; digitális bizalom; intelligens élelmezés; a jövő ipara – fókuszál.

3. A MEZOSZINT REFORMJA A VERSENYKÉPESSÉG ÉS HATÉKONYSÁG JEGYÉBEN (2010-)

A dolgozat 2. fejezete próbálta érzékeltetni azt a Franciaországban is bekövetkező, de Európa fejlettebb nemzetgazdaságaira általánosan jellemző folyamatot, amely során a hierarchikus állam visszaszorulását követően egyfajta átmenet valósult meg a koordinatív, kooperatív állam (Pfeil 2014) felé (*közpolitikák modernizációja, területi tervszerződések*). A top-down szemlélet visszaszorulása azonban korántsem jelentett csökkenő állami befolyást a szubnacionális szintek gazdasági életének szabályozásában. Pusztán az arculat tekintetében történt változás: a nyertes területek felértékelésével illetve kiemelt prioritásként való kezelésével, a versenyelőnyök és az innovatív ágazatok támogatásával a korábbi újraelosztó, kiegyenlítő szerep helyett a *hatékony állam* arculata rajzolódott ki. A 2010-től indított területi reformok (*Acte III de la décentralisation*) már egyértelműen a területfejlesztés versenyképességi fordulatát tükrözték. A reformok ambíciózus célja a francia településhálózat évszázados rögzültségének felszámolása, és a fejlett európai nagyvárosokhoz hasonló gazdasági súlyú, régiójukra húzóhatást gyakorolni képes versenyképes metropoliszok kialakítása. Az új szemlélet alapvetően megváltoztatta a területi önkormányzatok szerveződését, kapcsolatait és feladatkörét.

3.1. Metropolizáció és koncentráció

A modernitás harmadik korszakához kötődő *metropolizáció* (kvantitatív szempontból a metropolizáció = megnövekedett mobilitás + méretnagyság univerzális kultúrája [Ferrier 1999]) az urbánus projekt betetőződését, a fejlett országokban a város-vidék dichotómiával jellemzett korszak végét jelzi. A metropolizáció (és az ellen-urbanizáció) során kitermelt sajátos térbeli konfigurációk a terminológiák sokféleségével ragadhatóak meg, ide sorolható a Pierre Veltz által leírt „szigetvilág-gazdaság”, Alain Corboz „város-térsege” (*ville-territoire*), Saskia Sassen világvárosai, Francois Ascher „metapolisza”, az egyéni fogyasztói (és mobilitáshoz kötődő) szabadságot kifejező, folyamatosan konstruálódó „emergens város” (Chalas 1997, idézi Charmes – Léger), a hagyományos, centralitással jellemezhető európai város alternatívájaként szolgáló *policentrikus város, természetbe integrálódó város*, stb.

Az elmúlt fél évszázadban az urbanizáció általános folyamatát döntően befolyásoló metropolizáció kísérőjelenségei (Jager – Silva 2001):

- Az emberek és gazdasági javak egyre intenzívebb koncentrálódása egyes növekvő méretű agglomerációkban;
- A centralitás feloldódása és a városi szétterülés;
- A mobilitás és a cserekapcsolatok fokozódó intenzitása, a napi ingázási távolságok növekedése;
- A fragmentáció és társadalmi-térbeli szegregáció együttes növekedése.

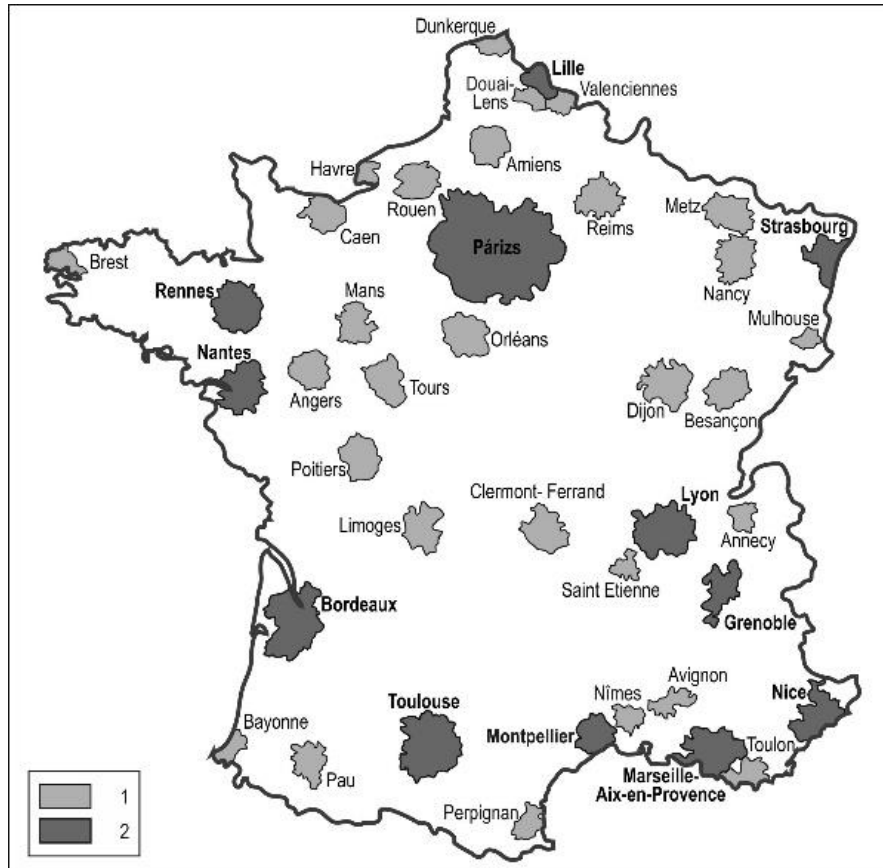
A tanulmányok megállapítják, hogy az elmúlt évtizedekben a felső-és középvezetők (*cadres*) és a szürkeállomány minden korábbinál jelentősebb méretű koncentrálódása ment végbe a nemzetközi metropoliszok (világvárosok) szűk körében (Veltz 2005, 2014, Hall 1966, Sassen 2001, Scott 2001, Davezies 2014). Az európai kontinens területének 19%-át elfoglaló, 250 ezer főt meghaladó európai nagyvárosok a népesség 60%-át és a GDP 72%-át koncentrálnak. Makroszinten nézve, a globális városok csomópontokat alkotnak az áramlások terében, amelyek – saját országuk nemzetgazdaságától részlegesen elszakadva – leképezik és reprodukálják a globális folyamatokat (Ritzer 2004). (Mivel a jelen dolgozat kisebb jelentőségű, tehát a regionális nagyvárosok körébe tartozó francia kvázi-metropoliszokkal foglalkozik, a globális jelentőségű ún. világvárosok szerepéről nem esik több szó.)

A metropolizáció franciaországi sajátosságainak elemzésével számos tanulmány foglalkozott (Pinson és Rousseau 2011, Négrier 2005, Veltz 2014, Halbert 2010, Lacour – Puissant 1999, Galetty 2013), a *DATAR* kiemelten vizsgálta a francia nagyvárosok európai városhálózaton belüli pozícióját (Halbert et al 2012, PwC 2015).

Pinson et al (2011) neomarxista vonulatba illeszkedő tanulmánya megállapítja, hogy a hagyományos területfejlesztési politika felszámolását követően a közpolitika új kedvezményezettjei a metropoliszokban koncentrálódó piaci szereplők. A metropolizáció háttérében több tényezőt – a globalizáció hatásait, a fordizmus végét, a rugalmas termelési módok megjelenését, a termelés dezintegrációját és hálózatos gazdaság megjelenését, valamint a területi politikák paradigmaváltását említik. Sűrű társadalmi hálózataiknak, a sajátos iparági atmoszférának köszönhetően a rugalmas termelési módok posztfordista terei a metropoliszok. A rájuk vonatkozó állami diskurzus kettős megközelítést takar, egyrészt a globális folyamatokba leginkább bekapcsolódni képes metropoliszokra vagy potenciális metropoliszokra alapozza az ország versenyképességét, ennek érdekében minden szükséges eszközt rendelkezésükre bocsát (infrastruktúra, hálózatok, felsőoktatás támogatása), amivel paradox módon hozzá-

segíti őket a háttérregiójuktól való elszakadásra, másrészt a metropolisz hatás érvényesülését az ország minden területére vonatkoztatja (területfejlesztési logika).

3.1. ábra: A francia várostérségek

Jelmagyarázat: 1– várostérségek; 2–nagyvárosi térségek

Forrás: INSEE No. 133.

Az ország urbánus jellegét hangsúlyozandó, a Francia Központi Statisztikai Hivatal a településeket 354 várostérségbe (*aire urbaine*) sorolta, amelyek közül kiemelkedőek a felsőfokú nagyvárosi funkciókat (*CFM*) koncentráló nagyvárosi térségek (*aire métropolitaine*). A nagyvárosi térségek a rang-méret szabály (a településméret és a rangsorban való pozíció közti kapcsolat) alapján, a metropolizációt jelző paraméterek mentén (népesség, foglalkoztatottak aránya, felsőfokú nagyvárosi funkciók aránya (*CFM*)) kerültek lehatárolásra. A népesség és a foglalkoztatottak 70 %-át, a *CFM* 77%-át és a felsővezetői funkciók 85%-át 41 agglomeráció koncentrálja. A fél millió lakosnál népesebb nagyvárosi térségek – Párizs, Lyon, Marseille, Lille, Toulouse, Bordeaux, Nizza, Nantes, Strasbourg, Rennes, Grenoble és Montpellier – egyenként több, mint 20 ezer nagyvárosi funkciót koncentrálnak (Brutel 2011). A jelenlegi régiócentrumok vagy befolyásos regionális alközpontok lefedik a hatvanas években a Párizs

ellenpólusaiként kijelölt vidéki nagyvárosokat. Többségük periférikus fekvésű, az országhatárok közelében helyezkedik el. A metropolizáció az ország különböző régióiban eltérő intenzitással fejti ki hatását, a legnagyobb növekedési dinamikát a déli és nyugati, technopolisz övezetek (Montpellier, Toulouse, Bordeaux, Nantes), nem pedig a nagy regionális metropoliszok (Párizs, Lyon, Marseille, Lille) mutatják.

A *DATAR európai várostérségeket összehasonlító vizsgálata*⁶⁵ (Halbert – Cicille – Rozenblat 2012) 27 európai ország 357, 200 ezer fő feletti funkcionális várostérségét vette górcső alá. A francia várostérségek globális áramlásokba való integrációs képességének elemzése 25 komplex indikátor mentén zajlott. A vizsgált, 1995 és 2008 közötti időszak során a FUA-k GDP mutatóinak a nemzeti GDP értékekre vetített alakulása kiemelkedő dinamizmust, átlagosan 110%-os növekedést mutatott. A kiemelkedően fejlett nagyvárosoknál szélsőséges értékek, a nemzeti GDP növekedését 140-80%-ban meghaladó növekedés is előfordult (Vermeulen 2015). A metropolizációs potenciál több vetületének felmérése – területi fejlődés, mobilitás és megközelíthetőség, specializáció, gazdasági kisugárzás, tudástársadalom (kutatási hálózatok, hallgatók), turisztikai és kulturális vonzerő, politikai és intézményi háttér – alapján került kialakításra a metropoliszok négy nagy csoportja. Az első blokkba, a *kiemelkedő metropoliszok* körébe tartozik London és Párizs, amelyek a többi 355 FUA-tól mind a hálózatokba való integrációjuk, funkciógazdaságuk, stb. mentén elhatárolódnak. A metropoliszok következő szintjét, a *kiemelkedő nagyvárosok* csoportját 24 európai agglomeráció alkotja, körükben egyetlen francia város sem szerepel. A harmadik csoportban, az európai városok 70%-át jelentő *közepes kategóriájú, de diverzifikált nagyvárosok* körében jelennek meg a francia vidéki nagyvárosok (45).⁶⁶ A negyedik, a *speciális gazdasági profilú európai várostérségek* csoportjába 79 FUA sorolható.

2015-ben jelent meg a PwC által kiadott, a metropolisz státuszra esélyes 13 vidéki nagyváros három fő dimenzió (nemzetközi potenciál és orientáció, életminőség, gazdasági tőke) és 60 indikátor alapján történő részletes elemzését tartalmazó tanulmány (*A ma városai, a holnap metropoliszai*). A vizsgálati eredmény érdekessége, hogy Lyon összpontszám alapján (magasabb életminőségi mutatói miatt) megelőzte Párizst, annak nemzetköziesedési mutatói és gazdasági tőke terén tapasztalható fölénye ellenére. A PwC listáján az alábbi sorrendben szerepelnek a nemzetgazdaság motorját jelentő nagyvárosok: Lyon, Párizs, Toulouse,

⁶⁵ *Quelles métropoles en Europe...* 2012

⁶⁶ Grenoble kutatási profilja, Lyon, Strasbourg, Marseille, Toulouse az üzleti funkciók, Bordeaux és Lille a szolgáltatási funkciók, Chambéry és Annecy az ipar alapján.

Bordeaux, Strasbourg, Lille, Nantes, Grenoble, Rennes, Aix-en-Provence, Montpellier, Nizza, Marseille, Rouen, Brest.

Az adatok mindenütt azt igazolják, hogy Franciaországban a metropolizációval összefüggő koncentráció előnyei leginkább a fővárosi régióban érvényesülnek, a legfejlettebb európai régiók közé tartozó Île-de-France által okozott szélsőséges polarizáció jele az is, hogy a nemzeti terület 2%-a a felsőfokú (magas döntéstartalmú) funkciók 80%-át koncentrálja. A francia régiók, eltekintve néhány szigetszerűen elhelyezkedő nagyvárostól, az országos átlag alatt teljesítenek, az Eurostat adatai szerint a főbb mutatók tekintetében az Európai Unió átlagot sem érik el. A fővároson kívül a vidéki nagyvárosok ún. nemzetköziesedési mutatói a többi fejlett európai társaikhoz képest gyengébbek (Cicille és Rozenblat 2003). A paradigmaváltás mögött több tényező is szerepel: a területi verseny kitüntetett szereplői a nagyvárosok, az európai városok versengése a növekedés mobil tényezőiért (a külföldi közvetlen tőkeberuházások és a “mozgatható emberek” bevonásáért) egyre intenzívebb, a különféle ranglistákon szerzett pozíciók féltiszálása (Baudelle et al 2004) a metropolizáció alacsony foka és az európai szintű metropoliszok hiánya.

A Gazdasági Kutatótanács (CAE) által készített *A nemzeti térben való esélyegyenlőség előmozdításáért* c. tanulmány (Askenazy – Martin 2015) a közpolitika fókuszaként két látszatra ellentétes célt jelöl meg: az európai metropoliszokkal versenyző növekedési pólusok kiemelt fejlesztését és az ország népessége számára egyenlő életésélyek és körülmények biztosítását. Ez utóbbi célkitűzést tekintve, a korábbi évtizedek gyakorlatával ellentétben a jelentés szerint nem célszerű a fejletlenebb térségekbe új termelőegységek telepítését forszírozni, a kiemelkedően fejlett térségek többletjainak szegény régiók felé csatornáztatása helyett a területpolitikának a kiaknázatlan erőforrásokat (rejtett tartalékok, látens erőforrások, munkanélküliek, egyetemek alacsony kutatási és innovációs szerepe) kell mozgósítania, kettős céllal: az ország gazdasági növekedése, valamint a területi versenyképesség javulása érdekében. Az elmaradott térségekben célszerű olyan tevékenységek számára megfelelő háttérrel biztosítani, amelyek számára a koncentráció nem jelent hozzáadott értéket, ellenben az esélyegyenlőség megvalósulását szolgálják a továbbtanulási lehetőségek, munkahelyek és az egészségügyi ellátás területén. A jelentés hangsúlyozza, hogy a gazdasági növekedést szem előtt tartó területi politikának mindenekelőtt a *gazdasági tevékenységek nagyvárosi koncentrációját* célszerű támogatnia. Ezután kerülhet csak sor a növekedés javainak központból irányított térbeli redisztribúciójára.

A főbb ajánlások összhangot mutatnak a közelmúltban megjelent, a koncentráció előnyeit hangsúlyozó tanulmányokkal (Thisse – Ypersele, 1999, Duranton et al 2008, Davezies – Pech

2014). Davezies és Pech (2014), a metropolisz politika fő advokátorai szerint a gazdasági fejlődést a térbeli koncentrációra kell alapozni: a nagyvárosok sikere méretük függvényében alakul (bár hozzáteszik, a társadalmi összetételük sem elhanyagolható) (Bouba-Olga – Grossetti 2015). Durantón (2008, 2014) az urbanizáció és a gazdasági fejlődés közötti szoros korrelációt vizsgálja. A fejlett országok esetében, mint Franciaország, a városméret 10%-os növekedésével a munkaerő termelékenysége 0,2-0,5 %-kal nő⁶⁷. Nehéz volna olyan tudományos publikációt találni, amely a tevékenységek és a vállalatok térbeli koncentrációjából eredő termelékenység növekedést kétségbe vonná.

A metropoliszok fejlődési dinamikáján múlik az ország jövője, az általuk koncentrált stratégiai funkciók, döntési központok jelentik a nemzetgazdaság globális gazdaságba történő integrációjának biztosítékát. A nagyvárosokban lokalizálódó vállalati székhelyek olyan stratégiai döntési központok, amelyek a gazdasági dinamizmus, a termelékenység és a munkahelyteremtés szempontjából meghatározó jelentőségűek. (A vállalati alkalmazottak 26%-a olyan vállalatnál dolgozik, amelynek kutatási, fejlesztési, kereskedelmi funkciókat koncentrált stratégiai központja Île-de-France régióban található, amely a tevékenységek finanszírozásán túl az egyre fragmentáltabb termelési láncok koordinációjának feladatát is ellátja.) A nagyvárosok a vállalatok számára olyan ökoszisztémát jelentenek, ahol rendelkezésükre állnak a szükséges erőforrások (kommunikációs infrastruktúra, ingatlanok, diverzifikált munkaerőpiac, kereskedelmi, pénzügyi partnerek, kutatóközpontok, egyetemek, kísérleti terek, közintézmények, kultúra), és ahol a keresztmegtérő hatások, tudás- és technológia transzfer a legjobban működhetnek.

A közpolitika a termelő tevékenységek nagyvárosi agglomerációkba terelésével, térbeli szétszóródásuk korlátozásával közvetlen módon is az agglomerálódás irányába ható gazdasági erők érvényesülését, azaz a spontán metropolizációt támogatja. A magtérsegekre mint növekedési pólusokra fókuszáló politika elméleti háttereként a CAE az agglomerációs hatásokat újrafelfedező gazdaságföldrajzra hivatkozik, amely a termelési tényezők kisszámú növekedési centrumba koncentrálásának méretgazdaságossági és az alacsonyabb tranzakciós költségekből fakadó előnyeit hangsúlyozza. A metropoliszok magasabb növekedési dinamikája mögötti tényezők az ÚGF szerint a térben koncentrálnódó vállalatok közti munkamegosztás, a munkapiac és inputtényezők megosztása és a személyes kapcsolatok útján történő tacit tudásáramlás. A térbeli koncentráció lehetővé teszi az ágazati szereplők közelségéből száрма-

⁶⁷ A Világbank (2009) empirikus vizsgálata szerint az urbanizáció 1%-os növekedése az egy főre jutó GDP 5%-os növekedését vonja maga után.

zó hozamnövekedést, az ágazati diverzifikáció pedig urbanizációs előnyök kiaknázását. Míg az ágazati szereplők és a kutatás-fejlesztési kapacitások területi agglomerációja a vállalatok számára előnyöket hordoz (specializáció mint extern hatások forrása), mivel megkönnyíti az innováció gyors diffúzióját és imitációját – a nagyfokú specializáció a helyi termelési rendszerek ágazati sokkoknak való kitettséget is növeli. A diverzifikált gazdasági szerkezetű nagyvárosokban az agglomerációs hatások jelenlétéhez hozzáadódik a kockázatok alacsonyabb szintje, emellett a helyi termelési rendszerek túlzott specializáltságának hátrányai is kiküszöbölhetőek az urbanizációs előnyöknek köszönhetően.

A foglalkoztatottsági adatok is igazolják a koncentráció és a reziliencia közti korrelációt: a TOP 14 francia várostérségben 2007 óta a munkahelyek növekedése az országos átlag kétszeresét is meghaladja. A diverzifikált gazdaságú nagyvárosokon kívüleső, monokulturális térségek veszélyeztetettebb helyzete nehezen megoldható probléma. A globalizáció és a metropolizáció kontextusában a legnagyobb hozzáadott értékű, versenyképes ágazatok a nagyvárosokban, az egyre sűrűbben lakott magtérségekben koncentrálnak, amelyek nem szorulnak rá a hinterlandjukra. A közpolitika felfogása szerint a diverzifikált szerkezetű nagyvárosok támogatása a kedvezőtlen helyzetű térségek számára is előnyös, mivel különböző transzferek útján részesülnek a növekedés javainak újraelosztásából (Davezies 2008, 2012), tehát korántsem null összegű játékról van szó.

3.2. A metropoliszok intézményesítése

A szuperrégiók kialakítására és a nagyvárosok státuszának megerősítésére vonatkozó területi reformok szerzői erőteljesen támaszkodtak Laurent Davezies franciaországi területi folyamatokra vonatkozó 2000-es évek során végzett vizsgálataira (Davezies 2012, Davezies – Pech 2014). A reformok ideológiai megalapozása könnyen kiolvasható e reprezentatív tanulmányokból. Davezies szerint az iparosodott országok versenyképességét az egyre sűrűbben lakott és „cseppfolyósabb” nagyvárosok határozzák meg, és egyre kevésbé a periférikus, vagy diffúz szerkezetű térségek (Bouba-Olga-Grossetti 2014). A fordista termelési modellt felváltó tudásintenzív információs gazdaság legfőbb forrásai néhány agglomerációban, egyes kitüntetett városokban fognak koncentrálni, ami jelentősen felgyorsítja a metropolizáció dinamikáját. Az állam elsődleges feladata a legdinamikusabb térségek fejlődéséhez szükséges feltételek biztosítása, mindazonáltal az alacsonyabb termelékenységű térségeket sem szabad magukra hagynia, sem megfosztani őket a fejlődési perspektíváktól.

Meg kell említeni Jacques Lévy a területi igazságosság jobb érvényesülését szorgalmazó *Réinventer la France* (2013) c. művét, amelyben a földrajztudós újrarájzolja az urbanizáció jelenségét elégtelenül reprezentáló térképeket, a vidéki Franciaország végleges letűnését, az urbanizáció totális tényét (100%) konstatálja, valamint felrója az állami területfejlesztési politika káros hatásait. Az urbanizációt túlhangsúlyozó szerző szerint a 65 millió fős ország városi lakosságának részaránya 96%. Ezzel a túlzó állítással szemben felhozható egy szenátusi jelentés, amely szerint “Franciaország lényegében ma is rurális jellegű ország” (Nicoux – Bailly 2013). A vidéki népesség részaránya a hivatalos statisztikai adatok szerint 23%. Ugyanakkor az EUROSTAT más módszertanú számításai szerint az urbanizáció csak 41,7%-os Franciaországban⁶⁸, míg a ritkán lakott térségek az ország területének 33,8%-át, az ún. köztes térségek (szuburbán) pedig 24,5%-át fedik le, így ez a számítás az ország túlnyomóan rurális jellegét támasztja alá. Az egyetlen várostérség vagy városi pólus vonzaskörzetébe sem tartozó falvakban/kistelepüléseken a népesség 5%-a él. A településszerkezet szélsőséges fragmentációját jelzi a 35,565 önálló település.

Lévy szerint a megélt terekre ránehezedő régi intézményi struktúrák nem alkalmasak a modern népesség szükségleteinek figyelembevételére, ehelyett olyan *földrajzi szerződést* javasol, amelyben a társadalmi differenciálódást meghatározó lakossági, megélt terekre épül az adminisztratív lehatárolás is. A fővárosi régióra háruló aránytalanul magas levonásokat, amelyek redisztribúció útján a vidéki térségek kasszájába kerülnek, a növekedés fékezőjének és az igazságtalan területi rendszer megnyilvánulásának tartja. Lévy az “erőfölény-alapú” területfejlesztés mellett érvel, amelynek kiindulópontja, hogy a nagyvárosokban az egy főre jutó termelékenység meghaladja a regionális átlagot. A területi ügyeket a helyi önkormányzatok és az állam közti párbeszéd keretében szolgáló, a miniszterelnök alá tartozó Területi Főtanács irányítaná (pluralista alapon).⁶⁹

A decentralizációs törvények harmadik lépése domborítja ki leginkább a területi fejlődés urbánus jellegét⁷⁰. Egyben a francia területi adminisztratív szintek egalitárius megközelítésének (amelybe implicite benne foglalják a szubnacionális szintek kompetenciakörei közti hierarchia tilalma is) a végét is szimbolizálja, amely sokat kritizált elem, hosszú időn át visszavetette a városok fejlődését. A törvények alapvetően azt az ideológiát tükrözik, hogy célszerű és kívánatos az ország jövőjét a legnépesebb és a legsűrűbben lakott térségekre

⁶⁸ ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7020151/3-05102015-BP-EN.pdf [2016.05.04]

⁶⁹ Amelynek kialakítására a *Maptam-törvény* keretén belül került volna sor, ha első körben nem vetik el törvényjavaslatot, és 2015-ben bevezetett *Notre-törvényben* sem szavazzák le.

⁷⁰ 1982 és 2011 között a városi népesség aránya 23%-kal nőtt (+ 9 millió fő).

alapozni. A *nagy szép* filozófiáját tükröző reformok a mérethatékonyság, a gazdasági teljesítmény és a nemzetközi láthatóság kritériumait vették elsősorban figyelembe. A másik kiindulópont a metropoliszok javuló termelékenységének az ország egész térségére és közvetlen hinterlandjukra gyakorolt jótékony, növekedést gerjesztő húzóhatásának vélelmezése. E városokról a jogalkotó feltételezi, hogy strukturális befolyásuk, térség-és gazdaság-szervező szerepük hinterlandjuk egész területére kiterjed, beleértve a vidéki térségek gazdaságának koordinációját is. A reformok a területi fejlődés szempontjából egy (két) nagyváros és a régió párosítását tartják a leghatékonyabb útnak.

A 2015 január 1-jével hatályba lépő *Maptam-törvény*⁷¹ 13 vidéki nagyváros fejlesztési és növekedési pólussá alakítását tűzte ki célul. A törvény az újonnan intézményesített metropoliszokból, azaz a korábbi 400 ezer fő feletti nagyvárosokból álló új területi adminisztratív szintet kreált. Első körben Bordeaux, Brest, Grenoble, Lille, Montpellier, Nantes, Rennes, Rouen, Strasbourg, Toulouse kapott metropolisz rangot. Ezenkívül a törvény három világszínvonalú metropoliszt (Grand Paris, Grand Lyon, Aix-Marseille-Provence) is megkülönböztetetten kezel. Grand Paris speciális státuszú metropolisz kiemelt célja a keleti és a nyugati térségei közti területi egyenlőtlenségek mérséklése. (Párizs mellett ide tartozik a belső gyűrűhöz tartozó 3 megye 124 települése.) Grand Paris metropoliszt 300 ezer fős népességű területekre osztották fel. Két globális jelentőségű metropolisz, Grand Paris és Aix-Marseille-Provence kreálása előzetes számítások szerint a nemzeti GDP 1 %-os növekedését eredményezheti tíz éves távlatban.

A *Maptam-törvény* a metropoliszok kompetenciáit a gazdaságfejlesztés, az innováció, a megújuló energiákra való áttérés és a várospolitikával kapcsolatos feladatok ellátásában határozta meg⁷². A törvény a közsféra szereplőinek hatáskör-gyakorláshoz szükséges együttműködéseit is intézményes keretbe szervezte. Létrejötték a regionális tanács elnökének irányítása alá tartozó *közszolgáltatások területi konferenciái*⁷³, amelyek feladata a szabályozás helyi kontextushoz való igazítása, a helyi önkormányzatok, azok társulásainak és a közintézmények összehangolt működésének biztosítása. Az új struktúrák konzultatív, javaslattevő, szakértő és vitakezdeményező funkcióval lettek felruházva. A *vidéki és területi kiegyenlítődesi pólusok* a nagyvárosok területén kívüli, egybefüggő térséget alkotó, önálló költségvetésű *EPCI*-ket (településtársulások közcélú szervezetei) koncentrálnak. Feladatuk – az *EPCI*-kkel partnerségben – a fenntartható fejlesztési modellt követő, a területi vonzerő és kohézió javítását

⁷¹ Loi de modernisation de l'action publique territoriale et d'affirmation des métropoles (2014)

⁷² A kompetenciákról bővebben ld. a törvényt tartalmazó kormányzati honlap (www.legifrance.gouv.fr)

⁷³ CTAP: Conférence territoriale de l'action publique

célzó, gazdasági, ökológiai, társadalmi, kulturális fejlesztési célokat integráló térségi projektek készítése.

3.3. A szuperrégiók lehatárolása

A régiók lehatárolásáról szóló törvény⁷⁴ értelmében 2016 januártól 16 új régió került az ország adminisztratív térképére (a korábbiak megszüntetésével/fúziójával). A régiók számbeli csökkenésére alapozott új regionális felosztás elsősorban a jelenkor gazdasági realitásaira, a területi kiválósági pólusokra helyezi a hangsúlyt. Az adminisztratív struktúra egyszerűsítésén túlmenően a reform európai és globális szinten is versenyképes, nagyobb területű és lakosságú ún. *szuperrégiók* kialakítására törekedett. A háttérben az a diagnózis áll, amely szerint a 22 francia régió (Île-de-France-t leszámítva) az 1 főre eső GDP értékeket és népességszámot tekintve sem éri el a német Land-ok, vagy a spanyol és olasz régiók színvonalát. A méret-hatékonyság elérése a (közlekedési, képzési és kutatási infrastruktúra) beruházások szempontjából kívánatos cél, amely hozzásegíti a francia régiókat jobb pozíciók megszerzéséhez az európai régiók versenyében (növekvő piacméret, FDI vonzó képesség, kompetenciák színvonala, turizmus, brüsszeli lobbitevékenység, stb. által) (Samson 2015).

A új regionális felosztás a területpolitikai célok teljesülése, az országon belüli regionális különbségek csökkenése szempontjából is kedvező. A Francia Központi Statisztikai Hivatal számításai szerint a reform hatására mérséklődnek területi különbségek, a régiók homogénebb képet mutatnak GDP, népsűrűség és korösszetétel tekintetében is. Ezáltal hozzájárulnak az interregionális különbségek csökkentésére és a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók felzárkóztatására irányuló eredeti Európai Unió célkitűzések jobb teljesüléséhez is (*Egységes Európai Okmány*). A régiók országos sorrendjében a korábbihoz képest drámai változás nem következik be: a nemzeti GDP-hez való hozzájárulás alapján továbbra is Île-de-France áll az első helyen (30,4%), amelyet a korábbiakhoz hasonlóan Auvergne–Rhône-Alpes (ARA) követ (11,6%), további két régió (Midi-Pyrénées–Languedoc-Roussillon, Provence-Alpes-Côte-d’Azur) GDP-hez való hozzájárulása 10% körüli, a fennmaradó régiók GDP-ben való részese-dése pedig 8% körüli (CGET 2015). A legnagyobb régió továbbra is Île-de-France (11,9 millió fő) a második ARA (7,6), a középmezőnyben helyezkednek el az 5–6 millió fős régiók,

⁷⁴ *Loi relative la délimitation des régions, aux élections régionales et départementales et modifiant le calendrier électoral*

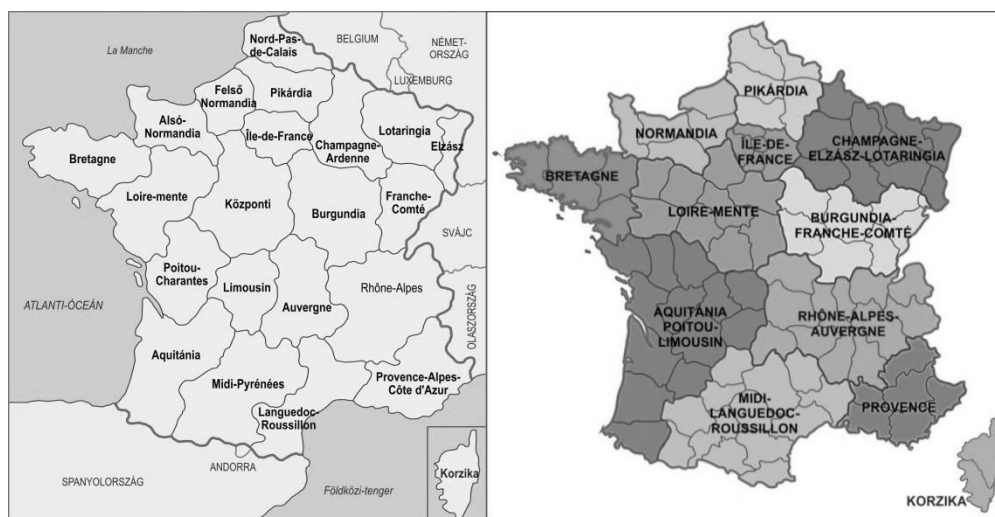
Elzász-Champagne-Ardenne-Lotaringia (ACAL) 5,5 milliós lakosságával a 6. helyre kerül. Az utolsó alcsoportot a 2–4 milliós népességű régiók alkotják.

3.1. táblázat: A szuperrégiók népessége, 2013

Régiók	Lakosság
Île-de-France	11 978 363
Rhône-Alpes-Auvergne	7 749 100
Nord-Pas-de-Calais-Pikardia	5 976 893
Akvitánia-Poitou-Charentes-Limousin	5 836 598
Midi-Pyrénées-Languedoc-Roussillon	5 673 793
Elzász-Lotaringia-Champagne-Ardenne	5 545 174
Provence-Alpes-Côte-d'Azur	4 937 445
Loire-mente	3 658 351
Normandia	3 327 344
Bretagne	3 259 659
Bourgogne-Franche Comté	2 821 837
Központi	2 572 931
Korzika	322 120

Forrás: INSEE népszámlálási adatok

3.2. ábra: Az eredeti és a szuperrégiók

Forrás: Observatoire des Territoires

Az új térképből kitűnik az erőteljes észak-déli aránytalanság, a déli országrészben négy régió található, északon pedig nyolc. Az észak-dél törésvonal nemcsak a régiók koncentrációjában jelentkezik, hanem gazdasági bázisuk összetétele mentén is, az export-orientált, magas termelékenységű, fejlett gazdasági bázissal rendelkező észak, valamint a helyi, lakossági szolgál-

tatásokra specializált, fejlett turisztikai potenciállal rendelkező dél között (Davezies 2010). Annak ellenére, hogy a gazdag régiók és a kisebb, szegényebb régiók egyesítésével az országhatárokon belüli kiegyenlítettebb regionális szerkezet képződhet, az európai teret jellemző gazdasági erőviszonyokban nem várhatók jelentős változások. Île-de-France és ARA pozíciója a GDP mutatók tekintetében némileg javul, azonban a német Land-ok és a legdinamikusabb brit, olasz és spanyol régiók erőfölénye továbbra is fennmarad. A regionális reform pozitív hatása leginkább a nemzeti téren belül érvényesül (Jouen 2015).

3.2. táblázat: A szuperrégiók sorrendje a 349 európai régió belül

	<i>Népesség</i>	<i>Terület</i>	<i>Népsűrűség</i>	<i>GDP/fő (PPP)</i>	<i>K+F kiadások</i>	<i>Foglalkoztatottak (25-64 év)</i>
Île-de-France	3	102	18	5	32	111
Rhône-Alpes-Auvergne	11	11	130	84	43	128
Nord-Pas-de-Calais-Pikardia	17	26	67	149	181	202
Akvitánia-Limousin-Poitou-Charentes	19	5	212	125	96	131
Languedoc-Roussillon-Midi-Pyrénées	23	9	189	123	20	159
Elzász-Lotaringia Champagne-Ardenne	22	12	168	126	133	162
Provence-Alpes-Côte-d'Azur	31	27	81	89	69	154
Loire-mente	42	25	124	113	136	114
Normandia	47	28	125	128	124	151
Bretagne	48	33	117	141	73	157
Burgundia	52	16	240	140	72	149
Központi	58	19	221	130	91	134
Korzika	224	130	290	136	235	188

Forrás: Florent 2015.

Az Európai Unió 349 NUTS2 egysége között (a reformok következtében 340-re csökken a számuk) GDP/fő alapján az eredeti 22 francia régió közül négy volt versenyképesnek mond-

ható és került be a 100 legfejlettebb régió közé, az egyetlen szegény francia régió, Limousin is viszonylag jó helyet, a 349-ből a 163.-at tudhatta magáénak (Florent 2015). A reform hatására a 13 szuperrégió közül 10 népességszáma és 11 területe alapján került az 50 legnagyobb európai régió közé. A régiók gazdasági erejének javulása mindemellett nem nagyságuk illetve népességük függvénye, más mutatók (K+F, foglalkoztatási ráta, stb.) adhatnak jobb képet a reform potenciális hatásairól. GDP/fő viszonylatában mind a 13 francia régió az első 150 régió között szerepel, a korábban előnyösebb pozíciójú régiók, pl. Rhône-Alpes (73. hely), Auvergne-al történeti egyesülése után a 84. helyre esik vissza, Midi-Pirénéés a 114-ről a 123-ra, stb. Ugyanez a sorsa Elzász Lotaringia – Champagne-Ardenne régióknak is. A K+F kiadások viszonylatában hasonló trend figyelhető meg, Rhône-Alpes a 35. helyről a 49.-re, Midi-Pirénéés a 6.-ról 20.-ra helyre kerül. A saját költségvetési források tekintetében az új francia régiók jelentősen elmaradnak a német Land-ok mögött. Ennek oka, hogy a régiók a területi szintek sorában utoljára érkezteként, saját forrásaik tekintetében évtizedeken át a szegény szülő szerepét töltötték be.⁷⁵ Az önálló felelősségi körök gyakorlásának feltétele pedig a saját költségvetés. 2013-ban a területi önkormányzatok 233,5 milliárd € költségvetéséből a régiók 12%-ban (28,7 M €) részesedtek, a megyék 31%-ban (72,3 M €), a települési/településtársulási önkormányzatok 57%-ban (132,5 M €) (*Les chiffres clés...*2015).

A reformok által előírt kompetenciatranszfer kapcsán a hazai prognózisok szerint várhatóan 10%-kal nő a régiók költségvetése, egy 2014-es hatásvizsgálat eredményei szerint azonban a fúzió nem javít a régiók költségvetési helyzetén. A *Standard and Poor* elemzése szerint a területi reform sem a mérethatékonyság, sem az önálló források tekintetében nem hoz javulást a francia régiók német Land-ok, belga, spanyol és olasz régiókkal szembeni elmaradásában. Île-de-France 4,5 milliárdos költségvetésével kiemelkedik a francia régiók sorából, Észak-Rajna-Vesztfália (60 mrd €) vagy Flandria (25 mrd €) költségvetéséhez képest azonban jelentős az elmaradása (*Standard and Poor ...* 2015).

A reformban megfigyelhető a klasszikus területfejlesztésre jellemző top-down logika mellett az állam a nagyjából homogén méretű és lakosságú szuperrégiók kialakításával a decentralizáció útján kívánta biztosítani a területi kiegyenlítési célok érvényesülését. A nemzetközi

⁷⁵ 1982-ben a régiók költségvetése összesen 7,7 milliárd frank volt, 13-szor kevesebb, mint a megyéké, és 25-ször kevesebb, mint a településeké. Annak ellenére, hogy a régió pénzügyi autonómiája a 2004-es decentralizációs törvények óta erősödik, – 2003-tól a régió végrehajtó hatalommal felruházott, önálló költségvetésű, teljes jogú önkormányzatként alkotmányos státuszt kapott – a megye súlyában nem történt változás. A decentralizációs politika irányítása, kezdeményezése és levezénylése a legutóbbi évekig állami kézben koncentrálódott, azaz az állam nem mondott le arról, hogy centralizált módszerrel hajtja végre a decentralizációs programját.

láthatóság javítására törekvő szuperrégiók növekvő autonómiája és gazdaságfejlesztési kompetenciáik törvényes elismerése a központi hatalom decentralizáció iránti elköteleződésére utal, miután a gazdaságirányítási és szabályozási funkcióiról lemondva, csupán “kísérője” és facilitátora kíván lenni a nemzetközi arénában zajló folyamatoknak. Ez viszont szembenáll a politikai diskurzus szintjén hangoztatott, a reformok területi egyenlőtlenségeket korrigáló jellegének kredibilitásával. A területi reform célja, a régiók saját fejlesztési stratégiájának végrehajtásához szükséges pénzügyi önállóságának megteremtésén és intézményes egyesítésén túl, a fél évszázados múltú területfejlesztési politikával való szakítás.

3.4. Az adminisztratív struktúra ésszerűsítéséről szóló NOTRE-törvény

A 2015 nyarán hatályba lépő, az ország adminisztratív berendezkedésének átalakításáról szóló *Notre-törvény*⁷⁶ a területi-adminisztratív szintek átláthatatlan rendszerének és a települési szétaprózottságnak a felszámolására törekedett. A fenntarthatatlan és költséges területi adminisztratív struktúra „racionalizációjának” pénzbeli hozadéka mintegy 11 milliárd euróra becsült megtakarítás⁷⁷. A reformot a közkiadások lefaragása motiválta, melyek aránya Franciaországban a 2. legmagasabb a világon (a GDP 57,5%-a), miközben a közszolgáltatások minőségével szemben folyamatos kritikák fogalmazódnak meg. A másodlagos cél az adminisztratív struktúra transzparenciájának növelése és a hatáskörök tisztázása volt. Az általános hatáskörmegosztás⁷⁸ eltörlésre került a régió és a megye esetében. A reform kiemelten a mezoszint a régió és a településtársulások megerősítését szolgálta. Az általános hatáskör megosztás megszűnése véget vetett a különböző adminisztratív szintek szabad mozgásterének a területi beavatkozások formáit illetően: a régió hatásköre ezentúl a gazdasági ügyekre, a megyéé a szociális ügyekre korlátozódott. A gazdasági decentralizáció irányába tett legjelentősebb lépés, hogy a régió feladatkörébe került a gazdaságfejlesztés irányítása. A régió teljeskörű kompetenciákat kapott a támogatási programok kialakításában, a területén működő (és válságos helyzetű) vállalatok segélyezésében.

⁷⁶ *Loi No. 2015-991 du 7 août 2015 portant nouvelle organisation territoriale de la République*

⁷⁷ A 80-as évek decentralizációs hullámai kapcsán a közszférában az éves átlagos 3%-os (34 000 fő) foglalkoztatottság növekedés ugyan jelentősen javította a helyi foglalkoztatottsági rátákat, de a központi költségvetést jelentősen megterhelte.

⁷⁸ *Az általános hatáskörmegosztás elve*, amely lehetővé teszi a szubnacionális szintek számára az állami hatáskörön kívül eső feladatkörök ellátását.

A gazdaságfejlesztés főbb orientációi a régió által kötelezően készítendő regionális gazdaságfejlesztési, innovációs és nemzetköziesedési terv (*SRDEII*) tartalmazza. A *SRDEII* integrálja a régiónak a vállalati segélyek (nemzetköziesedés, innovációs, ingatlanberuházási támogatások), a regionális vonzerő, a szociális és szolidáris gazdaság kiépítésére vonatkozó elképzeléseit. Szintén regionális hatáskörbe került a Fenntartható Fejlődési, Rendezési és a Területek Egyenlőségéről szóló Regionális Alapterv (*SRADDET*) kidolgozása. A régió területfejlesztési orientációit tartalmazó *SRADDET*-ek preskriptív jellegüknél fogva is továbblépést jelentenek a korábbi *SRADDT*-ekhez képest, amelyek nem tudták garantálni a régió területét érintő különböző ágazati tervek koherenciáját.

A tágabb döntési kompetenciákra aspiráló metropolisz-szinttel való konfliktusok megelőzése érdekében a metropoliszok számára kötelező előírás lett a regionális gazdaságfejlesztési terv (*SRDEII*) tartalmának figyelembevétele, amelynek rendelkezései alól csupán a “közérdekre” hivatkozva élvezhetnek mentességet (Vincendon 2015).

A gazdaságfejlesztési kiadások a régiók költségvetésének 4–13%-át teszik ki. A régiók a gazdaságfejlesztési célú kiadásaik 25%-át fordítják az innováció támogatására, a versenyképességi pólusok finanszírozásában 50%-os részaránnyal vesznek részt és a területi önkormányzatok K+F kiadásainak 70%-a tőlük származik (*ARF* 2015). A régiók növekvő recentralizációtól tartanak, vagyis attól, hogy az állam, miközben egyre nagyobb együttműködést vár a politikák megvalósításában, nem teremti meg a részvételhez szükséges feltételeket. A regionális politikát az általános kompetencia hatáskör megszüntetése is kedvezőtlenül érinti, mivel a régiók saját akciói ezentúl csak akkor lesznek megvalósíthatóak, ha az állam politikai céljainak teljesülését szolgálják. Az elmúlt két évtized során jelentősen lecsökkent a régiók pénzügyi autonómiája (2000-ben az ingatlanadó, majd az iparüzési és a vagyonadó feletti jogköreiket is elvesztették), pénzügyi mozgásterük csökkenése miatt kénytelenek kötelezően előírt feladataikra koncentrálni. 2015-től a működési költségeikhez való állami hozzájárulás 1,3 milliárd euróval kevesebb lett. A növekvő számú országos szinten meghirdetett projektverseny a területi önkormányzatokkal való előzetes egyeztetés nélkül valósul meg, és még a nyertes pályázatok feltétele is legtöbbször az, hogy a régió társfinanszírozásában valósuljon meg az adott fejlesztés, a régióknak ezzel tovább szűkül a lehetőségük az önálló prioritásaikat tükröző politikaalkotásra.

A régió kezeli az uniós támogatásokat, fizeti a szabálysértési bírságot, közvetlenül támogatja a területén működő vállalkozásokat (egyablakos ügyintézőhelyek kialakításával). A közút-hálózat és a középfokú oktatás a megye fennhatóságában maradt, mivel az előbbi régiókhoz történő transzfere veszélyeztette volna a megye érdekeit, az utóbbi pedig azért maradt megyei

hatáskörben, mert nem került a regionális vonzerő elemei közé. A régió átfogó stratégiájával szembeni követelmény, hogy biztosítsa a területi önkormányzatok akcióinak összehangolását és figyelembe vegye a vidéki és városi térségek sajátos potenciáljait.

A reformok kapcsán egy éven át elhúzódó viták keretében a régiók új határai, a potenciális régióközpontok és a megyék eltörlésének kérdése állt. Felszínre kerültek a területfejlesztési szakemberektől a civil lakossáig terjedő különböző területi szereplők közti érdeellentétek, csakúgy, mint a decentralizáció különböző értelmezései. A megye fennmaradását a vidéki politikusok elsősorban a régióközpontoktól és városi pólusoktól távolabb eső községek sokszor nehéz helyzetű lakossága körében való szolgáltató szerepe miatt tartották fontosnak. Az eredeti tervekkel ellentétben a megye kiiktatását 2020-ig halasztották el. A települési szint, a helyi demokrácia legfőbb letéteményese, bár feladatköreinek jó részét elvesztette, mégsem vált okafogyottá. A településtársulások méretének alsó határát 15 ezer főben szabták meg.

A hatékonyabb és gazdaságosabb területi szerveződés pozitív fogadtatásra talált a privát szféra szereplői körében, akik a reformtól a térségük gazdasági redinamizálását és a foglalkoztatási ráták növekedését várják, és jelentősnek ítélik mind a gazdasági vonzerő, mind pedig a nemzetközi láthatóság szempontjából (*MEDEF* 2014⁷⁹). A reform támogatói körébe tartozik Akvitánia-Limousin-Poitou-Charentes régióbeli Gironde megye vállalkozásainak szövetsége is, melynek elnöke⁸⁰ a lakossági szféra fogyasztása, a bérek csökkentése és a központi kiadások csökkentése mellett a versenyképesség javulását tartotta a reform fő hozadékának, amihez még az 1 millió új privátszférabeli munkahely jelentős mértékben hozzájárulhat. PACA régió vállalkozói szövetségének elnöke, Jean-Luc Monteil az *egy szereplő–egy hatáskör* elv alapján működő hatékonyabb területi adminisztratív struktúra fő hozadékát az éves szinten realizálható 20 millárd € költségmegtakarítással hozta összefüggésbe.

⁷⁹ Pierre Gattaz, a francia vállalkozói szövetség (*MEDEF*) elnökének nyilatkozata

⁸⁰ Jean-François Clédel, a Gironde-beli *MEDEF* elnöke

3.5. A területi reformok ellentmondásairól

A gazdaság *gőzmozdonyaira* és a főváros világvezető pozíciójának konszolidációjára fókuszáló politika több szempontból is kritika tárgyát képezte. Bouba-Olga és Grossetti (2014) a területi reformok nagyvárosi orientációját (urban bias) kritizáló tanulmányukban kétségbe vonják, hogy az ország gazdasági növekedése szempontjából hatékony megoldás néhány nagyváros pozíciójának erősítése.

Davezies és Pech szoros összefüggést feltételeznek a *méret* (vállalati és népességi koncentráció) és a *gazdasági teljesítmény* közt: egyes vidéki nagyvárosok (Toulouse, Bordeaux, Lyon, Nantes, Rennes és Montpellier) esetében tényleges korrelációt mutatnak ki, a kedvezőtlen növekedési dinamikájú nagyvárosokról azonban nem szólnak (Lille, Marseille, Strasbourg, Nancy, Metz), ahogy a nem-nagyvárosi térségek kedvező fejlődési dinamikáját sem hangsúlyozzák. (Igaz, hogy egy ország nagyobb népsűrűségű és méretű városai magasabb GDP/fő értékekkel jellemezhetők, mint a kisvárosok, ez azonban nem garantálja a *jövőre vonatkozóan* a magasabb növekedési dinamika fennmaradását.) Bouba-Olga és Grossetti későbbi tanulmányukban (2016) kiemelik, hogy a mindenütt jelenlevő domináns diskurzus, amely szerint Párizs és néhány metropolisz adja az ország növekedési dinamikáját, a munkahelyteremtés forrásait és koncentrálják a növekedés javait, nem egyéb, mint előregyártott adatok felszínes olvasatából fakadó optikai csalódás, a siker tényezői összetettebbek, semmint hogy a népsűrűségi adatokból levezethetőek legyenek.

A szerzők számításai szerint a mérethez kapcsolódó előnyöknél szignifikánsabb tényezők a város specializációjának foka, az inercia (korábbi növekedés, útfüggőség) és a makroregionális környezet. A francia közelségi iskola eredményeire hivatkozva úgy találják, hogy a vállalatok *térbeli* közelsége nem garantálja automatikusan a magasabb termelékenységet, a szereplők közti tudásáramlásban a társadalmi, szervezeti, kognitív, intézményi közelség szerepétől sem lehet eltekinteni. A gazdasági tevékenységek térbeli sűrűsödéséből fakadó haszon posztulálásából szerintük nem vezethető le a nagyvárosok előnyeire fókuszáló politika létjogosultsága. Nincs tudományos bizonyíték arra, hogy a metropoliszok nagyobb népsűrűsége és mérete jobb gazdasági teljesítményhez vezet, a gazdasági siker tényezői szerintük ennél sokkal komplexebbek. A városok mérete és a növekedés kapcsolatát nem lehet automatikusnak feltételezni⁸¹. A városméret Mario Polèse számításai szerint sem garantál magasabb

⁸¹ Id. a városhálózat hosszútávú robusztusságát igazoló törvények (Gibrat-törvény, Zipf-törvény) amelyek elvetik a városok jövőbeli növekedésének determinisztikus szemléletét, az extern hatások és az útfüggőség szerepét.

jövedelmeket (a szerző a párizsi nagyvárosi térséget a hasonló méretű Buenos Aires-el és Kairóval összevetve igazolja a felvetés téves voltát). Az urbanizáció szintje és a GDP/fő között nem lehet (bármely időpillanatban) kauzális kapcsolatot feltételezni (Polèse 2014).

A neoliberais fordulatot kísérő új területfejlesztési politikát érő (nem-neomarxista) kritikák (Morange és Fol, 2014) a redisztribúciós orientáció és a társadalmi kiegyenlítő akciók eltűnését róják fel a stratégiai csomópontok fejlesztése javára (Enright 2013). Míg a nagyvárosokra fókuszáló, magasfokon polarizált és nagyobb gazdasági teljesítményű gazdasági terek kialakítására törekvő reformok egyértelműen a területfejlesztés országhatárokon kívüli orientációit tekintik prioritásnak, az új decentralizáció kedvezményezettjeinek horizontján kívülrekedt, a népesség 80%-át koncentráló hagyományos térségek problémáira kevés figyelmet szánnak. Ezek növekvő izolációja nagymértékben akadályozhatja a regionális konvergencia célok teljesülését. Irreális elképzelés, hogy az újonnan létrehozott szuperrégiókban kreált (és fokozott állami szerepvállalást eredményező) metropoliszok automatikusan magukra vállalják a térség-szervező funkciókat.

A reformok diszkriminatív jellege infraregionális szinten a településmérettel összefüggésben is érvényesül. Az agglomerációk magtérsegeit felértékelő nyolcvanas évekbeli *remetropolizáció* óta a kis-és közepes városok fejlődése kimondottan stagnál⁸². Az új regionális lehatárolás társadalmi legitimitását kétségbe vonja annak oktrojált jellege: sem a civil, sem a politikai szereplők körében nem került sor előzetes konzultációra. Az identitás, vagy a helyi kontextus nem szerepelt a régióhatárok megállapításának szempontjai között (mint ahogy egyéb politikák pl. a növekedési pólusok esetében sem).

A területi reformokat érő kritikák érkeztek szakértők és területi szereplők részéről, pl. Jacques Pélissard, a francia polgármesterek szövetségének elnöke a jakobinus állam hierarchikus és vertikális térszervező gyakorlatának visszatérését (Dimou 2015, Florent 2015), a területfejlesztési politika leáldozását, mások a megyék megszüntetésének tervét, a rurális és ritkán lakott térségek érdekeinek negligálását, az infrastruktúra és a közszolgáltatások méltányos és arányos elosztásának megszűnését, a metropoliszok közti sivatagi zónák kialakulásának veszélyét látják bennük (Réforme ... 2010). A területi kohézió szempontjai elsikkadnak,

⁸² A DATAR a 1973-tól napirendre tűzte a 20-100 ezer fő közötti városok fejlesztését, és a velük létesített területfejlesztési szerződések keretében 10 millió frank összeg körül mozgó fejlesztési projekteket (új létesítmények, városszépítés, zöldesítés, parkolóépítések stb.) támogatott. 1979-ig 73 szerződés jött létre az állam és a középvárosok között (Merlin 2007). A politika nem mobilizált jelentős forrásokat, mindössze 500 millió frankot. 1983-ban a decentralizációval le is került a DATAR napirendjéről.

mivel a felsőoktatási, kutatási és nagyvállalati szereplőkre koncentrálnak nagyvárosi térségek, nemzetközi orientációjuk folytán nem függenek a háttérrégiótól, jellemzően nem gyakorolnak számottevő hatást a 30 km-es sugarú vonzáskörzetük határain túli vidéki térségek gazdasági életére. Pedig e távolabb eső, ritkán lakott övezetek az energiaátmenet szempontjából stratégiai erőforrásokkal bírnak. A megújuló energiatermeléshez kapcsolódó ágazatok (fotovoltaikus, -szélerőművek), amelyek mindamelllett, hogy a nemzetgazdaság húzóágazatait jelentik, a vártnál magasabb költségterheket rónak a beruházásoknak (szélerőműveknek) otthont adó vidéki községekre.

A republikánus egyenlőség helyreállítását célzó, hat intézkedést és négy javaslatot magába foglaló *nemzeti paktum* (Bertrand 2014) a periférikus vidéki térségek helyzetbehozását célozza látens kapacitásaik mozgósításával és a gazdasági fejlődés szolgálatába állításával. A jelentés szóvá teszi a decentralizáció ellentmondásos jellegét és bírálja azt a decentralizációs politikát, amely – a föderális berendezkedésű országok gyakorlatával ellentétben – a települési és regionális önkormányzatok között nem komplementer, hanem – számos esetben az állam hallgatólagos „jövähagyásával” – versengésen alapuló viszonyokat generál. Mivel a decentralizációs törvények a kezdettől fogva tiltják a különböző szintek egymás fölötti „gyámkodását” és nagyfokú önállóságot biztosítanak az adminisztratív szintek kompetenciaköreinek elosztásában, az állam az egyetlen olyan szereplő, amely beavatkozásai útján biztosíthatja a térségek közti komplementer és egyenlőségen alapuló viszonyok fennmaradását, és kizárólagos joga a területi politika „semlegességének és kontinuitásának” felügyelete (Bertrand 2014, 22). Az ország 26%-át kitevő hiperrurális térségek problémáira érzékeny, az agglomerációktól és urbánus pólusoktól távolabb eső perifériák helyzetbehozását célzó *Nemzeti Paktum* célja pontosan az, hogy e hátrányos helyzetű térségek mobilizálhatóak legyenek a nemzetgazdaság egészének fejlődése érdekében, hozzájárulva a munkahelyteremtéshez és az életminőségi célok teljesüléséhez. A republikánus szolidaritás és a nemzeti kohézió szellemében fogant jelentés a metropolizációs politika ellenpontjaként és az intelligens decentralizáció harmadik fázisaként a nagyvárosokból a hinterland felé irányuló *demetropolizációt* szorgalmaz.

Alapvető hiányosság, hogy míg a metropoliszokat és a közpolitikák további kedvezményezettjeit központba helyező törvények szép számmal jelen vannak, a *hiperrurális övezetekre* vonatkozó speciális törvényi szabályozás nem született. Ugyanez az aránytalanság figyelhető meg a csekély összegű és központi hatáskörbe tartozó területfejlesztési támogatás (*FNADT*) szerkezetében is, amelynek legnagyobb része a vállalkozásoknak nyújtott támogatások, a nemzeti kezdeményezések (vidéki kiválósági pólusok, versenyképességi pólus program) céljainak finanszírozását szolgálja (172,5 mó €), míg az ország más térségeiben

felhasználható forrásainak összege csupán 3 mó €. Kimutatható, hogy a területfejlesztési támogatás a strukturális programok finanszírozását, nem pedig az elmaradott és hátrányos helyzetű vidéki térségek kezdeményezéseit szolgálja. A területek fejlesztésére irányuló politikáknak hiányzik egy *átfogó stratégiája* és az állam a térségek fejlődésére vonatkozó globális vízióval sem rendelkezik, miközben a központi politikák ágazati és normatív jellege egyre erősebb. A *láthatóság* terén is felmerülnek hiányosságok. A nyolcvanas évektől intézményesült 22 régió mai nemzetközi láthatóságának háttérében évtizedeken át folytatott, a versenyképességi politika kritériumai mentén “felfedezett” regionális specifikumokat kidomborító területi marketing akciók állnak.

A reformok koncipiálásakor nem vették figyelembe a ritkán lakott térségek specifikus fejlődési pályáit, a térségi diverzitás szempontjait, a korántsem “homogén” de könnyen megbélyegzett periféria (nemzeti terület 80%-a) legfeljebb a befolyásos agglomerációk kiszolgálójaként juthat szerephez. Kritika tárgya továbbá, hogy a reform, amikor a *területek* kifejezést használja, a helyi közpolitika tereinek szinonimájaként teszi, azaz a fix, adott és intézményesített egységek, pl. a régiók vagy a megyék keretein belül vizionálja a fejlesztési stratégiák végrehajtását. A reformok térszemléletéből nem vehető ki a nehezen lehatárolható megélt terek (*espace vécu*) vagy a szereplők által konstruált tér pozíciója. Az alulról kezdeményezett, adott projekt köré szerveződő, a helyi lakosság vagy egyes szakmai csoportok hálózataira épülő térben közömbössé válhat a földrajzi lehatárolás kérdése, mivel a közös projektek tartalma a térformáló erő. Az egyes csoportok alulról szerveződő akciói során keletkező tér *kollektív termelés* eredménye, ahol a hagyományos földrajzi kategóriák kevésbé relevánsak. A valódi, *megélt terekben* a téralkotás folyamatjellege, a hosszútávú stratégiák, a folytonosságok, a helyi szokások és kultúrában való meggyökerezés és a térrel való összetett és sokrétű relációk alapvető prioritást élveznek, de ugyanolyan fontos a helyi politikai szereplők befolyása, a szerveződések sajátos helyi szabályai és működési mintái (Torre-Bourdin 2015). Ezek az alulról építkező terek, bár nehezen ragadhatók meg a statisztikai lehatárolások szintjén (kistájak, foglalkoztatási övezetek), valóságosan létezőek, és árnyaltabb képet adnak a nemzeti térről, mint a nagyvárosi terekre fókuszáló törvények kizárólagosan városcentrikus szemléletmódja. A nemzeti tér differenciált szemléletének hiánya abból is ered, hogy a stratégiainak minősülő terektől távoleső *megélt terek* lakóinak bevonása nélkül készültek a területi reformok, melyek gazdasági motivációja arra a téves következtetésre vezet, hogy a területfejlesztés kizárólag gazdasági kérdésekre korlátozható.

A vidéki térségek innovatív kapacitásait negligáló területi reformokból kirajzolódó a hierarchikus vidék-város munkamegosztás egymástól elkülöníthető funkciók gyakorlására

épül, a húzóerőt jelentő *nagyvárosi felsőfokú funkciók* kizárólagosan a fejlődés motorjait jelentő városoknál maradnak, míg az alacsonyabbfokú funkciók a perifériához kerülnek. Végül pedig, a területi reformok véget vethetnek azoknak a kedvező jelenségeknek, amelyeket a fordista növekedési korszak és a központi redisztribúció a regionális konvergencia és a jövedelmi különbségek átmeneti mérséklődése terén elért, és ellentétes hatást, az országon belüli regionális fejlettségbeli különbségek növekedését eredményezhetik. A legfejlettebb és leginkább nemzetköziesedő régiók sikerei és hatékonyság terén elért eredményei az átlagos lokalitások lakosságának perspektívájából szerkezetváltási akciók és vállalati delokalizációs stratégiák negatív hatásai okozta válságsorozatokban (munka-és életlehetőségek megszűnésében) csapódnak le, míg a gazdasági szereplők nemzetközi pozícióinak javulása általában közvetett módon, kevésbé láthatóan jelentkezik. Természetesen ellenpéldák is léteznek, a *Mellékletben* egy kivételesen sikeres szerkezetalakítási success story, Béarn ipari pólus fejlődésének vázlatos szemléletére kerül sor.

E fenti hiányosságok felismerése oda vezetett, hogy a területi reformok kapcsán elvárt, ám a polarizáció erősödésével háttérbe szoruló területi kiegyenlítődés eszméje a közelmúltban számos jelentésben megjelent a központi kormányzat szintjén (Laurent 2013, Viguerie 2013), az akadémiai körökben (Estèbe 2016, Guilluy 2010, 2014, Davezies 2008, 2012, 2015), reneszánszukat élik a metropolizációs politika ellenpontjaként koncepcionált, a vidéki (és az ún. hiperrurális) térségekre fókuszáló központi politikák (amelyek az energia-átmenet jegyében a ritkán lakott övezetekben, a helyi önkormányzatok számára jelentős költségterhet jelentő szélerőmű beruházások ellentmondásai kapcsán váltak közismertté). A metropoliszok politikájának ellentmondásaira figyelmeztető kritikus hangvételű tanulmányok újabb társadalmi törésvonalakat, a területi kohézió felbomlását, az ország kettészakadását, az alsóbb néprétegek feláldozását (Guilly 2014) említik. Christophe Guilly *Francia törésvonalak* (2010) c. tanulmánya hasonlóan nagy visszhangot váltott ki, mint a klasszikus területfejlesztési politika referenciadokumentumaként szolgáló, J. F. Gravier *Párizs és a francia sivatag* című erőteljesen anti-urbánus hangvételű magnum opusa.

Az optimista elemzések szerint a területfejlesztési politikára már nincs szükség, mivel a regionális kiegyenlítődés megvalósult, a területi különbségek nem globálisak, hanem infraregionálisak és lokális jellegűek, a fordista korszakban teljes ágazatok eltűnését eredményező válságok helyett már csak mikroválságok tapasztalhatók, anakronisztikus és értelmetlen a Párizs és a sivatag dichotómia a határok megnyílása után, a posztfordista gazdasági folyamatok negatív következményeit a globalizációs folyamatok által nem érintett területeken a hatékony jövedelemtranszfer ellensúlyozza. A regionális divergenciáról szóló tanulmányok

(Bouba-Olga – Grossetti 2014, Davezies – Pech 2014) ellenben a regionális GDP különbségek növekedését vagy azok magas értékeinek állandósulását (Askenazy – Martin 2015) konstatálják, amelyhez képest az egy főre jutó jövedelmi különbségek kevésbé látványosak. Davezies és Pech a termelés földrajzának történelmi perspektívájú vizsgálata során a regionális GDP értékek jelenkori divergenciáját (Williamson-görbe felszálló ágának 20. század utolsó harmadában való visszatérését) a nagyvárosok *lecsapoló hatásával* magyarázzák. A 19. századi nagyipar (bányavidékek és kifejtőterületek) fejlődésének hatására megindult növekedés együtt járt a regionális egyenlőtlenségek kiéleződésével (ezt illusztrálja az ipari forradalomtól a múlt század közepéig a Williamson-görbe⁸³ felszálló ága). Az inverz U alakú Williamson-görbe leszálló ága azt a kb. 80-as évekig tartó folyamatot illusztrálja, amelynek során csökkentek a területi különbségek, átmeneti konvergencia volt tapasztalható, a méretgazdaságosság és a perroux-i motorikus ágazatok korábban kifejtett hatásmechanizmus, másrészt a közpolitikai beavatkozások miatt. A gyártási folyamat korábban interregionális együttműködésekben alapult (kiemelt szerepe volt a párizsi központú gépjárműiparnak, amely a beszállítói körét a periférikus régiókat integráló interregionális kapcsolatokra építette, a gyártási egységek több régióban lokalizálódtak). Pierre Veltz (2005) különbséget von az ipari dekoncentrációs folyamatokkal jellemezhető fordista és a termelési tényezők hipermobilitásával jellemezhető dezindusztrializációs korszak között: míg az előzőben a modernizáció és az urbanizáció helyben valósult meg, a szekunder szféra az agrárfoglalkoztatottakat *in situ* szívta fel, nem igényelte a lakosság jelentősebb földrajzi helyválttatását (a fordista ipar települt hozzájuk), a posztfordista ágazatok delokalizációs stratégiái a nemzetközi térben zajlanak. A fordista korszakban a redisztribúciós politika és a fejlesztéspolitika céljai egymással konvergáltak: a fogyasztás ösztönzése a legelmaradottabb régiók forrásainak növelésén alapult (Davezies 2015). A határok megnyílásával, mióta az ipari termelés kb. 50%-a exportra kerül, ez a politika már nem tartható fenn. A globalizáció és a területi verseny kontextusában a helyi munkaerőpiac nem képes kompenzálni, ha egy kis- vagy középvárosban bezárnak egy üzemet, a helyi lakosság nem rendelkezik a privilegizált csoportokra jellemző sokoldalú mobilitással és rugalmassággal. A világgazdasági változások, az információs társadalomba való átmenet, a termelési lánc szétdarabolódása következtében egy termék más országban kerül összeszerelésre, mint ahol alkatrészeit gyártják. A dezindusztrializációs korszakban a vállalatok az alacsony termelékenységű tevékenységeiket harma-

⁸³ Az inverz U alakú Williamson-görbe a nemzetgazdasági fejlődés és a regionális különbségek viszonyát ábrázolja (1965-ig)

dik országokba telepítették, az új, tudásigényes gazdasági tevékenységek pedig a nagyvárosokba telepedtek. A globalizáció hatására teljes iparágak szűntek meg vagy készítették a lakosságot migrációra, jellemzően a városokból a periféria irányába. Az új ipari tevékenységek megjelenése a schumpeteri teremtő rombolás logikáját követi: a 80-as évek óta eltelt három évtized során az ipar 1,1 millió foglalkoztatottat veszített (30% csökkenés). A regionális különbségek több évtizedes csökkenés után a 2000-es évek óta folyamatosan nőttek (meghosszabbított Williamson-görbe felszálló ága): a már a hatvanas években is dinamikusan fejlődő régiók (Île-de-France, Elzász, Rhône-Alpes, Franche-Comte és nagyvárosaik) gazdasági növekedése töretlenül folytatódott, miközben az ország nyolc legkisebb régiójának leszakadása és hanyatlása súlyosbodott. A legszembetűnőbb aránytalanság a fővárosi régió többi régióval szembeni töretlen előnye.

Bouba-Olga és Grossetti szerint Davezies Williamson-görbe alapján felvázolt regionális divergencia hipotézise téves alapokon nyugszik, mivel szerintük az 1 főre jutó GDP változása nem ad hiteles képet a régiók gazdasági teljesítményéről. Az egy foglalkoztatottra jutó GDP mutató alapján vizsgálva a GDP idősorokat, valamint a fővárosi régió kiiktatásával az interregionális különbségek *majdnem kiegyenlítődnék*. Île-de-France kiugró termelékenységét árnyalják rendkívül polarizált társadalmi-jövedelmi viszonyai.⁸⁴ Davezies szerint különbséget kell tenni a régió növekedése és fejlődése között, ami abban az ellentmondásban ragadható meg, hogy a gazdasági növekedéssel párhuzamosan magas munkanélküliséggel és alacsony jövedelmekkel jellemezhető övezetek is vannak a területén. A regionális divergenciát az egy főre jutó GDP helyett az egy foglalkoztatottra jutó GDP mentén vizsgálva, Bouba-Olga és Grossetti elemzéseiben Île-de-France az országos átlaghoz képest nem 160%-os termelékenységet, hanem csak 130%-osat produkál (Pikardia régiót elemezve ez a 20. helyről a 8. helyre való visszaesést jelenti, stb.).

A regionális GDP növekvő különbségei mellett a jövedelmi konvergenciát egyetlen tényező magyarázza: a hagyományos, a globalizáció kedvezményezettjeinek szűk körén kívüleső térségek számára rendelkezésre álló specifikus védőmechanizmusok. Davezies szerint a jövedelmi különbségek kiegyenlítődsét az 1 főre jutó GDP-termelő képesség és a háztartások jövedelme közötti területi olló szétnyílása biztosítja. Az empirikus vizsgálatok szerint az egyes térségek jóllétét egyéni GDP-termelő képességükön túl a jövedelmi transzferek lega-

⁸⁴ A népesség 19%-t és a GDP 28 %-át koncentráló hiperproduktív fővárosi régióban az 1 foglalkoztatottra jutó GDP 105 287 euró (INSEE, 2016-os adatok), szemben a francia 78 012 eurós átlaggal, ami azt jelenti, hogy egy fővárosi régióbeli alkalmazott majdnem 35%-kal magasabb termelékenységű, mint a többi régióban, aminek következtében az egy főre jutó GDP 60%-kal meghaladja egy átlagos francia régióban regisztrált értéket.

lább ugyanakkora mértékben magyarázzák. A keynesiánus, hagyományos térségek egyedül jövedelembevonzó képességükre építhetik fejlődésüket a népesség hipermobilitásának (nyugdíjasok, második lakóhelyek számának növekedése) és a szabadidő növekedésének korszakában. Davezies mérései azt mutatják, hogy a magánszférabeli bérek egy régióban sem haladták meg a közszférabeli bérek és a jövedelemtranszferek összegét, a legtöbb új munkahely pedig meglepő módon a lakossági szolgáltatásokra berendezkedett terciér ágazatokban létesült. A fő munkahelyteremtők a turizmusra berendezkedett régiók. A területi kiegyenlítődési folyamatok háttérében az improduktív tevékenységek (alvóvárosi gazdaság) és a központi jövedelemtranszfer állnak. A regionális GDP különbségek növekedésének a jövedelemtranszfer (közszférabeli bérek, nyugdíjak, egészségügyi kiadások) révén történő kompenzációja garantálja a regionális jövedelmi kiegyenlítődést. A nemzeti terület jelentős része védelemmel élve a globalizáció és a technológiai mutációk, a termelési szerkezet átalakulásának hatásaitól (Veltz 2008).

Davezies *Új területi egoizmusok* (2015) c. műve a nemzeti kohézió felbomlásának veszélyére figyelmeztet. A területi egyensúly két tényező, a volt ipari központok hanyatlása és a nagyvárosi térségek komparatív előnyei miatt is felbomlott. Az egykori ipari nagyvárosok (Saint-Étienne, Douai, Montbéliard) demográfiai súlya folyamatosan csökken. A nyugati régiók agglomerációinak és a hatvanas évek ellenpólus nagyvárosainak fellendülése okozza az egyre erősödő koncentrációt. A metropolizációhoz kapcsolódó folyamatok (információ termelés/feldolgozás, tőkeáramlások kezelése, multinacionális cégek számára kedvező nagyvárosi milió kialakítása, globális és kontinentális városhálózatok megjelenése) a regionális és helyi szintek számára több negatív következménnyel járnak. A legsúlyosabb következmény, amikor a háttérregió elszakad a régiócentrum gazdasági életétől, mivel a központi metropolisz a fejlődéséhez szükséges erőforrásokat már nem onnan nyeri. A periférikus térségek marginalizációja miatt a nagyváros és a hinterland közti fejlettségbeli különbségek nem csökkennek, hanem nőnek. Általában minél rangosabb pozíciót foglal el egy nagyváros a települési hierarchiában, fejlődését annál kevésbé determinálják a hinterlanddal ápoltságai. A háttérregió az egyszerűbb erőforrások biztosításában juthat szerephez (alacsony feldolgozottságú termékek, alacsonyan képzett munkások, alacsony szakértelmet igénylő szolgáltatások, általánosan hozzáférhető információk vs. magasfokon feldolgozott erőforrások szolgáltatása). A *többsebességű regionális fejlődés* a jelentős erőforrásokkal rendelkező, nemzetközi versenypozíciókért versengő fejlett ipari régiók (Île-de-France, Rhône-Alpes, PACA), az agrárjellegű régiók (Limousin, Auvergne) és az önerőből való megújulásra képtelen, alacsonyan fejlett ipari régiók (Nord Pas-de-Calais, Lotaringia) között

mélyülő szakadéokban nyilvánul meg. A szerkezetváltás fő vesztesei az előző korszak nyertesei: Lotaringia, Nord-Pas-de-Calais, Île-de-France és Rhône-Alpes (Davezies és Pech 2014). Davezies szerint a termelés földrajzában bináris logika érvényesül, a termelő tevékenységek térbeli allokációja formálja az ország duális térszerkezetét. *A globális versenynek kitett, a termelőszféra kínálati oldalától függő, átlagon felüli termelékenységű területek sikerén múlik a globális értékláncokba bekapcsolódni nem tudó, a makrogazdasági hatásoktól védett, a lakossági szolgáltatások keresletének állandóságára berendezkedő, a redisztribúció javait élvező alvőgazdaságra berendezkedő régiók sorsa is.* Davezies az információs gazdaságba való átmenettel kapcsolatban a területi egyenlőtlenségek további növekedését prognosztizálja (az ágazatok termelési tényezőinek magasfokú koncentrációja, a termék-életciklusok rövidülése, a feltörekvő országok alacsony termelési költségeivel való verseny, a hagyományos ipari térségek válsága, a közkiadások lefaragása, stb. miatt). A jövedelmi kiegyenlítődés megszűnőben van a közkiadások lefaragása, a fizetőképes kereslet és a fogyasztás csökkenése miatt. A kedvezőtlen folyamatok fokozzák a területi polarizációt. A termelőszféra kínálati oldalától függő, a globális folyamatokba integrálódó diverzifikált gazdasági szerkezetű nagyvárosok a kevésbé kitettek a forráselvonásokkal járó kedvezőtlen folyamatoknak, mivel nincsenek annyira rászorulva a nemtermelő szférából származó bevételekre.

Az információs gazdaságba való átmenet nemcsak a hagyományos ágazatok forradalmasításában, hanem a társadalmi-jövedelmi viszonyok növekvő polarizációjában is megjelenik. Világszerte megfigyelhető jelenség, hogy az innovatív és a technológia-intenzív feldolgozóipari és terciér ágazatokban (pl. szoftvergyártás) a foglalkoztatottság az elmúlt évtizedekben gyorsabb ütemben nőtt, mint a hagyományos, kevésbé technológia-intenzív gyártási tevékenységek esetében. A szoftvergyártás és az internetes vállalkozások jelenleg is húzóágazatok az innováció terén, K+F kiadásaik 27,4%-kal növekedtek 2014 és 2015 között.⁸⁵

Az információs gazdaságba való átmenet következménye az is, hogy Franciaországban az elmúlt évtizedek során a programozás és az informatikai tanácsadás területén foglalkoztatottak száma triplájára nőtt (1989 és 2014 között 124 000 főről 371 700 főre)⁸⁶. Az információs technológiai forradalom következtében a gazdasági folyamatok növekvő részben

⁸⁵ E két szektor produkálta az elmúlt évtized során a leglátványosabb növekedést (+13,2 %). 2015-ben a szekunder szférát megelőzve, K+F kiadások tekintetében a 4. helyen álltak. Az európai gazdaság javuló termelékenysége 50%-ban az európai gazdaság 4,8%-át jelentő IKT szektorba történő beruházásoknak tudható be, a K+F szektor üzleti kiadásainak 25%-a is az IKT-szektorból származik.[ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/area/ict-research-innovation]

⁸⁶insee.fr/fr/themes/tableau.asp?ref_id=natnon03146

a virtuális térben zajlanak, a terciér és szekunder szféra megkülönböztetése egyre problematikusabb („blurring” jelensége): az ipari foglalkoztatottak 45%-át Franciaországban valójában a terciér szférában foglalkoztatott szakemberek adják.

A szélesedő gazdasági egyenlőtlenségek együtt járnak a társadalom egyre karakteresebb rétegződésével – amely nem gazdasági természetű, hanem kulturális, a képzettséghez és a valláshoz kapcsolódó tényezőkkel magyarázható. A párizsi térség foglalkoztatottainak egyértelműen kedvezményezettebb helyzete mellett léteznek kifejezetten előnyös pozíciójú rétegek a déli nagyvárosi övezetben is (Bordeaux, Aix, Nizza...). A városokban megfigyelhető a városközpontok és a régi ipari negyedek dzsentifikációja (a felső-és középvetők sokszorosán felülreprezentáltak a többi társadalmi réteghez képest), miközben a munkások a vidéki és periférikus övezetekbe húzódnak vissza. A duális gazdasági szerkezet miatt a kimagasló termelékenységű ipari tevékenységek mellett túlnyomó többségben vannak a tradicionális, rosszul fizetett és alacsony munkaerő termelékenységgel jellemezhető ágazatok (kereskedelmi, lakossági szolgáltatások).

A regionális és urbánus gazdaságokban a foglalkoztatottságot növekvő mértékben a posztfordista növekedés hajtóerőit jelentő speciális tevékenységek (szoftverfejlesztés, távközlési eszközök, félvezetők, repülőgépgyártás, számítógép hardware, elektronikus berendezések gyártása, bioorvosi technológia) adják. A városi gazdaságokban éles határvonal választja el a hagyományos (banális) tevékenységeket a tudásintenzív „felsőfokú szolgáltató” ágazatoktól. Ez utóbbiak fő erőforrása a szürkeállomány. A legmarkánsabb különbségek a privilegizált rétegek (fiatal diplomások, akiket felszívnak a nagy növekedési potenciálú ágazatok, mobil munkaerő, nagyvárosi népesség) és a posztfordista átmenet vesztesei (alacsonyán képzett munkások, az új ágazatok megjelenése miatt feleslegessé váló alkalmazottak, a szegénységi csapdába szorult lakosság stb.) között húzódnak. E rétegek – gazdasági, kulturális, társadalmi, földrajzi – távolsága sokszorosán felülmúlhatja a korábbi társadalmi különbségeket.

A tudásintenzív gazdaság szereplői (tanácsadók és szakértők, stb.) az információs gazdaságba való átmenet fő ágensei. A metropoliszokban koncentrálnak a megfelelő anyagi tőkejakkal (infrastruktúra, szellemi tulajdon, pénzügyi eszközök, struktúrák) és humán tőkével (szakképzettség, iskolázottság, tapasztalat, „soft skills”) rendelkező rétegek. A tudástermelő réteg a legmagasabban képzett humán tőkét jelenti. A régióknak azért érdemes befektetni a Florida (2002) által 3 T (*technology, talent, tolerance*) mentén meghatározott kreatív munkások térségbe vonzásába, mert jelenlétük hozzáadott érték forrása, sikeres vállalkozásokat alapítanak és a legnagyobb értéket termelő ágazatokban helyezkednek el, ráadásul a növekvő piaci részesedésű tudásintenzív cégek is azokat a térségeket keresik, ahol ez a réteg felül-

reprezentált. A kreatív munkások a Florida általa leírt tanuló régió legfontosabb társadalmi rétege. A tanuló régió képes arra, hogy bevonzza a tudás áramlás főszereplőit, a tehetséges és magasan képzett egyéneket. A tanuló régió a tudás gazdaság legfontosabb egysége, amely a tudásáramlás folyamatára, a tudás és ötletek mobilizálására és hasznosítására építi versenyelőnyét. Jelentőségét alátámasztja, hogy azokban a városokban, ahol vállalati kutatóhelyek létesülnek, a munkahelyek gyorsabban növekednek, mint a hagyományos gyártóüzemek telephelyein. A munkahelyteremtés és növekedés oka, hogy a kutatás-fejlesztésben érintett tudásmunkás réteg rendelkezik az új vállalkozások alapításához szükséges anyagi (pénzügyi) és nemanyagi (társadalmi, intellektuális) erőforrásokkal (Malecki 2006).

Florida kutatásait az USA nagyvárosi térségeiben végezte, Európában viszont a mobilitás és a soft tényezők túlértékelése jelentik az elmélet buktatóját. Franciaországban Sébastien Chantelot foglalkozott Florida elméletének a nagyvárosi térségekre való alkalmazásával. Azt találta, hogy a munkapiac 18%-át jelentő bohémek, művészek, tudósok, mérnökök, tervezők, menedzserek, építészek, stb.-ből álló kreatív osztály földrajzilag a nagyvárosi térségekben koncentrálódik, és arányuk növekedése (16,7%) a kilencvenes években négyszeresen meghaladta a foglalkoztatottság átlagos növekedését (4,7%). A kreatívak a változások „ágensei” (aktív létrehozói, menedzselői, fenntartói, intézményesítői, vö. Schumpeter „új embere”). Florida azáltal, hogy a hangsúlyt a versenyképesség, az innováció és a technológia forrásairól az egyénekre helyezte át, azt a száz évvel korábbi vebleni gondolatot vitte tovább, amely szerint a technológiai változás kulturális változásként értelmezhető, és a változás fenntartásáért egy specifikus társadalmi osztály felelős (Chantelot 2010). A kreatív rétegek által menedzselt gazdasági szerkezetváltozás mentén polarizálódik az ország területe vesztes és a nyertes térségekre. A digitális forradalom következményének tudható be a nyertesek által realizált jövedelmek és a vesztesek veszteségei közti tátongó szakadék, igaz, a nyertesek által felhalmozott jövedelmek (az összjövedelem és a termelékenység globális növekedése) messze meghaladják az összes többi réteg által kumulált veszteségeket. A globális mutatók javulása azonban kevés vigaszt nyújt a lemaradó területek és rétegek számára.

A növekvő termelékenység javainak szélsőségesen igazságtalan eloszlása, a népesség nagy részének leszakadása – ld. nyertes metropoliszok és felsőfokú nagyvárosi funkciók vs a tradicionális szakmák képviselői és a főbb tengelyektől távoleső térségek – leképezi a fentebb tárgyalt területi reformok kapcsán indult vitákat. Az általánosan javuló termelékenység, vagyis az, hogy egy nemzetgazdaság minden évben több outputot realizál csökkenő inputfelhasználás mellett, nem mindenki számára hoz javuló életfeltételeket, a technológiai haladás multiplikátor hatása nem egyformán érinti a lakosságot, nem minden munkás termelékeny-

ségét javítja, a növekvő termelékenység nem mindenki számára kedvező. Alapszinten feltételezhető volna, hogy mindenfajta munkát egyformán érint a technológiai haladás, azonban a kompetenciaérzékeny technológiai haladás hipotézise (Brynjolfsson–McAfee 2014) rávilágít, miért nő a szakadék a digitális forradalom nyertesei és vesztese között. A kompetenciaérzékeny technológiai haladás hipotézise a digitális forradalomnak tulajdonítja a növekvő polarizációt (Goos – Manning – Salomons 2009, Acemoglu – Autor 2011, Bakhshi et al 2015), amely abban nyilvánul meg, hogy miközben a magasan képzett munkaerő iránt nő a munkapiaci kereslet, az alacsonyan képzettek iránt csökken, a két réteg bérszínvonalának közti szélesedő különbségek mellett, ahogyan azt az empirikus tanulmányok is megerősítik (Autor – Levy – Murnane 2003, OECD 2014).

Nem csak a termelés bázis, hanem a felsőoktatásban szerzett diplomák értékét tekintve sem lehet már beszélni a korábbi korszak területpolitikáját uraló *vivre et travailler dans le pays* mottójú regionális kiegyenlítődésről és esélyegyenlőségről. A felsőoktatási minisztérium egy közelmúltbeli 81 egyetem 47,794 diplomás hallgatójára vonatkozó felmérése szerint a jog, a gazdaság és a vezetéstudományok területén a fővárosi régióban frissen végzett hallgatók kezdő bérei akár harmadával is meghaladhatják egy átlagos, nem nagy renoméjú egyetem – Artois vagy Montpellier városokban végzett hallgatókét (Baumard 2014).

4. GRENOBLE, A TECHNOPOLISZ VAGY METROPOLISZ

A 800 hektár területű, 156 ezer fős népességű Grenoble Lyon mellett a Rhône-Alpes-Auvergne régió legjelentősebb gazdasági pólusa. A 432,9 ezer fős agglomeráció (*Grenoble Alpes Métropole*) 2016 óta metropolisz státusszal rendelkezik. Annak ellenére nyerte el a rangot, hogy nem regionális centrum (amelyeket a törvény automatikusan metropolisszá minősített, és mérete alapján is középvárosnak minősül. Grenoble-on kívül csak Nizza esetében jártak el hasonlóan. A többi vidéki nagyvárossal ellentétben nem tartozott az állami területfejlesztési politika kedvezményezettjei körébe, az ipar megjelenését nem top-down döntéseknek, sem voluntarista jellegű ex nihilo beruházásoknak, sem a kedvező primer feltételek szerencsés találkozásának, az első *természethez kapcsolódó előnyöknek*, hanem az “emberi eltökéltség, kezdeményezőkézség és eredetiség kombinációjának” köszönhette (Blanchard 1941, 384)⁸⁷. A földrajzi fekvésből fakadó hátrányai (enklávé jelleg, hegylancok közé zártság) ösztönzőleg hatottak a kis-szériás, speciális szakértelmet és tudást igénylő, magas hozzáadott értékű tevékenységek megjelenéséhez, ami hatékonyan szolgálta a gazdasági szerkezetet innováció-alapú folyamatos megújulását. A 20. századi nagyszabású tudományos, csúcipari fejlesztéseknél az állami támogatások sosem apriori, hanem a szereplők endogén stratégiáira adott „válaszként” értelmezhetők. Ez a megállapítás vezetett arra, hogy megvizsgáljam, mennyiben adaptálhatóak a dolgozatban felsorolt elméletek (innovatív miliő-megközelítés, látens erőforrások kiaknázására építő endogén stratégiák, mobilizáló mítoszok, domináns diskurzusok) a sikeres fejlődési pálya magyarázatára, amely során a metropolisz státusz is igazolást nyerhet.

4.1. A látens erőforrásoktól specifikus erőforrásokig

Bernard Pecqueur a térségi erőforrások szemszögéből evolutív szemléletben tekinti át a város speciális ipari fejlődési pályáját. A térségi erőforrások adatként vagy emberi konstrukcióként való értelmezése kapcsán azok négyféle kategóriáját: eszközök/erőforrások valamint azok általános/specifikus típusait különbözteti meg.

⁸⁷ Analógia fedezhető fel Chicago fejlődésével, ahol szintén semmiféle a priori természeti tényező nem magyarázta a *természet metropoliszának* látványos fejlődését, a várost átszelő folyó alig volt hajózható, kikötője jelentéktelen volt. Amióta azonban a 19. század végétől kereskedelmi és közlekedési hubként is felértékelődött, a másodlagos előnyökhöz kapcsolódó öngerjesztő növekedési folyamatok többszörösen is kompenzálták azért, amit az első természet elmulasztott megadni.

	<i>Általános</i>	<i>Specifikus</i>
<i>Erőforrások</i>	1. Nem piaci, exogén	4. Nem piaci, endogén
<i>Eszközök (aktívák)</i>	2. Piaci, exogén	3. Piaci, endogén

- (1) kiaknázatlan, potenciálként jelenlevő általános erőforrások
- (2) piaci jellegű aktívák
- (3) Szereplők által konstruált, konkrét célnak alárendelt aktíva, piaci jellegű
- (4) Újszerű probléma kreatív megoldására szereplők hálózatos kapcsolatai mentén létrehozott erőforrás

Az eszközök exogén adottságként kezelt (munkaerő, infrastruktúra) vagy endogén stratégiák eredményeként létrehozott *javak és szolgáltatások*. Az utóbbiak, azaz a specifikus eszközök – műszaki iskolák, kutatólaboratóriumok, szakképzett munkaerő – jelentik a térségi differenciálódás alapját. A területi verseny ezekre helyezi a hangsúlyt. A mobilizálatlan erőforrások – a feltérési költségek miatt (időszakosan) nem piacosítható, és a feltératlan, egyelőre virtuális erőforrások – alkotják a térségi potenciált.

Pecqueur (hasonlóan a várostörténeti tanulmányokkal) Grenoble ipari fejlődésében az első bifurkációs pontnak 19. század végén *a vízenergia felfedezését* tekintette, amely lehetővé tette egy valóságos (nem virtuális) de mobilizálatlan erőforrás, a hegyvidékekben szinte korlátlanul rendelkezésre álló bővízü patakok, magas vízesések motorikus erejének piacon értékesíthető elektromos árammá konvertálását. A vízenergia térségi erőforrás minőségében mindaddig általános eszközt képez, ameddig nem *specifikálódik*, azaz ameddig bármely vízesés közelében reprodukálható⁸⁸. Amint a helyi ipari és politikai elit is felsorakozik e potenciál köré, és a hegyvidéket stratégiai beruházások színterévé alakítja, bekövetkezik az erőforrás specifikációja, ami megteremti az alapokat a munkaintenzív, vállalati kutatások és állami kutatóintézetek szimbiózisára épülő, rendkívüli eredményeket produkáló kutatás-intenzív ipari tevékenységek megjelenéséhez (cement-és papírgyártás, nehézipar, elektromos kohászat, vegyipar, hidraulikus felszerelések gyártása...) (Daumas et al 2000). Az energia-és nyersanyagigényes ágazatok a város térségét 20. század első évtizedeiben a vállalatok számára vonzó telephellyé transz-

⁸⁸ A két világháború között még a hidroelektromossághoz kapcsolódó üzemek jelentették a gazdaság húzóágazatát. A háború után minden francia régióknak megnöttek az energiaigényei, ezért a vízenergiára épülő ipar egyre inkább az energia Alpokon túli exportja felé orientálódott. Franciaország többi régiójában is növekedésnek indultak az elektromosságra épülő nagyipari tevékenységek. A térség vízenergia monopolizálásából fakadó előnyei fokozatosan eltűntek. A konkurencia a térség növekedési lehetőségeit veszélyeztette. A vízenergia bázisán született vállalkozások a nagy világválság után sorra megszűntek.

formálták, a vízenergia pedig megkülönböztető referenciává vált. Dalmasso (2010) az Elektrotechnikai Intézet alapítását (1898) nevezte vízvásztónak Grenoble gazdasági életében, amely *megpecsételte a helyi elit technológiai haladás iránti hosszútávú elköteleződését*. A városban nem alakult ki a metropoliszokra jellemző pénzügyi (üzleti és kereskedelmi) burzsoázia rétege, az ipari, tudományos és kutató elit így szabad teret kaphatott a város profiljának kialakításában, a tudományos technicista orientáció szinte kizárólagos érvényesítésében. A műszaki oktatás fejlődésével a helyi társadalomban egyre jobban felértékelődhetek a mérnökök és a kutatók, akik a városfejlesztés irányítói⁸⁹ és a helyi kultúra letéteményesei. A technológiai haladás nyomán fellépő *irreverzibilis folyamatok* a helyi társadalom szerkezetének alakulásában, a népesség etnikai összetételében és polarizációjában, a hosszútávú növekedési lehetőségekben, a városfejlesztési tervek prioritásaiban is megjelentek. A gazdasági szerkezetváltozásokat tükrözték a szakképzettségi igények folyamatos változásai (19 sz. vége.-20. század eleje-közepe: kesztyűgyártás, cementgyártás, papírgyártás, vízi energia, vegyipar, 20. század közepétől az informatika, mikroelektronika, orvosi technológiák, energetika ágazatok túlsúlya volt megfigyelhető.)

Az erőforrások specifikációjának elmélete egy ipari agglomeráció más térségekkel szembeni relatív versenyelőnyének kialakulását jól illusztrálja, ellenben az egymást követő húzóágazatok (motorikus/propulzív szektorok) megjelenésére nem ad magyarázatot. Míg az első ipari forradalom ténylegesen a hegyekhez kötődött, a „húzott” ágazatok a tudásakkumulációra épültek. Minden tudományág egy másikat vonzott: az elektromos berendezések gyártását az informatika, a nukleáris kutatások, a mikroelektronika, a strukturális biológia, a nanotechnológia, a biotechnológia, majd a megújuló energiák követték. Bifurkációnak nevezik azt a folyamatot, amely során lehetővé válik egy ipari telephely számára egy adott „motorikus” tevékenységből egy másikba való átmenet akár nem diszruptív módon, hanem folytonosságot feltételezve. Grenoble-nál az elektromosságról az elektronikára, majd az információs technológiákra való átváltás ilyen, egyre specializáltabb erőforrásokat létrehozó, új tudásteremtésben és termelési eljárásokban manifesztálódó bifurkációs folyamat. Az első bifurkációs pontot a 40-es években Louis Néel Grenoble-ba érkezése és a Szilárdtestfizikai kutatólaboratórium CNRS társlaboratóriumaként való elismerése jelentette (Novarina 2010). A városban a gazdasági szerkezet transzformációjával járó *második ipari forradalom* a nukleáris kutatások megjelené-

⁸⁹ A mérnök/vállalkozó polgármesterek közt említhető Hubert Dubedout (1965-83), a CEA mérnöke, Michel Destot, aki atomfizikából szerzett doktorátust, a CEA mérnöki posztján 1989-ben saját csúcsipari spin-offot alapított (Corys), amelytől 1997-ben, több ciklusú polgármesteri mandátuma kezdetekor vált meg.

séhez kapcsolódik. Az ötvenes években kialakult stratégiai jelentőségű állami kutatási pólus a kedvező helyi adottságok, a fejlett műszaki bázis jelenlétén túl Louis Néel Nobel-díjas fizikus aktív lobbitevékenységének is köszönhető. Az 1950 és 1970-es évek között az elektronikai és informatikai ágazatok javuló jövedelmezősége hozzájárult a nehézipar túlsúlyának csökkenéséhez. A hetvenes évek közepére, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a 40-es évektől a feldolgozóipari termelésre és az ország modernizációs tervének szolgálatára berendezkedett város kompetitív, nemzetközi orientációjú helyi gazdasággá alakult át, teljes ágazatok épültek le. A helyi bázisú cégek szerkezetváltozása körüli válságkorszak a társadalmi szerkezetben a mérnökök hatalmi túlsúlyától a pénzügyi szektor dominanciája felé való átmenetben nyilvánult meg, a döntési kompetenciák elvesztése pedig veszélybe sodorta a helyi szereplők adaptációs képességét. A nyolcvanas évekre az addig ipari munkások túlsúlyával jellemezhető társadalmi szerkezet is átalakult: az automatizáció, a tevékenységek kiszervezése és leépülése miatt csökkent a munkások létszáma, a szolgáltató szféra viszont egyre nagyobb súlyt képviselt, leginkább az üzleti szolgáltatások nagyarányú növekedésének köszönhetően. A hetvenes évekig a város még magán hordozta munkásváros arculatát⁹⁰, ám az izmosodó szakképzett középosztály (mérnökök és vezetők kiugró létszáma) fő bástyája lett (Dalmasso 2010). A helyi munkaerőpiac alakulása ettől az időszaktól fogva *duális struktúrát* mutat.

Miközben eltűntek a vízenergiára épülő hagyományos ipari tevékenységek, nagy számban születtek és hamar felvirágoztak a high-tech vállalkozások. A fővárostól való távolság nem jelentett számukra hátrányt, a magas életminőség azonban kiemelkedően fontos tényező volt számukra. A korszakban létrejött számos kutatót és mérnököt alkalmazó csúcsipari vállalatok közt említhető a *Télémécanique*, *GEA*, *Hewlett-Packard*, *Thomson*, *Cap Gemini*. A 70-es években létrehozott, prototípusok gyártására specializálódott csúcsipari technopolisz a helyi szereplők tudatos stratégiaalkotásának (tömegtermeléstől való elhatárolódás) és az állami támogatások eredménye.

A felfedezések ipari alkalmazásaira épülve új ipari tevékenységek jelentek meg, amelyek további kutatásokat inspiráltak (önfenntartó, kumulatív folyamat). A sorozatos bifurkációk eredményezték a tudományos tevékenységek diverzitását: míg egyesek leépültek (a 2000-es évekre a nukleáris kutatások), mások növekvőben vannak (szoftverfejlesztés, mikro-nano, biotech, távközlés, energetika). A kutatások erősen támaszkodnak a nagy kutatóközpontok, külföldi vállalatok és helyi kutatók által létrehozott start-up cégekre. A város életében a rela-

⁹⁰ 1968-ban a tradicionális iparágakban dolgozó kétkézi munkások aránya még 43% volt, a dezindusztrializáció hatására 1982-ben már csak 32%, és azóta is folyamatosan csökken.

tív stabilitással jellemezhető időszakokat instabil és új elvek keresésére irányuló szakaszok tagolták. A stabilitással jellemzett időszakokban a szereplők által hallgatólagosan elfogadott irányadó elvek folyamatosan cserélődtek, folytonos alkalmazkodásra kényszerítve őket a helyi, az éppen adott technológiai, nemzeti és nemzetközi kontextushoz, és úgy tűnhet, hogy semmi sem garantálja, hogy egy adott irányelv elavulásával újfajta konszenzus jöhet létre egy újfajta paradigma körül. (Amennyiben a régi paradigma elavulásakor egy térségben nem alakul ki a szereplők által hallgatólagosan elfogadott új fejlődési paradigma, az adott térség könnyen külső erők pl. más régióban működő anyavállalatok döntéseinek passzív receptorává válhat.) Hozzá kell tenni, hogy a 60-as években a nukleáris ipari specializáció elfogadottsága nagyobb volt, mint a tiltakozásokat és ellenérzéseket kiváltó új nanotechnológiai létesítmények. A térségi szereplők egy projekt köré federálása és a konszenzus kiépítése ma már sokkal nehezebb, mint régen, nem pre-egzisztens alapokon nyugszik, hanem a civil lakosság erőteljes bevonásával zajló *kollektív konstrukcióként* születhet csak meg. A konszenzust hátráltatja az a tény, hogy a kétsebességű város egyre kisebb része vesz részt a jövő zálogát jelentő új tevékenységekre épülő tudásgazdaság építésében, nagyobbik része a szenvedő társadalom vonásait viseli magán (Bloch 2013).

Grenoble-ban a helyi gazdasági szerkezet rezilienciáját jelzi, hogy 150 év alatt 4-5-ször változott a termelőbázis összetétele és specializációja. Az egymást követő ipari specializációk, az egyetemek és kutatóintézetek, a földrajzi enklávé jelleg – együttesen kedvezően hatottak a helyi gazdaság hálózatos és lapos szerveződésére (Hollard 2014). A relacionális, a szereplők intencionalitása és kapcsolatai alapján konstruálódó miliő jelenti a többi francia vidéki városhoz képest Grenoble speciális előnyét. Minden szerző egyetért abban, hogy a Grenoble-i tudományos pólus képezi le leginkább a tengerentúli fejlett klaszterek prototípusát. Közel egy évszázada a *helyi kapcsolatok* biztosították a szereplők számára azt a társadalmi tőkét, amelynek révén jelentős mennyiségű erőforráshoz, támogatáshoz, kutatási megbízáshoz, információhoz, speciális know-how-hoz juthattak (Novarina 2010). A fejlett relacionális miliő annak volt köszönhető, hogy a városban nem jelentek meg a fordizmus hierarchikus struktúrái, amelyek áthatották mind a térszerveződést, mind a vállalatok termelési módját (vertikális dezintegráció, fragmentáció, a fordista üzem környezetével való komplex kapcsolatainak hiánya). A műszaki egyetem és a helyi vállalkozások közti szoros együttműködésre épültek rá az informális kapcsolatok szilárd és tartós hálózati rendszerei (Grossetti 1999). A face-to-face kapcsolatok terében alakult ki a marshalli iparági körzetek iparági atmoszféráját felidéző, kumulatív előnyöket nyújtó, *nempiaci jellegű specifikus erőforrások* közé sorolható *helyi ipari kultúra* (Pecqueur 2005). Az innovációs miliő működésének megértéséhez érdemes reflektálni a

speciális ipari atmoszféráját kiemelő marshalli iparági körzetek kutatását felelevenítő francia közelségi iskolára (Courlet és Pecqueur 1992), különösen annak az intézményi közelség alapú megközelítésére, amely lehetővé teszi az eltérő társadalmi viselkedésmódokból fakadó bizonytalanságok csökkentését, a projektek sikeres megvalósítását, a gazdasági szereplők és erőforrások koordinációját. Az intézményi közelség a szereplők számára olyan értékrendet kínál, amely hozzásegíti őket közös céljaik eléréséhez, ahol az értékrendhez való csatlakozás materiális vetülete egy közös koordinációs struktúrával való azonosulásban nyilvánul meg. A storperi termelési világok - és a sajátos térségi kontextusnak köszönhetően - olyan koherens cselekvési keretet biztosítanak a szereplők számára, ahol a saját maguk által kialakított konvenciók mentén lépnek egymással interakcióba a bizonytalanságok csökkentése érdekében. Az évszázados múltú ipar-egyetem-közszféra arany háromszögén alapuló grenoble-i csúcsipari övezet ilyen koherens termelési világot testesít meg. A helyi szereplők pszichológiai előnyei közé tartozik a biztonság, az innovativitás gátját jelentő stressz csökkentése. A lehetőségek helyi koncentrációja a szereplők számára lehetővé teszi, hogy nagyobb biztonsággal tervezzék a jövőjüket. Míg az informális kapcsolatok által fenntartott helyi innovációs hálózatokra nagyfokú stabilitás jellemző, a hálózatot alkotó individuális kapcsolatok és partnerségek időlegesen (De Bernardy 1998). Egy jól működő térség innovációs rendszerének mind keresleti, mind kínálati oldala kellően kiépült, a kínálati oldalon jelentős szerepet töltenek be a *tudásteremtő intézmények*, ezekhez kapcsolódnak a megfelelő szakképzettségű munkaerőt képező intézmények. A keresleti oldalt a termelőbázis, a tudományos eredményeket fejlesztő és felhasználó vállalkozások alkotják. *Grenoble-ban azért működik sikeresen az innovációs rendszer, mert mind a keresleti, mind a kínálati oldal megfelelően telített.*

A területi termelési rendszerek kimagasló innovativitása több tényezőnek: a helyi adottságoknak, a vállalatok közt spontán módon létrejövő kapcsolatoknak, a kutatólaboratóriumok közelségének, a speciális erőforrásokat biztosító kockázatitőke befektető cégek jelenlétének tulajdonítható. Azonban sem a kapcsolatok létrejötte, sem a speciális intézmények jelenléte nem elegendő feltétele az innovációs képességnek, a helyi milió számára a *külső nyitottság* legalább ugyanilyen fontos, akár a piaci vezérlésű, hierarchikus (vállalatokon belüli) vagy együttműködésen alapuló kapcsolatokról legyen szó. Grenoble-ban az innovációs miliót több dimenziójú nyitottság jellemzi: 1) a finanszírozási források megszerzésének képessége, 2) a régióban működő és a nemzetközi kutatólaboratóriumokkal fenntartott kapcsolatok, 3) a 20. századi sorozatos migrációs hullámoknak köszönhető kozmopolita arculat.

A helyi innovációs milióban az új start-up vagy spin-off cégek ritkán mentek csődbe, mivel az inkubátorok hatékony marketing és pénzügyi tanácsadást és menedzsment képzést nyújtottak

számukra és minden támogatást megkaptak, hogy érett, kutatás-intenzív KKV-kká fejlődjenek. Menedzsereik arra törekedtek, hogy a technológiai transzfer ne kutatóintézetektől induljon (top-down logika), hanem a fogyasztói igényekre való válaszadásként (bottom-up). Ezért többnyire direkt indíttatás esetén vették fel a kapcsolatot a kutatóintézetekkel (specifikus és sürgős technológiai probléma megoldása, új technológiai kompetencia létrehozása, egy kiemelt tudományos terület feltérképezése). A problémák megoldására a kutatóintézeteket általában személyes kapcsolatok és ajánlások útján keresték meg a cégek. Ebben a társadalmi és szakmai hálózatok játszanak fontos szerepet. Számos technológia-intenzív KKV fogadott hallgatókat szakmai gyakorlatra, a helyi cégek szakemberei pedig speciális tárgyakat oktattak az egyetemen. A reciprok irányú kapcsolatok jellemzően tacit jellegűek, nem pedig magasfokon szervezettek, és jelentősen hozzájárultak a helyi cégek és az egyetemi képzés színvonalának növeléséhez. A helyi alvállalkozói rendszerben a folyamatos innováció igénye az elektronikai, informatika és a nukleáris iparágak rendkívül magas szintű technológiai követelményeiből fakad. Egyrészt a helyi kutatóközpontok erőteljes húzóhatást gyakoroltak a technológiai színvonalra és saját igényeiknek megfelelő hatékony és megbízható alvállalkozói rendszert építettek ki. Az alvállalkozói rendszer tagjai magas fokon specializáltak, a helyi kapcsolati tőke meghatározó tényező számukra, s miközben saját szegletpiacukon magas színvonalú szolgáltatások nyújtására szakosodtak, a diverzifikáció feltételét jelentő széleskörű, sokoldalú technológiai szakértelem és jártasság nem volt rájuk jellemző.

Az innovációs miliót az innovatív mikrovállalkozások intenzív növekedése jellemezte a 1990-es évek elején. Számuk meghaladta a 300-at, és azóta is növekszik. Számos vállalkozást a laboratóriumok volt kutatói alapítottak, a külső vállalatok leányvállalatai nem játszottak jelentős szerepet a cégalapításban, főleg a kezdeti évtizedekben. A helyi KKV-k jelentős része kutatás-fejlesztési tevékenységeket lát el a nagyvállalatok és tudományos intézmények megrendelésére.

4.2. A csúcsipari milió „alapkövei”

Az egyetem–ipar–kutatás évszázados múltú arany háromszögét az emberi találékonyság hozta létre, de az állami támogatások garantálták az alap kutatások és K+F tevékenységek finanszírozásának folytonosságát. A második világháború végétől a tudományos elit lobbitevékenysége mindvégig nagy szerepet játszott a nemzetközi jelentőségű kutatóközpontok bevonásában (CENG, CNET, ESRF, ILL).

Az 1955-ben alapított Nukleáris Kutatások Grenoble-i Központja (*CENG*) a francia atom-energiái ügynökség (*CEA*) első vidéki kihelyezett kutatóközpontja volt. A *CEA* vidéki telephelyválasztásában fontos szerepet játszott Louis Néel, a Grenoble-i Műszaki Főiskola és igazgatója. A kutatás és az ipar szimbizója Néel szellemiségét követte, aki a kutatásban érdekelt szereplők (egyetemi, állami szereplők, ipari magánszemélyek, hallgatók, mérnökök) számára szabad hozzáférést biztosított a laboratóriumokhoz. Néel dinamizálta, másrészt pluridiszciplinaritás szemléletben határozottan az alkalmazott tudományok felé irányította a kutatásokat, saját fogalmazásában a kutatás célja nem lehet más, mint az *ipar szolgálata a jövő előkészítésében*. A kutatási tevékenységek központja az 1956-ban Louis Néel által létrehozott Tudományos Poligon, a *CENG* és a *CNRS* laboratóriumainak bázisa, a mikroelektronikai és nanotechnológiai kutatások jelenlegi globális pólusa. A mérnöki iskola, a *CNET* (nemzeti telekommunikációs tanulmányok központja), az 1967-es francia-német alapítású Laue-Langevin Intézet (*ILL*) a neutronkutatások nemzetközi központja, az *EMBL*, az Európai Molekuláris Biológia Laboratórium, 1992-ben a Strukturális Biológiai Laboratórium települt a Poligonra. Az *ILL* birtokába jut egy nagy neutronfluxusú reaktornak. Ilyen előzmények után települt Grenoble-ba 1994-ben a *European Synchrotron Radiation Facility*⁹¹, ahol a kutatások a röntgensugárzás széleskörű alkalmazására irányulnak.

A *CENG* fő kutatási profil (atomfizika) mellett más területek is megjelentek: a mikroelektronika, megújuló energiák, anyagkutatás, műszerek fejlesztése (kutatások 60%-a). A mai nevén *CEA Grenoble* Franciaország egyik vezető technológiai transzfer intézménye, mára jelentősen eltávolodott eredeti profiljától (2000-től megszűntek a nukleáris kutatások, 2011-ig minden reaktort leszereltek). 2006-ban a *CEA* kezdeményezésére alakult a *MINATEC* mikro-nanotechnológiai innovációs pólus, de a három grenoble-i versenyképességi pólus alapításában is aktívan részt vett.

Az 1967-ben a *CEA* mellett alapított *LETI* a helyi mikroelektronikai ágazat főszerelője. A mikro-és nanotechnológiai laboratórium jelentős technológiai transzfer intézmény és munkahelyteremtő, kiemelten támogatja a fiatal vállalkozásokat. Első kipörgetett vállalkozása az *Efcis* (speciális integrált áramkörök gyártása). A 13 ezer foglalkoztatottat koncentráló mikro-

⁹¹ Az *ESRF* 12 európai ország együttműködésének eredménye volt. 1998 óta a szinkrotronsugárzással 40 olyan nagyenergiájú röntgennyalábót állítottak elő, amelyek a Földön nem található meg, és számos tudományterület és ipari alkalmazás számára nélkülözhetetlen eszköz. Az *ESRF* telepítésekor a helyi politikai erők és a tudósok lobbitevékenységének köszönhetően Grenoble-ra és nem Strasbourg-ra esett a választás.

nanotechnológiai pólus bázis intézménye. Alapítása óta 37 új vállalkozást hozott létre, amelyek azóta világvezető cégek: *Soitec*, *Sofradir*, *Tronics*, *ULIS*, *MOVEA*, *Apix Technology*⁹². Grenoble speciális előnyökkel és jelentős kapacitásokkal rendelkezik az informatikai és matematikai kutatások közti interfész területén is. Az informatikai ágazatok Jean Kuntzmann alkalmazott matematikai kutatásaira épültek (matematikai számológép, információs technológiai kutatások alapjainak lerakása). A kutatások jelentősebb szereplői az 1923-ban alapított hidraulikai laboratórium, a *Sogreah* (mai *Artelia*), az 1930-ban alapított professzionális informatikai cég, a *Bull* (nyitott informatikai rendszerekre specializálódó világvezető informatikai cég) és a *CapGemini*. 1960-ban létrejött az *ENSIMAG* (országos informatikai és alkalmazott matematikai főiskola). 1951-ben Kuntzmann megalapította az *IMAG* alkalmazott matematikai és informatikai intézetet. Az *IMAG* kutatásai a mérnöki matematika és a tudományos számítások, az első számítógép programjának kifejlesztése, a nyelvek automatikus elemzésére terjedtek ki. Az informatikai ágazat felfutása az 1970-80-as évekre tehető. A szoftveripar az informatikai szolgáltató és tanácsadó cégek megjelenéséhez kapcsolódik. A jelentős informatikai szolgáltató cégek: *SoGeti*, *SOPRA*, *CapGemini*⁹³. 1961-ben az Automatizálási Intézet egykori dolgozói megalapították a *Mors* automatizálási és elektronikai osztályát a műszaki főiskola berkein belül. A *Mors* felvásárlását követően a *Télémécanique* 1969-ben kifejlesztette az első mini-számítógépet. A *Télémécanique* Crolles és Échirolles-beli gyártóüzemeiből kerültek ki a számítógépek (T1600, T2000, Solar) egymást követő típusai. 1976-ban a *Télémécanique* beolvadt a *SEMS*-be (mini-informatika és rendszerek európai társasága), és beszüntette a számítógépek gyártását. A mérnökök jó része áttelepült a *ZIRST* ipari övezetbe, és önálló vállalkozásokat alapított (15 vállalkozás, 500 új munkahely). Miután a *SEMS*-t a *Bull* 1982-ben felvásárolta, többé nem került sor nagyszériás számítógépek gyártására a városban, de az országban másutt sem. A hetvenes évek közepén a *CNRS* az *IMAG*-nak Franciaország vezető informatikai társlaboratóriuma címet adományozta. A 70-es évektől az *IMAG* a *CNRS* társlaboratóriumaként működik. 1988 és 2007 között az *IMAG* a Joseph Fourier Egyetem, a *CNRS* és a Műszaki Főiskola fennhatósága alá tartozó laboratóriumok föderációjaként működött az agglomeráció számos pontján. 2010-től *UFR IM²AG* néven egyetemi képzési egységként működik, összefogva az informatikai és matematikai kutatásokat.

1980-ban települt Grenoble-ba az *INRIA* országos informatikai és automatizálási kutatóintézet. 1989-ben Grenoble-ba telepítette az európai számítógépgyártók globális konzorciuma,

⁹² academicpositions.eu/employer/cea-tech-leti

⁹³ A *CapGemini* világvezető informatikai szolgáltató cég, több mint 30 országban vannak leányvállalatai, 2014-ben üzleti forgalma 10 600 millió euró, alkalmazottainak száma 180 ezer.

az *Open Software Foundation* a nyitott rendszerek európai kutatóközpontját. 1990-ben a *Sun Microsystems* számítógép-és szoftvergyártó cég hálózatkutató-és fejlesztő központot létesített a városba. A *Hewlett Packard* globális döntési központját 1991-ben hozta létre Grenoble-ban. 1994-ben indította a *France Télécom*, a *Hewlett Packard* és az *INRIA* az IKT fejlesztését célzó *Grenoble Network Initiative* nevű kezdeményezést, amelynek célja, hogy Grenoble a hálózatok és informatikai alkalmazások terén világvezető pólussá váljon.

Az információs technológia, a mikroelektronika és az informatikai ágazatok bázisán kiépülő kiemelkedő tudományos pólus (Saclay után a 2.) szereplői az egyetemek (Joseph Fourier Egyetem, *INPG*⁹⁴) állami kutatóegységek (*CEA-LETI*, *CNET-France Télécom*, *INRIA CNRS*, *IMAG*) vállalati K+F egységek (*OSF*, *SUN*, *Xerox*), informatikai és elektronikai ágazatok jelentős szereplői (*Hewlett Packard*, *Cap Gemini*, *Schneider*, *Thomson*, *Bull*, *Xerox*) és a kisvállalkozások. A 90-es évek végén az informatikai, informatikai szolgáltató, professzionális elektronikai, mikroelektronikai ágazatok több mint 21 ezer foglalkoztatottat koncentráltak (AEPI 1997).

1971-ben a város közigazgatási, területfejlesztési szakemberei és a Grenoble Egyetemi Szövetség (*AUG*) kezdeményezésére létrejött Franciaország egyik legelső technopolisza, az Innováció és a Tudományos-Technikai Vívmányok Zónája, a meylani *ZIRST*. A csúcstechnológiai inkubátorként funkcionáló periurbánus övezet kifejezője annak a termékeny kapcsolatnak, amely a térségnek a technológiai forradalmakban pionír szerepet szánó és a modernitást képviselő utópisztikus közösség, az új társadalmi technokrata elit és a városi elit közt szövődött.

Az 1971 óta működő, a kutatások és az ipar közti tudástranszfert szolgáló csúcsipari övezet a top-down alapított technopoliszokkal szemben nem állami finanszírozású, hanem teljes egészében endogén stratégia eredménye. Alapja az egyetem–nagyvállalatok–helyi szereplők együttműködésének több évtizedes hagyománya, egy jelentős hallgatói bázis és a nemzetközi kutatólaboratóriumok jelenléte. A technopoliszok többségéhez hasonlóan a pólus az informatika-robotika-elektronika ágazatokra, később a biotechnológiára specializálódott. A helyi szereplők célja egy olyan inkubátorként funkcionáló milió megteremtése volt, amely révén a kutatás és az innováció kiléphetett a nagy állami létesítmények és nagyipari szereplők kizárólagos territóriumából. Az együttműködések nagy kutatószervek és innovatív KKV-k komplementer kapcsolataira épülnek (Favier 2010). Az eredetileg parknak szánt 75 hektáros övezet

⁹⁴ A több mint százéves Grenoble-i Műszaki Intézet (*INPG*) 2015-ben 6 műszaki főiskolát, 38 laboratóriumot, 6 doktori iskolát működtetett, végzett hallgatóinak száma évente 1100 fő. Az *INPG* három technológiai klaszter, a *MINATEC*, (a nanotechnológiai európai kutatóközpontja), a *MINALOGIC* (mikro-nanotechnológiák) és a *TENERDIS* (megújuló energiák) tagja.

(zöldövezet a szürkeállománynak) hamarosan szűkösnek bizonyult. A 70-es években a számítástechnika, elektronika és biotechnológia fejlődése új csúcipari cégeket vonzott a technopoliszba. 1972-ben jöttek létre az első számítógépes és elektronikai vállalkozások, egy nagy informatikai cég, a *SEMS* kipörgetett spin-offjaiként. A 80-as években már kutatók, akadémikusok, mérnökök alapítottak vállalkozásokat és nemzetközi nagyvállalatok K+F részlegeit vonzotta a *ZIRST* (*Microsoft, AT&T, Sun Microsystems, Bull*). Negyven éves működése során 300 start-up cég alakult a technopolisz területén.

2005 óta a *ZIRST Innovallée* néven működik. Párizs után a legtöbb elektronikai, mikroelektronikai, informatikai, és informatikai szolgáltató vállalkozást koncentrálja. A szereplők sűrű hálózatának tagjai közt említhetők világhírű nagyvállalatok (*Schneider Electric, Capgemini, Rolls Royce*), start-up-ok (*Teem Photonics, Zeugmo, Kalray, Arturia, Hydroquest*), világvezető KKV-k (*GEA, Tornier, Metrologic Group, Cedrat, Digigram*) és nagy kutatóközpontok (*Orange labs, INRIA, Oracle*)⁹⁵. Az *Innovallée* több mint 8000 foglalkoztatottja az intelligens technológiák ágazathoz tartozik. Az *Innovallée* Franciaország egyik legjelentősebb kiválósági pólusa a digitális technológiák területén. A *ZIRST* alapítását 10 innovatív, csúcipari tevékenységekre specializálódó ipari park (nanotechnológia, szoftvergyártás, chipgyártás) követte. A legdinamikusabban fejlődő specializált klaszterek 2005-ben versenyképességi pólus címet kaptak.

A nyugati városrészben található *Tudományos Fél-sziget* a nanotechnológia és a mikroelektronika másik jelentős grenoble-i pólusa. A poligon 6000 kutatót, 5000 ipari munkahelyet, 5000 egyetemi hallgatót koncentrál, éves szinten a benyújtott szabadalmak száma 500, a pólus gazdasági hatása 4,1 milliárd €. Az innovációs és tudományos campus területén a társadalom hosszútávú fejlődését alapvetően befolyásoló kulcságazatokban folynak a kutatások: IKT, nano-elektronika, megújuló energiák, biotechnológia (*NanoBio*).

2008 óta a tudományos poligon a francia „MIT”, a *GIANT*⁹⁶ innovációs campus telephelye, amely összefogja a kutatás-fejlesztési intézményeket, az IKT, energetikai és egészségügyi iparhoz kapcsolódó felsőoktatási intézményeket (Menedzsment Főiskola, Műszaki Főiskola, Joseph Fourier Egyetem), kutatóközpontokat (*MINATEC, CEA, LETI, CNRS, Biomérieux*) vállalatokat (*EADS, STMicroelectronics, PSA, Schneider Electric, bioMérieux, SEM Minatec Entreprises*) a helyi önkormányzati és közszférabeli szerveket, és három versenyképességi pólust (*MINALOGIC, Tenerrdis, Lyonbiopôle*). A *GIANT* innovációs campus projekt 600

⁹⁵ invallee.com/la-technopole

⁹⁶ Grenoble Innovation for Advanced New Technologies

millió eurós támogatást kapott a különböző területi szereplőktől és országos programokból. A CEA által támogatott globális jelentőségű innovációs campus a tervek szerint kreatív építészeti és innovatív energiagazdálkodási megoldásokat integráló városnegyedbe integrálódik, ötvözve a városfejlesztési, fenntarthatósági és a tudományos célokat. A *Presqu'il Grenoble*, az 1,3 Md euró összegű karbonsemleges beruházás nemcsak a legfontosabb városfejlesztési projekt, hanem nemzeti prioritás is, az országos szintű ököváros pályázat 13 nyertes projektjeinek egyike: a tudományos városnegyed nem hagyományos urbanisztikai elemekből, hanem innovatív megoldások alapköveiből épül fel (smart grid-ek, kooperatív energetikai hálózatok). A teljes egészében csúcstechnológiáknak dedikált tér a jövő ökövárosának prototípusaként, a kreatív megoldások alkalmazásának kísérleti terepeként is szolgál.

A világban található nagy *technológiai körzetek* (Barcelona, Buenos Aires) tanulmányozására épülő beruházás (kreatív klaszterek, technológiai körzetek kialakításának projektje) a 2008-ban indított *kognitív városi rendszerek* kutatás szerves részét képezte. Raphael Besson (2012, 2014) a kutatási eredményeket szintetizáló publikációiban részletesen foglalkozik a *technológiai körzetek* és a *kognitív városi rendszerek* fogalmával. Besson a tudásgazdaság posztmodern tereit megjelenítő nagyvárosokon belüli *technológiai körzeteket* az innovációs teljesítmény szempontjából eredményesebbnek tartja a csúcsipari klaszterek, technopoliszok vagy versenyképességi pólusok kialakítására épülő stratégiáknál.

A diverzifikált gazdasági szerkezetű metropoliszok specializált gazdaságszerkezetű városokkal szembeni előnyeit hangsúlyozó irodalom a városi millión belül tágabban értelmezett klaszterek jelenlétét, az innovációban a szereplők közelségén alapuló externáliák mellett a *kapcsolódó változatosság* (Boschma és Frenken, 2011, idézi Bouba-Olga és Grossetti) szerepét jelöli meg. A fogalom túlmutat a diverzifikált gazdasági szerkezet kedvező voltánának, az ágazatok térbeli közelségéből adódó keresztmegtérmenyítő hatásainak feltételezésén, mivel a szektorok közti tudástranszfer csak komplementer tevékenységek, közös kompetenciák és tudásbázis esetében valószínűsíthető. A térségek gazdasági rezilienciáját növelő multiszektorális *helyi kompetencia rendszerek* (Grossetti et al 2006) meghaladják a korábbi rugalmas specializáció elvén működő helyi iparági körzetek és a globális városok működési logikáját is. A komplex helyi kompetencia rendszereken belül a széleskörű *know-how*-t feltételező kognitív képességek könnyen mozoghatnak az egyes szakosodási területek között. A szakképzett munkaerő területi koncentrációja pozitív externáliák forrása, felgyorsítja és olcsóbbá teszi a termelési szerkezetváltást (a megfelelő munkaerőhöz való viszonylagosan könnyű hozzáférés révén) (Varga 2005). A vállalkozások számára a legvonzóbb térségek azok, amelyekben csökken az ágazati sokkoknak való kitettség, a helyi termelési erőforrások rekombinációján

alapuló lokális externáliák pedig új specializációk forrásai⁹⁷. A kreatív klaszterekben a tér sajátos módon felértékelődik, aktívan hozzájárul a szereplők közti formális (kutatólaboratóriumok, egyetemek, vállalkozások) és informális (művészek, lakosság, felhasználók) kapcsolatok létrejöttéhez. Kiemelkedően fontos elemeik és nem semleges keretül szolgálnak a területükön lévő ingatlan-beruházások, épületek, ezek is az innováció fontos színterei. A tér a kognitív városi hálózatok „terméke”, az ingatlanberuházások az új technológiák kísérleti terepei. A technológiai körzetek növekvő népszerűsége és az *innováció tiltott zónáiként* viselkedő technopolisz stratégiák csökkenő vonzereje valójában ugyanannak az éremnek a két oldala. A korábbi csúcsipari beruházások számára létesített, a várostól elszigetelt *tudományos gettók* nem integrálódtak kellően a városi textúrába. A grenoble-i technopolisszal szemben is az a kritika fogalmazódott meg, hogy nem mindenhol alakultak ki a laboratóriumok és az ipari cégek közt keresztmegtérmenyítő kapcsolatok, csak speciális területeken (mikro-elektronika) és a technológiai hálózatok szoros értelemben nem kapcsolódtak a városi miliőhöz. Mivel a technopoliszok az egyetem-ipar-kutatás háromszögén *belül* koncipiálódtak, a tervezők nem számoltak a *városi miliő dinamikájával*, azzal, hogy a városi miliő hálózatos működéséből eredő hatások is innováció forrásai lehetnek.

Míg a technopoliszokból hiányoztak a városi környezetre jellemző kulturális, szórakozási lehetőségek, addig a technológiai klaszter éppen az *informális kapcsolatok e tereiben látja az innovációk keletkezésének lehetőségeit*. Érdekes és messziremutató a Besson által felvázolt vízió, amelyben a cafeteriák, éttermek, közösségi terek jutnak stratégiai szerephez az innováció létrehozás folyamatában. Ez a jelenség összefüggésben állhat a technopoliszokat bemutató 1.3.3. fejezet ama megállapításával, mely szerint az innovációk egyre inkább a haszontalan, másodlagos jelentőségű, felszínes tevékenységek területén bontakoznak ki és a globális szabadidős társadalom megvalósulásának technooptimista víziója felé mutatnak.

A technológiai körzet működése a szereplők térbeli közelségén alapuló *helyi kognitív rendszereken*, mint nyitott rendszereken (open innovation systems) alapul. A formális és informális kapcsolatokra épülő innovációs intézmények *városon belüli* koncentrációja miatt a miliő nyitott és zárt rendszerként is viselkedik. A leginkább nagyvárosi tereket jellemző helyi kognitív rendszer a folyamatos és diverz technológiai innovációk forrása. Mivel a kapcsolódó

⁹⁷ Toulouse-ban pl. a *helyi kompetencia rendszer* az IT-technológiák és a helyi kutatóintézetek jelenlétének köszönhetően a *repülőgépgyártás, az űrkutatás és az elektromos autók gyártása* terén felhalmozódó tudáskészlet és konvergens speciális kompetenciák, a szinergiák intézményesülését pedig a két pólust összefogó *AESE* versenyképességi pólus (repülőgépgyártás, űrkutatás és beépített rendszerek) biztosítja (Zuliani 2008).

kutatás-intenzív ágazatokat integráló hálózatok mentén alakulnak ki, a know-how-k megosztása folytán csökkentik az egyes tevékenységek ágazatfüggőségét.

A technológiai körzetek/klaszterek kialakításának célja megegyezik a technopolisz-stratégiájával: innovatív vállalatok és kreatív munkások bevonása. Sikerük az új start-up cégek keletkezésében mérhető. Felmerülhet a kérdés, mennyire képesek integrálódni a városi textúrába, mennyire válnak a mindennapos életvilág részévé, lakóövezetként mennyire elfogadhatóak, mennyiben használják a várost pusztán a technológiai fejlődés céljaira, az épületeket pedig a technológiai fejlődés reprezentációjára (a prioritás az úttörő technológiákon vagy a helyi lakosok igényein van-e). Uniform megjelenésű építészeti elemek alkotják a projekteket, a téralakítás hasonló gyakorlata jellemzi őket, akármelyik városban jelennek meg. Párhuzamos jelenségként kapcsolódik hozzájuk a dzsentifikáció, az ingatlanárak megugrása, emiatt a munkások és más alacsonyabb képzettségű rétegek kikényszerülnek az övezetből (ami a nyugati városokra jellemző periurbanizáció jelenségét, e rétegek *láthatatlanná válását* eredményezi). Hogy az innovációk milyen gyorsan és milyen fogadtatásra lelnek a helyi társadalmi szférában, az a lakosok nyitottságától függ, de olyan tényezők is szerepet játszanak benne, mint a nanotechnológiák (sok esetben negatív) megítélése. Munkahelyteremtés szempontjából általában ezek sem töltik be az európai stratégiák célkitűzéseit, az általános gyakorlat, hogy az újonnan létesült start-up-okat a külföldi nagyvállalatok felvásárolják, tehát a technopoliszokhoz hasonlóan, itt sem a helyi milióban érvényesül a fejlesztések pozitív hatása (Besson 2012). Grenoble-ban a helyi gazdaságot érintő döntések növekvő mértékben külföldi nagyvállalatok stratégiái függvényében alakulnak.

A tudományos és felsőoktatási pólus szimbiózisából fakadó szinergiák potenciális hasznosíthatóságának felmérésén túl a városvezetés támogatását a pólus a helyi gazdaságra gyakorolt dinamizáló hatása miatt nyerte el: a tudományos félsziget az agglomeráció gazdasági fejlődésének egyik fő tengelye, az agglomerációs szinten képződő GDP 1/3 részéért (1,4 millió euró/év) felelős. A korábbi technopoliszok valószínűleg periférikus pozíciójuk miatt nem élvezhettek a városvezetés és az állam részéről ilyen komoly támogatottságot. Besson szerint a kognitív városi rendszerek azáltal, hogy a különböző tudományos, gazdasági, kulturális projektjeiken keresztül illeszkednek a városi textúrába, könnyebben jutnak támogatáshoz az elszigetelt csúcsipari övezetknél, mivel a mindennapok során igazolni tudják az általuk létrehozott innovációk helyi gazdasági-társadalmi milió egészére gyakorolt kedvező hatásait.

4.3. A versenyképességi pólusok és kiválósági klaszterek

Christian Blanc a francia pólusprogram megalapozásáról szóló jelentésében (2.3.4. fejezet) külföldi klaszterek példáján mutatta be a sikeres, élvonalbeli régiók működését, amelyek centruma általában egy ígéretes iparágra szerveződő klaszter (IKT, biotechnológia, félvezetők, stb.). Blanc szerint Franciaországban a grenoble-i ökoszisztéma felel meg leginkább a külföldi sikeres technológiai klaszterek működésének. A *MINALOGIC*⁹⁸, amely az ország hat nemzetközi jelentőségű versenyképességi pólusának egyike, felel meg leginkább a versenyképesség alapját képező folyamatos innováció kritériumának. Két klaszterből áll a pólus: a *Micro-nano* (új elektronikai anyagok) és az *EmSoc* (szoftverek). A pólus Rhône-Alpes, Île-de-France és PACA régiókat fogja át. Stratégiai tevékenységei a mikro-nanoelektronika, a fotonika és a szoftverfejlesztés. A helyi ökoszisztémából származó technológiák, szolgáltatások minden ágazatot átfognak – IKT, egészségügy, energetika, a „jövő gyárai” – a digitális technológia értéklánc teljes hosszára kiterjedően a nano-elektronikától a fotonikán át a szoftverfejlesztésig. A pólus a miniaturizált chip-ek gyártásának nemzetközi jelentőségű központjaként váljon ismertté, valamint hogy a mikro-nanotechnológiákhoz és szoftverfejlesztéshez kapcsolódó képzés, kutatás és ipar koncentrációjával tartós kompetitív előnyt szerezzen az elektronika és az egylapkás rendszerek (SoC) gyártása területén.

A *MINALOGIC* a nagyvállalati szféra jelentős szereplőit – *Biomérieux, Hewlett Packard, Bull and Sun Microsystems, France Télécom, Air Liquide* – kutatóközpontokat, egyetemeket – *CEA, CNRS, INRIA, Joseph Fourier egyetem* – és a helyi közösségeket – régió, megyei fejlesztési tanácsok, Grenoble, Saint-Étienne, Valence és Annecy városait – fogja össze. A pólus 300 tagja közül 252 vállalati szereplő, 78%-uk kis-és középvállalat. 2016-ban tagjai voltak még: 13 kutatóközpont és felsőoktatási intézmény, 10 helyi önkormányzat, 22 gazdaságfejlesztési és egyéb szerv és 2 magánbefektető. A legtöbb kisvállalkozás tíz évesnél fiatalabb, ami jól jelzi a klaszter önfenntartó rendszerként való működését, a KKV-k nagy része spin-off vagy inkubátorból kikerült cég.

A tevékenységek komplementer jellegűek, a termékek alapfunkciójához szükséges kevésszámú magtechnológia köré csoportosulnak, és számos potenciális alkalmazási lehetőséggel rendelkeznek (OECD 2009). A pólus nemzetközi színvonalú K+F tevékenységeinek köszönhetően amerikai és európai cégek érdeklődésére is számot tarthat. A pólusprogram első szakaszában, 2006 és 2012 között 90 *FUI* projektet akkreditáltak, fele már sikeresen megvalósult. 2005 és 2016 között 450 kutatási projektet akkreditáltak amelyek 794 millió euró állami tá-

⁹⁸ Micro-Nanotechnologies et Logiciel Grenoble-Isère Competitivité

mogatásban részesültek. A pólusban a K+F befektetések összege elérte a 2 milliárd eurót, és a vállalatok 37 termékinnovációt hajtottak végre.

A szereplők közti partnerkapcsolatok a mikro-nanotechnológiák és a szoftver intelligencia területén a hiányzó kompetenciák megszerzését célozzák. A szereplők számára a tagság előnyei közül első helyen a magas színvonalú emberi és anyagi erőforrások, a piaci igényekhez rugalmasan alkalmazkodó belső struktúrák állnak. Elmondható, hogy e pólus esetében az állami támogatások jelentős mértékben hozzájárultak a gazdasági és innovációs tevékenységek, partnerkapcsolatok kiépüléséhez és bővítéséhez. A szoftverfejlesztő cégek a fejlesztési támogatások legfőbb hasznélvezői, melyek gyakran inkubátorokból kikerült cégek. A szereplők számára a legnagyobb probléma, hogy a termelékenység javítására, a termékek forgalmazására nem kapnak támogatást. Az innováció fő akadálya a pénzügyi eszközök hiánya. A kis cégek önerőből való fejlesztési lehetőségei korlátozottak, a pólus nem tudja biztosítani tevékenységeik folyamatos finanszírozását. Az innovációt az innovatív termékek iránti kereslet nagyfokú bizonytalansága, az együttműködő partnerek hiánya, a nagyobb vállalatok esetében az innováció tetemes költségei hátráltathatják.

A pólus léte alátámasztja azt a nagyon fontos tényt, hogy a területi versenyképesség kritériuma a *kicsi szép* helyett az *együtt szép* fogalmat részesíti előnyben. Mivel az egyes szereplők önmagukban nem, csupán a hálózatok (akár városi, akár ipari) alkalmasak a nemzetközileg látható kritikus tömeg elérésére, a területfejlesztési céloknak e hálózatok működésén keresztül kell megvalósulniuk. Bár a grenoble-i versenyképességi pólus azt mutatja, hogy a kritikus tömeg és a koncentráció nélkül nem létezhet innovációs pólus, a többi versenyképességi pólusnál ez mégsem alapvető feltétel. Léteznek pólusok, amelyek sokkal lazább szervezettségűek, tevékenységeik K+F tartalma kevésbé jelentős, hatékonyságuk inkább a gazdasági szervezettségük fokától, mintsem a kritikus tömeg elérésétől függ. A *Minalogic* a lyoni digitális technológiai vállalati klaszterrel (*Edit*) egyeztetve alakítja roadmap-ét, ami lehetővé teszi a fővárosi és a helyi potenciálok integrációját.

Grenoble az európai nanotechnológiai ágazat egyik legfontosabb központja. A 2400 kutatót, 600 ipari szereplőt és 1200 hallgatót koncentráló, 2006-ban felavatott *MINATEC* mikro-nanotechnológiai innovációs pólus a *GIANT* projekt részét képezi. A fő kutatási irány (70%) a szilícium-alapú elektronikus alkatrészek gyártástechnológiáinak fejlesztése⁹⁹, a szilíciumot

⁹⁹ Ez folyamatos miniatürizációt feltételez (egyre több mikrochipet tartalmazó növekvő méretű szilíciumlapocskák, amely lehetővé teszi a mikrochipek árának exponenciális csökkenését, 18 havonta pedig a szilíciumlapra gravírozott alkatrészek számának duplázódását a Moore-törvény szerint). (www.cea.fr)

potenciális helyettesítő új anyagok előállítása, új mikrochipgyártási eljárások. A *Nanotec 300* program keretében az extrém miniatürizáció a cél, a platform a hét minden napján, 24 órában üzemel. Ennek azonban vannak fizikai határai, ezért a legújabb irány a molekuláris elektronika, azaz a nanotechnológia “bottom up” megközelítése, a nanoméretű objektumok előállítása. A *MINATEC* kutatói által előállított elektronikai alkatrészek számos ágazatban hasznosulnak (informatika, távközlés, autóipar, repülőgépgyártás...).

Az élettudományok és a mikro-nanotechnológiák konvergenciája forralmasítja az orvosi technológiákat is. Az élő szervezetekbe implantálható (elektronikai) mikrorendszerekkel foglalkozó kutatók a *MINATEC* közelében levő *Nanobio* pólussal együttműködnek pl. DNS-chipek, lab-on-chip-ek gyártása, patogén elemeket detektáló érzékelők, otthoni monitorizálás, stb. területén. A *Nanobio* regionális innovációs pólus a betegségek (főleg a rák) diagnosztizálására, kezelésére alkalmas új miniatürizált orvosi eszközök kifejlesztését célozza. A *Lyon Biopôle* globális ambíciójú versenyképességi pólus védőoltásokon és diagnosztikán dolgozik egy „világegészségügyi védőpajzs” kiépítését célozva. A *Tenerrdis* versenyképességi pólus új energiahasznosítási technológiák (napenergia, biomassza, hidrogén, hidraulikus hálózatok) kifejlesztésén dolgozik, 2009-ben pl. a Renault céggel, az állammal és a *CEA*-val közös elektromos autókban használható elemek gyártására specializálódott vállalatot hozott létre.

4.4. Grenoble valódi metropolisz vagy csak technopolisz?

A földrajztudósok és a közgazdászok szemszögéből a metropoliszt a többi várostól a társadalmi-gazdasági funkciók nagyfokú diverzitása különbözteti meg (Scott 2008), a szociológusok, a neoweberianusok a helyi szintű érdekérvényesítés lehetőségét, a nagyvárosi terekre jellemző kormányzási modellek megjelenését emelik ki, ahol a metropolisz befolyásos *kollektív szereplőként* a piaci folyamatoknak nem csupán passzív receptora. A nagyvárosok fokozódó autonómiája mellett érvelő vonulattal szemben a tőke mozgását elemző neomarxista tanulmányok (Harvey 1973, Brenner 2004) a metropolizáció dinamikájának hátterében a tőkészek rövidtávú érdekeit látják, vagyis a térstruktúrát kizárólag a tőkeáramlások földrajza alakítja. A 2016-os decentralizációs törvények keretében létrehozott Grenoble metropolisz (Grenoble-Alpes Métropole) vajon tartalmilag is megfelel-e egy metropolisz ideáltípusának? Ez a kérdés foglalkoztatja a városi elitet, akik szerint a struktúra *megelőlegezett* volt, annak tartalommal való megtöltése pedig még hátravan. 2016 óta Grenoble a 3% feletti növekedési rátával jellemezhető, a francia gazdaság dinamizmusát adó legnagyobb értéktermelő francia

metropoliszok Lyon, Nantes, Toulouse vagy Rennes csoportjába tartozik, a következőkben felsorolt hátrányai ellenére. A csúcsipari pálya előtt Grenoble korábban nem tűnt ki más középvárosok, Brest, Angers, Le Mans vagy Dijon városok közül. Az európai rangsorokban sem emelkedik ki a hasonló méretű városok közül, egyedül a technopolisz pálya – és annak következtében a felsőfokú nagyvárosi funkciók kimagasló aránya alapján kap jó nemzetközi besorolást. DATAR európai városokat elemző tanulmányában¹⁰⁰ a Strasbourg, Lille, Bordeaux, Nizza, Montpellier, Nantes alkotta klaszterben szerepel. Vanier (2005) szerint az *alapvetően 20. századi város* metropolisz státusza indokolatlan. Feltételezhető, hogy a nemzetközi hírnév jelenti a metropolisz státusz legjobb alapját. Christian Blanc a francia versenyképességi pólus politika kapcsán írt *Croissance et Chaos* c. művében a francia pólusok közül egyedül Grenoble-t említette egy lapon a tengerentúli klaszterekkel, amely szerinte a klaszterek alapvető komponenseinek mindegyikét koncentrálna: magas színvonalú egyetemek, világszínvonalú kutatószervek, KKV-k sűrű hálózata.

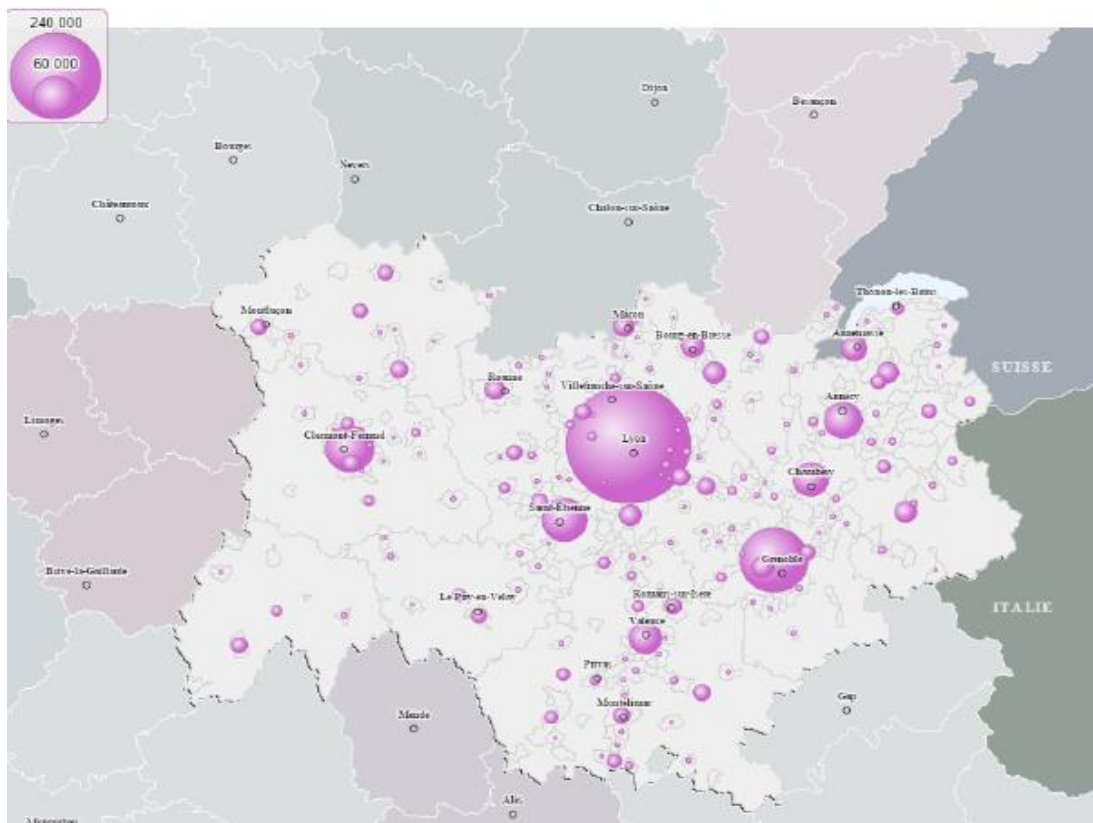
A Forbes magazin 2013-ban fejlett vállalkozói kultúrájának köszönhetően a világ 5. leginnovatívabb városaként említi: tíz év 165 start-up cég keletkezett a városban. A PwC (2015) 13 vidéki nagyvárosra vonatkozó felmérése (*A ma városai, a holnap metropoliszai*) szerint Grenoble annak ellenére, hogy európai viszonylatban nem nevezhető metropolisznak, külföldi tőke vonzó képessége és fejlett csúcsipari tevékenységei miatt kiemelkedő pozíciójú város (10. hely). A többi francia város köréből a fejlett kapcsolati milió és a helyi gazdaság rezilienciája miatt emelkedik ki. A Financial Times egy közelmúltbeli felmérése szerint Grenoble a külföldi tőkebevonó stratégiája alapján a 100–350 ezer lakosú európai városok élvonalában helyezkedik el (*European Cities and Regions of the Future 2016/17*)

A metropolizáció leggyakrabban használt indikátora a foglalkoztatottsági övezeten belül a stratégiai munkahelyek, azaz a felsőfokú nagyvárosi funkciók (CFM) részaránya. Rhône-Alpes-Auvergne régió nagyvárosai közül a CFM koncentrációja alapján Grenoble a 2. legjelentősebb (Lyon e funkciók 44%-át, Grenoble 18%-át koncentrálna, azaz 55 600 felsőfokú nagyvárosi munkahelyet) (APEC 2015). Saint-Étienne, Annecy, Valence és Chambéry is jelentős foglalkoztatottsági övezetek (10 ezer feletti CFM). A foglalkoztatási struktúra FDI-függőségét mutatja, hogy az ipari munkahelyek jelentős része (43%) külföldi vállalatokhoz kötődik (*Cahier thématique Économie Emploi 2014*). A jelenleg felülreprezentált szektorok a *jövő kulcságazatai*, az informatika, nanotechnológia, elektronika, energetika és bioorvosi ágazat. A domináns ipari profil megmutatkozik az *ipari alkalmazottak* országos átlagot meghala-

¹⁰⁰ Cicille P., Rozenblat C., 2003 az európai városok kisugárzó funkcióját 15 indikátor alapján értékelő rangsor.

dó létszámában (48 800 fő). A legnagyobb súlyt az elektronikai alkatrészek gyártása (az ipari alkalmazottak 1/3-a), az elektromos berendezések (15%), és az orvosi és tudományos berendezések gyártása (11%) képviselik. Vezetők, mérnökök, technikusok egyre nagyobb létszám-ban találhatók az iparvállalatokban, amelyek a város gazdaságának alappillérei, leginkább (76%) az elektromos összetevők gyártása területén tevékenykednek. Az üzleti szolgáltatások területén a foglalkoztatottak 23%-a dolgozik (68 400 fő). A régiószékhely Lyon-ban az üzleti szolgáltatásokban dolgozók létszáma 227 100 fő, ami azt jelzi, hogy Lyon sokkal vonzóbb telephely e szolgáltató cégek számára. Az üzleti szolgáltatások jellemzően a nagyvárosokban koncentrálódnak, a piac és a vállalati székhelyek közelségéből fakadó előnyök miatt. A szektor alacsony részaránya magyarázható azzal, hogy Grenoble nem valódi metropolisz és nem régiócentrum.

4.1. ábra: A nagyvárosi vezetői funkciók koncentrációja Rhône-Alpes-Auvergne régióban

Forrás: AURG 2014

4.1. táblázat: a metropolisszá válás kritériumai

	<i>Jellemzők</i>	<i>Grenobles Alpes Métropole</i>
Rozenblat	<i>kiemelkedő demográfiai súly</i>	
	<i>nemzetközi diplomáciai hálózatok</i>	
	<i>globális termelési láncok feletti ellenőrzési funkció</i>	
	<i>diverzifikált gazdasági szerkezet</i>	
	<i>tudástermelés és áramoltatás</i>	✓
	<i>fejlett pénzügyi központ</i>	
DATAR	<i>kozmopolita arculat</i>	✓
	<i>lakosság cserélődése</i>	✓
	<i>kiemelkedő kutatási szektor (K+F kiadások, szabaldalmak, kutatók száma)</i>	✓
	<i>szereplők közötti együttműködések (klaszter, PPP)</i>	✓
	<i>innováció finanszírozási képessége (kutatási előirányzatok, kockázati tőke nagy aránya)</i>	✓
	<i>tehetség koncentrációja (egyetemi kiválósági pólusok)</i>	✓
	<i>vállalkozói kultúra (vállalkozói hajlandóság, innováció-barát környezet, helyi elit innováció iránti elköteleződése)</i>	✓
	<i>kutatási eredmények piaci hasznosítása</i>	✓

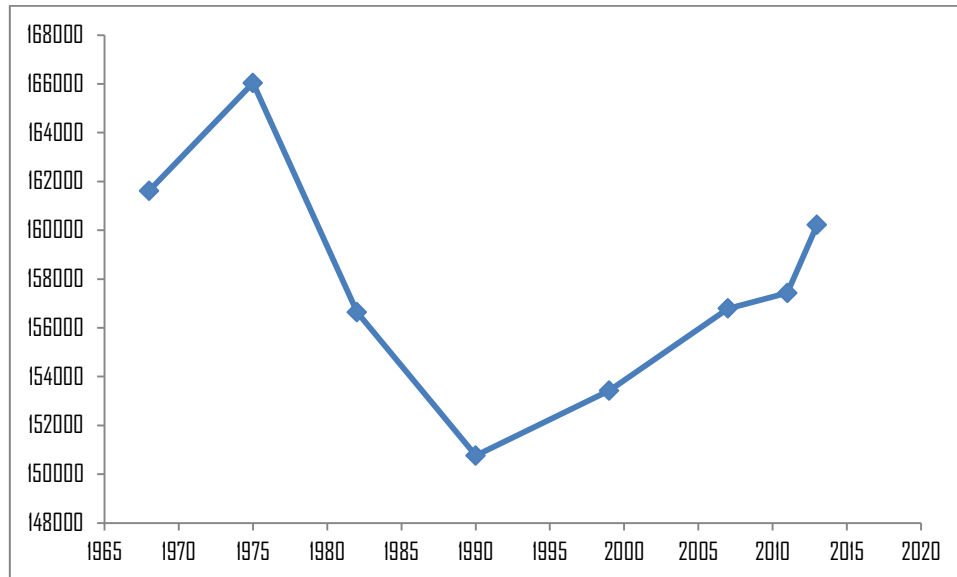
Forrás: több szerző alapján.

A csúcspári pályára alapozott gazdaságfejlesztés mellett kevesebb hangsúlyt kapott a L. Davezies regionális elemzése által népszerűsített és jelenleg a regionális fejlődés kulcselemeként kezelt nemtermelő bázis, az alvóvárosi gazdaság munkahelyteremtő és jövedelemtermelő képessége. A grenoble-i technopolisz modell a termelőbázis (a jelentős ipari bázis) és a közszféra (adminisztráció, egyetemek, kórházak, kutatóintézetek, stb) túlsúlyára (foglalkozottak 40%-a) és összefonódására épül. A város nemzetközi láthatóságát biztosító csúcsparfelsőktatás-kutatás arany háromszögére alapuló modell feltétele a közszférával való szoros együttműködés és a fejlett termelőbázis jelenléte.

A problémát az jelenti, hogy a technopolista fejlődés *felsőfokú nagyvárosi funkciók* sűrűségében mérhető dinamizmusa nem gyakorol húzóhatást a helyi gazdaság egészére, sem a jövedelmi színvonal, vagy a városi növekedés tekintetében (4.2. ábra). Grenoble népessége a csúcspári pólus jelenléte ellenére több mint 4 évtized óta nagyjából stabil. Ez ellentmondani látszik a városi növekedés és a humán tőke akkumulációjának egymást erősítő folyamatát

kimutató tanulmányok eredményeinek (Black és Henderson, Glaeser és Berry 2005, Rosenthal és Strange 2008, idézi Lalanne-Puyanne 2011).

4.2. ábra: Grenoble lakosságának változása (1968-2013)

Forrás: INSEE népszámlálási adatok

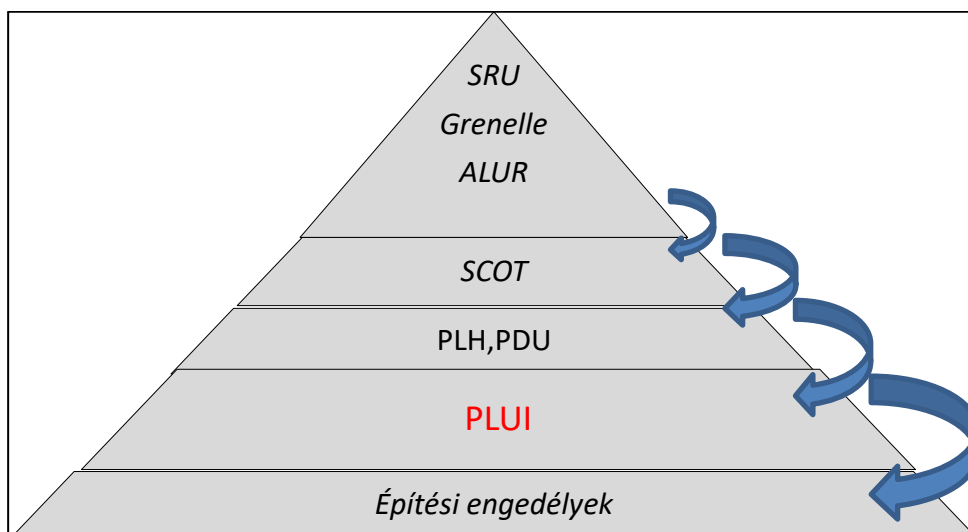
4.5. A metropolisz térség kormányzása felé

Az nagyvárosi kormányzás korábban a településközi társulás (*MÉTRO*) és a várostérséget alkotó települések polgármestereinek kompromisszumos megállapodásaira épült, amely hatékonynak bizonyul a közlekedési infrastrukturális projektek vagy a konkrét városi beruházások levezénylésénél, azonban a területi tervezési stratégia kidolgozásához nem alkalmas, mindezzel nem tette lehetővé egy bizonyos politikai vezető réteg által megtestesített szuprakommunális érdekek artikulációját (Ambrosino et al 2015). A nagyvárosi kormányzás felé történő elmozdulás a települési polgármesterek számára új kihívásokat jelent, leginkább a politikai fronton való marginalizálódástól, a térségi identitás elvesztésétől, a helyi demokrácia ellehetetlenülésétől tartanak, a legtöbb vita a hagyományos rurális-urbánus dichotómia körül keletkezett (metropolisz mint a modernitás hegemóniája vs. mélyen gyökerező helyi demokrácia, ruralitáshoz kötődő autentikus értékek, méltányos közszolgáltatásokkal való ellátás), melyekben az instrumentális racionalitás és az affektív involváltságot tükröző defenzív, konzervatív attitűdöt tükröző érvek ütköztek (Faure 2012). A szuprakommunális intézmények létrehozásakor figyelmet kell szentelni azokra a korábbi intézményekre, amelyek a történelem során az adott település társadalmi viszonyait annak sajátos szükségletei alapján kiformálták (és ame-

lyek mentén bizonyos társadalmi csoportok túlsúlyát mutató településtípusok jöttek létre: pl. munkásváros, agrárközség, alvóváros), és ahol e társadalmi viszonyok olyan, a települési intézményekben megtestesülő *helyspecifikus kollektív referenciák* köré rendeződnek, amelyek csak az adott és meghatározott területen élő lakosság számára relevánsak. Martin (1997) szerint a szuprakommunális intézmények léte ezeknek a közös referenciáknak a túlhaladását, elavultnak deklarálását feltételezi, másrészt a megjelenő új szuprakommunális intézmény által létrehozott, kigondolt, közvetített *új kollektív referenciáknak* képesnek kell lenniük a társadalmi csoportok mozgósítására (*új mobilizáló mítoszok szerepe*). A 90-es években Grenoble agglomerációjára inkább a települések közti konfliktusok voltak jellemzőek, a szuprakommunális érdekek érvényesülését hátráltatta, hogy a kiegyenlített fejlődés céljával készített első “agglomerációs szerződés”-t csak nyolc település írta alá a 23 résztvevőből. Az agglomerációs hatalmi szintet és centralizációs törekvést a települések olyan Leviathán-nak érzékelték, amely híján volt a gyámkodó és védő állam jótéteményeinek (Martin 1997). *A társadalmi problémák makrotársadalmi szinten való megoldási kísérlete az összehangolt kormányzás irányába mutató reform*. Az intézményesített metropolisz életbe lépésétől kezdve a térségi kohézió és a metropolisz integrált fejlesztése érdekében a korábbi elszigetelt településrendezési tervek (PLU) helyébe egy összevont interkommunális településrendezési terv (PLUI) lép. Az összevont PLUI szervesen illeszkedik az országos szintű urbanisztikai dokumentumok (a 2000-ben elfogadott SRU: a városi szolidaritás és megújulásról szóló törvény, a 2010-ben elfogadott, az ország környezetvédelem területén való vállalásait megfogalmazó Grenelle-törvény, valamint a 2015-ös, a lakásügyeket szabályozó Alur-törvény) és a helyi szintek vonatkozó tervezési dokumentumainak rendszerébe.

A PLUI a szuprakommunális szintű terveket integrálja (az ágazati politikák helyi vetületeit jelentő Területi Koherencia Terveket (SCOT), a helyi lakáspolitikai programot (PLH) – amely a 49 községre vonatkozó koherens célokat tartalmazza és a *helyi mobilitási tervet (PDU)*. A lakosok mobilitásának nagyvárosi térség szinten történő szerveződését indokolja, hogy naponta több, mint *másfél millió* a metropoliszon belüli helyváltoztatások száma, amelyekből 230 ezer a Grenoble Metropolisz és a szomszédos térségek között valósul meg. A PLUI célja, hogy a metropolisz szerkezetét olyan irányban alakítsa, hogy a személyek napi szinten történő helyváltoztatását a tömegközlekedés, a co-voiturage (közös autóhasználat), a kerékpár és a gyalogos irányba terelje.

4.3. ábra: Az urbanisztikai dokumentumok rendszere

Forrás: PLUI 2015

A nagyvárosi térség policentrikus fejlődését előíró *PLUI* a társadalmi kohézió, a helyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés, a megújuló energiák, a természeti örökség védelme, a lakópark fejlesztése, munkahelyteremtés témáira vonatkozó konkrét terveket tartalmaz. A metropolisz területére vonatkozó *PLUI*-nak amellet, hogy biztosítania kell a városi, városkörnyéki, vidéki és hegyvidéki térségek lakosságának kohézióját, mindezt a városversenyben Grenoble számára esélyt jelentő *kiválósági projektek* és a tudományos, ökológiai, gazdasági és társadalmi innováció céljaival kell összhangba hozni. A különböző projektek összehangolása útján a cél az agglomeráció rezilienciájának, fenntartható fejlődésének, a klímaváltozáshoz kötődő célok teljesülésének biztosítása (*PLUI 2015*). A *PLUI* támogatja a gazdasági tevékenységeket, KKV-kat, a szociális és szolidáris gazdaság kialakulását, a kereskedelmet, a kézműves ipart és a turizmust is.

Összefoglalás

A francia állami területfejlesztési politika a Párizs kontra francia sivatag (mint homogén elmaradottsággal jellemzett periféria) diagnosztizálása óta a metropoliszok hálózataira épülő multipoláris térkonceptió kialakításáig több lépésben jutott el. Az egyközpontúság oldására, a nagyvárosok megerősítésére irányuló politikák elemzése kapcsán megállapítható, hogy a területfejlesztés tradicionális felfogásából eredő (faluváros dichotómiára és ipari üzemek dekoncentrációjára épülő) célok okafogyottá váltak mivel sem a francia „vidékről”, sem a vidéki népeiségről nem lehet beszélni a totális urbanizáció korában, az ipari koncentrációkra épülő fordista tömegtermelésen és tömegfogyasztáson alapuló növekedési korszak pedig lezárult.

Megállapítható, hogy a növekedés természete is eltérő, a hangsúly a növekedés immateriális tényezőire, a humán tőkére és az intézményekre, a fizikai jóságokkal szemben olyan túlélő javakra helyeződött, amelyek a megosztás által multiplikálódnak, a növekedés folyamata inkább a nyitott pollenizációval mintsem a zárt miliőkre jellemző cirkulációval írható le.

A második, az állami innovációs politikával foglalkozó fejezetben megállapításra került, hogy a helyi gazdasági növekedési folyamatok már nem a korábbi támogatáspolitikák fő kezdevezményezettjei, a “nagy nemzeti bajnokok” telephelyválasztása és az exogén tényezők által befolyásoltak, az innováció támogatásában pedig a hadiipari megrendelések, a közvetlen támogatások és az állami létesítmények kutatási erőfeszítései mellett a gazdasági növekedés fokozása érdekében a legsürgetőbb a magánszféra beruházásainak ösztönzése.

A közpolitikai akciókban végigkövethető leitmotif a kohézió – hatékonyság, fragmentáció – koncentráció dilemma váltakozó érvényesülése, azonban a decentralizáció kiteljesedésének tekinthető jelenlegi szakaszban a digitális korszakba való átmenet szülte társadalmi kihívások és az újfajta egyenlőtlenségek tükrében a területi kohézió kérdése kumulált módon ismét terítékre kerül. A területfejlesztési politika szociális vetülete ma a nemzetközi láthatóságra esélytelen térségek és a magukba zárkózásra hajlamos gazdag regionális „termelési világok” átlagon felüli fejlődése közötti egyensúly helyreállításának imperatívuszában ragadható meg. A fővárosi térségre kulpabilizációja körüli viták lecsitulását követően a területfejlesztési szakemberek arra jutottak, hogy J-F. Gravier földrajzprofesszor diagnózisaival ellentétben Párizs nem vonható felelősségre az ország többi vidékének elmaradottságáért, hanem ellenkezőleg, a az ország jövője rajta múlik. A hagyományos területfejlesztési célok azért nem lehetnek relevánsak a globális integrációra törekvő térségek esetében, mivel a központi regionális fejlesztési beavatkozások vagy a helyi szereplők bottom-up cselekvése kevés hatékonysággal bír,

sorsuk egyre inkább más földrajzi egységekben működő struktúrák, más területi szinteken működő erők és más időhorizontokat szem előtt tartó döntések keresztmetszetében alakul.

A területfejlesztési politika nemzethatárokon belül definiált prioritásainak csökkenő relevanciájával a területfejlesztési politika akár fel is számolódhatott volna (az évezred végén a fokozatos eltűnését jósolták), vagy eredeti céljainak (fővárosi régió fejlődési ütemének mesterséges fékezése) feladásával élhetett tovább. A versenyképesség/hatékonyág, a kritikus tömeg szempontjainak térnyerését tükröző politikák és speciális határozatok (versenyképességi pólus program, felsőoktatási és kutatási pólusok, metropoliszok és szuperrégiók kialakítása) elemzése kapcsán megállapítható, hogy

- A neoliberais fordulat óta a területfejlesztési politika nem volt képes a „*l’exception française*” jelleg megőrzésére, szelektív támogatásai a gazdag régiók előnyeit erősítik.
- A versenyképességi pólus program üzenete, hogy az új termelési szervezési módok számára az európai gazdasági térbe való integráció az elsődleges szempont. A területi fejlődést a régiók közti kooperatív, a hagyományos centrum-periféria viszonyokat uraló vertikális helyett a keresztmegtérmekegyítő hatásokra fókuszáló, a globális teret behálózó horizontális kapcsolatok generálják.
- Az új területi reformok a helyi demokrácia erős bázisaira, az önszerveződő egységek egymással kölcsönhatásba lépő hálózataira épülő modellt szorgalmazzák, amelyben az állam a helyi folyamatok facilitátora, partnere, figyelemmel kísézője.
- A területi reformok során a méretgazdaságossági szempontok mentén kialakított szuperrégiókról még az eredetieknél is nehezebb azt állítani, hogy az esszencia megelőzi a létüket, mivel határaik a gazdasági hatékonysági kritériumok mentén lettek meghúzva és a lehatárolásnál egyetlen domináns kapcsolatot, a metropolisz-szuperrégió relációt vették tekintetbe.
- Az állam fokozódó visszahúzódása (szerződéses, demokratikus bázis, minden térség egyformán szerződhet, az állam csak egy a sok területfejlesztési szereplő között) után a térségi hierarchizáció felé mutató területi reformok ismét egyfajta anti-egalitárius szemléletet tükröznek. Ezt példázza az általános hatáskörmegosztás eltörlésével a kompetenciakörök egyértelmű tisztázása.

Pierre Veltz-el egyetérve, aki szerint Franciaországról az a benyomásunk támad, mintha egyetlen metropoliszként élne és működne (Veltz 2012), megállapítható, hogy a földrajzi határok szinte irreleváns tényezők a milió és pólusok esetében, a relacionális bázisú területi szerveződési módokban, a hegyek meghódított szereplők a fejlesztési stratégiákban, a távol

eső (hiperrurális) térségek integrációjára, a települési fragmentáció és a hosszú-múltú anti-urbánus politikák perzisztens hatásainak felszámolására (ld. a német länder-villes-ekkel szemben a francia városok hatalmi architektúrában képviselt csekély súlya) pedig az újonnan kialakított metropolisz–régió duálpáron alapú föderális irányba elmozduló adminisztratív struktúra kínálja a megfelelő megoldást. A nemzeti tér reprezentációjában a gazdasági realitásokat tükröző új területi egységek kialakítása, az etatista decentralizációval végleg szakító “új földrajzi szerződés” (Lévy 2013) létrehozása tehát indokoltnak látszik.

Míg a mezoszint reformja az ÚGF szemléletét tükrözi, a területek közti egyenlőség szempontjai elsikkadtak (Laurent 2013): a gazdasági tevékenységek kitüntetett terein túli szereplők nem, vagy pedig csak elvétve, a *szigetvilág-gazdaság* háttérében meghúzódó, láthatatlan, a gazdasági hatékonyság szempontjából nemreleváns, „köztes” térként lettek feltüntetve. Feltáratlan terület maradt a szűkös keretek okán a valós téri viszonyokra, az emberek mindennapi gyakorlatait reprezentáló egységekre épülő fejlesztési stratégiák hatékonysága olyan *jelöletlen* terekben (nem autopoietikus rendszerek esetében), amelyeket az önszerveződésre való képtelenség, a nemzetközi láthatóságú, reprezentált terek szervezetségi fokának hiánya jellemez, azaz a többségi vélemény által megbélyegzett perifériák.

A területfejlesztési támogatások privilegizált szereplői koncentrálják a posztindusztriális kor legértékesebb, felsőfokú nagyvárosi funkcióknak nevezett munkaköreinek túlnyomó többségét. A hegemon diskurzus e „legnagyobb értéket képviselő” humán tőke felülreprezentáltsággal leírható tereknek sajátos értéktöbbletet is tulajdonít, ami viszont újfajta kritériumokat és feladatokat kreál a hagyományos városok számára a metropolisszá nyilvánított nagyvárosok szelektív klubjába való felvétel elnyeréséhez (metropolisz-státusz, akár tartalom nélkül is, posztfordista termelési tényezők bevonásához kedvező környezet kialakítása, pólus, klaszter alapú hibrid terek, technológia mindennapi életbe való integrációja, stb.). A tradicionális telepítési tényezők visszaszorulásával a kimagasló funkciók (kreatívak, tudásmunkások) bevonására irányuló fejlesztések kerültek a regionális fejlesztések homlokterébe.

A *negyedik*, Grenoble fejlődésével foglalkozó *fejezet* arra a megállapításra épül, hogy a posztindusztriális gazdaságban az ipari koncentrációs folyamatok korábbi kedvezményezett térségei (Lotaringia, Champagne-Ardennes) helyett a középvárosok értékelődnek fel, ahol a rugalmas specializáció feltételei adottak és az optimális városméret (az interperszonális kapcsolatoknak kedvező talajt nyújtó emberi léptékű millió) együttesen magas minőségű városi környezettel párosul.

Grenoble fejlődésének vizsgálata felhívta a figyelmet arra, hogy az innováció jelensége a mennyiségi és méretbeli feltételek vizsgálatánál sokkal komplexebb megközelítést igényel. A

város közepes mérete és földrajzi hátrányai ellenére a tudományos kiválóság, a kutatási és innovációs pólus dinamizmusa alapján vált ki a hasonló méretű és jellegű települések köréből, nem valódi metropolisz. A fő kihívás, hogyan tölti meg majd tartalommal a 2016-tól elnyert metropolisz státuszt, mennyire korrespondál az objektív valósággal az, hogy eltérő racionalitások alapján Grenoble szerény méretű középvárosként, majd a térségszervező erőt, befolyást és hatalmat közvetítő metropoliszként jelenik meg a közbeszédben. Nézetem szerint az újonnan kreált francia metropoliszok közül leginkább Grenoble számára jelent a *metropolisz* nem austini értelemben konstatív, hanem kettős kimenetű performatív nyelvi kijelentést, amely kedvező esetében új társadalmi valóság – esetünkben valódi funkcionális metropolisz – létrehozását eredményezi. Egyelőre nyitott kérdés, hogy a heterogén (rurális jellegű és városi pólusokat egyaránt tömörítő) várostérség lazán szerveződő településtársulási intézményeinek reformjával az új vezetés az összehangolatlan települési tervezési rendszert hogyan képes hozzáigazítani a 49 községet lefedő nagyvárosi térségi szinten definiált *közérdek* kritériumához.

5. MELLÉKLET I

Béarn ipari pólus modell-értékű ipari szerkezetátalakítási övezetnek tekinthető, ahol a 70-es évek válsága után sem csappant meg a foglalkoztatotti létszám az elmúlt 30 év során. Béarn egykori tartomány (fővárosa Pau) az ország délnyugati csücskében fekvő Új-Akvitánia régióban, Alsó-Pireneusok megyében fekszik. A mezőgazdasági tevékenységek túlsúlyával jellemezhető és sok nehéz korszakot megélt Béarn gazdasági fellendülését a múlt század 50-es éveitől a legelő-és mező-borította síkságon a *Lacq gázmezők* felfedezése hozta el, több ezer munkahely teremtésével és hosszú távon megalapozva a térség fejlesztési irányait. A betelepülő vállalatok számára vonzó ipari platform létesült 1975-ben, 1978-ban megalakult a *Total Développement Régional*, a helyi KKV-kat támogató szervezet.

A Béarn-i gázkitermelést az *SNPA* (később *Elf Aquitaine*) végezte el. Az 1957-től induló kitermelésnek köszönhetően Franciaország a 70-es évekre gázszükségleteinek 30%-át hazai termelésből fedezte. Az *Elf* 2500 új munkahelyet hozott a régióba, új város épült a munkások számára (*Mourenx*), összességében pedig egy óriási, 8000 főt foglalkoztató ipari komplexum alakult ki. Pau koncentráltta az *Elf Aquitaine (Total)* kutatási-fejlesztési laboratóriuma (2800 foglalkoztatott) és a felsővezetőket, *Artix*-ben villamos erőmű, *Pardies*-ben vegyipari üzem, *Noguères*-ben alumíniumgyár létesült. A 80-as évektől szaporodtak a jelek, hogy belátható időn belül megszűnik a kitermelés, a 90-es években bezárt az alumíniumgyár és az *artix-i* erőmű és *Mourenx* kiürült. 2000-ben a *Total* olajipari óriásvállalat felvásárolta az *Elf*-et. A 70-es évekre jellemző rekordértékek - napi 33 millió m³ gáz és 5000 tonna kén termelés - napi 400 millió m³-re esett vissza, a foglalkoztottak száma 750-re csökkent. A helyi vezetés 2000-ben a *Total*-al szemben 1 milliárd eurós követelést nyújtott be, azzal az indokkal, hogy a gáztermelésnek köszönhetően fél évszázad alatt 25 milliárd euró profitot termelő vállalattal szemben jogos elvárás, hogy biztosítsa a térség hosszú távú jövőjét. A területi önkormányzat és a *Total* által közösen kidolgozott hosszú távú iparfejlesztési stratégia lehetővé tette a sikeres feltárásokhoz kapcsolódó, a 80-as évekig létrehozott 8000 munkahely megőrzését. Az ipari szerkezetátalakítás biztosítása érdekében a *Total* leányvállalata, a *Sobegi* és az *Arkema* cégek az állami és a helyi közösség támogatásával (154 millió eurós beruházás) a *Lacq Cluster Chimie 2030* projekt keretében új gázfeldolgozó üzemet (*UTG*) hoztak létre a 3%-nyi megmaradt reziduális gáztartalék harminc év alatti kitermelésére, így a térség elkerülte a munkahelyek megszűnése miatt fellépő válságot és folytatódhatott a gázkitermelés, ami kedvező a helyi vállalatok számára, mivel hosszútávon biztosítja az olcsó energiát és a versenyképes működésüket. A sikeres szerkezetátalakítási stratégiának köszönhetően a japán

Toray¹⁰¹ óriáscéget meggyőzte a Total és a területi önkormányzatok (12 millió euró pénzügyi hozzájárulása), hogy 2014-ben Béarn-ban hajtson végre egy 160 ezer m²-es és 120 millió euró összegű beruházást, amelynek keretében megvalósul a korábbi gáztermelő medence Seveso 2 besorolású “szénvölggyé” való konverziója. A beruházás hatékonyságát a karbonszál ipar felfutó jellege mutatja (éves 15%-os növekedés). A Toray terve, hogy Béarn az európai karbonszál piac centrumává váljon (eddig Japánból kellett importálni az alapanyagot). A helyi közösségek (régio, megye, város) 12 millió eurós hozzájárulása is minden bizonnyal döntő szerepet játszott a japán óriáscég betelepülésében, ám a specifikus adottságok – a nehézszevegypár, finom-és a zöld vegypár és az energetikai ágazat bázisán létrejött ipari ökoszisztéma – jelenléte nélkül e nagyszabású és jövőbemutató terv nem valósulhatott volna meg. Az országban is egyedülálló ipari rekonverziós modell a térség hosszútávú iparfejlesztési stratégiájára épült, amely képessé tette a szereplőket a profilváltások sorozatára a földgáztermeléstől a molekuláris, majd a szerves kémián át a kukoricából történő bioetanol termelésig, amely utóbbi specializációs terület a spanyol Abengoa cég 1998-es betelepüléséhez köthető¹⁰². Franciaországban egyedül Béarn-ban található kukorica alapú bioetanol termelő vállalat.

Táblázat: Az innovatív ágazatokra fókuszáló jövő beruházásai (2016)

Cég	Telephely	Összeg, mó €	Profil	Teljesítmény	Ökológiai haszon
Abengoa	Lacq	2	bio-üzemanyagok	250 e tonna/év	GHG -70 %
Biolacq Énergie*	Lacq	56	faenergia	13e lakos ellátása	86 000 tonna CO ₂
E-Fan	Pau	50	elektromos repülőgép	40–80 db/év	
Eneria	Montaner	25	zöld gáz (metán)	30 e lakos ellátása	27 380 tonna CO ₂
Ventana**	Arudy	15–25	hi-tech öntöde	85 tonna/év	

* A Cofely-GDF Suez energiatermelő erőműve 2016-tól kerül üzembehelyezésre, 160 ezer tonna fa/év felhasználás (Béarn-i erdőkből)

**Ventana: hi-tech precíziós homoköntés, gépalkatrészek, alumínium és magnéziumöntészet

Forrás: larepubliquedespyrenees.fr

A Béarn-i gáztermeléshez hasonló méretű ipari beruházásokra a 2005-ös alkotmányban foglalt elővigyázatosság elvének értelmében többé nem lesz lehetőség, már csak azért sem, mert az ország elkötelezte magát a megújuló energiák felé (2030-ig a szénhidrogén alapú üzemanyagok 30%-os csökkenése).

¹⁰¹ A 15,5 milliárd euró éves forgalmú és 39 000 foglalkoztatottal cég a repülőgép-és az autópár által felhasznált karbonszál előállításához szükséges poliakrilnitril termelésére szakosodott

¹⁰² A világhírű, több mint 80 országban jelen levő, 20 ezer fős foglalkoztatotti létszámmal működő multinacionális biotechnológiai vállalat 70 éve családi vállalkozásként indult.

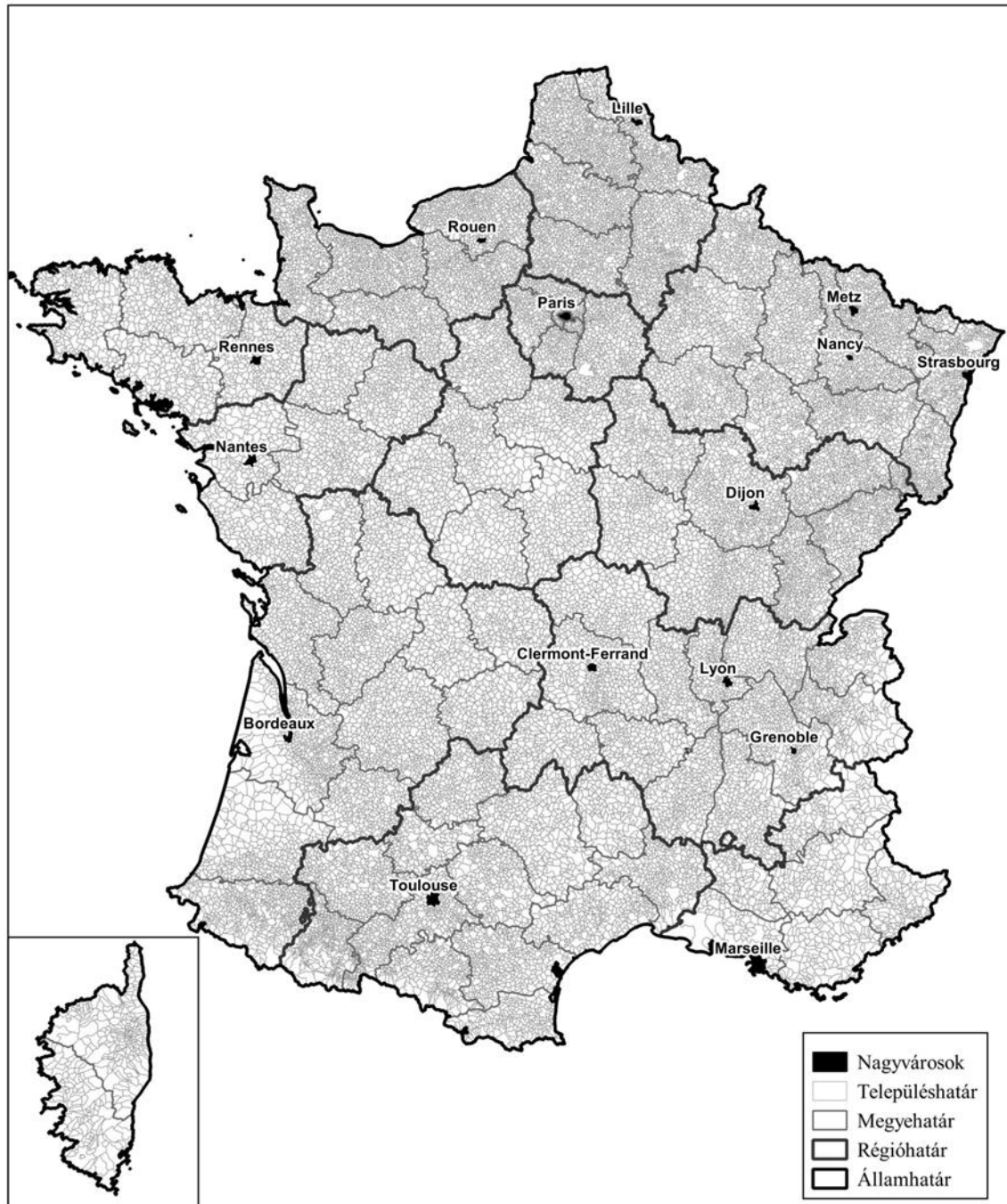
6. MELLÉKLET II

Fontosabb rövidítések

ANR	Országos Kutatási Ügynökség
FUI	Egységes Tárcaközi Alap
ISI	Ipari Stratégiai Innováció Programjának
Oséo	KKV-k finanszírozására alapított magánszervezet
CIR	Kutatási Adójóváírás
PIA	A jövő beruházásai
IDEX	Kiválósági kezdeményezések
FNADT	nemzeti területfejlesztési támogatás
DATAR	Helyi tervezésért és regionális versenyképességért felelős minisztériumközi küldöttség
CGET	Regionális Egyenlőségért Felelős Főbizottság
ACSÉ	Társadalmi Kohézióért és Esélyegyenlőségért Felelős Nemzeti Ügynökség
EPCI	Településtársok közintézményei
SSC	Kollektív Közszolgáltatási Tervek
CPER	Állam-Régió Tervszerződés
CNET	Regionális Egyenlőségért Felelős Nemzeti Tanács
CIADT	Minisztériumközi Területi Tervezési és Fejlesztési Bizottságok
DIACT	Kormányközi Küldöttség a Területek Fejlesztéséért és Versenyképességéért
SGCIV	Városfejlesztésért és Társadalmi Fejlesztésért Felelős Főtitkárság
SRADDET	Fenntartható fejlődés, rendezés és területek egyenlősége regionális alaptervek
SRAdDT	Fenntartható Fejlődés és Rendezés Regionális Alaptervek
RGPP	Közpolitika Általános Revíziója
CGET	Regionális Egyenlőségért Felelős Főbizottság
SGCIV	Városfejlesztésért és Társadalmi Fejlesztésért Felelős Főtitkárság
ACSÉ	Társadalmi Kohézióért és Esélyegyenlőségért Felelős Nemzeti Ügynökség
CNET	Regionális Egyenlőségért Felelős Nemzeti Tanács
CDT	Területfejlesztési Szerződés
EPST	Tudományos és Technológiai Jellegű Közintézmény
EPIC	Ipari és Kereskedelmi Jellegű Közintézmény
CNRS	Francia Nemzeti Tudományos Kutatási Intézet
CEA	Nemzeti Atomenergiái Ügynökség
BpiFrance	KKV-ket Támogató Bank

7. Melléklet III

A francia települési struktúra és a metropoliszok

Irodalomjegyzék

- Acemoglu D., Autor D. H. (2011) Skills, Tasks and Technologies: Implications for Employment and Earnings. *Handbook of Labor Economics*, 4(11), 1043–1171.
- Adoumié V. (2013) *Les régions françaises*. Éditions Hachette, Paris.
- AERES (2010) Analyses régionales des évaluations réalisées entre 2007 et 2010. www.aeres-evaluation.fr
- AFII (2012) Rapport annuel des investissements étrangers créateurs d'emploi en France. Agence française pour les investissements internationaux, Paris.
- Alexandre et al. (2014) *Le futur schéma régional d'aménagement et de développement durable du territoire : un schéma régional intégrateur?* CGEDD.
- ALGOE Consultants–ARDI (2013) Diagnostic de l'écosystème Régional d'Innovation et Benchmarks Européens. *Document de Travail*. 174.
- Ambrosino et al (2015) L'indépassable laboratoire grenoblois. *Métropolitiques*. 7 o.
- Asheim B. T. (1996) Industrial districts as 'learning regions': A condition for prosperity? – *European Planning Studies*. 4. 379–400.
- Asheim B., Cooke P., Martin R. (2006) *Clusters and Regional Development: Critical Reflections and Explorations*. Routledge, New York.
- Askenazy P., Martin P. (2015) Promouvoir l'égalité des chances à travers le territoire. *Les notes du CEA*. No. 20.
- Autor D., Levy F., Murnane R. (2003) The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 118, no. 4, pp. 1279–1333.
- Aydalot P (1985) *Économie Régionale et Urbaine*. Economica, Paris.
- Aydalot P. (szerk) (1986) *Milieus innovateurs en Europe*. GREMI, Paris.
- Bagnasco A. (1977) *Tre Italie. La problematica territoriale dello sviluppo italiano*. Bologna, Mulino.
- Bakhshi H., Frey C. B., Osborne M. (2015) *Creativity vs Robots: The Creative Economy and the Future of Employment*. Nesta.
- Balázs I. (2014) Franciaország térszerkezetének átalakítása és a városi térségek kezelésének eszközrendszere a várospolitikai keretei között. In: Hardi—Somlyódy (szerk) *Városfejlesztési trendek és állami szerepek*. Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr.
- Barta Gy. (szerk.) (1992) *Technológiai parkok és technopoliszok földrajza*. MTA RKK. [Benko G (1991) *Géographie des technopoles*. Masson, Paris]
- Barta Gy. (2002) Tudományos parkok: intézményesült tudásközösségek a térségfejlesztésben In: Buzás N. – Lengyel I. (szerk.) *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE GTK, JATEPress, Szeged. 109-124.
- Baumard M. (2014) La fracture géographique des diplômés. *Le Monde*. 2014. 01. 05.
- Beffa J. L. (2005) Pour une nouvelle politique industrielle: rapport au président de la République. *Documentation Française*.

- Bell D. A., (2003) *The Cult of the Nation in France*. Harvard University Press, Cambridge.
- Bellégo C., Dortet-Bernadet V. (2014) L'impact de la participation aux pôles de compétitivité sur les PME et les ETI. *Économie et Statistique* 471, 65-83.
- Benko G. (1997) A regionális fejlődés útjai. A lokálistól a globálisig. *Tér és Társadalom*. 11. évf. 2. szám. [Fordította: Barta Gy és Králik M.]
- Benko G., Lipietz A. (1992) Des réseaux de districts aux districts de réseaux. In Georges Benko et Alain Lipietz (szerk) *Les régions qui gagnent*. Paris, PUF.
- Benko G., Lipietz A. (2002) Régulation of space, space of régulation. In: Boyer R. (szerk) (2002) *Régulation Theory*. Routledge, London. 190-196.
- Benko G. (1998a) *La Science Régionale*. Paris, PUF.
- Benko G. (1998b) La Mondialisation n'abolit pas les territoires. *Alternatives Économiques*, Hors Série, No 37/3.
- Benko G. (2007) La région et l'industrie: comment les élus peuvent agir. *Pouvoirs locaux*. 72/1.
- Benko G. (2008) La géographie économique : un siècle d'histoire. *Annales de Géographie*. 2008/6, No. 664. 23-49.
- Bertrand A. (2014) *Hyper-ruralité: un pacte national en 6 mesures et 4 recommandations pour rétablir l'égalité républicaine*. Ministère du Logement et de l'Égalité des territoires, Paris.
- Besson R. (2012) *Les Systemes Urbains Cognitifs: des supports privilégiés de production et de diffusion d'innovations?* Université Grenoble Alpes, Grenoble.
- Besson R. (2014) Capitalisme cognitif et modèles urbains en mutation. L'hypothèse des Systèmes Urbains Cognitifs *Territoire en mouvement. Revue de géographie et aménagement*. 23-24.
- Betbèze J.-P. (2005) Financer le R&D. Les Rapports du CAE.
- Blanc C. (2004) *Pour un écosystème de la croissance*. La Documentation française, Paris.
- Blanc C. (2006) *La croissance et le chaos*. Odile Jacob, Paris.
- Blanchard R (1941) Pourquoi Grenoble est devenue une grande ville. *Revue de géographie alpine* 29(3), 377-390.
- Boston Consulting Group, CM International (2008) Évaluation des pôles de compétitivité. www.diact.fr
- Bouba-Olga O., Carrincazeaux C. (2001) Les espaces des relations interentreprises: l'exemple des activités de R&D. *Flux* 2001/4 No. 46. 15-26.
- Bouba-Olga O., Grossetti M. (2014) La métropolisation, horizon indépassable de la croissance économique? *Revue de OFCE*. No. 143, 117-147.
- Bouba-Olga O., Grossetti M. (2015) La dynamique économique des territoires français : de l'obsession métropolitaine à la prise en compte de la diversité des configurations territoriales 8e journées internationales de la Proximité, Tours, France.
- Bouba-Olga O., Grossetti M., Tudoux B. (2016) On voit des métropoles partout, sauf dans les statistiques. HAL Working Papers No. hal-01276897

- Boudeville J. (szerk) (1968) *L'espace et les pôles de croissance*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Bourdin S., Torre A. (szerk) (2015) *Big Bang Territorial: la réforme des régions en débat*, Armand Colin.
- Boyer R. (szerk) (2002) *Régulation Theory*. Routledge, London.
- Braun B., Collignon F. (2008) *La France en fiches*. Bréal. Paris.
- Brun R. (1987) Région, croissance et développement. *Revue de Géographie de Lyon* 62/1, 49-63.
- Brutel C. (2011) Un maillage du territoire français. INSEE, No. 1333.
- Brynjolfsson E. – McAfee A. (2014) *The Second Machine Age: Work Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: W. W. Norton & Company.
- Camagni R. (1999) The city as a milieu: applying GREMI's approach to urban evolution. – *Revue d'Economie Régionale et Urbaine*, 3, 591-606.
- Camagni R. (2002) On the concept of territorial competitiveness: sound or misleading? *Urban studies* 39/13 2395-2411.
- Camagni R. (2007) Towards a Concept of Territorial Capital. In: Joint congress of the European Regional Science Association and ASRDLF, Paris.
- Capello R., Nijkamp P., Caraglu A. (2009). Territorial capital and regional growth. *Timbergen discussion papers*.
- Capello R. (2011) Location, Regional Growth and Local Development Theories. *Aestimum*. Vol. 58, 1–25.
- Capron H. (2006) *Politique régionale européenne: convergence et dynamique d'innovation*. De Boeck Supérieur
- Carlier F. (2004) *Pouvoir économique et espace: analyses de la divergence régionale*. Paris, L'Harmattan.
- CCIP (2014) Comment réinventer le modèle économique de Paris Ile-de-France? Chambre de Commerce et d'Industrie. 122 o.
- CEC (1999) European Spatial Development Perspective: Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU. Luxembourg.
- César N. (2015) Aquitain: La nouvelle vie industrielle de Lacq. *L'Usine Nouvelle*. No. 343
- CGDD (2013) Territoire durable 2030: Enjeux et tendances. Collection. *Études et documents*. No 93.
- CGET (2015) De nouvelles régions pour soutenir le développement équilibré de la France, de ses territoires et de ses populations. (www.cget.gouv.fr)
- CGET (2015) Évaluation de la politique des grappes d'entreprises. (www.cget.gouv.fr)
- Charmes É, Léger J.-M. (2009) Retour sur la ville émergente. *Flux*. Vol 1. No 75.
- Charles-Brun J. (1905) Le mouvement régionaliste français. *Revue Universelle*, I.
- Charles-Brun J. (1911) *Le régionalisme*. Paris, Bloud.
- Chantelot S. (2010) Vers une mesure de la créativité : la construction de la classe créative française. *Revue d'Économie Régionale & Urbaine* 3/2010, 511-540.

- Christensen C., Raynor M. (2013) *The Innovator's Solution: Creating and Sustaining Successful Growth*. Harvard Business School Press, Boston.
- Cicille P., Rozenblat C. (2003) Les villes européennes: analyse comparative. Paris: DATAR/La Documentation Française.
- Cohen E. (2007) Industrial Policies in France: The Old and the New. *Journal of Industry Competition and Trade*, 7: 213.
- Commission nationale d'évaluation des politiques d'innovation (2016) *Quinze ans de politiques d'innovation en France*. France Stratégie.
- Courtin R., Maillat P. (1965) *Économie géographique*. Dalloz, Paris.
- Couzon I. (2003) Les espaces économiques de François Perroux. *Revue d'Histoire des Sciences Humaines*. 2003/2.
- Crescenzi R. – A. R. Pose (2011) Innovation and Regional Growth in the European Union. Springer.
- Crevoisier O. (2001) L'approche par les milieux innovateurs: état des lieux et perspectives. *Revue d'économie régionale et urbaine*, 2001/1.
- Crow D. (1989) Le Corbusier's Postmodern Plan. *Theory Culture Society*. 6. 241–261. o.
- Dalmasso A. (2010) La science contre la crise. In: Favier R. (szerk) (2010) *Grenoble, histoire d'une ville*. Éditions Glénat.
- Dambon P. (2008) *Les clusters en France*. L'Harmattan. 241.
- DATAR (2003) Une nouvelle politique de développement des territoires pour la France. Comité stratégique de la Datar.
- DATAR (2004) La France, puissance industrielle : une nouvelle politique industrielle par les territoires. La Documentation française, Paris.
- DATAR (2006) Avantages retirés par les entreprises. par de leur participation a un cluster.
- Davezies L. (2008) *La République et ses territoires: la circulation invisible des richesses*. Seuil, la République des Idées, Paris.
- Davezies L. (2012) *La crise qui vient: la nouvelle fracture territoriale*. Seuil, la République des Idées, Paris.
- Davezies L., Pech T. (2014) La nouvelle question territoriale. *note Terra Nova*, 2014, 3.
- Davezies L. (2015) Le Grand Paris, le joker de l'économie française. *Revue de l'OFCE*. No. 143. 75-116.
- De Bernis G. D. (1968) Les industries industrialisantes et l'intégration économique régionale. *Archives de l'ISEA*. 1968/1.
- Dimou M. (2015) Les fondements théoriques de la réforme territoriale. In Bourdin S., Torre A. (szerk) *Big Bang Territorial: la réforme des régions en débat*. Armand Colin.
- Duranton et al (2008) Les pôles de compétitivité: que peut-on en attendre? Rue d'Ulm. *Collection du Cepremap* No. 10.
- Ellul J. (1977) Le système technicien. Paris: Calmann-Lévy. Paris.
- Enright T. (2013) Mass Transportation in the Neoliberal City: The Mobilizing Myths of the Grand Paris Express. *Environment and Planning*. Vol 45. No. 4.

- Epstein R. (2005) Quartiers, villes, agglomérations: vers quelle contractualisation, pour quelles solidarités de territoire ? Groupe d'analyse des Politiques Publiques (Cnrs/Ens Cachan) Ateliers Régionaux De La Ville. Crpv Paca.
- Escande P. (2012) Retrouver le chemin de l'innovation. lesechos.fr
- ESPON (2003) Territorial Effects of Structural Funds. First Interim Report.
- Estèbe P. (2015) *L'égalité des territoires, une passion française*. Presses Universitaires de France.
- Faragó L. (2003) A tér kép egy olvasata és a „területi” tervezés. *Tér és Társadalom*. 17/1.
- Faragó L. (2013) Térrelméleti alapvetések konstruktivista ismeretelméleti megközelítésben. *Tér és Társadalom*. 27/4.
- Faure A. (2012) Les métropoles à l'épreuve de leur récit politique. *Governing the Metropolis: powers and territories*. New Directions for research, Paris.
- Favier R. (szerk) (2010) *Grenoble, histoire d'une ville*. Éditions Glénat.
- Ferrier J.-P. (1999) Pour une théorie géographique de la métropolisation. In: Paulet J.-P. (1999) *Les très grandes villes dans le monde. Etude géographique*. CNED-SEDES, Paris.
- Florent L. (2015) La place des régions françaises dans l'Union Européenne. *Population & Avenir*, 2015/1, 721.
- Fontagné L., Lorenzi J. H., Artus P., Fayolle J., Aubert P. (2005) *Désindustrialisation – Délocalisations*. Rapport du CAE. La Documentation française.
- Frank A. G. (1966) The development of underdevelopment. *Monthly Review*. Vol 18. No 4.
- Frémont A. (2005) *Géographie et action. L'aménagement du territoire*. Paris, Arguments.
- Frémont et al (2008) (szerk) *Aménagement du territoire: changement du temps, changement d'espace*. Caen, PUC.
- Galetty J.-C. (2013) *Le processus de métropolisation et l'urbain de demain*. CERTU, Collection Essentiel, 15.
- Gallié E.-P. (2007) *Attractivité R&D des territoires: Politiques nationales et régionales de recherche et d'innovation en France*. Rapport final. Futuris. 41 o.
- Garofoli G. (1983) Le aree sistema. *Politica ed Economia*. XIV: 57-60.
- Goos M., Manning A., Salomons A. (2009) Job Polarization in Europe. *American Economic Review*, 99(2):58-63.
- Granovetter M. (1985) Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. Vol. 91. No. 3.
- Gravier J.F. (1947) *Paris et le désert français*. Le Portulan, Paris.
- Grossetti M. (1999) Genèse de deux systèmes urbains d'innovation en France: Grenoble et Toulouse. *Réalités Industrielles. Annales des Mines*, ESKA Paris. 68–72.
- Grossetti M., Losego P., Milard B. (2009) La territorialisation comme contrepoint à l'internationalisation des activités scientifiques. In: Laredo P., Leresche J. P., Weber K. (szerk) *L'Internationalisation des systèmes de recherche en action. Les cas français et suisse*. Presses polytechniques et universitaires romandes, Lausanne 281-300.

- Guellec D., Potterie B. (1997) Does government support stimulate private R&D? *OECD Economic Studies* No. 29, 1997/II.
- Guigou J. L. (2000) Aménager la France de 2020, La Documentation française, Paris.
- Guillaume R. (2008) Des systèmes productifs locaux aux pôles de compétitivité : approches conceptuelles et figures territoriales du développement. *Géographie, économie, société*. Vol.10. No 3. 295-309.
- Guilly C. (2010) *Fractures françaises*, François Bourin Editeur, Paris.
- Guilly C. (2014) *La France périphérique: comment on a sacrifié les classes populaires*. Editions Flammarion.
- Halbert L. (2010) *L'avantage métropolitain*. Presses Universitaires de France.
- Halbert L., Cicille P., Rozenblat C. (2012) Quelles métropoles en Europe. Des villes en Europe. DATAR, La Documentation française.
- Halbert L., Perrin B. H. (2009) *Paris : métropole mondiale en 2020?* Chambre de commerce et d'industrie de Paris.
- Halimi S. (2009): Retour sur les années Giscard. *Le monde diplomatique*. (2009 septembre)
- Hall P. (1966) *Globalization and the World Cities*. McGraw-Hill, New York.
- Hassine H. B., Mathieu C. (2016) Pôles de compétitivité : quels effets sur la dépense privée de R&D? *Document de Travail*. [www.strategie.gouv.fr.]
- Häussermann H. (2005) The End of the European City? *European Review*. Vol. 13. No. 2. 237-249.
- Hollard M. (2014) Économie des conventions et développement territorial. *Revue d'économie industrielle*. No. 147. 2014/3.
- INSEE (2002) Les fonctions métropolitaines supérieures. Insee méthodes, 4 o.
- Jager J.-C. – Silva J. (2001) Comprendre/réussir la métropolisation. *Cahiers de la Métropolisation*. No. 1.
- Jenks C. (2004) *Critical concepts in literary and cultural studies*. Vol 3. Routledge, London
- Jouen M. (2015) Les nouvelles régions françaises vues de l'Europe. Institut Jacques Delors.
- Khattabi M. et al (2013) Cluster, proximité et innovation. Une revue de la littérature. Working paper. 28 p. www.economia.ma/fr/numero-16/wp/cluster-proximite-et-innovation.
- Lacour C., Delamarre A., Thoin M. (2008) 40 ans d'aménagement du territoire. La Documentation française.
- Lacour C., Puissant S. (szerk) (1999) *La métropolisation - Croissance, diversité et fractures*. Anthropos-Economica, Paris.
- Lalanne A., Pouyane G. (2011) La métropolisation entre approfondissement et détournement. www.urbanisme-puca.gouv.fr
- Laurent E. (2013) *Vers l'égalité des territoires. Dynamiques, mesures, politiques*. La Documentation française.
- Leducq D., Lusso B. (2011) Le cluster innovant: conceptualisation et application territoriale. *Cybergeo: European Journal of Geography*.

- Leménorel A. (2008) Pour une nouvelle gestion de l'espace: contexte et enjeux de l'aménagement du territoire dans la France. In: Frémont et al (2008) (szerk) *Aménagement du territoire: changement du temps, changement d'espace*. Caen, PUC.
- Lengyel I. (2010) A regionális tudomány „térnyerése”: Reális esélyek avagy csalfa délibábok? *Tér és Társadalom*. 24. évf. No.3. 11–40.
- Lengyel I., Mozsár F. (2002) A Külső Gazdasági Hatások (Externáliák) Térbelisége. *Tér és Társadalom*. 16. évf. 2002/2. 1-20.
- Lévesque B., Klein J. L., Fontan J. M. (1998) Les systèmes industriels localisés: état de la recherche. Cahier de Recherche de l'Observatoire Montréalais du Développement, UQAM.
- Levet J. L. (2003) Les aides publiques aux entreprises : une gouvernance, une stratégie. Rapport du Commissariat général du Plan.
- Lévy J. (2013) *Réinventer la France*. Trente cartes pour une nouvelle géographie. Editions Fayard.
- Lewin A. (1965) Caractères originaux des métropoles d'équilibre. *Urbanisme*, 89.
- Malecki J. (2006) Technology, knowledge and jobs. In: Bagchi S., Lawton-Smith H. (szerk) *Economic Geography: Past, present and Future*. Routledge, London.
- Manesse J., Galland J. P. (2013) Les tendances en matière d'institutions: Le Big-bang territorial aura-t-il lieu? In: CGDD: Territoire durable 2030: Enjeux et tendances. Collection. *Études et documents*. No 93.
- Martin R. L. (2003) *A study on the factors of regional competitiveness – A draft final report for the European Commission Directorate-General Regional Policy*. Cambridge Econometrics Ecorys-Nei University of Cambridge, Cambridge – Rotterdam. 184 o.
- Martin R. L., Sunley P. (2003) Deconstructing clusters: chaotic concept or policy panacea? *Journal of Economic Geography*. No. 3. 5-35.
- Martin R. L. (2006) Economic geography and the new discourse of regional competitiveness. In Bagchi-Sen. S., Lawton Smith H. (szerk.) *Past, Present and Future of Economic Geography*. Routledge, London. 159-172.
- Martin S. (1997) Ni avec toi ni sans toi. Les intercommunalités dans la région urbaine grenobloise. *Revue de géographie alpine*. Vol 85. No. 4.
- Masson A. (2011) Repenser la politique des pôles de compétitivité. Ministère de l'Enseignement Supérieur et de la Recherche. 121.
- Maystadt P. (2016) Programme d'investissements d'avenir Rapport du comité d'examen à mi-parcours. France Stratégie.
- Massé P. (1965) *Le Plan ou l'anti-hasard*. Paris, Gallimard. Coll. Idées.
- MEDEF (2014) Réforme territoriale: un élan qui doit servir la compétitivité de la France (www.medef.com)
- Merlin P. (2007) *L'aménagement du territoire en France*. La documentation Française, Paris.
- Morange M., Fol S. (2014) Ville nélibéralisation et justice. *Justice Spatiale*, Vol. 6.
- Morvan Y. (1991) *Fondements d'économie industrielle*. Economica, Paris.
- Négrier E. (2005) *La question métropolitaine. Les politiques à l'épreuve du changement d'échelle territoriale*. 2005, Presses Universitaires de Grenoble.

- Nicoux R., Bailly G. (2013) L'avenir des campagnes. Rapport sénatorial, Session Ordinaire de 2012-2013.
- Novarina G. (2010) Ville et innovation scientifique. Le cas de l'aire métropolitaine de Grenoble, Contribution au Rapporto di Artimino sullo sviluppo locale 2010. Région Rhône-Alpes (2010) Contrat de développement Durable Rhône-Alpes du Faucigny: programme d'action 2011-2016. 136 o.
- OECD (2009) Pôles de compétitivité, innovation et entrepreneuriat. Éditions OCDE, 205.
- OECD (2014) Skills and Jobs in the Internet Economy. OECD Digital Economy Papers No. 242.
- Paasi, A. (2001) Europe as a social process and discourse. Consideration of place, boundaries and identity. *European Urban and Regional Studies* 8 (1) 7–28. 18. o.
- Parr J. B. (1999a) Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View. – *Urban Studies*. 7. 1195–1215.
- Parr J. B. (1999b) Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View. – *Urban Studies*. 8. 1247–1268.
- Pecqueur B. (2005) Les territoires créateurs de nouvelles ressources productives: le cas de l'agglomération grenobloise. *Géographie, économie, société*, 3/2005 (Vol. 7), 255-268.
- Perrin J. C. (1990) Organisation industrielle: la composante territoriale. *Revue d'économie industrielle*. vol. 51. pp. 276-303.
- Perroux F. (1961) *L'Economie du XXe siècle*. PUF, Paris.
- Perroux F. (1968) Les investissements multinationaux et l'analyse des pôles de développement et des pôles d'intégration. *Revue Tiers Monde*. Vol. 9 No. 34.
- Perroux F. (1988) The pole of development's new place in a general theory of economic development. In: Regional economic development. Higgins–Savoie (szerk) *Essays in honor of Francois Perroux*. Unwin Hyman, Boston.
- Pfeil E. (2014) Az állam megváltozott szerepe és a városfejlesztés viszonya. *Tér és Társadalom*. 28. évf. 31-44. o.
- Pinchot G. (1985) *Intrapreneuring: why you don't have to leave the corporation to become an entrepreneur*. New York, Harper and Row.
- Pinson G., Rousseau M. (2011) Systèmes métropolitains intégrés: état des lieux et problématiques. *Territoires 2040*, No. 3. 29–58.
- Piore M., Sabel C. (1984) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*. Basic Books, New York.
- Plassard F. (2002) Une approche rétrospective de la prospective: Le scénario de l'inacceptable. *Géocarrefour*. Vol. 77/2. 197-214.
- PLUI (2015) Délibération prescrivant l'élaboration d'un Plan Local d'Urbanisme intercommunal. www.lametro.fr/plui
- Polèse M. (2014) Why Do Cities in Poor Nations Not Create More Wealth? Three Simple Statements and a Window of Opportunity. In: Yusuf S. (Szerk.) *The Buzz in Cities: New Economic Thinking*. The Growth Dialogue, Washington DC, 31-44.
- Porter M. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York. 645 o.

- Porter M. (1998) Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. November-December: 77-90.
- PwC (2015) Villes d'aujourd'hui, métropoles de demain. Étude PwC.
- Rangeon F. (2000) La loi Chevènement du 12 juillet 1999 sur l'intercommunalité: une réforme consensuelle? *Annuaire des collectivités locales*. Vol. 20. No. 1. 9-23.
- Ribeiro G. (2014) Question régionale, identité nationale et émergence du monde urbain - industriel. La modernité dans l'œuvre de Paul Vidal de la Blache. *Annales de géographie* 5/2014. No 699. 1215-1238.
- Rignols É. (2016) L'industrie manufacturière de 1970 à 2014. *Insee Première* – No 1592.
- Ritzer G. (2004) *Sociological Theory*. McGraw Hill, New York.
- Roncayalo M. (1963) Inégalité géographique en France. *Les Cahiers de la République*. No. 51. 57. o.
- Rosado C. (1997) *Paradigm shifts and stages of societal change: a descriptive model*. Rosado Consulting.
- Rouban L. (1994) Les politiques technologiques entre centre et périphérie: l'expérience des technopôles. – *International Political Science Review*. 15. 43–59.
- Roustan M. (2004) Rapport d'information sur la Désindustrialisation du Territoire. *Compte Rendu N° 9*. Délégation à l'aménagement et au Développement Durable du Territoire.
- Ruffieux B. (1991) Micro-système d'innovation et formes spatiales de développement industriel, In: Arena, R. et al (szerk.) *Traité d'économie industrielle*, Paris, Economica.
- Sack R. (1986) *Human territoriality. Its theory and history*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Samson I. (2015) Quelques remarques à propos du redécoupage des régions en France. In Bourdin S., Torre A. (szerk) *Big Bang Territorial: la réforme des régions en débat*. Armand Colin, Paris.
- Sassen S. (2001) *The global city*. Princeton University Press, New York, London, Tokyo.
- Scaff L. (2003) George Simmel. In: Ritzer G (szerk) *The Blackwell Companion to Major Classical Theorists*. Blackwell Publishing. 239-267.
- Schleiben-Lange, B. (1996): *Idéologie, révolution et uniformité de la langue*. Editions Mardaga.
- Scott A. J. (2001) Globalization and the Rise of City-regions. *European Planning Studies*, 9:7, 813-826.
- Sedeno A., Dupré A. (2012) L'industrie rhônalpine, entre désindustrialisation et mutations industrielles. *Lettre Analyses INSEE Rhône-Alpes*. No 184.
- SRI-SI (2013) Synthèse de la stratégie d'innovation de la Région Rhône-Alpes au regard de la "Spécialisation Intelligente". www.innovation.rhonealpes.fr
- Soja E. (2001) *Postmetropolis*. Blackwell Publishers.
- Standard & Poor (2015) Nouvelles régions françaises: un profil de crédit toujours favorable dans un contexte européen. Standard & Poor's Ratings Services.

- Sternberg R. (2013) Learning from the past? Why “creative industries” can hardly be created by local/regional government policies. *Journal of the Geographical Society of Berlin*. 143(4). 293-315.
- Storper M. (2013) *Keys to the City: How Economics, Institutions, Social Interaction, and Politics Shape Development*. Princeton University Press, Princeton.
- Storper M. (1997) *The regional world: territorial development in a global economy*. Guilford Press, New York.
- Storper M., Salais R. (1997) *Worlds of production*. Harvard University Press.
- Subra P. (2007) *Géopolitique de l'aménagement du territoire*. Armand Colin, Paris.
- Theys J., Bain P., Majou A. M. (2007) Le Réseau Scientifique Du Ministère De L'équipement: Une Géographie. Contributions à la réflexion sur les pôles de compétitivité. *Notes du Centre de prospective et de veille scientifique*. Equipement, (22)
- Thisse J. F. (1996) Science régionale et économie géographique. *Revue d'Économie Régionale et Urbaine*. No 4. 673-694.
- Thisse J. F., Van Ypersele T. (1999) Métropoles et concurrence territoriale. *Économie et Statistique*. No. 326-327, 19-30.
- Torre A., Tanguy C. (2014) Les systèmes territoriaux d'innovation: fondements et prolongements actuels. In: Boutillier S. et al. (szerk.) *Principes d'économie de l'innovation*. Peter Lang, Collection Business and Innovation, Bruxelles.
- Vanier M. (2005) Grenoble: quelle alliance métropolitaine? – *Territoires 2030*. 159–172.
- Vanier M., Jean Y. (2008) *La France, aménager les territoires*. Armand Colin, Paris.
- Varga A. (2005) *Agglomeráció, technológiai haladás és gazdasági növekedés: a K+F térszerkezet makrogazdasági hatásainak vizsgálata*. MTA doktori értekezés.
- Varró K. (2011) A régió mint diszkurzív termék. *Tér és Társadalom*. 18/1. 73-91.
- Veitl P. (2013) *L'invention d'une région: les Alpes françaises*. Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble.
- Veltz P. (2000) European cities in the world economy. In: Bagnasco A. és Le Galès P. (szerk) (2000) *Cities in contemporary Europe*. Cambridge University Press.
- Veltz P. (2002) *Des lieux et des liens: politiques du territoire à l'heure de la mondialisation*. Editions De L'Aube.
- Veltz P. (2008) *La grande transition*. Éditions du Seuil, Paris.
- Veltz P. (2005) *Mondialisation, villes et territoires*. Presses Universitaires de France.
- Veltz P. (2014) *Paris, France, Monde: Repenser l'économie par le territoire*. Editions de l'Aube.
- Vermeulen P. (2015) Dynamiques territoriales en Europe. In Bourdin, S., Torre, A. (szerk) *Big Bang Territorial: la réforme des régions en débat*, 262-271, Armand Colin, Paris.
- Vidal de la Blache P. (1908) *Tableau de la géographie de la France*. Librairie Hachette, Paris.
- Viguerie P. (2013) La réduction des inégalités territoriales. Avis du Conseil économique, social et environnemental. Les éditions des Journaux Officiels.

- Vincendon S. (2015) Territoires: les détours d'une réforme. *Libération*, 10/03/2015 (www.liberation.fr)
- Wagstaff P. (szerk) (1999) *Regionalism in the European Union*. Exeter, Intellect.
- Wackermann G. (2008) *Aménager les territoires*. Ellipses, Paris.
- Wakeman R. (2003) Dreaming the New Atlantis: Science and the Planning of Technopolis. – *Osiris*. 18. 255–270.
- Weber E. (1976) From Peasants into Frenchman. The Modernization of Rural France. Stanford University Press.
- Wolfe D. A. (2002) Social Capital and Cluster Development in Learning Regions. In: Holbrook J. – Wolfe D. A. (2002) *Knowledge, Clusters and Learning Regions*. Kingston, School of Policy Studies, Queen's University.
- Wright J. (2003) The Regionalist Movement in France 1890-1914. Oxford Historical Monographs. Clarendon Press, Oxford.
- Zimmermann J.-B. (1998) Nomadisme et ancrage territoriale: propositions méthodologiques pour les analyses firmes-territoires. *Revue d'Economie Régionale et Urbaine*, 2, 211-230.
- Zuliani J. M. (2008) Le cluster des systèmes embarqués à Toulouse: une organisation en système local de compétences. *Revue Géographie, Economie, Société*. Vol. 10/3.

Jogszabályok:

- Loi n° 2012-1559 du 31 décembre 2012 relative à la création de la Banque publique d'investissement. www.legifrance.gouv.fr
- Loi No. 2014-58 de modernisation de l'action publique territoriale et d'affirmation des métropoles [...a területi közpolitikai beavatkozások modernizációjáról és a metropoliszok státuszának megerősítéséről]
- Loi No. 2015-29 relative à la délimitation des régions, aux élections régionales et départementales [...a régiók lehatárolásáról, a regionális és megyei választásokról és a választási naptár módosításáról]
- Loi No. 2015-991 portant sur la nouvelle organisation territoriale de la République [...a Köztársaság új területi-adminisztratív szerveződéséről] (www.legifrance.gouv.fr)
- Décret n° 2014-1675 du 29 décembre 2014 portant approbation des statuts de la communauté d'universités et établissements « "Communauté Université Grenoble Alpes" Version consolidée au 09 mai 2016

Internetes források:

- bpifrance.fr
- communaute-univ-grenoble-alpes.fr
- competitivité.gouv.fr.
- economie.gouv.fr.
- innovation.Rhônealpes.fr/SRI/jcms/jv_28954/fr/la-sri-en-un-clin-d-oeil

[inclusive-growth](#)

[insee.fr](#)

[invest-in-france.org/Medias/Publications/1972/Rapport-annuel-2012-des-investissements-etrangers-createurs-d-emploi-en-France.pdf](#)

[observatoire-des-territoires.gouv.fr/observatoire-des-territoires/en/panorama-des-zones-demploi](#)

[ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/area/ict-research-innovation](#)

[senat.fr](#)

[millenaire3.com/interview/2014/vers-de-nouveaux-modeles-territoriaux-d-innovation](#)

[univ-grenoble-alpes.fr/](#)

[agoravox.fr/tribune-libre/article/investissements-d-avenir-les-96793](#)

[andre-torre.com/pdf/PDFpub300N1.pdf](#)

[la-croix.com/Economie/France/Les-investissements-d-avenir-peuvent-mieux-faire-2016-03-29-1200749768](#)

[strategie.gouv.fr/publications/programme-dinvestissements-davenir-rapport-comite-dexamen-mi-parcours](#)

[obsy.aurg.org/files/regards-croises-international-web-1.pdf](#)